

คัมภีร์มิลินทปัญหา

ไทย-บาลี

พิมพ์โดยเสด็จพระราชกุศลในการออกเมรุพระราชทานเพลิงศพ

พระพุทธอริยวงศมนี (บุญมา ที่ปทุมโม ป.ธ.๖)

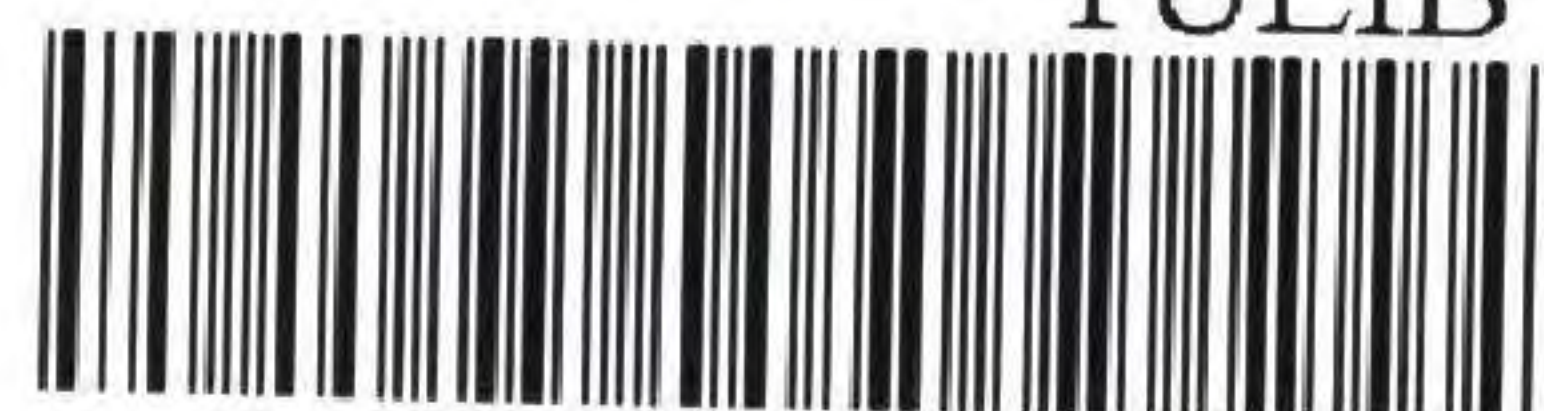
ณ เมรุวัดจักรวรรดิราชาวาส วรมหาวิหาร

กรุงเทพมหานคร

๕ มีนาคม ๒๕๕๐

521452

TULIB

3 1379 01236929 5

มิลินทปัญหา

พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ

พระพุทธรังษิ์ (บุญมา ที่ปธมโม สดสุข)

ณ เมรุวัดจักรวรรดิราชาวาส กรุงเทพมหานคร

วันที่ ๕ มีนาคม พุทธศักราช ๒๕๕๐

อภินันทนาการ

๕.๓.๕๐ ๒๕๕๐

มิลินทปัญหา

เลขหมู่หนังสือ ๒๙๔.๓๑๒๓

พิมพ์ครั้งแรก พ.ศ. ๒๔๖๒

ในงานพระราชนิพนธ์แปล หลวงดำรงธรรมสาร (มี ธรรมาชีวะ)

พิมพ์ครั้งที่เก้า ๕,๐๐๐ เล่ม พ.ศ. ๒๕๕๐

ในงานพระราชนิพนธ์แปล พระพุทธวิงศมุนี (บุญมา ที่ปทุมโม สดสุข)

Ra	BQ
CRE	2613
2007	W44
621452	2550

พิมพ์ที่: บริษัทประยูรวงศ์พรินต์ติ้ง จำกัด

๗๖, ๗๘ ถนนเทศบาลสาย ๑ แขวงวัดกัลยาณ์ เขตธนบุรี กรุงเทพฯ ๑๐๖๐๐

โทรศัพท์: ๐ ๒๔๖๕ ๔๓๐๐-๑ โทรสาร: ๐ ๒๔๗๒ ๑๐๔๕

E-mail: pprint@gmail.com

ที่ พว ๐๐๐๕.๑/ ๕๓๘๘

สำนักงานราชเลขาการในพระองค์
กองกิจการในพระองค์สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ
สยามมกุฎราชกุมาร
วังสุโขทัย

๒๖ ธันวาคม ๒๕๕๘

เรื่อง ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้เสด็จฯ แทนพระองค์ ไปในการพระราชทานเพลิงศพ พระพุทธรังษิณี
(บุญมา ที่ปทุมโม)

นมัสการ พระพรหมวชิรญาณ กรรมการมหาเถรสมาคม เจ้าอาวาสวัดยานนาวา

สิ่งที่ส่งมาด้วย สำเนา หนังสือ สำนักราชเลขาการ ที่ รล ๐๐๑๐.๑/๑๒๐๘๐ ลงวันที่ ๑๕ ธันวาคม ๒๕๕๘

ตามหนังสือที่อ้างถึง สมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้
สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ สยามมกุฎราชกุมาร เสด็จฯ แทนพระองค์ ไปในการพระราชทานเพลิงศพ
พระพุทธรังษิณี (บุญมา ที่ปทุมโม) รองสมเด็จพระราชาคณะ อดีตที่ปรึกษาเจ้าคณะภาค ๑๒ และอดีตเจ้าอาวาส
วัดจักรวรรดิราชาวาส ในวันเสาร์ ที่ ๑๐ มีนาคม ๒๕๕๙ เวลา ๑๗.๐๐ น. ณ เมรุวัดจักรวรรดิราชาวาส ถนน
จักรวรรดิ เขตสัมพันธวงศ์ กรุงเทพมหานคร หรือในวันเวลาใดสุดแต่จะทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ความแจ้ง
แล้วนั้น

สำนักงานราชเลขาการในพระองค์ฯ ได้นำความกราบบังคมทูล สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ
สยามมกุฎราชกุมาร ทราบฝ่าละอองพระบาทแล้ว ทรงรับปฏิบัติพระราชกรณียกิจแทนพระองค์ เสด็จฯ ไป
ในการนี้ ในวันจันทร์ ที่ ๕ มีนาคม ๒๕๕๙ เวลา ๑๗.๓๐ น.

จึงนมัสการมาเพื่อโปรดทราบ

ขอนมัสการด้วยความเคารพอย่างสูง

พลอากาศเอก

สกล/พล/ สก
(สถิตย์พงษ์ สุขวิมล)

ราชเลขาการในพระองค์ฯ ปฏิบัติหน้าที่

ผู้อำนวยการกองกิจการในพระองค์สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ สยามมกุฎราชกุมาร

ธุรการ/สารบรรณ

โทร. ๐- ๒๒๔๑-๕๘๒๗

(๔)

ที่ รล ๐๐๑๐.๑/ ๗๒๘๖

สำนักพระราชพิธี

สวนจิตรลดา กทม. ๑๐๓๐๓

๑๕ สิงหาคม ๒๕๕๕

เรื่อง พระราชทานพระบรมราชานุเคราะห์ในการบำเพ็ญพระราชกุศล ๕๐ วัน ๑๐๐ วัน
พระราชทานศพ และในการพระราชทานเพลิงศพ พระพุทธรังษิณี (บุญมา ธิปทุมโม)

นมัสการ พระพรหมวชิรญาณ กรรมการมหาเถรสมาคม เจ้าอาวาสวัดยานนาวา
ประธานที่ปรึกษางานบำเพ็ญกุศลศพพระพุทธรังษิณี

อ้างถึง ลิขิตที่ ขว. ๐๑๗๕/๒๕๕๕ ลงวันที่ ๑๔ สิงหาคม ๒๕๕๕

ตามที่มีลิขิตขอให้นำความกราบบังคมทูล สมเด็จพระนางเจ้า ฯ พระบรมราชินีนาถ
ขอพระราชทานพระบรมราชานุเคราะห์ในการศพพระพุทธรังษิณี (บุญมา ธิปทุมโม) รองสมเด็จพระ
พระราชกณะ ที่ปรึกษาเจ้าคณะภาค ๑๒ เจ้าอาวาสวัดจักรวรรดิราชาวาส ดังนี้

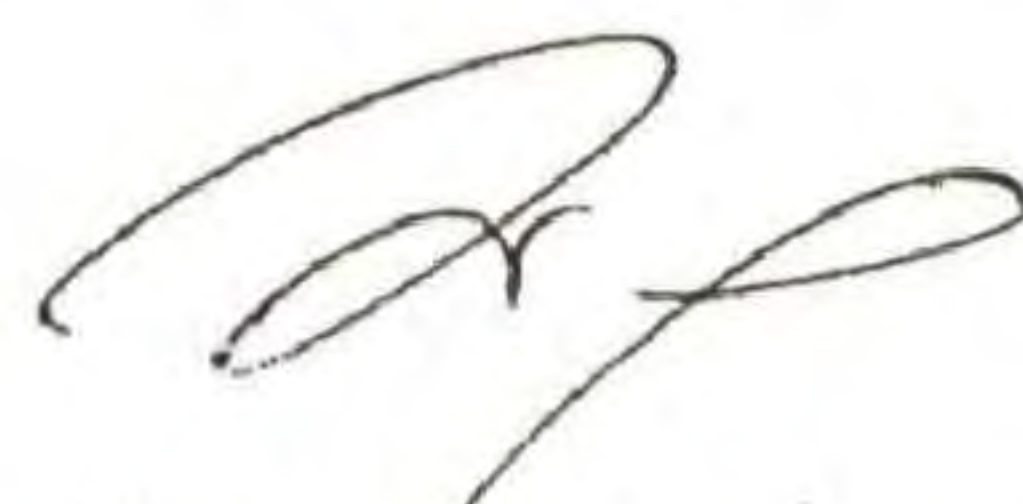
๑. ในการบำเพ็ญพระราชกุศล ๕๐ วัน ในวันเสาร์ ที่ ๑๕ สิงหาคม ๒๕๕๕
๒. ในการบำเพ็ญพระราชกุศล ๑๐๐ วัน ในวันอาทิตย์ ที่ ๘ ตุลาคม ๒๕๕๕
๓. ในการพระราชทานเพลิงศพโดยตลอด ในวันเสาร์ ที่ ๑๐ มีนาคม ๒๕๕๐

ณ วัดจักรวรรดิราชาวาส เขตสัมพันธวงศ์ กรุงเทพมหานคร ความแจ้งอยู่แล้ว นั้น

สมเด็จพระนางเจ้า ฯ พระบรมราชินีนาถ พระราชทานพระบรมราชานุเคราะห์
ตามที่ขอมา

จึงกราบนมัสการมาเพื่อโปรดทราบ ทั้งนี้ ขอได้ให้เจ้าหน้าที่ไปติดต่อกับ
กองพระราชพิธี สำนักพระราชวัง ในรายละเอียดเกี่ยวกับเรื่องนี้ต่อไป

ขอนมัสการมาด้วยความเคารพ

(ท่านผู้หญิงมนัสสินี วณิกกุล)

ราชเลขานุการในพระองค์สมเด็จพระบรมราชินีนาถ

กองราชเลขานุการในพระองค์สมเด็จพระบรมราชินีนาถ

โทร. ๐- ๒๒๘๓ - ๕๒๑๕, ๐ - ๒๒๘๒ - ๕๕๓๑

โทรสาร ๐ - ๒๒๘๐ - ๐๓๓๘

ด่วนที่สุด

ที่ ยว.๐๑๗๙/๒๕๕๙

วัดยานนาวา

เขตสาทร กรุงเทพฯ ๑๐๑๒๐

๑๕ สิงหาคม ๒๕๕๙

เรื่อง ขอพระราชทานพระบรมราชานุเคราะห์ ๕๐ วัน ๑๐๐ วัน และพระราชทานเพลิงศพ
พระพุทธิวงศมุนี (บุญมา ทัฬหภูมิ) เจ้าอาวาสวัดจักรวรรดิราชาวาส
เจริญพร รองราชเลขาธิการในพระองค์สมเด็จพระบรมราชินีนาถ (ท่านผู้หญิงจรัสจิตต์ ทัฬหะระ)
สิ่งที่ส่งมาด้วย ประวัติ ๑ ชุด

ด้วยพระพุทธิวงศมุนี (บุญมา ทัฬหภูมิ) รองสมเด็จพระราชาคณะ ที่ปรึกษาเจ้าคณะภาค ๑๒
เจ้าอาวาสวัดจักรวรรดิราชาวาส ซึ่งเป็นอาจารย์ของอาตมภาพ ได้ถึงแก่มรณภาพลง เมื่อวันเสาร์ ที่ ๑ กรกฎาคม
๒๕๕๙ ในการนี้ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯพระราชทานโกศแปดเหลี่ยมฉัตรเบญจา
ตั้งประดับเกียรติยศ พระราชทานน้ำหลวงอาบศพ และรับศพอยู่ในพระบรมราชานุเคราะห์ตลอด ๗ คืน นับเป็น
พระมหากรุณาธิคุณแก่ พระพุทธิวงศมุนี (บุญมา ทัฬหภูมิ) และคณะสงฆ์วัดจักรวรรดิราชาวาส ตลอดถึงคณะ
ศิษยานุศิษย์ เป็นล้นพ้นหาที่สุดมิได้

บัดนี้ อาตมภาพ ในฐานะประธานที่ปรึกษาในการจัดงาน พร้อมด้วยคณะสงฆ์วัดจักรวรรดิราชาวาส
และคณะศิษยานุศิษย์ ได้กำหนดจัดงานบำเพ็ญกุศลศพ พระพุทธิวงศมุนี ในวาระครบ ๕๐ วัน ๑๐๐ วัน และ
พระราชทานเพลิงศพ ณ วัดจักรวรรดิราชาวาส เขตสัมพันธวงศ์ ดังนี้ คือ

๑. งานบำเพ็ญกุศลศพ ๕๐ วัน กำหนดวันเสาร์ ที่ ๑๕ สิงหาคม ๒๕๕๙
๒. งานบำเพ็ญกุศลศพ ๑๐๐ วัน กำหนดวันอาทิตย์ที่ ๘ ตุลาคม ๒๕๕๙
๓. งานพระราชทานเพลิงศพ กำหนด

วันศุกร์ ที่ ๙ มีนาคม ๒๕๕๐ สวดพระอภิธรรม

วันเสาร์ ที่ ๑๐ มีนาคม ๒๕๕๐ บำเพ็ญพระราชกุศลออกเมรุ และพระราชทานเพลิงศพ

วันอาทิตย์ ที่ ๑๑ มีนาคม ๒๕๕๐ เก็บอัฐิ

เพื่อเป็นกุศลเกียรติ และแสดงออกถึงกตัญญูตเวทีตาธรรมต่ออาจารย์ อาตมภาพจึงขอเจริญพร
มา เพื่อขอได้นำความกราบบังคมทูลพระกรุณา ขอรับพระราชทานพระบรมราชานุเคราะห์ ตามรายการดังกล่าวไว้
ในพระบรมราชานุเคราะห์ ในสมเด็จพระนางเจ้าพระบรมราชินีนาถ ต่อไปด้วย จักเป็นมหากุศลยิ่ง

ขอเจริญพร

พระพรหมวชิรญาณ

(พระพรหมวชิรญาณ)

กรรมการมหาเถรสมาคม เจ้าอาวาสวัดยานนาวา
ประธานที่ปรึกษางานบำเพ็ญกุศลศพพระพุทธิวงศมุนี

(๖)

หมายรับสั่งที่ ๕๙๗

๑๖ กุมภาพันธ์ ๒๕๕๐

(แบบ ก.)
สำนักพระราชวัง

สมเด็จพระนางเจ้า ฯ พระบรมราชินีนาถ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ให้ สมเด็จพระบรมโอรสาธิราช ฯ
สยามมกุฎราชกุมาร เสด็จพระราชดำเนินแทนพระองค์ไปในการพระราชทานเพลิงศพ พระพุทธิวงศมุนี (บุญมา ทัฬหโม)
ณ เมรุวัดจักรวรรดิราชาวาส เขตสัมพันธวงศ์ กรุงเทพมหานคร

วันจันทร์ที่ ๕ มีนาคม ๒๕๕๐ เวลา ๑๗.๓๐ น.
แต่งกายเครื่องแบบปกติขาว ไว้ทุกข์.

ประภาพรรณ/พิมพ์/ /ทาน.

วัน	หน้าที่ พนักงานพระราชพิธี
	นำหมายเรียน เจ้าภาพศพ พระพุทธิวงศมุนี (บุญมา ทัฬหโม) เพื่อทราบ.

ทั้งนี้ให้จัดการตามหน้าที่และกำหนดวันตามรับสั่งอย่าให้ขาดเหลือ ถ้าสงสัยก็ให้ถามผู้รับรับสั่ง
โดยหน้าที่ราชการ

ผู้รับรับสั่ง

หมายรับสั่งที่ ๕๔/๒๔

๑๖ กุมภาพันธ์ ๒๕๕๐

(แบบ ข.)

สำนักพระราชวัง

สมเด็จพระนางเจ้า ฯ พระบรมราชินีนาถ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ พระราชทานพระราชานุญาต
ในการพระราชทานเพลิงศพ พระพุทธรังษิณี (บุญมา ที่ปทุมโม) ที่ปรึกษาเจ้าคณะภาค ๑๒ และเจ้าอาวาสวัดจักรวรรดิราชาวาส
ณ เมรุวัดจักรวรรดิราชาวาส เขตสัมพันธวงศ์ กรุงเทพมหานคร

วันอาทิตย์ที่ ๔ มีนาคม ๒๕๕๐ เชิญหีบศพออกตั้งบำเพ็ญพระราชกุศล ณ ศาลาเฉลิมพระเกียรติ
๑๒ พรรษา วัดจักรวรรดิราชาวาส

เวลา ๑๕.๐๐ น. พระพิธีธรรมสวดพระอภิธรรม

วันจันทร์ที่ ๕ มีนาคม ๒๕๕๐ เวลา ๑๐.๐๐ น. บำเพ็ญพระราชกุศลพระราชทานในการออกเมรุ
พระสงฆ์ ๑๐ รูปสวดพระพุทธรังษิณี จบ มีพระธรรมเทศนาถ้อยคำ ๑ แล้วพระสงฆ์ทั้งนั้นถวายพรพระ รับพระราชทานฉัน

เวลา ๑๔.๐๐ น. พระสงฆ์ ๑๐ รูปบังสุกุล เชิญโกศศพแห่เวียนเมรุ แล้วเชิญขึ้นตั้งบนจิตกาธาน

เวลา ๑๗.๓๐ น. สมเด็จพระนางเจ้า ฯ พระบรมราชินีนาถ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ให้
สมเด็จพระบรมโอรสาธิราช ฯ สยามมกุฎราชกุมาร เสด็จพระราชดำเนินแทนพระองค์ไปในการพระราชทานเพลิงศพ

วันอังคารที่ ๖ มีนาคม ๒๕๕๐ เวลา ๐๗.๐๐ น. พระราชทานผ้าไตร และภัตตาหารสามหาบ
ในการเก็บอัฐิ.

ประกาศ/พิมพ์/ /ทาน.

วัน	หน้าที่..... พนักงานพระราชพิธี
	นำหมายเรียน เจ้าภาพศพ พระพุทธรังษิณี (บุญมา ที่ปทุมโม)
	เพื่อทราบ
	เครื่องประกอบเกียรติยศที่พระราชทานมานี้ และเจ้าพนักงานผู้มาปฏิบัติ
	เจ้าภาพไม่ต้องเสียค่าใช้จ่ายอย่างใดทั้งสิ้น.

ทั้งนี้ให้จัดการตามหน้าที่และกำหนดวันตามรับสั่งอย่าให้ขาดเหลือ ถ้าสงสัยก็ให้ถามผู้รับรับสั่ง
โดยหน้าที่ราชการ

ผู้รับรับสั่ง

หมายรับสั่งที่ ม๙๖๔๗

(แบบ ก.)

สำนักพระราชวัง

๒๓ กันยายน ๒๕๕๕

สมเด็จพระนางเจ้า ฯ พระบรมราชินีนาถ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ เพื่วยุพระราชมงคล ๑๐๐ วัน
พระราชทานศพ พระพุทธรูปวงศมนี (บุญมา ที่ปรมมมหาเถร) ที่ปรึกษาเจ้าคณะภาค ๑๒ และเจ้าอาวาสวัดจักรวรรดิ
ราชาวาส ณ ศาลาเฉลิมพระเกียรติ ๙๒ พรรษา วัดจักรวรรดิราชาวาส เขตสัมพันธวงศ์ กรุงเทพมหานคร

วันอาทิตย์ที่ ๘ ตุลาคม ๒๕๕๕ เวลา ๑๐.๐๐ น. พระสงฆ์ ๑๐ รูปสวดพระพุทธรูป จบ
มีพระธรรมเทศนาถ้อยคำ ๑ แล้วพระสงฆ์ทั้งนั้นถวายพรพระ รับพระราชทานฉัน และบังสุกุล
เวลา ๑๕.๐๐ น. พระพิธีธรรมสวดพระอภิธรรม.

ประภาพรรณ/พิมพ์/ดง /ทาน.

วัน	หน้าที่ <u>พนักงานพระราชพิธี</u>
	นำหมายเรียน เจ้าภาพศพ พระพุทธรูปวงศมนี (บุญมา ที่ปรมมมหาเถร)
	เพื่อทราบ.

ทั้งนี้ให้จัดการตามหน้าที่และกำหนดวันตามรับสั่งอย่าให้ขาดเหลือ ถ้าสงสัยก็ให้ถามผู้รับรับสั่ง
โดยหน้าที่ราชการ

ผู้รับรับสั่ง

หมายรับสั่งที่ มท.๑๐๑

(แบบ ก.)

สำนักพระราชวัง

๑๕ สิงหาคม ๒๕๔๕

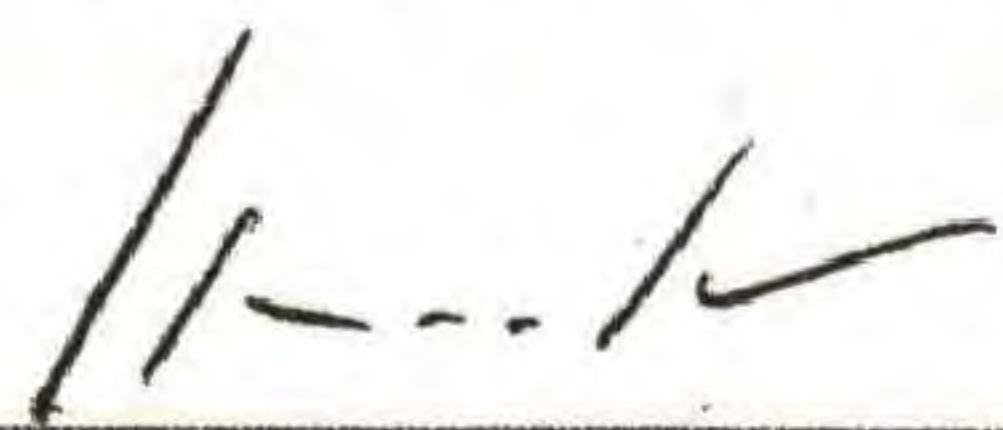
สมเด็จพระนางเจ้า ฯ พระบรมราชินีนาถ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ เพื่อยุติพระราชกุศล ๕๐ วัน พระราชทานศพ พระพุทธรังษิณี (บุญมา ที่ปรหมมมหาเถร) ที่ปรึกษาเจ้าคณะภาค ๑๒ และเจ้าอาวาสวัดจักรวรรดิราชาวาส ๓ ศาลาเฉลิมพระเกียรติ ๑๒ พรรษา วัดจักรวรรดิราชาวาส เขตสัมพันธวงศ์ กรุงเทพมหานคร

วันเสาร์ที่ ๑๕ สิงหาคม ๒๕๔๕ เวลา ๑๐.๐๐ น. พระสงฆ์ ๑๐ รูปสวดพระพุทธรังษิณี จบ มีพระธรรมเทศนาถ้อยคำ ๑ แล้วพระสงฆ์ทั้งนั้นถวายพรพระ รับพระราชทานฉัน และบังสุกุล เวลา ๑๕.๐๐ น. พระพิธีธรรมสวดพระอภิธรรม.

 ประภาพรรณ/พิมพ์/ ๑๕๓๔ /ทาน.

วัน	หน้าที่
	พนักงานพระราชพิธี
	นำหมายเรียน เจ้าภาพศพ พระพุทธรังษิณี (บุญมา ที่ปรหมมมหาเถร)
	เพื่อทราบ.

ทั้งนี้ให้จัดการตามหน้าที่และกำหนดวันตามรับสั่งอย่าให้ขาดเหลือ ถ้าสงสัยก็ให้ถามผู้รับรับสั่ง โดยหน้าที่ราชการ

 ผู้รับรับสั่ง

หมายรับสั่งที่ ๑๙๕๐๗

(แบบ ก.)
สำนักพระราชวัง

๔ กรกฎาคม ๒๕๕๕

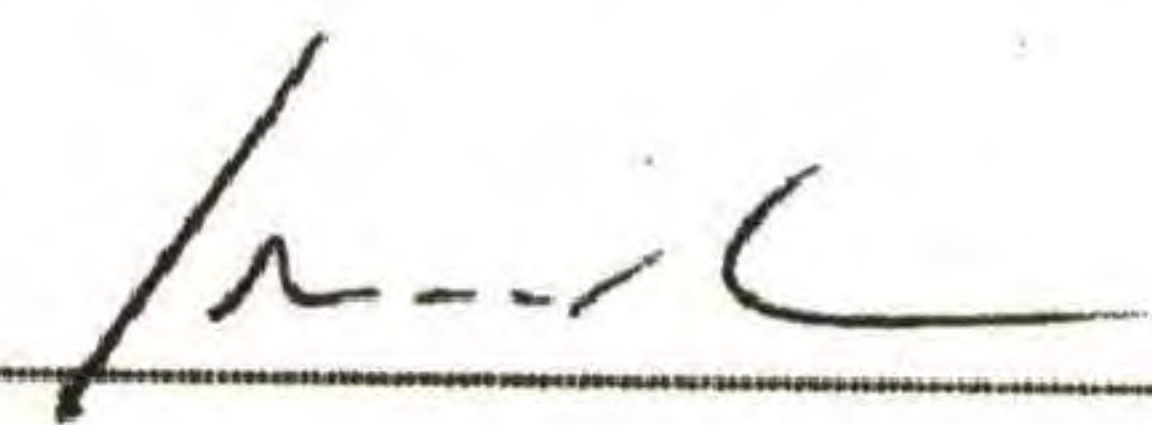
ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ เพื่อพระราชกุศล ๑ วันพระราชนัดดา พระพุทธวิมุตตม (บุญมา ที่ประมมมหาเถร)
ที่ปรึกษาเจ้าคณะภาค ๑๒ และเจ้าอาวาสวัดจักรวรรดิราชาวาส ๓ ศาลาเฉลิมพระเกียรติ ๑๒ พรรษา วัดจักรวรรดิราชาวาส
เขตสัมพันธวงศ์ กรุงเทพมหานคร

วันเสาร์ที่ ๔ กรกฎาคม ๒๕๕๕ เวลา ๑๐.๐๐ น. พระสงฆ์ ๑๐ รูปสวดพระพุทธมนต์ จบ
มีพระธรรมเทศนาถ้อยคำ ๑ แล้วพระสงฆ์ทั้งนั้นถวายพรพระ รับพระราชทานฉัน และบังสุกุล
เวลา ๑๕.๐๐ น. พระพิธีธรรมสวดพระอภิธรรม.

ประภาพรรณ/พิมพ์/ ๑๙๕๐ /ทาน.

วัน	หน้าที่ <u>พนักงานพระราชพิธี</u>
	นำหมายเรียน เจ้าภาพศพ พระพุทธวิมุตตม (บุญมา ที่ประมมมหาเถร)
	เพื่อทราบ.

ทั้งนี้ให้จัดการตามหน้าที่และกำหนดวันตามรับสั่งอย่าให้ขาดเหลือ ถ้าสงสัยก็ให้ถามผู้รับรับสั่ง
โดยหน้าที่ราชการ

ผู้รับรับสั่ง

หมายรับสั่งที่ ๑๙๗๗๗

(แบบ ก.)
สำนักพระราชวัง

๒ กรกฎาคม ๒๕๕๕

พระพุทธรังษี (บุญมา ธิปธมมมหาเถร) อายุ ๘๕ พรรษา ๖๔ ที่ปรึกษาเจ้าคณะภาค ๑๒ และเจ้าอาวาสวัดจักรวรรดิราชาวาส มรณภาพด้วยโรคมะเร็งตับอ่อน ณ โรงพยาบาลแพทย์ปัญญา กรุงเทพมหานคร เมื่อวันที่ ๑ กรกฎาคม ๒๕๕๕ เวลา ๑๒.๒๕ น.

วันจันทร์ที่ ๓ กรกฎาคม ๒๕๕๕ เวลา ๑๗.๐๐ น. ขอรับพระราชทานน้ำหลวงสรงศพ พร้อมด้วย เครื่องเกียรติยศประกอบศพ ณ ศาลาเฉลิมพระเกียรติ ๗๒ พรรษา วัดจักรวรรดิราชาวาส เขตสัมพันธวงศ์ กรุงเทพมหานคร ทรงพระกรุณาโปรดพระราชทานไตรครอง โกศแปดเหลี่ยม เบญจางค์ประดับ ปี่ กลองชนะ ประโคม เวลาพระราชทานน้ำหลวงสรงศพ และทรงรับศพอยู่ในพระบรมราชานุเคราะห์ ๗ วัน มีพระพิธีธรรมสวดพระอภิธรรม เวลากลางคืน กำหนด ๗ คืน.

ประกาศ/พิมพ์/ /ทาน.

วัน	หน้าที่
	พนักงานพระราชพิธี
	นำหมายเรียน เจ้าภาพศพ พระพุทธรังษี (บุญมา ธิปธมมมหาเถร)
	เพื่อทราบ
	เครื่องประกอบเกียรติยศที่พระราชทานมานี้ และเจ้าพนักงานผู้มาปฏิบัติ
	เจ้าภาพไม่ต้องเสียค่าใช้จ่ายอย่างใดทั้งสิ้น.

ทั้งนี้ให้จัดการตามหน้าที่และกำหนดวันตามรับสั่งอย่าให้ขาดเหลือ ถ้าสงสัยก็ให้ถามผู้รับรับสั่ง โดยหน้าที่ราชการ

ผู้รับรับสั่ง

กำหนดการ
งานออกเมรุพระราชทานเพลิงศพ
พระพุทธรังษิณ (บุญมา ธิปธมโม ป.ธ.๖)
เจ้าอาวาสวัดจักรวรรดิราชาวาส และที่ปรึกษาเจ้าคณะภาค ๑๒

วันอาทิตย์ที่ ๔ มีนาคม พ.ศ. ๒๕๕๐ (ตรงกับวันแรม ๑ ค่ำ เดือน ๔)

- เวลา ๑๗.๐๐ น. - พระสงฆ์สมณศักดิ์ ๔๕ รูป รับทักษิณานุประทาน (โดยเสด็จพระราชกุศล)
เวลา ๑๙.๐๐ น. - พระสงฆ์ ๔ รูป สวดพระอภิธรรม (ในพระบรมราชานุเคราะห์)

วันจันทร์ที่ ๕ มีนาคม พ.ศ. ๒๕๕๐ (ตรงกับวันแรม ๒ ค่ำ เดือน ๔)

- เวลา ๑๐.๐๐ น. - พระสงฆ์สมณศักดิ์ ๑๐ รูป สวดพระพุทธมนต์ - ถวายพระธรรมเทศนา - ถวายพรพระ - รับพระราชทานฉัน (ในพระบรมราชานุเคราะห์)
เวลา ๑๑.๐๐ น. - พระสงฆ์สมณศักดิ์ ๔๕ รูป ฉันทดาหารเพล และรับทักษิณานุประทาน (โดยเสด็จพระราชกุศล)
- พระสงฆ์-สามเณร ๒๐๐ รูป ฉันทดาหารเพล (โดยเสด็จพระราชกุศล)
เวลา ๑๔.๐๐ น. - พระราชาคณะ ๑๐ รูป บังสุกุลก่อนเคลื่อนโกศศพ (ในพระบรมราชานุเคราะห์)
- พระราชาคณะ ๑ รูป ขึ้นเสลี่ยงอ่านพระคัมภีร์ (ในพระบรมราชานุเคราะห์)
- เชิญโกศศพขึ้นรถอู่ประเทียบ จากศาลาเฉลิมพระเกียรติ สถานที่ตั้งศพ บำเพ็ญกุศล ไปยังเมรุวัดจักรวรรดิราชาวาส หอไตรเชิญโกศศพแห่เวียนเมรุ แล้วเชิญตั้งบนจิตกาธาน
เวลา ๑๗.๓๐ น. - สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ สยามมกุฎราชกุมาร เสด็จฯ แทนพระองค์ ในการพระราชทานเพลิงศพ
- พระสงฆ์สมณศักดิ์ ๑๐ รูป ขึ้นพิจารณาบังสุกุลบนเมรุ (ในพระบรมราชานุเคราะห์)
- พระสงฆ์ ๔ รูป สวดพระอภิธรรม (ในพระบรมราชานุเคราะห์)

วันอังคารที่ ๖ มีนาคม พ.ศ. ๒๕๕๐ (ตรงกับวันแรม ๓ ค่ำ เดือน ๔)

- เวลา ๐๗.๐๐ น. - พระราชทานผ้าไตรและภัตตาหารสามหาบในการเก็บอัฐิ (ในพระบรมราชานุเคราะห์)
เวลา ๑๐.๐๐ น. - พระสงฆ์สมณศักดิ์ ๑๐ รูป เจริญพระพุทธมนต์ - ฉันทดาหารเพล (โดยเสด็จพระราชกุศล)
เวลา ๑๑.๐๐ น. - พระสงฆ์-สามเณร ๒๐๐ รูป ฉันทดาหารเพล - มาติกา - บังสุกุล (โดยเสด็จพระราชกุศล)

คณะสงฆ์วัดจักรวรรดิราชาวาส

พระมหากรณาธิคุณ

เมื่อความทราบฝ่าละอองธุลีพระบาทว่า พระพุทธวิงศมุนี (บุญมา ที่ปทุมโม ป.ธ.๖) เจ้าอาวาสวัดจักรวรรดิราชาวาส และที่ปรึกษาเจ้าคณะภาค ๑๒ ได้ถึงแก่มรณภาพ เมื่อวันเสาร์ที่ ๑ กรกฎาคม ๒๕๔๙ เวลา ๑๒.๒๕ น.

สมเด็จพระบวรราชสมภารเจ้า พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ผู้ทรงพระคุณอันประเสริฐ ได้ทรงพระกรุณาโปรดพระราชทานไตรครอง น้ำหลวงสรงศพ โกศแปดเหลี่ยม ฉัตรเบญจาตั้งประดับเกียรติยศ ปี กลองชนะ ประโคมเวลาพระราชทานน้ำหลวงสรงศพ และทรงรับศพอยู่ในพระบรมราชานุเคราะห์ ๗ วัน มีพระพิธีธรรมสวดพระอภิธรรมเวลากลางคืน กำหนด ๗ คืน ยิ่งขึ้นไปกว่านั้น ยังทรงพระกรุณาโปรดบำเพ็ญพระราชกุศล ๗ วัน พระราชทานอีกด้วย

สมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ ทรงพระกรุณาโปรดบำเพ็ญพระราชกุศล ๕๐ วัน และ ๑๐๐ วัน พระราชทานทรงพระกรุณาโปรดบำเพ็ญพระราชกุศลในการออกเมรุ พระราชทานเพลิงศพ และทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ สยามมกุฎราชกุมาร เสด็จฯ แทนพระองค์ ในการพระราชทานเพลิงศพ ณ เมรุวัดจักรวรรดิราชาวาส เขตสัมพันธวงศ์ กรุงเทพมหานคร

สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ สยามมกุฎราชกุมาร ทรงพระกรุณาโปรดพระราชทาน พวงมาลาสว่นพระองค์ และของพระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าศรีรัศมิ์ พระวรชายา ในสมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ สยามมกุฎราชกุมาร พระเจ้าหลานเธอ พระองค์เจ้าพัชรกิติยาภา พระเจ้าหลานเธอ พระองค์เจ้าสิริวัณณวรีนารีรัตน์ วางหน้าโกศศพ ทั้งยังทรงรับปฏิบัติพระราชกรณียกิจ แทนพระองค์ เสด็จฯ มาในการพระราชทานเพลิงศพ ณ เมรุวัดจักรวรรดิราชาวาส เขตสัมพันธวงศ์ กรุงเทพมหานคร อีกด้วย

สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี ทรงพระกรุณาโปรดพระราชทาน พวงมาลา วางหน้าโกศศพ

พระมหากรณาธิคุณ และพระกรุณาธิคุณทั้งปวงนี้ นับเป็นเกียรติประวัติแก่ พระพุทธวิงศมุนี คณะสงฆ์วัดจักรวรรดิราชาวาส กับศิษยานุศิษย์และคณะญาติของพระพุทธวิงศมุนี เป็นล้นพ้น หาที่สุดมิได้

เมื่อพระพุทธรูปปางสมาธิยังทราบด้วยญาณวิถีทางใดทางหนึ่ง ก็จะมีจิตยินดีเป็นที่ยิ่ง และ
สำนึกในพระมหากรุณาธิคุณและพระกรุณาธิคุณที่ได้รับพระราชทานเกียรติอันสูงส่งครั้งนี้

คณะสงฆ์วัดจักรวรรดิราชาวาส กับศิษยานุศิษย์และคณะญาติของพระพุทธรูปปางสมาธิ ขอ
พระราชทานพระบรมราชวโรกาสถวายพระพร ด้วยความสำนึกในพระมหากรุณาธิคุณและพระ
กรุณาธิคุณอย่างหาที่สุดมิได้ ณ ปัจจุบัน

ขอถวายพระพร

๐๙/๒๕๖๕

(พระราชธรรมมุนี)

รักษาการเจ้าอาวาสวัดจักรวรรดิราชาวาส

Thammasat University is a public university in Bangkok, Thailand.

It was founded in 1932 and is one of the largest universities in the country.

The university has a long history of providing higher education in Thailand.

It is known for its academic excellence and research contributions.

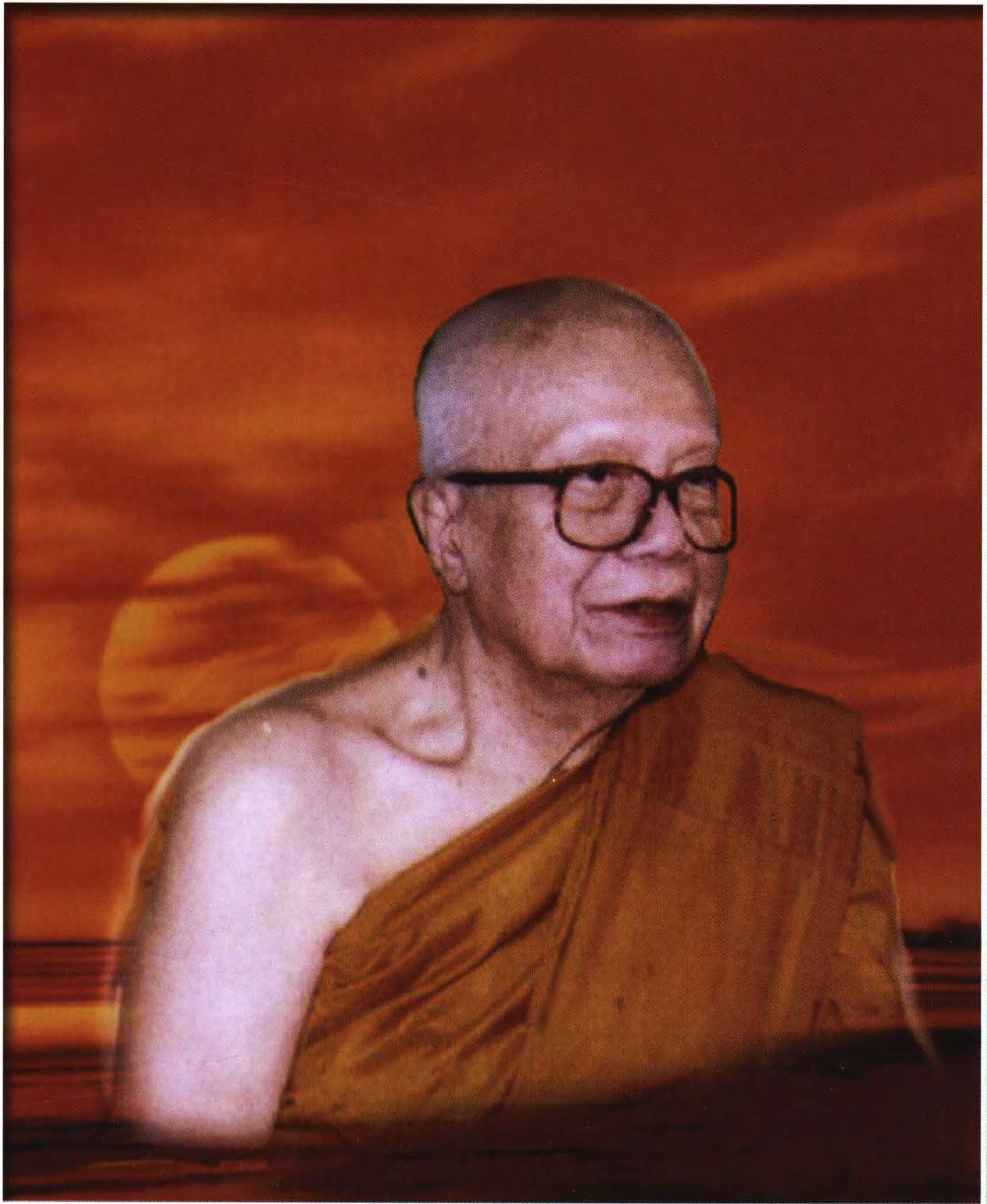

1932

Thammasat University

Bangkok, Thailand

www.thammasat.ac.th

พระพุทธีวงศมุนี (บุญมา ทีปธมโม ป.ธ.๖)
เจ้าอาวาสวัดจักรวรรดิราชาวาส และที่ปรึกษาเจ้าคณะภาค ๑๒

ประวัติ

พระพุทธรูปสมเด็จพระนเรศวรมหาราช (บุณมา ที่ปทุมโม)

ป.ธ.๖, น.ธ.เอก, คบ.ด. (กิตติมศักดิ์), พธ.ด. (กิตติมศักดิ์)

เจ้าอาวาสวัดจักรวรรดิราชาวาส และที่ปรึกษาเจ้าคณะภาค ๑๒

๑. ชื่อ

พระพุทธรูปสมเด็จพระนเรศวรมหาราช อายุ ๘๘ พรรษา ๖๔ วิทยฐานะ ป.ธ.๖, น.ธ.เอก
วัดจักรวรรดิราชาวาส แขวงจักรวรรดิ เขตสัมพันธวงศ์ กรุงเทพมหานคร

๒. สถานะเดิม

ชื่อ บุณมา นามสกุล สุดสุข เกิดเมื่อวันที่ ๙ มีนาคม พ.ศ. ๒๔๖๔
ตรงกับวันพฤหัสบดี ขึ้น ๑๒ ค่ำ เดือน ๔ ปีระกา ณ บ้านชาดฮี ตำบลไร่ใต้
(ปัจจุบันตำบลนาโพธิ์) อำเภอพิบูลมังสาหาร จังหวัดอุบลราชธานี
บิดาชื่อ นายหนู สุดสุข มารดาชื่อ นางหอม สุดสุข

๓. บรรพชา

เมื่อวันที่ ๒๐ เมษายน พ.ศ. ๒๔๘๑ ณ วัดโพธิ์ตาก ตำบลพิบูล อำเภอพิบูลมังสาหาร
จังหวัดอุบลราชธานี โดยมี พระอธิการคำ สุวโจ เจ้าอาวาสวัดโพธิ์ตาก เป็นพระอุปัชฌาย์

๔. อุปสมบท

อุปสมบทเมื่อวันศุกร์ที่ ๑๐ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๔๘๕ ณ พระอุโบสถวัดจักรวรรดิราชาวาส
วรมหาวิหาร เขตสัมพันธวงศ์ กรุงเทพมหานคร

โดยมี พระคุณจารย์วัตร (ใช้ สุวณฺโณ) วัดจักรวรรดิราชาวาส เป็นพระอุปัชฌาย์

พระมหาเส็ง ธมฺมธโร ป.ธ.๗^๒ วัดจักรวรรดิราชาวาส เป็นพระกรรมวาจาจารย์

พระสุธีวรคุณ (ธีร์ ปุณฺณโก ป.ธ.๙)^๓ วัดจักรวรรดิราชาวาส เป็นพระอนุสาวนาจารย์

๕. วิทยฐานะ

พ.ศ. ๒๔๗๗ จบชั้นประถมศึกษาจากโรงเรียนประชาบาลบ้านชาดฮี ตำบลไร่ใต้
อำเภอพิบูลมังสาหาร จังหวัดอุบลราชธานี

๑ ต่อมาเป็น พระครูพิศาลโพธิวัฒน์

๒ ต่อมาเป็น พระวินัยกิจโกศล

๓ ต่อมาเป็น สมเด็จพระธีรญาณมุนี

พ.ศ. ๒๔๘๒	สอบได้นักธรรมชั้นตรี ณ วัดโพธิ์ตาก สำนักเรียนคณะจังหวัดอุบลราชธานี
พ.ศ. ๒๔๘๓	สอบได้นักธรรมชั้นโท ณ วัดสมุหประดิษฐ์ สำนักเรียนคณะจังหวัดสระบุรี
พ.ศ. ๒๔๘๔	สอบได้นักธรรมชั้นเอก ณ วัดอนงคาราม สำนักเรียนวัดอนงคาราม
พ.ศ. ๒๔๙๒	จบการอบรมวิชาครูวัดสามพระยา (ส.อ.ค.) กรุงเทพฯ รุ่นที่ ๒
พ.ศ. ๒๔๙๔	สอบได้เปรียญธรรม ๖ ประโยค ณ วัดจักรวรรดิราชาวาส สำนักเรียนวัดจักรวรรดิราชาวาส

๖. เกียรติคุณพิเศษ

วันที่ ๒๔ เมษายน พ.ศ. ๒๕๔๕	สภาสถาบันราชภัฏอุบลราชธานี มอบถวายปริญญา ครุศาสตรดุษฎีบัณฑิตกิตติมศักดิ์ สาขาการศึกษา
วันที่ ๒๕ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๕๔๖	สภามหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย มอบถวายปริญญาพุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิตกิตติมศักดิ์ สาขารัฐศาสตร์

๗. ความรู้พิเศษ

มีความรู้วิชาโหราศาสตร์ ซึ่งเป็นวิชาที่สามารถโน้มน้าวประชาชนทั่วไปให้เข้ามาสู่
พระศาสนา เป็นโอกาสให้ได้แนะนำหลักธรรมคำสั่งสอนในทางพระพุทธศาสนาแก้ปัญหาชีวิต
สงเคราะห์อ่อนเคราะห์ช่วยเหลือประชาชนให้เข้าใจธรรมะแล้วนำเอาธรรมะไปปฏิบัติเพื่อแก้ปัญหา
และดำรงชีวิตอยู่อย่างมีคุณค่าและประสบสันติสุขตามสมควรแก่การประพฤติปฏิบัติของตนเอง

๘. งานการปกครอง

พ.ศ. ๒๔๙๓-๒๕๐๕	เป็นเลขานุการเจ้าคณะตรวจการภาค ๓
พ.ศ. ๒๔๙๗-๒๕๐๔	เป็นเลขานุการเจ้าอาวาสวัดจักรวรรดิราชาวาส
พ.ศ. ๒๕๐๒-๒๕๐๕	เป็นรองประธานกรรมการรักษาการแทนเจ้าอาวาส (เนื่องจากพระธรรมธีรราชมหารมุนี ^๑ เจ้าอาวาสในขณะนั้น ได้ เดินทางไปปฏิบัติศาสนกิจเป็นเจ้าอาวาสวัดไทยพุทธคยา ณ ประเทศอินเดีย)
พ.ศ. ๒๕๒๖	ได้รับพระบัญชาแต่งตั้งให้เป็นรองเจ้าคณะภาค ๑๒
พ.ศ. ๒๕๒๗	ได้รับแต่งตั้งให้เป็นผู้รักษาการแทนเจ้าอาวาสวัดจักรวรรดิราชาวาส
พ.ศ. ๒๕๒๘	ได้รับพระบัญชาแต่งตั้งให้เป็นเจ้าอาวาสวัดจักรวรรดิราชาวาส
พ.ศ. ๒๕๒๙	ได้รับแต่งตั้งให้เป็นผู้รักษาการแทนเจ้าคณะภาค ๑๒

๑ ต่อมาเป็น สมเด็จพระธีรญาณมุนี

พ.ศ. ๒๕๓๐	ได้รับพระบัญชาแต่งตั้งให้เป็นเจ้าคณะภาค ๑๒
พ.ศ. ๒๕๔๒	ได้รับพระบัญชาแต่งตั้งให้เป็นอธิการเจ้าคณะภาค ๑๒

๙. งานการศึกษา

พ.ศ. ๒๕๓๐-๒๕๓๖	เป็นครูสอนพระปริยัติธรรมประจำสำนักเรียนวัดจักรวรรดิราชาวาส
พ.ศ. ๒๕๓๐-๒๕๓๖	เป็นกรรมการผู้ทรงคุณวุฒิมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย รวม ๓ สมัย
พ.ศ. ๒๕๓๑	เป็นกรรมการตรวจประโยคธรรมสนามหลวง
พ.ศ. ๒๕๓๕	เป็นกรรมการตรวจประโยคบาลีสนามหลวง
พ.ศ. ๒๕๓๖-๒๕๔๐	เป็นผู้แทนแม่กองบาลีสนามหลวงนำข้อสอบประโยคบาลีไปเปิดสอบ ณ หน่วยสอบส่วนภูมิภาคหลายจังหวัด
พ.ศ. ๒๕๓๙	เป็นประธานจัดตั้งโรงเรียนสอนภาษาอังกฤษ แก่พระภิกษุ-สามเณร ณ สำนักเรียนวัดจักรวรรดิราชาวาส
พ.ศ. ๒๕๔๐	เป็นรองผู้อำนวยการการศึกษาสำนักเรียนวัดจักรวรรดิราชาวาส

๑๐. งานการศึกษาสงเคราะห์ภายในวัด

- มอบทุนการศึกษาพระปริยัติธรรมแก่พระภิกษุ-สามเณร เยาวชน ผู้สอบไล่ได้ในสนามหลวง ทั้งแผนกธรรมและแผนกบาลี และแก่นักเรียนนักศึกษาชั้นประถม มัธยม และอุดมศึกษา
- มอบทุนการศึกษาแก่นักเรียนโรงเรียนพุทธศาสนาวนอาทิตย์ วัดจักรวรรดิราชาวาส (พอ.จ.) และจัดเลี้ยงอาหารกลางวันทุกวันอาทิตย์ด้วย
- จัดซื้ออุปกรณ์การเรียนการสอนพระปริยัติธรรมประจำสำนักเรียน พร้อมทั้งเครื่องคอมพิวเตอร์ เครื่องถ่ายเอกสาร และเครื่องขยายเสียง
- จัดให้มีการอบรมบาลีก่อนสอบ
- จัดการสอบบาลีสนามหลวงประโยค ๑-๒, ป.ธ. ๕
- มอบทุนการศึกษาต่อระดับปริญญาโทและปริญญาเอกในต่างประเทศ พร้อมค่าเดินทาง และทุนการศึกษาต่อระดับปริญญาโทในประเทศ แก่พระภิกษุ นักศึกษาวัดจักรวรรดิราชาวาส
- มอบเครื่องคอมพิวเตอร์ให้โรงเรียนวัดจักรวรรดิ เขตสัมพันธวงศ์ กรุงเทพมหานคร เพื่อการศึกษาของเยาวชนของชาติ

๑๑. งานการศึกษาสงเคราะห์ในต่างจังหวัด

- มอบทุนการศึกษาต่อระดับปริญญาโทในต่างประเทศแก่พระภิกษุนักศึกษา
- มอบทุนจัดตั้งมูลนิธิส่งเสริมการศึกษาพระปริยัติธรรม วัดมณีวนาราม
- สร้างห้องสมุดและเจาะบ่อบาดาลมอบให้โรงเรียนบ้านชาดฮี
- มอบคอมพิวเตอร์และจัดตั้งทุนการศึกษาให้โรงเรียนมัธยมบ้านไร่ใต้
- สร้างสวนสุขภาพ “พระธรรมรัตนวิสุทธิ” มอบให้โรงเรียนพิบูลมังสาหาร (วิภาควัทยากร)
- บริจาคหนังสือพระไตรปิฎกพร้อมตู้ และเครื่องคอมพิวเตอร์ มอบให้โรงเรียนพิบูลมังสาหาร (พ.ม.)
- บริจาคสมบัติสร้างถนนคอนกรีต “ถนนธรรมรัตนวิสุทธิ” ทางเข้าโรงเรียนพิบูลมังสาหาร (พ.ม.)
- เป็นประธานดำเนินการสร้างสนามกีฬาสดุด และจัดมอบเครื่องคอมพิวเตอร์ ให้โรงเรียนพิบูลมังสาหาร
- บริจาคเงินสร้างห้องสมุดประจำวัดสวนสวรรค์
- บริจาคเงินต่อเติมชั้นล่างอาคารเรียนโรงเรียนบ้านชาดฮี
- บริจาคเงินสร้างพุทธสถานในบริเวณโรงเรียนไร่ใต้ประชาคม
- บริจาคเงินสมทบทุนสร้างอาคารมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ที่อำเภอวังน้อย
- และ ฯลฯ

๑๒. งานการเผยแผ่

- รับอาราธนาไปแสดงพระธรรมเทศนาทางสถานีวิทยุกระจายเสียงแห่งประเทศไทย กรมประชาสัมพันธ์ และสถานีโทรทัศน์
- เป็นพระธรรมทูตส่วนกลางประจำสาย ๖
- เป็นประธานกรรมการประสานงานประจำกองอำนวยการงานพระธรรมทูตสาย ๖
- เป็นประธานเจริญพระพุทธรูป และเป็นผู้บรรยายธรรม (สวดมนต์มีคำนำ) ของ กองงานพระธรรมทูตประจำวันธรรมสวนะภาคเช้า ทางสถานีวิทยุกระจายเสียงแห่งประเทศไทย ในความอุปถัมภ์ของกรมการศาสนา
- เป็นผู้อำนวยการรับผิดชอบฝึกซ้อมอบรมพระสังฆาธิการ เพื่อแต่งตั้งให้ดำรงตำแหน่ง พระอุปัชฌาย์ในเขตภาค ๑๒ และเป็นวิทยากรบรรยายอบรมพระสังฆาธิการระดับวัด และระดับตำบลตามมติมหาเถรสมาคม
- เป็นกรรมการประจำสำนักแม่กองงานพระธรรมทูตส่วนกลาง

- เป็นกรรมการฝึกการอบรมพระธรรมทูตประจำสำนักฝึกอบรมพระธรรมทูต วัดจักรวรรดิราชาวาส และได้รับมอบหมายจากแม่กองงานพระธรรมทูตให้เป็นพระวิทยากรบรรยายถวายความรู้แก่พระธรรมทูตผู้เข้ารับการอบรม
- เป็นหัวหน้าสายตรวจงานพระธรรมทูตในเขตภาคตะวันออกเฉียงเหนือในฐานะเป็นเจ้าอาวาสวัดจักรวรรดิราชาวาส
- ชี้แจงกฎหมายคณะสงฆ์ ระเบียบ จาริตประเพณี กฎมหาเถรสมาคม ที่พระภิกษุสามเณรพึงทราบและปฏิบัติตามโดยเคร่งครัด และได้ออกกฎระเบียบของวัดเกี่ยวกับการปกครองและการศึกษา ในฐานะเป็นเจ้าคณะภาค ๑๒ ได้จัดให้มีการประชุมอบรมถวายความรู้ให้กับเจ้าคณะพระสังฆาธิการในส่วนรับผิดชอบภาค ๑๒
- เป็นกรรมการผู้ทรงคุณวุฒิประจำสำนักฝึกอบรมพระธรรมทูต วัดปากน้ำ ภาษีเจริญ และเป็นกรรมการฝึกอบรมพระธรรมทูต
- นอกจากนั้น ยังได้ไปสังเกตการณ์พระศาสนา ณ ประเทศต่าง ๆ ดังนี้ คือ อินเดีย เนปาล ศรีลังกา สิงคโปร์ มาเลเซีย อินโดนีเซีย จีน ไต้หวัน ลาว นิวซีแลนด์ ออสเตรเลีย เนเธอร์แลนด์ อังกฤษ ฝรั่งเศส อิตาลี เยอรมัน สวิตเซอร์แลนด์ สหรัฐอเมริกา และเบลเยียม

๑๓. งานสาธารณูปการ

นับตั้งแต่เป็นผู้รักษาการแทนเจ้าอาวาส และเป็นเจ้าอาวาส เมื่อ พ.ศ. ๒๕๒๗ ได้ทำการก่อสร้างและบูรณะปฏิสังขรณ์ภายในพระอารามและนอกพระอาราม เป็นจำนวนมากกว่า ๑๐๐ รายการ เช่น บูรณะปฏิสังขรณ์พระอุโบสถ พระพุทธปรางค์ พระวิหารกลาง มณฑป พระพุทธบาท หมู่กุฏิคณะ ๒, ๓, ๔, ๙ เป็นต้น

ส่วนที่ก่อสร้างขึ้นใหม่ ประกอบด้วยกุฏิคณะ ๑, ๕, ๖ ศาลาบำเพ็ญกุศล ชุมประตู่วัด พระวิหารเฉลิมพระเกียรติครองราชย์ ๕๐ ปี ศาลาเฉลิมพระเกียรติฯ ๗๒ พรรษา และสำนักศึกษาและปฏิบัติธรรม “พระพุทธรังษิย์” ที่อำเภอไทรโยค จังหวัดกาญจนบุรี

๑๔. งานสาธารณสงเคราะห์ในต่างจังหวัด

- จัดหาทุนและบริจาคสมทบสร้างศาลาการเปรียญ อุโบสถ พระประธาน กุฏิสงฆ์ เจดียวิหาร โรงเรียน ศาลาเมรุ เจาะบ่อน้ำบาดาล สร้างห้องน้ำห้องสุขา และอื่น ๆ อีกหลายรายการ ในท้องที่อำเภอพิบูลมังสาหาร จังหวัดอุบลราชธานี และจังหวัดต่างๆ
- เป็นประธานนำเครื่องอุปโภคบริโภคและเครื่องสมณบริขาร มอบแก่พระภิกษุ-สามเณร และประชาชนที่ประสบอุทกภัย

- เป็นประธานอำนวยการสร้างตึกสงฆ์อาพาธ “พระธรรมรัตนวิสุทธิ” ณ โรงพยาบาลพิบูลมังสาหาร จังหวัดอุบลราชธานี และก่อตั้งมูลนิธิ “พระธรรมรัตนวิสุทธิ” เพื่อให้การสงเคราะห์ผู้ป่วยที่ยากจนสนับสนุนการพัฒนาสมรรถนะของบุคลากร ส่งเสริมการพัฒนาบริการการแพทย์และสาธารณสุขของโรงพยาบาลพิบูลมังสาหารให้มีคุณภาพได้มาตรฐาน
- สร้างพุทธสถาน “พระธรรมรัตนวิสุทธิ” มอบให้โรงเรียนพิบูลมังสาหาร (วิภาคย์วิทยาการ) อำเภอพิบูลมังสาหาร จังหวัดอุบลราชธานี
- บริจาคสร้างวัดไทยสิริราชคฤห์ ที่ประเทศอินเดีย
- และ ฯลฯ

๑๕. สมณศักดิ์

วันที่ ๕ ธันวาคม พ.ศ. ๒๕๐๑	ได้รับพระราชทานตั้งสมณศักดิ์ เป็น พระราชาคณะชั้นสามัญ ที่ พระปัญญาคุณมุนี
วันที่ ๕ ธันวาคม พ.ศ. ๒๕๐๗	ได้รับพระราชทานเลื่อนสมณศักดิ์ เป็น พระราชาคณะชั้นราช ที่ พระราชธรรมเมธี
วันที่ ๕ ธันวาคม พ.ศ. ๒๕๓๐	ได้รับพระราชทานเลื่อนสมณศักดิ์ เป็น พระราชาคณะชั้นเทพ ที่ พระเทพรัตนโมลี
วันที่ ๕ ธันวาคม พ.ศ. ๒๕๓๕	ได้รับพระราชทานเลื่อนสมณศักดิ์ เป็น พระราชาคณะชั้นธรรม ที่ พระธรรมรัตนวิสุทธิ
วันที่ ๕ ธันวาคม พ.ศ. ๒๕๔๐	ได้รับพระราชทานสถาปนาสมณศักดิ์ เป็น รองสมเด็จพระราชาคณะ ที่ พระพุทธิวงศมุนี

๑๖. งานพิเศษ

พ.ศ. ๒๕๔๒	เป็นประธานจัดสร้างสำนักศึกษาและปฏิบัติธรรมพระพุทธิวงศมุนี อำเภอไทรโยค จังหวัดกาญจนบุรี
พ.ศ. ๒๕๔๖	เป็นประธานอำนวยการจัดสร้างวัดไทยสิริราชคฤห์ เมืองราชคฤห์ ประเทศอินเดีย

๑๗. สรุปผลงาน

พระพุทธิวงศมุนี เป็นผู้ที่กำลังกำเนิดมาเพื่อสืบพระพุทธศาสนาอย่างแท้จริง โดยใช้ชีวิตได้ร่วมผ้ากาสาวพัสตร์ตั้งแต่บรรพชาเป็นสามเณรเมื่ออายุ ๑๗ ปี จนถึงวันมรณภาพรวมเป็นเวลา ๖๗ ปีเต็ม อุปสมบทเป็นพระภิกษุได้ ๖๓ พรรษา เต็มบริบูรณ์ ในระยะแรกได้ตั้งใจศึกษาเล่าเรียนพระปริยัติธรรมจนสามารถสอบได้นักธรรมชั้นเอก และเปรียญธรรม ๖ ประโยค หลังจากได้มีวิชา

ความรู้เป็นพื้นฐานมั่นคงแล้วก็ได้ตั้งใจเผยแผ่ความรู้ความสามารถทางด้านพระพุทธศาสนาแก่พระภิกษุสามเณรและฆราวาสที่เป็นศิษยานุศิษย์ในโรงเรียนปริยัติธรรมของวัดจักรวรรดิราชาวาสและสำนักเรียนอื่น ๆ ตลอดทั้งญาติโยมและประชาชนทั่วไปในโอกาสต่าง ๆ อย่างต่อเนื่อง

ปี พ.ศ. ๒๔๙๓ - ๒๕๐๕ พระพุทธิวงศมุนีได้รับแต่งตั้งจากสมเด็จพระธีรญาณมุนี ให้เป็นเลขานุการเจ้าคณะตรวจการภาค ๓ และได้รับพระราชทานตั้งสมณศักดิ์เป็นพระราชาคณะชั้นสามัญที่ **“พระปัญญาคุณมุนี”** ท่านได้สนองงานเจ้าคณะผู้ตรวจการภาค ๓ ด้วยความทุ่มเท และเสียสละอุทิศกาย ใจ และสติปัญญาอย่างเต็มที่ นับเป็นก้าวแรกที่ได้มีโอกาสเรียนรู้และสั่งสมประสบการณ์ด้านการบริหารกิจการคณะสงฆ์ และเผยแผ่ทางพระพุทธศาสนาในภาพรวมเชิงนโยบาย ท่านทำงานมากก็ยังมีประสบการณ์และผลงานที่ปรากฏ ประกอบกับความรู้และความเชี่ยวชาญพิเศษด้านการพยากรณ์โชคชะตาราศีทางโหราศาสตร์ ก็ยังทำให้มีศิษยานุศิษย์ และญาติโยมมากขึ้นเป็นลำดับ และเพียงพอที่จะนำญาติโยมและศิษยานุศิษย์ทำบุญทำกุศล สร้างและบูรณะปฏิสังขรณ์ วัด สถานศึกษา สถานพยาบาลต่าง ๆ ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือโดยเฉพาะจังหวัดอุบลราชธานี ซึ่งเป็นมาตุภูมิของพระเดชพระคุณฯ

ด้วยผลงานที่โดดเด่นดังกล่าว จึงส่งผลให้ได้รับการแต่งตั้งให้เป็นเลขานุการเจ้าคณะตรวจการภาค ๓ ซึ่งมีสมเด็จพระธีรญาณมุนี เป็นเจ้าคณะตรวจการภาค ๓ และได้รับพระราชทานเลื่อนสมณศักดิ์เป็นพระราชาคณะชั้นราชที่ **“พระราชธรรมเมธี”** และได้รับพระบัญชาแต่งตั้งเป็นรองเจ้าคณะภาค ๑๒ ดูแลและปกครองคณะสงฆ์ จังหวัดฉะเชิงเทรา นครนายก ปราจีนบุรี และสระแก้ว ต่อมาได้รับพระบัญชาแต่งตั้งให้ดำรงตำแหน่งเจ้าคณะภาค ๑๒ และได้รับพระราชทานเลื่อนสมณศักดิ์ขึ้นเป็นพระราชาคณะชั้นเทพที่ **“พระเทพรัตนโมลี”** ต่อมาได้รับพระราชทานเลื่อนสมณศักดิ์เป็นพระราชาคณะชั้นธรรมที่ **“พระธรรมรัตนวิสุทธิ”** และได้รับพระราชทานสถาปนาสมณศักดิ์ขึ้นเป็นพระราชาคณะเจ้าคณะรองชั้นหิรัญบัฏที่ **“พระพุทธิวงศมุนี”** ท่านได้บำเพ็ญคุณประโยชน์ต่อประเทศชาติ พระพุทธศาสนาและสังคมด้วยดีตลอดมาจนถึงบั้นปลายของชีวิตของท่าน

พระพุทธิวงศมุนีได้รับแต่งตั้งให้เป็นเจ้าอาวาสวัดจักรวรรดิราชาวาส ในปี พ.ศ. ๒๕๒๔ ท่านได้ใช้ความรู้ความสามารถ ทักษะ และประสบการณ์ด้านการบริหารองค์กรการศึกษา และการเผยแผ่พระพุทธศาสนาที่ผ่านมา ทำการพัฒนาวัดจักรวรรดิราชาวาสหลายประการอย่างต่อเนื่อง โดยฟันฝ่าอุปสรรคนานานับการ เสี่ยงต่อการถูกประทุษร้ายต่อร่างกายในขณะที่ทำการปรับปรุงเขตพุทธาวาสให้เป็นสัดส่วน โดยปิดขอยเข้าจากสำเพ็งผ่านหน้าพระอุโบสถให้มีรั้วรอบขอบชิด

ดังที่เห็นกันทุกวันนี้ นอกจากนี้ยังได้ก่อสร้างและบูรณะซ่อมแซมอาคารต่าง ๆ คือ พระปรางค์มณฑปพระพุทธบาทจำลอง คณะ ๑, ๒, ๓, ๕, ๖, ๗, ๘, ๑๐ ศาลาเฉลิมพระเกียรติ ๗๒ พรรษา สำนักศึกษาและปฏิบัติธรรมพระพุทธวิถีสุมณี จังหวัดกาญจนบุรี นอกจากนั้นพระเดชพระคุณหลวงพ่อยังได้ให้การสงเคราะห์ด้านการศึกษาพุทธศาสนาพระภิกษุสามเณรในวัดจักรวรรดิราชาวาส และเยาวชนในโรงเรียนต่าง ๆ สงเคราะห์ผู้ป่วยที่ยากไร้โดยเป็นผู้นำในการจัดหาทุนก่อสร้างอาคารผู้ป่วยขนาด ๓๐ เตียง ที่โรงพยาบาลพิบูลมังสาหาร และก่อตั้งมูลนิธิเพื่อนำดอกผลมาช่วยเหลือค่ารักษาพยาบาลผู้ป่วยที่ยากจน รวมทั้งสงเคราะห์การศึกษาของโรงเรียนมัธยมพิบูลมังสาหาร โรงเรียนประถมพิบูลมังสาหาร (วิภาควิทยาการ) โรงเรียนไร่ใต้ประชาคมติดต่อกันหลายปี

กล่าวโดยสรุปพระพุทธวิถีสุมณี ได้บำเพ็ญคุณประโยชน์นานัปการทั้งการพัฒนาความรู้จิตใจ และสังคมโดยให้หลักเกี่ยวกับพระพุทธศาสนา ทั้งการก่อสร้างและปฏิสังขรณ์สิ่งปลูกสร้างภายในวัด และอุปกรณ์ต่าง ๆ

คิดเป็นมูลค่ารวมทั้งสิ้น ๒๔๗,๓๒๗,๒๔๕.๗๕ บาท

(สองร้อยสี่สิบเจ็ดล้านสามแสนสองหมื่นเจ็ดพันสองร้อยแปดสิบห้าบาทเจ็ดสิบห้าสตางค์)

๑๔. มรณภาพ

โดยปกติ พระพุทธวิถีสุมณี เป็นผู้ที่เอาใจใส่ ดูแลป้องกันและรักษาสุขภาพของตนเองอย่างสม่ำเสมอ หากมีอาการมาอาการมากผิดปกติก็มักจะไปหาแพทย์เพื่อรับการตรวจรักษาโรคให้ทันท่วงที ท่านได้เคยอาพาธที่ต้องได้รับการผ่าตัดรวม ๗ ครั้ง อุบัติเหตุ ๒ ครั้ง แต่ละครั้งท่านจะหายอาพาธกลับเป็นปกติได้อย่างรวดเร็ว ท่านเป็นคนอดทนและให้ความร่วมมือกับนายแพทย์ในการรักษาเป็นอย่างดี เมื่อวันที่ ๕ กันยายน พ.ศ. ๒๕๔๔ เกิดอุบัติเหตุหกล้มข้างเตียงนอน จึงได้เข้ารับการรักษาที่โรงพยาบาลกรุงเทพ และกลับมาพักรักษาตัวที่วัดจักรวรรดิราชาวาส แต่อาการไม่ดีขึ้น แพทย์หญิงคุณหญิงสลาต ทัพวงศ์ (ร้านเจ้ากรมเป๋อ) ได้เข้าเยี่ยมและถวายคำแนะนำให้ไปตรวจอาการที่โรงพยาบาลวิชัยยุทธ คณะแพทย์วินิจฉัยว่ามีน้ำขังในสมอง จึงได้ทำการรักษาจนอาการดีขึ้นตามลำดับ ท่ามกลางความดูแลเอาใจใส่อย่างใกล้ชิดของบรรดาลูกศิษยานุศิษย์ เมื่อวันที่ ๑ เมษายน พ.ศ. ๒๕๔๙ ได้มีอาการบวมตามมือและเท้า จึงได้เข้ารับการตรวจที่โรงพยาบาลวิชัยยุทธอีกครั้งหนึ่ง คณะแพทย์วินิจฉัยว่า เป็นมะเร็งตับที่แพร่กระจายมาจากมะเร็งตับอ่อน จึงเข้ารับการรักษาที่โรงพยาบาลดังกล่าวชั่วระยะหนึ่งแล้วกลับมาพักรักษาตัวที่วัดจักรวรรดิราชาวาส

ต่อมา คุณสุรเดช วิจารณ์กุล ซึ่งเป็นทนายความของวัดจักรวรรดิราชาวาส และเป็น
น้องชายคุณชลุต ส่องสัมพันธ์ เจ้าของโรงพยาบาลแพทย์ปัญญา ได้ถวายคำแนะนำให้เข้ารับการ
รักษาที่โรงพยาบาลแพทย์ปัญญา เพื่อจะได้ถวายการดูแลรักษาอย่างใกล้ชิด ถึงแม้ว่าแพทย์
ผู้เชี่ยวชาญทางโรคมะเร็งจะสรรหายาจากต่างประเทศและวิธีการรักษาที่ทันสมัยสักปานใดก็ตาม
เมื่อวันเสาร์ที่ ๑ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๕๔๙ เวลา ๑๒.๒๕ น. ท่านได้ถึงมรณภาพไปโดยอาการ
อันสงบ ณ โรงพยาบาลแพทย์ปัญญา ท่ามกลางความเศร้าโศกอาลัยของบรรดาศิษยานุศิษย์ และ
อุบาสก-อุบาสิกา ผู้มีความเคารพนับถือ

สิริรวมอายุได้ ๘๔ ปี ๓ เดือน ๒๒ วัน ๖๔ พรรษา

พระราชโมลี และ
ดร.นายแพทย์อุทัย สุธสข
อดีตปลัดกระทรวงสาธารณสุข
รวบรวม/เรียบเรียง

คำปรารภ

สมเด็จพระบรมพิตร พระราชสมภารพระองค์ ผู้ทรงพระคุณอันประเสริฐ สมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ สยามมกุฎราชกุมาร เสด็จพระราชดำเนินแทนพระองค์ ในการพระราชทานเพลิงศพ พระพุทธีวงศมุนี (บุญมา ธีปธมโม ป.ธ.๖) เจ้าอาวาสวัดจักรวรรดิราชาวาส และที่ปรึกษาเจ้าคณะภาค ๑๒ ณ เมรุวัดจักรวรรดิราชาวาส เขตสัมพันธวงศ์ กรุงเทพมหานคร วันจันทร์ที่ ๕ มีนาคม พ.ศ. ๒๕๕๐ เวลา ๑๗.๓๐ น. นับเป็นพระมหากรุณาธิคุณล้นพ้นหาที่สุดมิได้

พระเดชพระคุณพระพุทธีวงศมุนี เป็นพระเถระผู้รัตตัญญู มีภูมิรู้ มีภูมิธรรม เป็นผู้นำที่กล้าคิดกล้าทำ เป็นนักพัฒนาในด้านการปกครอง การศึกษา การเผยแผ่ และการสาธารณูปการ ตามลักษณะรูปแบบของการจัดการปกครองของคณะสงฆ์

ชีวิตส่วนตัวของพระเดชพระคุณเป็นไปอย่างเรียบง่าย มกน้อย สันโดษ และไม่สะสม แต่ในการบริหาร ท่านกล้าคิดกล้าทำ เด็ดขาด เด็ดเดี่ยว อดทนอดกลั้น เป็นสง่าราศี น่าเคารพยำเกรง แต่ในส่วนลึกของจิตใจแล้ว พระเดชพระคุณเป็นคนอ่อนโยน มีเมตตาปราณี เอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ สอดส่องดูแลความเป็นอยู่ของพระภิกษุสามเณรผู้อยู่ใต้ปกครองอย่างทั่วถึง และสม่ำเสมอ เข้าคติที่ว่า

“ นอนสูงให้นอนคว่ำ นอนต่ำให้นอนหงาย ”

หมายความว่า ผู้อยู่ในฐานะสูง ต้องสอดส่องดูแลผู้น้อยที่ต่ำกว่า และผู้น้อยก็ต้องคอยดูแลช่วยเหลือกิจการของผู้ใหญ่ ต่างเอื้ออาศัยซึ่งกันและกัน ไม่ใช่นอนสูงแล้วนอนหงายตลอด ซึ่งมีใช้วิสัยของพระเดชพระคุณ เพราะฉะนั้น ท่านจึงเป็นที่เคารพรักและนับถือ ในฐานะบุพพการีของผู้ใต้ปกครอง ศิษยานุศิษย์ และสาธุชนทั่วไป ผู้มีกตัญญูกตเวทิตาธรรมอย่างแท้จริง

การจากไปของพระเดชพระคุณพระพุทธีวงศมุนี ทำให้วัดจักรวรรดิราชาวาส และคณะสงฆ์ขาดกำลังสำคัญไปอีกรูปหนึ่ง ซึ่งเป็นที่น่าเสียดาย

ในการพระราชทานเพลิงศพพระพุทธีวงศมุนี ได้มีการจัดพิมพ์หนังสือที่ระลึก จำนวน ๙ เล่ม คือ

๑. ธีปธรรม รวมพระธรรมเทศนา โอวาท คติธรรม ของ พระพุทธีวงศมุนี (บุญมา ธีปธมโม ป.ธ.๖) เจ้าอาวาสวัดจักรวรรดิราชาวาส และที่ปรึกษาเจ้าคณะภาค ๑๒ โดยคณะสงฆ์วัดจักรวรรดิราชาวาส เป็นเจ้าภาพ และดำเนินการจัดพิมพ์

๒. คัมภีร์มิลินทปัญหา ฉบับภาษาไทยและภาษาบาลี โดยวัดเป็นเจ้าภาพ และพระราชรัตนดิลก (อัม สิริจนโท ป.ธ.๗) ผู้ช่วยเจ้าอาวาสวัดจักรวรรดิราชาวาส ควบคุมการจัดพิมพ์

๓. คติธรรม-คำไว้อาลัย ของ พระพุทธรังษามุนี (บุญมา ทีปธมโม ป.ธ.๖) เจ้าอาวาสวัดจักรวรรดิราชาวาส และที่ปรึกษาเจ้าคณะภาค ๑๒ โดย คณะสงฆ์วัดจักรวรรดิราชาวาส เป็นเจ้าภาพ และดำเนินการจัดพิมพ์

๔. คำแนะนำเกี่ยวกับอาจารย์ ของ ๓ สมเด็จพระสังฆราช โดย คณะสงฆ์ภาค ๑๒ เป็นเจ้าภาพ และพระเมธีวราภรณ์ (พรมมี ฉฬภิญโญ ป.ธ.๙) ควบคุมการจัดพิมพ์

๕. ชีวิตและงาน ของ พระพุทธรังษามุนี (บุญมา ทีปธมโม ป.ธ.๖) เจ้าอาวาสวัดจักรวรรดิราชาวาส และที่ปรึกษาเจ้าคณะภาค ๑๒ โดย พระพรหมวชิรญาณ (ประสิทธิ์ เขมงกูโร ป.ธ.๓) เจ้าอาวาสวัดยานนาวา และกรรมการมหาเถรสมาคม เป็นเจ้าภาพ และควบคุมการจัดพิมพ์ ร่วมกับพระปริยัติวราภรณ์ (เจริญ จันทโกวิท ป.ธ.๔)

๖. เกี่ยวกับอินเดีย ของ พระราชธรรมมุนี (เกียรติ สุกิตติ ป.ธ.๗, M.A.) รักษาการเจ้าอาวาสวัดจักรวรรดิราชาวาส โดย พระราชโมลี (พรหมา สบปัญโญ ป.ธ.๙) ผู้ช่วยเจ้าอาวาสวัดจักรวรรดิราชาวาส และรองเจ้าคณะภาค ๑๐ ร่วมกับคณะสงฆ์จังหวัดอุบลราชธานี เป็นเจ้าภาพจัดพิมพ์

๗. เมืองราชคฤห์ โดย พระครูปลัดสุวัฒนพุทธคุณ (วิเชียร วชิรวโส ป.ธ.๔, Ph.D.) เจ้าอาวาสวัดไทยสิริราชคฤห์ ประเทศอินเดีย เป็นเจ้าภาพ และดำเนินการจัดพิมพ์

๘. วัดธัมมปทีป โดย พระครูวินัยธรรมศักดิ์ สุกุมเมธี ประธานสงฆ์วัดธัมมปทีป เมืองแมคเล็น ประเทศเบลเยียม และคณะอุบาสกอุบาสิกา เป็นเจ้าภาพ และดำเนินการจัดพิมพ์

๙. สัจจบัตร งานพระราชทานเพลิงศพพระพุทธรังษามุนี (บุญมา ทีปธมโม ป.ธ.๖) เจ้าอาวาสวัดจักรวรรดิราชาวาส และที่ปรึกษาเจ้าคณะภาค ๑๒ โดย คณะสงฆ์วัดจักรวรรดิราชาวาส เป็นเจ้าภาพ และดำเนินการจัดพิมพ์

ขออนุโมทนาคณะเจ้าภาพและคณะทำงานที่ได้ร่วมกันเสียสละกำลังกาย กำลังทรัพย์ ร่วมกันเป็นเจ้าภาพถวายอาหาร เครื่องดื่ม เครื่องสังเค็ด และจัดพิมพ์หนังสือที่ระลึก ร่วมกันบำเพ็ญกุศลอุทิศถวายพระเดชพระคุณพระพุทธรังษามุนี ผู้ถึงมรณภาพ หากท่านได้ทราบ คงจะปลื้มปิติยินดีชื่นชมโสมนัสและอนุโมทนาสาธุการในส่วนกุศลของทุกๆ ท่านอย่างแน่แท้

ขอดวงวิญญาณของพระเดชพระคุณพระพุทธรังษามุนีจงไปสู่สุคติในสัมปรายภพเทอญ.

๒๖/๒ พุทธศักราช ๒๕๖๕

(พระราชธรรมมุนี)

รักษาการเจ้าอาวาสวัดจักรวรรดิราชาวาส

คำชี้แจง

เมื่อพระเดชพระคุณพระพุทธรังษี (บุญมา ธิปธมโม ป.ธ.๖) ถึงแก่มรณภาพลง เมื่อวันที่ ๑ กรกฎาคม ๒๕๔๙ เวลา ๑๒.๒๕ น. คณะสงฆ์วัดจักรวรรดิราชาวาส วรมหาวิหาร คณะศิษยานุศิษย์ได้นำศพของท่านมาตั้งบำเพ็ญกุศลที่ศาลาเฉลิมพระเกียรติ ๗๒ พรรษา ศิษยานุศิษย์ทั้งคฤหัสถ์และบรรพชิตไม่มีใครตั้งตัวเตรียมใจไว้มาก่อนเลยว่าจะพบกับความอ้างว้างว่าเหวขนาดนี้ ทุกคนงไปหมด ทั้งนี้ก็เพราะเหตุว่าพระเดชพระคุณหลวงพ่พระพุทธรังษี แม้ท่านอาพาธมานานแรมปี แต่ท่านไม่เคยแสดงความอ่อนแอความเจ็บปวดให้ลูกศิษย์ลูกหา ได้รับทราบถึงความลำบากเลย เพราะท่านเจ็บที่โน้นปวดที่นี่ปวดแสบปวดร้อน ท่านเคยเล่าเหมือนคนดีๆ เล่าให้คนผู้รักษาพยาบาลฟัง มีความอดทนเป็นเลิศ หน้าตาของท่านจะผ่องใส เบิกบานอยู่เสมอ มีบางครั้งที่คุณที่รู้จักคุ้นเคยกัน เคยไปเยี่ยมมาเล่าให้ฟังว่า วันนี้พระเดชพระคุณหลวงพ่จำชื่อคนนั้นคนนี้ไม่ได้ ก็มีศิษย์อีกส่วนหนึ่งพูดว่า หมออาจจะให้ยาแรงไปเลย แพ้ยาก็เป็นได้ คนไปเยี่ยมก็ตีคนดูแลพยาบาลก็ตีต่างก็รักษาน้ำใจพระเดชพระคุณหลวงพ่ พระเดชพระคุณหลวงพ่รักษาน้ำใจคนผู้ดูแลใกล้ชิดและคนไปเยี่ยม ระยะเวลาที่อาพาธพระเดชพระคุณหลวงพ่ยังสั่งการเรื่องที่วัดจักรวรรดิฯ วัดธัมมปทีป แม่เฒ่าเลน ประเทศเบลเยียม และสำนักศึกษาและปฏิบัติธรรมพระพุทธรังษี บ้านหนองปลา ตำบลวังกระแจะ อำเภอไทรโยค จังหวัดกาญจนบุรี ช่วงหลังๆ มานี้พระเดชพระคุณหลวงพ่อาจจะพูดเสมอว่าคนเราเกิดมาไม่ช้าก็ตาย ให้รีบทำความดี เอาไว้ ๑๐๐ ปีใช้ก็ตายไม่ใช้ก็ตาย เป็นจริงอย่างท่านว่า พระเดชพระคุณหลวงพ่พระพุทธรังษี มีอายุได้ ๘๔ ปี ๓ เดือน ๒๒ วัน พระยามัจจุราช ก็มาจุดคร่าเอาชีวิตหลวงพ่ไปจนได้

พระเดชพระคุณหลวงพ่พระพุทธรังษีดำรงตำแหน่งเจ้าอาวาสวัดจักรวรรดิราชาวาส (วัดสามปลื้ม) มานานถึง ๒๒ ปี ในช่วงระยะเวลา ๒๒ ปี ที่พระเดชพระคุณหลวงพ่พระพุทธรังษีเป็นเจ้าอาวาส หลวงพ่ได้พัฒนาวัดให้เจริญรุ่งเรืองทั้งในด้านการปกครอง การศึกษา การเผยแผ่ และการสาธารณูปการ พระเดชพระคุณหลวงพ่ได้ฝากมรดกให้เราได้ศึกษามากมายหลายอย่าง เช่น พระเดชพระคุณทำในสิ่งที่ควรจะมีแต่ยังไม่มี สิ่งใดที่เห็นว่าทำมาผิดพลาด พระเดชพระคุณหลวงพ่จะทำให้ถูกต้อง ส่วนที่เห็นว่ายังบกพร่องอยู่ก็ทำให้สมบูรณ์ขึ้น พระเดชพระคุณหลวงพ่ปกครองวัดมาโดยมีความรู้ ความฉลาด ความสามารถ และถือหลักธรรมาธิปไตย นำความเจริญรุ่งเรืองมาสู่วัดจักรวรรดิราชาวาสอย่างต่อเนื่อง

เมื่อตำแหน่งเจ้าอาวาสว่างลง ทางคณะสงฆ์จึงได้แต่งตั้งให้ท่านเจ้าคุณพระราชธรรมมุนี เป็นผู้รักษาการเจ้าอาวาสวัดจักรวรรดิราชาวาส วรมหาวิหาร เพื่อบริหารกิจการพระศาสนา ภายในวัดให้มีความต่อเนื่องต่อไป

ในการออกเมรุพระราชทานเพลิงศพพระพุทฺธิวงศมุนีครั้งนี้ รักษาการเจ้าอาวาส ได้ประกาศแต่งตั้งคณะทำงานขึ้นคณะหนึ่ง เพื่อจัดทำหนังสืออนุสรณ์ ดังปรากฏรายนามต่อไปนี้

พระพรหมวชิรญาณ	วัดยานนาวา	ประธานที่ปรึกษา
พระธรรมสุธี	วัดมหาธาตุยุวราชรังสฤษฎิ์	รองประธานที่ปรึกษา
พระเทพรัตนสุธี	วัดปทุมคงคา	ที่ปรึกษา
พระราชวิริยสุนทร	วัดชัยชนะสงคราม	ที่ปรึกษา
พระนิกรมมุนี	วัดไตรมิตรวิทยาราม	ที่ปรึกษา
พระราชธรรมมุนี		ที่ปรึกษา
พระราชรัตนดิลก		ประธานกรรมการ
พระราชโมลี		รองประธานกรรมการ
พระเมธีวรคณาจารย์		กรรมการ
พระปริยัติวราภรณ์		กรรมการ
พระศรีกิตติโสภณ		กรรมการ
พระมหาภาณุวัฒน์ ภาณุวฑฺฒโน ป.ธ.๙		กรรมการ
พระมหาอุดม อนนตฉาโณ ป.ธ.๙		กรรมการ
พระมหาวิโรศักดิ์ ธมฺมธโช ป.ธ.๙		กรรมการ
พระมหาเกษมสันต์ จานิสฺสโร ป.ธ.๙		กรรมการ
พระครูปลัดสุวัฒนพุทธิคุณ		กรรมการ
พระครูภาวนากิจวิธาน		กรรมการ
พระครูพิพิธสุนทรการ		กรรมการ
พระครูพิศาลสุนทรกิจ		กรรมการ
พระครูอาทรพุทธิญาณ		กรรมการ
พระครูสุดสุนทรวัตร		กรรมการ
พระครูศรีปริยัตยาภิวัฒน์		กรรมการ
พระมหาอุทัย อคฺคธมฺโม		กรรมการ
พระมหาเจษฎา จันทาโก		กรรมการ

พระมหาณัฐกร กนต์วิโร	กรรมการ
พระมหาทำนอง จันทสาโร	กรรมการ
พระมหาชาณูณรงค์ กิตติปญโญ	กรรมการ
พระครูวินัยธรสมศักดิ์ สุกกเมธี	กรรมการ
พระมหาเมทิน สุธีโร	กรรมการ
พระมหาจิรานนท์ ญาณเมธี	กรรมการ
พระมหาเศรษฐพงษ์ อริยวิโส	กรรมการ
พระมหาสำรวย ชาคโร	กรรมการ
นายแพทย์อุทัย สุดสุข	กรรมการ
นายโกวิท สมพรชัย	กรรมการ
พันเอก (พิเศษ) ไชยนาจ ญาตินิมพลี	กรรมการ
ดร.ชานนท์ สุดสุข	กรรมการ
นายอุตส่าห์ พิบูลย์บุญ	กรรมการ
นายสุรเดช วิจารณ์กุล	กรรมการ
พันโทธนชัย ไวยศรีแสง	กรรมการ
พระมหาสุชาติ ปุสสเทโว	กรรมการและเลขานุการ
พระมหาสมคิด อีรววิโส	กรรมการและผู้ช่วยเลขานุการ
พระครูสังฆรักษ์สนอง ภาณุวิโส	กรรมการและผู้ช่วยเลขานุการ
พระครูวิจารณ์สรธรรม	กรรมการและผู้ช่วยเลขานุการ
พระมหาบุญเลิศ กิตติเวที	กรรมการและผู้ช่วยเลขานุการ
พระครูปลัดเดชา กวีวิโส	กรรมการและผู้ช่วยเลขานุการ
นายแสวง ออบคำ	กรรมการและผู้ช่วยเลขานุการ

ตามประกาศแต่งตั้งนี้ มีรายนามพระราชรัตนดิลกเป็นประธานกรรมการ ประธานฯ ได้นัดรองประธานกรรมการ กรรมการ และเลขานุการ เพื่อปรึกษาหารือกัน ตามมติที่ประชุม เห็นสมควรว่าในงานนี้ควรจัดพิมพ์หนังสือ ๗ เล่ม ดังนี้คือ

๑. รวมพระธรรมเทศนาของพระพุทธวิวงศมุนี	จำนวน ๕,๐๐๐ เล่ม
๒. คัมภีร์มิลินทปัญหา	จำนวน ๕,๐๐๐ เล่ม
๓. คติธรรม – คำไว้อาลัย	จำนวน ๑,๐๐๐ เล่ม
๔. คำแนะนำเกี่ยวกับอาจารย์ของ ๓ สมเด็จพระ	จำนวน ๕,๐๐๐ เล่ม

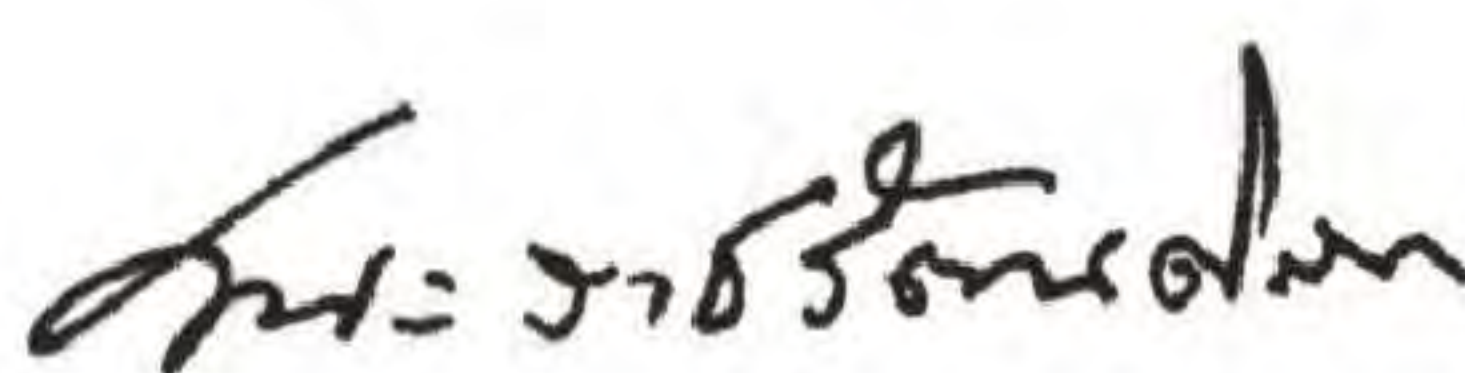
๕. ชีวิตและงานพระพุทธรูป	จำนวน ๕,๐๐๐ เล่ม
๖. เกี่ยวกับอินเดีย	จำนวน ๑๐,๐๐๐ เล่ม
๗. สุนัข	จำนวน ๑,๐๐๐ เล่ม

มติที่ประชุมมอบหมายให้ **พระเดชพระคุณพระพรหมวชิรญาณ** รับผิดชอบหนังสือชีวิต และผลงานพระพุทธรูป **พระราชธรรมมุนี** รับผิดชอบหนังสือเกี่ยวกับอินเดีย **พระราชรัตนดิลก** รับผิดชอบหนังสือคัมภีร์มิลินทปัญหา **พระราชโมลี** รับผิดชอบหนังสือคติธรรม-คำไว้อาลัย และหนังสือสุนัข **พระเมธีวราภรณ์** รับผิดชอบหนังสือคำแนะนำเกี่ยวกับอาจารย์ของ ๓ สมเด็จ และ **พระศรีกิตติโสภณ** รับผิดชอบหนังสือที่ปรรณ

อนึ่งได้ทราบว่า **พระครูปลัดสุวัฒนพุทธคุณ** เจ้าอาวาสวัดไทยสิริราชคฤห์ ประเทศอินเดีย จะพิมพ์หนังสือเมืองราชคฤห์ และ **พระครูวินัยธรรมศักดิ์ สกุนเมธี** วัดธัมมปทีป ประเทศเบลเยียม จะพิมพ์หนังสือวัดธัมมปทีป มาสมทบแจกเป็นวิทยาทานในงานครั้งนี้ด้วย

หนังสือทั้งหมดนี้ คณะกรรมการทุกรูปทุกคนได้ช่วยกันจัดกันทำเป็นรูปเล่มขึ้นตั้งที่ท่านถืออยู่นี้ คณะทำงานหวังว่าผู้รับไปอ่านจะได้ประดับความรู้ความจำได้พอสมควรแก่กำลังสติปัญญา

ขออนุโมทนาคณะเจ้าภาพที่ได้ร่วมกันเสียสละกำลังกาย กำลังทรัพย์ ร่วมกันเป็นเจ้าภาพถวายอาหาร เครื่องดื่ม เครื่องสังเค็ด และจัดพิมพ์หนังสือที่ระลึก ร่วมกันบำเพ็ญกุศลอุทิศถวายพระเดชพระคุณหลวงปู่พระพุทธรูปผู้ถึงแก่กรรมภาพ หากท่านได้รับทราบโดยญาณวิถีใด คงจะปลื้มปีติยินดี ชื่นชมโสมนัส และอนุโมทนาสาธุการในส่วนกุศลของทุก ๆ ท่านอย่างแน่แท้ ขอดวงวิญญาณของพระเดชพระคุณหลวงปู่พระพุทธรูป จงไปสู่สุคติในสัมปรายภพเทอญ

(พระราชรัตนดิลก)

ผู้ช่วยเจ้าอาวาสวัดจักรวรรดิราชาวาส
ประธานกรรมการจัดทำหนังสืออนุสรณ์

คำนำ

ในงานพระราชทานเพลิงศพ พระพุทธรังษิณ (บุญมา ทีปธมโม สุตสุข) อดีตเจ้าอาวาสวัดจักรวรรดิราชาวาส ณ เมรุวัดจักรวรรดิราชาวาส กรุงเทพมหานคร กำหนดงานวันที่ ๕ มีนาคม พุทธศักราช ๒๕๕๐ พระราชรัตนดิลก ผู้ช่วยเจ้าอาวาสวัดจักรวรรดิราชาวาส ได้มาแจ้งแก่สำนักวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร ว่ามีความประสงค์จะขออนุญาตพิมพ์หนังสือเรื่อง มิลินทปัญหา เพื่อแจกเป็นอนุสรณ์ในงานนี้ กรมศิลปากรพิจารณาแล้วยินยอมอนุญาตให้พิมพ์ได้ดังประสงค์

หนังสือเรื่อง มิลินทปัญหา นี้ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ได้ทรงพระนิพนธ์อธิบายไว้ว่า

“หนังสือมิลินทปัญหาคัมภีร์นี้ แต่งขึ้นเมื่อพุทธศาสนกาลประมาณ ๕๐๐ พรรษา พระคันถรจนจารย์ประสงค์จะชี้แจงข้อพระธรรมวินัยในพระพุทธรังษิณให้แจ่มแจ้งพันวิมุตติกังขา จึงเอาอดีตนิทานเรื่องพระนาคเสนแก้ปัญหาพระยามิลินทโกณฑนราช อันเป็นเรื่องที่มีความจริงเป็นเค้ามูล มาตั้งเป็นเค้าแล้วแต่งอธิบายพระธรรมวินัยตามมติของท่าน

พระคันถรจนจารย์ผู้แต่งคัมภีร์มิลินทปัญหานี้ มีนามปรากฏในคำนำมัสการข้างต้นว่า ชื่อ **พระปิฎกจุฬารักษ์** แต่อาจารย์ริดสเดวิดส์ ผู้แปลคัมภีร์มิลินทปัญหาเป็นภาษาอังกฤษหาได้ออกนามไม่ กล่าวแต่ว่า หนังสือมิลินทปัญหานี้ เป็นหนังสือแต่งทางอินเดียข้างเหนือเมื่อราวแรกตั้งจำนวนคริสต์ศก ในเวลาลัทธิถือพระพุทธรังษิณยังมิได้เกิดการแตกต่างกัน เป็นลัทธิมหายานข้างฝ่ายเหนือ และลัทธิหินยานข้างฝ่ายใต้ และว่าหนังสือมิลินทปัญหานี้ เดิมคงแต่งในภาษาสันสกฤตหรือภาษาปรากฤต อย่างเช่นคัมภีร์อื่น ซึ่งแต่งทางอินเดียข้างฝ่ายเหนือนั้น แต่ฉบับเดิมสาบสูญไปเสียแล้ว หากชาวสิงหลได้แปลงฉบับเดิมเป็นภาษาบาลีรักษาไว้ในลังกาทวีป หนังสือมิลินทปัญหาจึงยังปรากฏสืบมาจนตราบเท่าทุกวันนี้ ความพึงปรากฏแก่ชาวยุโรปไม่ช้านานมานัก ว่าจีนก็ได้หนังสือมิลินทปัญหาฉบับเดิมไปจากอินเดียแต่ดึกดำบรรพ์เหมือนกัน พวกชาวต่างประเทศที่ศึกษาหนังสือจีนค้นไปพบเข้าจึงไปทราบความอันนี้ แต่ก็ได้ตัวฉบับเดิม เพราะจีนเอาไปแปลเป็นภาษาจีนเสียเหมือนอย่างหนังสือคัมภีร์อื่น ๆ ที่ได้ไปจากอินเดีย ฉบับภาษาจีนถ้อยคำสำนวนจึงเคลื่อนคลาดไปเสียมาก ผู้ศึกษาพระพุทธรังษิณในนานาประเทศ ได้อาศัยแต่ฉบับภาษาบาลีที่มีอยู่ในเมืองลังกา เมืองไทย เมืองพม่า ๓ แห่งเท่านั้น และปรากฏว่าฉบับที่ได้ไปจากเมืองไทยเป็นฉบับบริบูรณ์ดีกว่าที่ได้ไปจากที่อื่น

อาจารย์ริดสเดวิดส์ยกย่องว่า หนังสือมิลินทปัญหาเป็นหนังสือที่แต่งดี นับเป็นอย่างยอดเยี่ยมได้คมกัรหนึ่ง ว่าในบรรดาหนังสือที่แต่งภายหลังพระไตรปิฎกด้วยกัน หนังสือที่แต่งดีใกล้เคียงหนังสือมิลินทปัญหานี้ มีแต่หนังสือวิสุทธิมรรคของพระพุทโฆษาจารย์คมกัรเดียว แต่หนังสือมิลินทปัญหาเป็นหนังสือเก่าก่อนวิสุทธิมรรคช้านาน ถึงแม้พระพุทโฆษาจารย์ผู้ไปทำสังคายนาในลังกาทวีป เมื่อพระพุทโธศาสนา ๙๔๙ พรรษา และแต่งคมกัรวิสุทธิมรรคนั้น ก็ยังอ้างหนังสือมิลินทปัญหาเป็นหลักความวินิจฉัยในหนังสืออรรถกถาที่พระพุทโฆษาจารย์แต่งหลายแห่ง จึงเห็นได้ว่าหนังสือมิลินทปัญหาคมกัรนี้ นักปราชญ์นับถือกันว่าเป็นหลักฐานในข้อวินิจฉัยพระธรรมวินัยมาแต่ดึกดำบรรพ์แล้ว

อาจารย์ริดสเดวิดส์ ได้ลองกำหนดข้อความในพระไตรปิฎกซึ่งยกมาอ้างไว้ในหนังสือมิลินทปัญหานี้ สังเกตดูได้ความปรากฏว่าพระคันถรจนจารย์ผู้แต่ง เป็นผู้ชำนาญพระไตรปิฎกแตกฉานอาจจะอ้างได้แทบทุกคมกัร จำนวนที่แต่งหนังสือก็แต่งดี แต่ข้อวิเศษสำคัญนั้นที่ฉลาดทั้งในทางวินิจฉัยและในกระบวนวิไลสนาพระธรรมเทศนาให้เข้าใจได้ด้วยอุปมาเป็นต้น ผิดกับหนังสือคมกัรอื่นโดยมาก จึงเป็นเหตุให้ผู้ศึกษาพระธรรมวินัยในพระพุทโธศาสนา นับถือหนังสือมิลินทปัญหาคมกัรนี้สืบต่อกันมากกว่า ๑๙๐๐ ปีเข้าบัดนี้

หนังสือมิลินทปัญหานี้ ได้แปลเป็นภาษาของประชาชนชาติที่เลื่อมใสพระพุทโธศาสนาแทบทั่วทุกภาษา ทางยุโรปนอกจากภาษาอังกฤษที่อาจารย์ริดสเดวิดส์แปล จะได้แปลเป็นภาษาใดอีกบ้าง ยังหาทราบหมดไม่ แต่ที่แปลเป็นภาษาไทย ได้แปลแต่ครั้งกรุงศรีอยุธยาเป็นราชธานี^(๑) มีต้นฉบับหอพระสมุดฯ ได้ไว้แต่ไม่บริบูรณ์ แต่ฉบับภาษาไทยที่พิมพ์ครั้งนี้เป็นจำนวนแปลในกรุงรัตนโกสินทร์ แต่ไม่ปรากฏในต้นฉบับว่าแปลเมื่อรัชกาลไหน และผู้ใดเป็นผู้แปล แต่เป็นฉบับหลงอยู่ในหอมนเทียรธรรมแต่ก่อนมา สันนิษฐานว่าเห็นจะแปลในรัชกาลที่ ๓ ด้วยปรากฏว่าตั้งแต่รัชกาลที่ ๑ พระบาทสมเด็จพระพุทโธยอดฟ้าจุฬาโลกโปรดฯ ให้แปลหนังสือซึ่งแต่งไว้เป็นภาษามคธออกเป็นภาษาไทยหลายเรื่อง ที่เป็นเรื่องใหญ่มีฉบับปรากฏอยู่ คือเรื่องมหาวงศ์พงศาวดารลังกา ว่าด้วยพุทโธศาสนประวัติในลังกาทวีป เรื่องชินกาลมาลินี^(๒) ว่าด้วยพุทโธศาสนประวัติในประเทศนี้ และเรื่องไตรโลกวินิจัยเป็นต้น แต่หนังสือ

(๑) บางทีอาจจะได้แปลเป็นภาษาไทยแต่ครั้งกรุงสุโขทัย ด้วยอ้างถึงหนังสือมิลินทปัญหาในบานแผนกหนังสือไตรภูมิพระร่วง ซึ่งพระมหาธรรมราชา พญาลิไทย ทรงแต่งขึ้นเมื่อครั้งกรุงสุโขทัยยังเป็นราชธานี

(๒) กรมศิลปากรได้มอบให้ ศาสตราจารย์ ร.ต.ท.แสง มนวิฑูร เปரியญ แปลใหม่ให้ชื่อว่า ชินกาลมาลีปกรณ์

ซึ่งแปลในรัชกาลที่ ๑ มักมีบานแพนกและบอกชื่อผู้แปลไว้เป็นสำคัญ แต่เรื่องมิลินทปัญหานี้หา
 มิได้ จึงสันนิษฐานว่าจะแปลในรัชกาลที่ ๓ ด้วยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว
 ทรงอาศัยราชประเพณีที่ทรงสดับพระธรรมเทศนาทุกวันเป็นนิจในครั้งนั้น โปรดฯ ให้อาราธนา
 พระผู้ถวายเทศน์แปลพระไตรปิฎก ทั้งพระสูตร พระวินัย พระปรมาภิไธย และหนังสือเรื่องต่าง ๆ
 ซึ่งโบราณบัณฑิตได้แต่งไว้เป็นภาษามคธ แม้จนปัญญาสชาดกมาถวายเทศน์ เมื่อเทศน์แล้ว
 โปรดฯ ให้เขียนเก็บรักษาไว้ในหอหลวง จึงเกิดหนังสือซึ่งแปลจากภาษามคธออก
 เป็นภาษาไทยขึ้นในรัชกาลที่ ๓ เป็นอันมาก หนังสือเรื่องมิลินทปัญหานี้ ก็เห็นจะได้
 แปลถวายเทศน์ในสมัยนั้น

ต่อมาถึงรัชกาลที่ ๕ เมื่อจัดตั้งมหามกุฏราชวิทยาลัย มีหนังสือธรรมจักษุของมหา
 วิทยาลัยพิมพ์ออกเป็นรายเดือน สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรสได้ทรง
 แปลมิลินทปัญหาพิมพ์ในหนังสือธรรมจักษุอีกครั้งหนึ่ง หนังสือมิลินทปัญหาที่แปลเป็นภาษา
 ไทยจึงมีอยู่เป็น ๓ ฉบับ คือ ฉบับแปลครั้งกรุงศรีอยุธยาฉบับ ๑ ฉบับแปลครั้งรัชกาลที่ ๓ ฉบับ ๑
 และฉบับแปลในมหามกุฏราชวิทยาลัยฉบับ ๑

กรรมการหอพระสมุดวชิรญาณสำหรับพระนครปรารภว่า หนังสือมิลินทปัญหาเป็น
 หนังสือสำคัญเรื่องหนึ่ง ซึ่งควรจะพิมพ์เป็นหนังสือฉบับหอพระสมุดฯ เพราะที่พิมพ์ในหนังสือ
 ธรรมจักษุ พิมพ์แยกอยู่แห่งละเล็กละน้อยในหนังสือซึ่งออกเป็นรายเดือน ยังมิได้รวบรวมไว้ใน
 แห่งเดียวกัน ได้ตรวจเลือกที่จะพิมพ์ฉบับไหนดี เห็นว่าฉบับมหามกุฏราชวิทยาลัยสำนวนไม่
 เสมอกัน สมเด็จพระมหาสมณเจ้าฯ ทรงแปลเองแต่ข้างต้นไม่กี่ตอน ต่อไปแปลหลายสำนวน
 ยิ่งบ้างหย่อนบ้าง ส่วนฉบับหลวงครั้งรัชกาลที่ ๓ นั้น แม้เป็นสำนวนเก่าซึ่งมักติดกันในปัจจุบันนี้
 ว่า **“อยู่ข้างร่มร่ม”** ก็เป็นสำนวนเสมอดันเสมอปลาย จึงได้เลือกเอาฉบับครั้งรัชกาลที่ ๓
 พิมพ์ในสมุดเล่มนี้”

อนึ่ง ในการจัดพิมพ์ครั้งนี้ได้ใช้ฉบับพิมพ์ พ.ศ. ๒๕๓๖ ในงานฉลองพระชนมายุ ๘๐ พรรษา
 สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายกเป็นต้นฉบับและได้ตรวจสอบ
 และแก้ไขอักขรวิธีในภาคภาษาไทยให้ถูกต้องตามพจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน และคณะ
 เจ้าภาพได้ขออนุญาตนำมิลินทปัญหากาภาภาษาบาลีมารวมพิมพ์ไว้เป็นเล่มเดียวกัน

กรมศิลปากรขออนุโมทนาในบุญกุศลราศีทักษิณานุประทานที่คณะศิษยานุศิษย์ ได้
 บำเพ็ญอุทิศถวายแด่ พระพุทธรูปสมุณี (บุญมา ที่ปทุมโม สดสุข) เป็นอาจารย์ปฏิฐานธรรม และ

ได้ให้พิมพ์หนังสืออันมีค่านี้แจกจ่ายเป็นกุศลวิทยาทาน ขออำนาจกุศลทั้งปวงนี้จงเป็นพลว
ปัจจัยดลบันดาลให้ พระพุทธรูปปางปฐมเมตตา (บุญมา ที่ปทุมโม สุตสุข) ผู้มรณภาพ ประสบแต่อิฏฐคุณ
มณูผลในสุคติสัมปรายภพ สมดังมโนปณิธานของศิษยานุศิษย์ เทอญ

A handwritten signature in black ink, appearing to be "อารักษ์ สังหิตกุล" (Arak Sangthikul).

(นายอารักษ์ สังหิตกุล)

อธิบดีกรมศิลปากร

สำนักวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร

กุมภาพันธ์ ๒๕๕๐

สารบัญ

	หน้า
พระนามคาถา	๑
อาร์มภกตา ปรารภคัมภีร์มิลินทปัญหาของพระติปิฎกจุฬารักษ์ผู้แต่งคัมภีร์	๓
ว่าด้วยพระพุทธเจ้าเมื่อเสด็จนิพพาน	๓
พระพุทธเจ้าทรงพยากรณ์พระนาคเสนเถระกับพระยามิลินท์	๔
พระสังคีติกาจารย์สรสรสิริญเกียรติคุณพระนาคเสนกับพระยามิลินท์	๕
ว่าด้วยคัมภีร์มิลินทปัญหามี ๖ สถาน	๖
บุพพโยคกถา พรรณาเรื่องเบื้องต้นที่จะได้ปุจฉาวิสัชนาปัญหากัน	๗
ว่าด้วยพระนาคเสนกับพระยามิลินท์สร้างกุศลในชาติก่อน	๗
ว่าด้วยประวัติพระยามิลินท์	๘
พระยามิลินท์เสด็จไปถามปัญหาครูทั้ง ๖	๙
พระยามิลินท์ทรงคิดค้นหาคนแก้ปัญหาค้นหาไม่ได้	๑๑
พระอัสสคุตเถระประชุมพระอรหันต์เลือกหาตัวผู้ที่จะไปแก้ปัญหาค้นหา	๑๑
พระอรหันต์ ๑๐๐ โกฏิไปเฝ้าพระอินทร์	๑๑
พระอินทร์พาพระอรหันต์ไปเชิญมหาเสนเทวบุตร	๑๒
พระอรหันต์บังคับพระโรหณเถระให้ไปคอยทรมานนาคเสนกุมาร	๑๔
มหาเสนเทวบุตรจุติลงมาเกิดในตระกูลโสณุตตรพราหมณ์	๑๔
พระโรหณเถระไปทรมานโสณุตตรพราหมณ์	๑๔
นาคเสนกุมารเรียนไตรเพท	๑๗
พระโรหณเถระสนทนากับนาคเสนกุมาร	๑๘
นาคเสนกุมารลาบิดามารดาออกบรรพชาเป็นสามเณร	๑๙
นาคเสนสามเณรเรียนพระอภิธรรมปิฎก	๒๐
นาคเสนสามเณรไปหาพระอรหันต์ ๑๐๐ โกฏิ	๒๐
นาคเสนสามเณรอุปสมบท	๒๑
พระโรหณเถระบังคับให้พระนาคเสนภิกษุไปทรมานพระยามิลินท์	๒๑
พระนาคเสนภิกษุไปหาพระอัสสคุตเถระ	๒๒
พระนาคเสนภิกษุไปฉันที่บ้านหญิงอุปัชฌาย์จากพระอัสสคุตเถระ	๒๒
พระอัสสคุตเถระให้พระนาคเสนภิกษุไปเรียนพระไตรปิฎกกับ	
พระธรรมรักขิตที่เมืองปาตลีบุตร	๒๔

พระนาเคนเสนภิกษุแสดงพระอภิธรรมแก่เศรษฐีคนหนึ่งที่กำลังทาง	๒๕
พระนาเคนเสนภิกษุเรียนพระไตรปิฎกกับพระธรรมรักขิต	๒๕
พระนาเคนเสนภิกษุได้สำเร็จพระอรหัต	๒๖
พระอรหันต์มาเตือนพระนาเคนเสนเถระให้ไปทรมานพระยามิลินท์	๒๗
พระยามิลินท์เสด็จไปถามปัญหาพระอายุपालเถระที่อสงไขยบริเวณ	๒๗
พระนาเคนเสนมาอาศัยอยู่กับพระอายุपालเถระ	๒๘
พระยามิลินท์เสด็จไปหาพระนาเคนเสนเถระ	๒๘
พระยามิลินท์ทอดพระเนตรเห็นพระนาเคนเสนเถระตกพระทัยกลัว	๓๐

วัจนปัญหา ถามเป็นสำนวนให้พิศวง เพื่อจะทดลองชวนะของพระนาเคนเสน (ถามเป็นครั้งแรก)	๓๒
---	----

ปฐมวรรค

๑ นามปัญหา ถามว่าท่านชื่ออะไร ชื่อนาเคนเสนด้วยหรือว่าอะไร	๓๔
๒ วัสนปัญหา ถามพรรษา และถามว่าพรรษานั้นนับพระผู้เป็นเจ้าของเจ้าเข้า ด้วยหรือ หรือนับแต่ปีอย่างเดียว	๔๑
๓ เถรัสสติกขปฏิภาณปัญหา ถามว่าบรรพชา มีประโยชน์อย่างไร ถามเป็นสำนวนลมปาก หวังจะลองปัญญาพระนาเคนเสนว่าจะเขลา หรือจะคมคายอย่างไร	๔๒
พระยามิลินท์ทรงดำริว่า ภิกษุรูปนี้มีปัญญาสามารถ แล้วเสด็จกลับ	๔๔
พระยามิลินท์รับสั่งให้อำมาตย์ไปนิมนต์พระนาเคนเสน	๔๕
๔ อันทกายปัญหา อันทกายอำมาตย์ถามว่า ชื่อนาเคนเสนนั้นมิได้จัดเป็น สัตว์เป็นบุคคลหรือ	๔๕
๕ ปัพพชาปัญหา ถามซ้ำว่าบรรพชาของพระผู้เป็นเจ้าของเจ้ามีประโยชน์ อย่างไร	๔๗
๖ ปฏิสันธิคณปัญหา ถามว่าคนที่ตายแล้ว จะไม่ถือเอาซึ่งปฏิสนธิ คือ ไม่ต้องเกิดอีกมีบ้างหรือไม่	๔๙
๗ มนสิการปัญหา ถามว่าบุคคลที่ไม่ปฏิสนธิ คือไม่เกิดอีกนั้นด้วย โยนิโสมนสิการอะไร	๔๙
๘ มนสิการลักษณปัญหา ถามว่าโยนิโสมนสิการนั้นมีลักษณะอย่างไร	๕๐

หน้า

๙	สี่ปติภูฐานลักษณะปัญหา ถามว่าลักษณะที่จะได้นิพพาน มีอะไร เป็นที่ตั้ง	๕๑
๑๐	สัทธาหลักชนปัญหา ถามว่าศรัทธามีลักษณะอย่างไร	๕๕
๑๑	วิริยหลักชนปัญหา ถามว่าความเพียรมีลักษณะอย่างไร	๕๗
๑๒	สติหลักชนปัญหา ถามว่าสติมีลักษณะอย่างไร	๕๘
๑๓	สมาธิหลักชนปัญหา ถามว่าสมาธิมีลักษณะอย่างไร	๖๐
๑๔	ปัญญาหลักชนปัญหา ถามว่าปัญญามีลักษณะอย่างไร	๖๑
๑๕	นานาเอกกิจจกรณปัญหา ถามว่ากุศลธรรมมีสันดานต่างกันให้ สำเร็จประโยชน์อันเดียวหรือ	๖๒

ทุติยวรรค

๑	ธัมมสันตติปัญหา ถามว่ามนุษย์และสัตว์ เมื่อเดิมเกิดเป็นอย่างหนึ่ง ครั้งเจริญวัยกลายเป็นอย่างอื่นไปหรือไม่	๖๔
๒	นปปฏิสันธิคคณปัญหา ถามว่าคนที่ไม่เกิดอีกรู้ตัวหรือไม่ว่าเรา จะไม่เกิดอีกต่อไป	๖๗
๓	ปัญญานิรุชฌนปัญหา ถามว่าญาณบังเกิดในสันดานผู้ใด ผู้นั้น เรียกว่ามีปัญญาหรือ	๖๘
๔	ปรินิพพานปัญหา ถามว่าผู้ที่จะไม่ต้องเกิดอีกนั้นจะได้เสวยทุกข์ บ้างหรือว่าหาไม่ได้	๗๑
๕	สุขเวทนาปัญหา ถามว่าสุขเวทนาจะเป็นกุศลหรืออกุศล หรือว่า จะเป็นอัพยาทุกต	๗๓
๖	นามรูปปฏิสันธิคคณปัญหา ถามว่าธรรมสิ่งใดให้สัตว์โลกถือเอา ซึ่งปฏิสนธิ	๗๔
๗	ปุนปฏิสันธิคคณปัญหา ถามว่าพระผู้เป็นเจ้าจะถือเอาซึ่งปฏิสนธิ คือจะเกิดต่อไปอีกหรือไม่	๘๐
๘	นามรูปปัญหา ถามว่านามธรรมคืออะไร รูปธรรมคืออะไร	๘๑
๙	ทิมมัทธานปัญหา ถามว่ากาลช้านานยืดยาวนั้นคืออะไร	๘๒

ตติยวรรค

- ๑ อัทธานปัญหา ถามว่าธรรมสิ่งใดเป็นมูลแห่งกาลอันเป็นอดีตและ
ปัจจุบันและอนาคต ๘๓
- ๒ ปุริมโกฏิปัญหา ถามว่าที่กล่าววาทที่สุดเบื้องต้นไม่ปรากฏนั้นนับตั้งนาม
ตั้งรูปถอยหลังไปได้แก่ออดีตกาลหรือ ๘๔
- ๓ โกฏิยาปุริมปัญหา ถามว่าที่ที่สุดเบื้องต้นแห่งกาลปรากฏนั้นอย่างไร ๘๕
- ๔ สังขารชายนปัญหา ถามว่าสังขารธรรมสิ่งใดที่มีอยู่แล้วและบังเกิด
ขึ้นอีก ๙๐
- ๕ ภาวนตานัง สังขารานัง ชานนปัญหา ถามว่าสังขารบางเหล่าที่มีได้มีนั้น
บังเกิดมีขึ้นบ้างหรือว่าหาไม่ได้ ๙๑
- ๖ เวทคุปัญหา ถามว่าสภาวะอย่างไรเรียกว่าเวทคุ ๙๔
- ๗ จักขุวิญญาณมโนวิญญาณปัญหา ถามว่าจักขุวิญญาณเกิดในที่ใด
มโนวิญญาณก็ตามไปเกิดที่นั่นหรือ ๙๕
- ๘ ผัสสลักษณะปัญหา ถามว่าจักขุวิญญาณเกิดในที่ใด เวทนาก็เกิดที่นั่นหรือ
และผัสสจะมีลักษณะอย่างไร ๑๐๑
- ๙ เวทนาลักษณะปัญหา ถามว่าเวทนาเมื่อบังเกิดมีลักษณะอย่างไร ๑๐๒
- ๑๐ สัญญาลักษณะปัญหา ถามว่าสัญญาเมื่อบังเกิดมีลักษณะอย่างไร ๑๐๓
- ๑๑ เจตนาลักษณะปัญหา ถามว่าเจตนามีลักษณะอย่างไร ๑๐๔
- ๑๒ วิญญาณลักษณะปัญหา ถามว่าลักษณะแห่งวิญญาณเป็นประการใด ๑๐๕
- ๑๓ วิตักกลักษณะปัญหา ถามว่าวิตกเมื่อบังเกิดขึ้นมีลักษณะอย่างไร ๑๐๕
- ๑๔ วิจารณ์ลักษณะปัญหา ถามว่าวิจารณ์เมื่อบังเกิดขึ้นมีลักษณะอย่างไร ๑๐๖

จตุตถวรรค

- ๑ มนสิการลักษณะปัญหา ถามว่ามนสิการเจตสิกเมื่อเกิดนั้นมี
ลักษณะอย่างไร ๑๐๗
- ๒ เอกโตภาวคตปัญหา ถามว่าจะเอาธรรมทั้งหลายมีผัสสะเป็นต้น
ปนเข้าด้วยกันแล้วแจกออกไปว่าสิ่งนี้เป็นผัสสะเป็นต้น จะได้หรือไม่ ๑๐๗
- ๓ ปัญจายตนกัมมนิพพัตตปัญหา ถามว่าอายตนะทั้งห้าเกิดด้วยกรรม
ต่างๆ หรือเกิดด้วยกรรมสิ่งเดียว ๑๑๐

หน้า

๔	กัมมณานากรณีปัญหา ถามว่ามนุษย์เกิดมาไม่เหมือนกัน บางคนมีอายุน้อย บางคนมีอายุยืนเป็นต้น เพราะเหตุไร	๑๑๑
๕	ปฏิกิจเจววยามกรณีปัญหา ถามว่าทำความเพียรเพื่อดับความทุกข์ไว้ ก่อนนั้น ภายหลังถึงคราวไม่ต้องเพียรอีกหรือ	๑๑๒
๖	ปกติอัคคิโต นิรยัคคีนัง อุณหาการปัญหา ถามว่าที่ว่าไฟนรกร้อน กว่าไฟปรกตินั้น จะให้เชื่อได้ด้วยอย่างไร	๑๑๔
๗	ปฐวีสันธารกปัญหา ถามว่าที่ว่าลมรองน้ำ น้ำรองแผ่นดินนั้นจะให้ เห็นจริงได้ด้วยอย่างไร	๑๑๗
๘	นิโรธนิพพานปัญหา ถามว่านิโรธ ความดับสนิทหรือที่เรียกว่า นิพพาน	๑๑๗
๙	นิพพานลภนปัญหา ถามว่าคนทั้งหลายได้นิพพานด้วยกันสิ้นทุกคนหรือ	๑๑๘
๑๐	นิพพานสุขภาวชาวนนปัญหา ถามว่าคนที่ยังมิได้นิพพานรู้หรือไม่ว่า พระนิพพานเป็นสุข	๑๑๙

ปัญจมวรรค

๑	พุทธอรรถนัตถิภาวปัญหา ถามว่าพระพุทธเจ้ามีหรือไม่มี ท่านได้เห็นหรือไม่	๑๒๐
๒	พุทธานุตตรภาวปัญหา ถามว่าพระพุทธเจ้าประเสริฐยิ่งไม่มีสิ่งจะ เสมอจริงกระนั้นหรือ	๑๒๑
๓	พุทธโธอนุตตรภาวชาวนนปัญหา ถามว่าท่านรู้แน่ในใจแล้วหรือ ว่า พระพุทธเจ้าประเสริฐยิ่ง	๑๒๒
๔	ธัมมทิฏฐฐปัญหา ถามว่าธรรมของพระพุทธเจ้านั้นท่านเห็นประจักษ์ แจ้งแล้วหรือ	๑๒๓
๕	นจสังกมตปิฏิสันธหนปัญหา ถามว่าสัตว์ที่จะปฏิสนธินั้นไม่ต้องก้าวไป ก็ปฏิสนธิได้หรือ	๑๒๔
๖	เวทคุปัญหา ถามว่าสภาวะที่จะกำหนดเวทคุมีอยู่หรือว่าหาไม่ได้	๑๒๕
๗	อิมมहा กายา อัญญัง กายัง สังกมนปัญหา ถามว่าเมื่อชีวิตออกจาก กายนี้แล้วจะไปสู่กายอื่นหรือ	๑๒๕

- ๘ กัมมผลอติภาวปัญหา ถามว่าเมื่อบุคคลทำกุศลและอกุศลแล้ว
ผลกรรมนั้นไปอยู่ที่ไหน ๑๒๖
- ๙ อุปปัชชชานนปัญหา ถามว่าผู้ที่จะไปเกิดนั้นรู้หรือไม่ว่าตัวจะไป
เกิดอีก ๑๒๘
- ๑๐ พุทธทสสนปัญหา ถามว่าถ้าพระพุทธรูปเจ้ามีจริง ท่านอาจชี้ได้หรือ ว่า
เสด็จอยู่ที่ไหน ๑๒๘

ฉัฏฐวรรค

- ๑ กายอัปปิยปัญหา ถามว่ากายเป็นที่รักของบรรพชิตหรือไม่ ๑๓๐
- ๒ สัมปัตตกาลปัญหา ถามว่าพระพุทธรูปเจ้าเป็นสัพพัญญูรู้เห็น
สารพัดหรือ ๑๓๑
- ๓ ทวัตติงสมหาปุริสลักชนปัญหา ถามว่าพระพุทธรูปเจ้างามทั้งประกอบ
ด้วยมหาปุริสลักขณะ ๓๒ จริงหรือ ๑๓๒
- ๔ พรหมจารีปัญหา ถามว่าพระพุทธรูปเจ้าเป็นพรหมจารีหรือ ถ้าเป็น
พรหมจารี มีเป็นศิษย์พรหมหรือ ๑๓๔
- ๕ อุปสัมปन्नปัญหา ถามว่าพระพุทธรูปเจ้าเป็นอุปสัมบันหรือไม่ ใครเป็นผู้
ให้อุปสมบท ๑๓๕
- ๖ อัสนุปัญหา ถามว่าคนที่ร้องให้รักบิดามารดา กับผู้ที่ฟังธรรมมี
น้ำตาไหลหลัง แปรต่างกันอย่างไร ๑๓๙
- ๗ รสปฏิสังเวทิปัญหา ถามว่าบุคคลที่ปราศจากราคะกับบุคคลที่ยังมีราคะ
มีเหตุต่างกันอย่างไร ๑๔๐
- ๘ ปัญญาเขตติปัญญานปัญหา ถามว่าที่ตั้งของปัญญาอยู่ที่ไหน ๑๔๑
- ๙ สังสารปัญหา ถามว่าอะไรที่เรียกว่าสังสาร สังสารนั้นมีอาการเหมือน
กับอะไร ๑๔๑
- ๑๐ จิรกตสรณปัญหา ถามว่าบุคคลละเลิกกิจการงานที่ล่วงไปแล้ว
ช้านานได้ ด้วยอะไร ๑๔๒
- ๑๑ สติอภิขานันติปัญหา ถามว่าสติความระลึก จะมีแก่ท่านที่รู้ยิ่ง
พวกเดียวหรือ ๑๔๓

ลัตตมวารค

- ๑ สติอาการปัญหา ถามว่าลักษณะสติจะบังเกิดนั้นด้วยอาการเกืออย่าง คืออะไรบ้าง ๑๔๕
- ๒ วัสสสตปัญหา ถามว่าถ้าทำบาปตั้งร้อยปี ครั้นใกล้ตายระลึกถึงพุทธคุณตายแล้วไปเกิดในสวรรค์ได้ จริงหรือ ๑๔๙
- ๓ อนาคตปัญหา ถามว่าท่านทำความเพียรเพื่อจะดับทุกข์ที่เป็นอดีตหรืออนาคตหรือปัจจุบัน ๑๕๐
- ๔ ทูรพรหมโลกปัญหา ถามว่าพรหมโลกกับมนุษย์โลกไกลเท่าไร ๑๕๓
- ๕ พรหมโลกกัสมิรปัญหา ถามว่าตายพร้อมกันคนหนึ่งไปเกิดในพรหมโลกคนหนึ่งไปเกิดในเมืองกัสมิระข้างไหนจะเกิดก่อน ๑๕๔
- ๖ ปรโลกคตนิลปีตาทีวณคตปัญหา ถามว่าสัตว์ที่ตายไปปรโลกนั้น ไปด้วยวรรณฐานอย่างไร ๑๕๖
- ๗ มาตุกัจฉิปฏิสันธิปัญหา ถามว่าสัตว์ที่ไปปฏิสนธิในครรภ์มารดาเข้าไปทางไหน ๑๖๑
- ๘ ลัตตโพชฌคปัญหา ถามว่าโพชฌงค์ ๗ ประการ โพชฌงค์เป็นองค์ที่จะให้ตรัสรู้มีกี่อย่าง ๑๖๒
- ๙ ปาปปญญพหุตรปัญหา ถามว่าบุญกับบาปข้างไหนมีกำลังมากกว่ากัน ๑๖๓
- ๑๐ ชานอชานปัญหา ถามว่าคนที่รู้ว่าบาปกระทำความบาป กับคนที่ไม่รู้ว่าบาปกระทำความบาป ข้างไหนจะได้บาปมาก ๑๖๔
- ๑๑ อุตตรกรุปปัญหา ถามว่าบุคคลไปสู่พรหมโลกและอุตตรกรุทวิปและทวิปอื่นทั้งเป็น มีบ้างหรือไม่ ๑๖๖
- ๑๒ ทิมอฏฐิกปัญหา ถามว่ากระดูกยาวถึงร้อยโยชน์มีจริงหรือ มีอยู่ที่ไหน ๑๖๗
- ๑๓ อัสนาสปัสสาสปัญหา ถามว่าพระผู้เป็นเจ้าจะยังอัสนาสะปัสสาสะให้ดับได้หรือไม่ ๑๖๗
- ๑๔ สมุททปัญหา ถามว่าคำที่กล่าวว่ามหาสมุทร อุทกัหรือชื่อว่ามหาสมุทร ๑๖๘
- ๑๕ สุขุมัจเฉทปัญหา ถามว่าอะไรอาจตัดสิ่งที่สุขุมได้ ๑๖๙

๑๖	ปัญญาวิเสสปัญหา ถามว่าปัญญาอยู่ที่ไหน	๑๗๐
๑๗	วิญญาณาทินัง นานัตถภาวปัญหา ถามว่าปัญญากับวิญญาณต่างกัน หรือว่าอย่างเดียวกัน	๑๗๐
๑๘	อรุปวัตถภาวทุกกรปัญหา ถามว่าจะกำหนดอรุปธรรม ให้เป็นอันเดียว ทำยากหรือง่าย	๑๗๒
๑๙	ทุกกรปัญหา ถามว่าการปจฺจาวิสฺขนาเป็นการยาก สมควรแก่เวลาแล้ว มิใช่หรือ	๑๗๓
๓	โคตมวัตถทานปัญหา ถามว่าพระปชาบดีโคตมถวายผ้าสาฎกแก่พระ พุทฺธองค์ พระพุทฺธองค์ตรัสว่าให้ถวายแก่พระสงฆ์มีผลเลิศ สังฆรัตนะ มิประเสริฐกว่าพุทฺธรัตนะหรือ	๑๗๖

ปรารภเมณฑกปัญหา	เริ่มต้นที่จะถามปัญหาเป็น ๒ แง่	๑๘๐
พระยามิลินท์ทรงรำพึงถึงเมณฑกปัญหา		๑๘๐
พระยามิลินท์ทรงสมาทานคุณธรรม ๘ ประการ		๑๘๐
พระยามิลินท์ตรัสเรื่องจะถามเมณฑกปัญหา		๑๘๑
พระยามิลินท์ทรงแสดงที่ ๔ แห่งว่าไม่ควรพูดความลึกลับ		๑๘๒
พระยามิลินท์แสดงคน ๔ จำพวกที่คิดว่าคิดความลึกลับไม่ได้		๑๘๒
พระยามิลินท์แสดงคน ๙ จำพวกว่ามีอาจจำทรงอรรถลึกลับได้		๑๘๓
พระยามิลินท์แสดงเหตุที่ทำให้เกิดปัญญา ๔ ประการ		๑๘๔
พระยามิลินท์แสดงคุณคนที่ควรเป็นอาจารย์ ๒๕ ประการ		๑๘๔
พระนาคเสนแสดงคุณแห่งอุบาสก ๑๐ ประการ		๑๘๕

ปฐมวรรค

๑	วัชฌาวัชณปัญหา ถามว่าคำเดียวเถียวว่าบูชาพระพุทธเจ้าซึ่งนิพพาน แล้วท่านไม่ยินดี มีโทษหาผลมิได้ จริงหรือ	๑๘๖
๒	สัพพัญญูภาวปัญหา ถามว่าพระพุทธเจ้าเป็นสัพพัญญูสารพัตฺตุนั้นจริงหรือ	๑๙๔
๓	เทวทัตตปฺพพชิตปัญหา ถามว่าพระพุทธเจ้ากอบด้วยพระกรุณา และเป็นสัพพัญญู เหตุไรจึงบวชพระเทวทัตให้ทำสังฆเภท	๑๙๔

หน้า

๔	มหาภูมิจลนปาตุภาวปัญหา ถามว่าที่ตรัสไว้ว่าแผ่นดินไหวด้วยเหตุ ๘ ประการเท่านั้น เมื่อพระเวสสันดรให้ทาน เหตุไรแผ่นดินจึงไหวอีกเล่า	๒๐๕
๕	สีวิริญโญจักขุทานปัญหา ถามว่าที่ตรัสไว้ว่าคนตามืดหาจักขุประสาท มิได้ ไม่ได้ทิพจักขุ เหตุไรเมื่อพระยาสีวิราชควักพระเนตรทั้ง ๒ ให้ทานแล้ว จึงกลับได้ทิพจักขุเล่า	๒๑๐
๖	คัพภาวักกันติปัญหา ถามว่าที่ตรัสไว้ว่าสัตว์ลงสู่ครรภ์ด้วยสันนิบาต ๓ ประการ เหตุไรพระสามลงสู่ครรภ์ ด้วยสันนิบาต ๒ ประการเล่า	๒๑๕
๗	ลัทธัมมอันตรธานปัญหา ถามว่าที่ตรัสว่าสังฆธรรมจะตั้งอยู่ ๕,๐๐๐ ปี เหตุไรภายหลังตรัสว่าผู้ปฏิบัติมีอยู่ตราบใด โลกไม่สูญจากพระอรหันต์ตราบนั้น	๒๒๓
๘	ลัพพัญญุตังปิตตปัญหา ถามว่าพระโคตมเปือกกุศลเสร็จสิ้นแล้วหรือ หรือว่ายังเหลืออยู่บ้างจึงได้สำเร็จพระโพธิญาณ	๒๒๗
๙	ตถาคตัสส อุตตริกรณียภาวปัญหา ถามว่าคำก่อนว่าพระพุทธเจ้าได้ทำกิจทั้งปวงเสร็จสิ้นแล้วที่ควงไม้โพธิ เหตุไรคำหลังว่าเมื่อตรัสรู้แล้วได้เข้าฌานสิ้นไตรมาส ๓ เดือนอีกเล่า	๒๓๒
๑๐	อิทธิปาทพลทสสนปัญหา ถามว่าทรงแสดงกำลังอิทธิบาทว่าอาจให้อายุยืนกว่ากาลป์ได้ ทำไมจึงด่วนนิพพานเล่า	๒๓๕

ทุติยวรรค

๑	ขุทธานุขุททกปัญหา ถามว่าทรงบัญญัติสิกขาบทไว้แล้ว เหตุไรอนุญาตให้เลิกถอนสิกขาบทเล็กน้อยเสียเล่า	๒๓๘
๒	ฐปณียพยากรณ์ปัญหา ถามว่าที่ทรงตรัสว่า พระองค์สอนธรรมไม่ปิดบัง เหตุไร มาลัชชาพราหมณีถามปัญหา จึงไม่วิสัชนาเล่า	๒๔๐
๓	ลัตตานัง มัจจุโนภายนปัญหา ถามว่าเดิมตรัสว่า สัตว์ทั้งหลายย่อมกลัวตายทั้งสิ้น เหตุไรภายหลังตรัสว่า พระอรหันต์ไม่กลัวตายเล่า	๒๔๒
๔	มัจจุปาสามุตติกปัญหา ถามว่าเดิมตรัสว่าสัตว์ทั้งหลายจะหนีซ่อนที่ไหนก็ไม่พ้นมัจจुरาษ เหตุไรภายหลังตรัสว่าพ้นได้ด้วยอำนาจพระปริตรเล่า	๒๔๘

- ๕ ภควโต ลาภันตรายปัญหา ถามว่าคํากล่าวว่า พระพุทธเจ้าควรได้ลาภ
ทั้งสิ้น เหตุไรเมื่อไปบิณฑบาตในบ้านพราหมณ์จึงไม่ได้จ้งหันเล่า ๒๕๕
- ๖ สัพพลัตตานัง หิตจรณปัญหา ถามว่าพระตถาคตประพฤติแต่สิ่งที่เป็น
ประโยชน์แก่สัตว์ทั้งปวง เหตุไรจึงเทศนาอัคคิขันโธปมสูตรให้ภิกษุ
๖๐ รูปรากโลหิตเล่า ๒๕๙
- ๗ เสฏฐธัมมปัญหา ถามว่าตรัสว่าโลกุตระธรรมประเสริฐ เหตุไรให้คฤหัสถ์
โสตาบันโหวันบภิกษุสามเณรผู้เป็นปุถุชนเล่า ๒๖๓
- ๘ ตถาคตัสส อเภชชปริสปัญหา ถามว่าท่านกล่าวว่าพระตถาคตมี
บริษัทไม่แตก เหตุไรพระเทวทัตทำลายภิกษุ ๕๐๐ ให้แตกได้เล่า ๒๖๖
- ๙ อชานันตัสส ปาปกรณอปุญญปัญหา ถามว่าเดิมกล่าวว่าคนไม่รู้
ว่าบาป ทำบาปได้บาปมาก เหตุไรวินัยจึงว่าภิกษุทำโดยไม่รู้ไม่ต้อง
อาบัติเล่า ๒๖๗
- ๑๐ ภิกขุคณอปেকฆภาวปัญหา ถามว่าเดิมตรัสว่าจะไม่ปกครอง
คณะสงฆ์ ภายหลังตรัสว่าพระศรีอาริย์จะปกครองคณะเหมือน
ตถาคต เพราะอะไร ๒๖๙

ตติยวรรค

- ๑ วัตถุคฺยหทฺสสนปัญหา ถามว่าตรัสสอนให้สำรวจกายวาจาใจ เหตุไร
จึงแสดงคฺยหวัตถุให้เสลพราหมณ์ดูในที่ประชุมเล่า ๒๗๑
- ๒ ตถาคตัสส พรุสวาจानตฺถิติปัญหา ถามว่าพระพุทธเจ้าเป็นกายสุจริต
วจิสฺสุจริตไม่กล่าวคำหยาบ เหตุไรรุกรานพระสุทินด้วยคำว่า
โมฆบุรุษเล่า ๒๗๕
- ๓ รุกขานัง เจตนาเจตนปัญหา ถามว่าพระองค์ตรัสว่า ต้นไม้ไม่มีเจตนา
เจรจาไม่ได้ เหตุไรจึงตรัสให้การทวาชพราหมณ์ไปพูดกับไม้สะคร้อเล่า ๒๗๘
- ๔ ทวินนัง ปิณฑปาตานัง มหฺปปลภาวปัญหา ถามว่า บิณฑบาตของ
นายจุนท์กับบิณฑบาตของนางสุชาดา มีผลมากเท่ากันเพราะเหตุอะไร ๒๗๙
- ๕ พุทธปฺุชานุญญาตานุญญาตปัญหา ถามว่าห้ามไม่ให้บูชาพระองค์
เหตุไรภายหลังจึงสอนให้อุตสาหะบูชาพระธาตุแทนพระองค์เล่า ๒๘๓

หน้า

๖	ภควโต ปาหปป์ปฏิกปติตปัญหา ถามว่าเมื่อพระพุทธเจ้าเสด็จไป ณ ที่ใด แผ่นดินสูงก็ราบ ที่ลุ่มก็เต็มขึ้น เหตุไรสะเกิดคิลาจึงกระเด็นมา กระทบพระบาท สะเกิดคิลาก็เป็นชาติแผ่นดินเหมือนกันมิใช่หรือ	๒๘๖
๗	คาถาภิกิิตโกชนาทานกถาย กถนปัญหา ถามว่าพระพุทธเจ้าไม่บริโภค อาหารที่เกิดแต่กล่าวคาถา เหตุไรจึงแสดงทานกถาให้เขาบริจาคทาน แก่สาวกเล่า	๒๘๙
๘	ภควโต รัมมเทศนาย อปโปสุกตภาวปัญหา ถามว่า เหตุไรพระผู้มีพระภาค เมื่อได้ตรัสรู้แล้วจึงมีความชวนชวนน้อยในที่จะเทศนาสั่งสอนสัตว์	๒๙๔
๙	พุทธัสสะ อัจรียานาจริยปัญหา ถามว่าเดิมตถาคตไม่มีใครเป็นครู อาจารย์สั่งสอน เหตุไรภายหลังตรัสว่าพระองค์ได้เล่าเรียนในสำนัก อาฬารดาบสและอุทกดาบสเล่า	๒๙๘
๑๐	อัคคอัคคสมณปัญหา ถามว่าเดิมตรัสเรียกพระอริยะที่สิ้นอาสวะว่า สมณะ ภายหลังเรียกนรชาติที่พร้อมเพรียงด้วยธรรม ๔ ประการว่า สมณะ เพราะเหตุอะไร	๒๙๙

จตุตถวรรค

๑	วัณณภณนปัญหา ถามว่าห้ามไม่ให้ยินดีคำสรรเสริญ เหตุไรจึง สรรเสริญยกย่องตัวเองเล่า	๓๐๒
๒	อหิงสานิคคหปัญหา ถามว่าห้ามไม่ให้เบียดเบียนสัตว์ให้เอ็นดูสัตว์ เหตุไรจึงข่มขี่ทรมานสัตว์เล่า	๓๐๔
๓	ภิกขุปณามนปัญหา ถามว่าพระพุทธเจ้าไม่มีโกรธ เหตุไรจึงขับไล่ พระอัครสาวกทั้งสองเล่า	๓๐๗
๔	พุทธสัพพัญญูสยปณามปัญหา ถามว่าพระสัพพัญญูเมื่อขับไล่ ภิกษุสงฆ์ทั้งอัครสาวกเสียแล้ว เหตุไรศากยราชและท้าวมหาพรหม จึงต้องอุปมาถวาย	๓๐๙
๕	คิหิปปพชิตปฏิปันนวัณณนปัญหา ถามว่าคฤหัสถ์หรือบรรพชิตก็ดี ถ้าปฏิบัติดี จะได้ธรรมวิเศษเหมือนกันหรือไม่	๓๑๐

- ๖ อนิกेतานาลยกรณปัญหา ถามว่าห้ามไม่ให้ภิกษุยึดถืออาลัยที่อยู่
เหตุไรจึงพรรณนาอานิสงส์การสร้างวิหารถวายภิกษุเล่า ๓๑๒
- ๗ อุตัญญอุทรปัญหา ถามว่าตรัสสอนให้ภิกษุสำรวจมณฑล เหตุไรพระองค์
เองฉันจึงหันเสมอขอบบาตรและยิ่งกว่าเล่า ๓๑๓
- ๘ รัมมวินยปฏิจจนปัญหา ถามว่าตรัสให้เปิดธรรมวินัยออกสั่งสอน
เหตุไรจึงให้แสดงปาติโมกข์ในอุโบสถอันเร้นลับเล่า ๓๑๕
- ๙ มุสาวาทครุฬหุภาวปัญหา ถามว่าภิกษุต้องสัมปชานมุสาวาทนั้น
ตรัสว่าเป็นปาราชิก เหตุไรกลับว่าเป็นแต่ลหุกาบัติเล่า ๓๑๘
- ๑๐ ยาจโยคปัญหา ถามว่าพระองค์ตรัสว่าพระองค์ประเสริฐและยิ่ง
เหตุไรจึงยกพระพากุลว่าประเสริฐยิ่งฝ่ายอาพาธน้อย พระองค์ก็
อาพาธน้อย ๓๑๙

ปัญจมวรรค

- ๑ อิทธิยา กัมมวิปากปัญหา ถามว่ายกพระโมคคัลลานะว่าเลิศฝ่ายมีฤทธิ์
เหตุไรไม่ลุ่มบโจร ยอมให้โจรตีจนกระดูกแตก ๓๒๒
- ๒ โพธิสัตตัสส รัมมตาปัญหา ถามว่าเหตุไรพระโพธิสัตว์จึงไม่รอให้บารมีแก่แล้ว
จุติลงมาตรัสเป็นพระพุทธเจ้าทีเดียว ๓๒๓
- ๓ อัตตนิปาตนปัญหา ถามว่าห้ามไม่ให้ทำตนให้ตกไปโดยธรรมแล้ว
เหตุไรแนะนำให้ตัดความเกิดแก่เจ็บตาย ๓๒๕
- ๔ เมตตานิสังสปัญหา ถามว่าอานิสงส์ที่เจริญเมตตา ห้ามอันตรายต่างๆ
เหตุไรสุวรรณสามผู้เจริญเมตตาจึงถูกยิงเล่า ๓๒๘
- ๕ กุสลากุสลการิสส สมาสมปัญหา ถามว่าผลแห่งกุศลและอกุศลเสมอ
กันหรือไม่ ๓๓๐
- ๖ อมราเทวีปัญหา ถามว่าที่ตรัสว่าสตรีได้ขณะดีหรือกำบังดี คงทำ
เมถุนจงได้ เหตุไรนางอมราเทวีอยู่ในที่ลับกับชาย จึงไม่ทำเมถุน ๓๓๓
- ๗ ชีณาสวานัง อภายนปัญหา ถามว่าพระชีณาสพไม่กลัวสะดุ้ง
เหตุไรเมื่อพระเทวทัตปล่อยช้างจึงพากันหนีไปสิ้น ๓๓๕
- ๘ สันถวปัญหา ถามว่าห้ามสันถวะและไม่ให้ยินดีในที่อยู่ เหตุไรอนุญาต
ให้ทายกสร้างวิหารถวายภิกษุเป็นพหูสูตอยู่เล่า ๓๓๗

หน้า

- ๙ ภควโต อปฺปาพาทปัญหา ถามว่าที่ตรัสว่าพระองค์เลิศยิ่งไม่มีผู้เสมอ
เหตุไฉนพระพาทูลว่าเลิศยิ่งฝ่ายอาพาทน้อย พระองค์ก็อาพาท
เหมือนกัน ๓๓๙
- ๑๐ อนุปปันนมัคคัสส อุปาทปัญหา ถามว่าคำก่อนตรัสว่ายังมรรคที่ยัง
ไม่เกิดให้เกิดขึ้น เหตุไรคำหลังว่ามรรคนั้นเป็นของเก่า ๓๔๒

ฉฐวรรค

- ๑ ปฏิปทาโทสปัญหา ถามว่าที่ตรัสว่าทุกกรกิจจาเผ็ดร้อน หาได้ธรรมวิเศษไม่
เหตุไรจึงสอนให้ภิกษุปฏิบัติทางปฏิปทานั้นอีกเล่า ๓๔๕
- ๒ นิปปปัญจปัญหา ถามว่าสอนให้ยินดีในนิปปปัญจธรรม นิปปปัญจธรรมนั้น
คืออะไร ๓๔๗
- ๓ คีหิอรหัตตปัญหา ถามว่าคฤหัสถ์สำเร็จพระอรหัตนั้น ถ้าหาอุปัชฌาย์
อาจารย์ไม่ทัน บวชเองก็ดี เข้าไปก็ดี จะนิพพานหรือไม่ ๓๔๙
- ๔ โลมกัสสปัญหา ถามว่าที่ตรัสว่าพระองค์สร้างบารมีไม่เบียดเบียนสัตว์
เหตุไรเมื่อชาติเป็นโลมกัสสปดาบส จึงให้ฆ่าสัตว์เป็นอันมาก ๓๕๑
- ๕ จัณฑันตโชติपालอาร์พภปัญหา ถามว่าเมื่อชาติที่พระพุทธองค์เป็น
พระยาจันทันต์ เคารพผ้ากาสาวพัสตร์ ครั้นชาติเป็นโชติपालมาณพ
เหตุไรปริภาษพระพุทธกัสสปเล่า ๓๕๔
- ๖ ฆฎิการปัญหา ถามว่าที่ตรัสว่าเรือนช่างหม้อฝนตกไม่รั่ว ฝ่ายกุฎิพระ
พุทธกัสสปะนั้นฝนฝนตกแล้ว ถ้าเช่นนั้น ภาสนาช่างหม้อมิดีกว่าหรือ ๓๕๖
- ๗ ภควโต ราชปัญหา ถามว่าเดิมตรัสว่าพระองค์เป็นพราหมณ์ ภายหลัง
ตรัสว่าเป็นพระยาธรรมราช เพราะเหตุไร ๓๕๘
- ๘ ทวินนัง พุทธานัง โลเก อุปัชชนปัญหา ถามว่า พระสัมมาสัมพุทธเจ้า
จะตรัสในโลกพร้อมกัน ๒ องค์ทีเดียวไม่ได้ เพราะเหตุไร ๓๖๑
- ๙ คีหิปปพชิตสัมมาปฏิบัติปัญหา ถามเรื่องปฏิบัติชอบของคฤหัสถ์ที่ได้
มรรคผล ๓๖๕
- ๑๐ หินายาวัตตนปัญหา ถามว่าคนที่บวชแล้วสึกไม่รู้อะไร ไม่ควรให้บวช
ในศาสนาไมใช่หรือ ๓๖๘

ลัตตมวรรค

- ๑ อรหโต กายิกเจตสิกเวทนาปัญหา ถามว่าเวทนาของพระอรหันต์ และ
ปุถุชน แปรลกกันอย่างไร ๓๗๖
- ๒ กายิกเจตสิกเวทนาย นานากรณปัญหา ถามถึงเวทนาที่เกิดใน
กายและจิตของพระอรหันต์ ๓๗๘
- ๓ อภิสมยันตรายกราปัญหา ถามว่าผู้ที่ปาราชิกแล้วไม่รู้ตัว กลับบวชอีก
ตั้งใจปฏิบัติเพื่อมรรคผล จะสำเร็จหรือไม่ ๓๗๙
- ๔ สมณฑุสสีลคิหิทุสสีลปัญหา ถามว่าสมณะทุศีลกับคฤหัสถ์ทุศีล ใครจะ
ดีกว่ากัน ๓๘๓
- ๕ อุทกัสส ลัตตชีวปัญหา ถามว่าน้ำเย็นจะมีชีวิตกระมัง เมื่อตั้งขึ้นบนไฟ
ต้องเพลิงร้อนจึงมีเสียงร้อง ๓๘๕
- ๖ คีหิปปพชิตานัง ชีณาสวปัญหา ถามว่าคฤหัสถ์ที่ได้พระอรหันต์ต้องบวช
ถ้าไม่บวชต้องนิพพาน ถ้าจะนั้น พระอรหันต์มีร้อนหรือ ๓๘๙
- ๗ โลเกนัตถิภาวปัญหา ถามว่าบรรดาสิ่งทั้งปวงย่อมมีในโลกสิ้น ก็สิ่งไรเล่า
ที่ไม่มีในโลก มีหรือไม่ ๓๙๐
- ๘ อรหันตสโมหปัญหา ถามว่าพระอรหันต์มีโมหะหรือไม่ ถ้าไม่มี ท่านต้อง
อาบัติบ้างหรือไม่ ๓๙๒
- ๙ นิพพานัสส อตถิภาวปัญหา ถามว่าสิ่งไรในโลกนี้ที่ไม่เกิดแต่กรรม
แต่ฤคุนั้น คืออะไรบ้าง ๓๙๔
- ๑๐ กัมมัชชากัมมัชชปัญหา ถามว่าสิ่งไรที่เกิดแต่กรรมและเหตุและฤค
สิ่งไรไม่เกิดแต่กรรมและเหตุและฤค ๓๙๘

อัญญมวรรค

- ๑ ยักขานัง มรณภาวปัญหา ถามว่ายักษ์ในโลกนี้มีหรือไม่ ถ้ามี ทำไมจึง
ไม่พบ เห็นซากศพยักษ์ที่ตายบ้างเลย ๓๙๙
- ๒ ลิกขาปทอปัญญาปนปัญหา ถามว่าพระพุทธเจ้าเป็นสัพพัญญู
เหตุไรไม่บัญญัติสิกขาบทให้หมดคราวเดียว ๔๐๐
- ๓ สุริยโรคภาวปัญหา ถามว่าพระอาทิตย์แผดแสงกล้าทุกเมื่อหรือ ที่แผด
แสงกล้าอ่อนบ้าง เพราะอะไร ๔๐๑

หน้า

- ๔ สूरียตปภาวปัญหา ถามว่าในเหมันตฤดู เหตุไรพระอาทิตย์จึง
แผดแสงกล้านัก ๔๐๒
- ๕ เวสสันดรปัญหา ถามว่าพระเวสสันดรบริจาคบุตรและภรรยาเป็นทานนั้น
บุตรและภรรยายินดีและอนุโมทนาด้วยหรือไม่ ๔๐๓
- ๖ ทุกกรการิกปัญหา ถามว่าพระโพธิสัตว์ทุกพระองค์ทำทุกกรกิริยา
เหมือนพระโคตมโพธิสัตว์หรือ พระโคตมโพธิสัตว์ทำทุกกรกิริยา
เพื่ออะไร ถามว่าถ้วนออกสู่มหาภิเนษกรรมณ์ต้องทำทุกกรกิริยาทำไม
รอให้บารมีแก่แล้วออกตรัสเป็นพระที่เดียวไม่ได้หรือ ๔๑๔
- ๗ กุสลากุสลานัง พลวพลวปัญหา ถามว่ากุศลกับอกุศลข้างไหนจะมี
กำลังมากกว่ากัน ๔๒๑
- ๘ เปตานัง อุททิสสผลปัญหา ถามว่าทำทานแล้วอุทิศผลให้เปตชน
เปตชนนั้นจะได้รับผลหรือไม่ ๔๒๖
- ๙ กุสลากุสลานัง มหันตตามหันตภาวปัญหา ถามว่าทำกุศลอุทิศให้ถึงได้
ถ้าทำอกุศลจะอุทิศผลให้จะถึงหรือไม่ ๔๒๘
- ๑๐ สุปินปัญหา ถามเรื่องนอนฝันต่าง ๆ เพราะเหตุไร ๔๓๒

นวมวรรค

- ๑ กาลากาลมรณปัญหา ถามว่าความตายที่เป็นกาลมรณะอย่างไร ที่เป็น
อกาลมรณะนั้นอย่างไร ๔๓๖
- ๒ ปรินิพพุตานัง เจติเย ปาฏิหารปัญหา ถามว่าพระอรหันต์นิพพาน
มีปาฏิหาริย์ที่เชิงตะกอนทุก ๆ องค์หรือ ๔๔๔
- ๓ เอกัจจาเนกัจจานัง ฐัมมาภิสมยปัญหา ถามว่าสัตว์ที่ปฏิบัติชอบ
ตามธรรม ได้สำเร็จธรรมาภิสมัยทุกพวกทุกเหล่าหรือ ๔๔๖
- ๔ นิพพานัสส อทุกขมิสสภาวปัญหา ถามว่าพระนิพพานมีสุขอย่างเดียวหรือ
หรือเจือไปด้วยทุกข์บ้าง ๔๔๙
- ๕ นิพพานปัญหา ถามว่าจะแสดงพระนิพพานให้โลกทั้งปวงเห็น โดยรูป
และสัจฐานเป็นต้นได้หรือไม่ ๔๕๒
- ๖ นิพพานสังจิณณปัญหา ถามว่าผู้ที่ปฏิบัติทำนิพพานให้แจ้งแล้ว จะชื่อ
ว่าอย่างไร ๔๕๙

๗	นิพพานัสส ปฏฐานปัญหา ถามว่าพระนิพพานนั้นตั้งอยู่ในที่ใด จะเป็นทิศไหน ฐานะที่จะได้นิพพานมีหรือไม่	๔๖๒
๘	อนุমানปัญหา ถามว่าพระพุทธเจ้ามีจริงหรือ ใครเป็นผู้ได้เห็น พระองค์ วิสัชนาโดยชักอุปมาอุปไมยเรื่องโลกียนครกับธรรมนคร พิสดารมากมาย โดยอนุমানปัญญাজัดธรรมเปรียบด้วยร้านตลาด ต่าง ๆ ในธรรมนคร	๔๖๔
	จัดธรรมเปรียบด้วยชาวเมืองในธรรมนคร	๔๖๕
	จัดธรรมเปรียบด้วยข้าราชการในธรรมนคร	๔๖๖
	จัดธรรมเปรียบด้วยชาวร้านตลาดขายของในธรรมนคร	๔๖๘
	เปรียบมหาสมุทรกับธรรมสมุทร	๔๘๐
	เปรียบหิมวันตบรรพต กับธรรมบรรพต	๔๘๓
	เปรียบจตุทีปกมหาเมฆ กับธรรมเมฆ	๔๘๕
	เปรียบด้วยรอยเท้าคชสาร กับรอยพระพุทธบาท	๔๘๖
	เปรียบพระยาสีหราช กับพระพุทธองค์	๔๘๘
	เปรียบมหาเมฆที่ตกบนยอดเขา กับธรรมนที	๔๙๐
๙	ธุดงค์ปัญหา พระยามิลินท์ปรารภจะถามเรื่องธุดงค์กะพระนาคเสน ถามว่าคฤหัสถ์ที่ปฏิบัติชอบทำนิพพานให้แจ้งได้หรือไม่	๔๙๒
	ถามว่าคฤหัสถ์ปฏิบัติดีก็ได้นิพพาน ถ้ามะนั้น ธุดงค์ ๑๓ จะมีประโยชน์ อะไรแก่ภิกษุเล่า	๔๙๓
	ว่าด้วยธุดงค์คุณ ๒๔ ประการ	๔๙๕
	ว่าด้วยผู้สมาทานธุดงค์แล้วย่อมได้คุณานิสงส์ ๑๔ ประการ	๔๙๖
	ว่าด้วยบุคคลผู้จะรักษาดูธุดงค์ ต้องประกอบด้วยคุณ ๑๐ ประการ	๔๙๗
	ว่าด้วยชื่อธุดงค์ ๑๓ ประการ	๕๐๓

อุปมาถาปัญหา บทมัตติกา	ถามว่าภิกษุที่สำเร็จพระอรหัตถ์ประกอบด้วยองค์ ก้อย่าง วิสัชนาตั้งเป็นบทมัตติกาว่าให้ถือปฏิบัติเปรียบด้วยองค์ต่าง ๆ มีองค์แห่งลา มีเสียงพิลึกเป็นต้น	๕๐๘
------------------------	--	-----

โมรสรวรรค ที่ ๑

องค์แห่งลามิเสียงพิลึก ประการ ๑	๕๑๐
องค์แห่งไก่ ๕ ประการ	๕๑๐
องค์แห่งกระแต ประการ ๑	๕๑๓
องค์แห่งแม่เสือเหลือง ประการ ๑	๕๑๓
องค์แห่งพ่อเสือเหลือง ๒ ประการ	๕๑๔
องค์แห่งเต่า ๕ ประการ	๕๑๕
องค์แห่งปี ประการ ๑	๕๑๖
องค์แห่งแหล่งปิ่น ประการ ๑	๕๑๗
องค์แห่งกา ๒ ประการ	๕๑๗
องค์แห่งวานร ๒ ประการ	๕๑๘

ลาวุลดาวรรค ที่ ๒

องค์แห่งน้ำเต้าประการ ๑	๕๑๙
องค์แห่งประทุมชาติ ๓ ประการ	๕๒๐
องค์แห่งพีช ๒ ประการ	๕๒๐
องค์แห่งไม้ขนาง ประการ ๑	๕๒๑
องค์แห่งนาวา ๓ ประการ	๕๒๒
องค์แห่งนาวาอันติดไสโครก ๒ ประการ	๕๒๓
องค์แห่งเสากระโดง ประการ ๑	๕๒๓
องค์แห่งลำด้าตันหน ๓ ประการ	๕๒๔
องค์แห่งคนทำกรงาน ประการ ๑	๕๒๕
องค์แห่งมหาสมุทร ๕ ประการ	๕๒๕

จกกวัดติวรรค ที่ ๓

องค์แห่งปฐพี ๕ ประการ	๕๒๗
องค์แห่งน้ำ ๕ ประการ	๕๒๘
องค์แห่งเพลิง ๕ ประการ	๕๒๙
องค์แห่งวาโย ๕ ประการ	๕๓๐

องค์แห่งบรรพต ๕ ประการ	๕๓๑
องค์แห่งอากาศ ๕ ประการ	๕๓๔
องค์แห่งพระจันทร์ ๕ ประการ	๕๓๕
องค์แห่งพระอาทิตย์ ๗ ประการ	๕๓๖
องค์แห่งท้าวสักกะ ๓ ประการ	๕๓๗
องค์แห่งพระเจ้าจักรพรรดิราช ๔ ประการ	๕๓๘

กฤษณวรรค ที่ ๔

องค์แห่งปลวก ประการ ๑	๕๔๐
องค์แห่งแมว ๒ ประการ	๕๔๐
องค์แห่งหนู ประการ ๑	๕๔๑
องค์แห่งแมงป่อง ประการ ๑	๕๔๑
องค์แห่งพังพอน ประการ ๑	๕๔๒
องค์แห่งสุนัขจิ้งจอก ๒ ประการ	๕๔๒
องค์แห่งมฤค ๓ ประการ	๕๔๓
องค์แห่งโค ๔ ประการ	๕๔๔
องค์แห่งสุกร ๒ ประการ	๕๔๕
องค์แห่งช้าง ๕ ประการ	๕๔๖

ลีหวรรค ที่ ๕

องค์แห่งราชสีห์ ๗ ประการ	๕๔๘
องค์แห่งนกจากพราภ ๓ ประการ	๕๔๙
องค์แห่งนกเงือก ๒ ประการ	๕๕๐
องค์แห่งนกกระจอก ประการ ๑	๕๕๑
องค์แห่งนกเค้า ๒ ประการ	๕๕๒
องค์แห่งตะขาบ ประการ ๑	๕๕๒
องค์แห่งค่างคาว ๒ ประการ	๕๕๓
องค์แห่งปลิง ประการ ๑	๕๕๔
องค์แห่งงู ๓ ประการ	๕๕๔

หน้า

องค์แห่งงูเหลือม ประการ ๑

๕๕๕

มัทกกฎวรรค ที่ ๖

องค์แห่งแมงมุมทำรังใกล้ทาง ประการ ๑

๕๕๗

องค์แห่งทารกอันดูดนมมารดา ประการ ๑

๕๕๗

องค์แห่งเต่าเหลืออง ประการ ๑

๕๕๘

องค์แห่งป่าช้า ๕ ประการ

๕๕๘

องค์แห่งรุกขชาติ ๒ ประการ

๕๕๙

องค์แห่งเมฆ ๕ ประการ

๕๖๐

องค์แห่งมณีรัตนะ ๓ ประการ

๕๖๑

องค์แห่งพรานเนื้อ ๔ ประการ

๕๖๒

องค์แห่งพรานเบ็ด ๒ ประการ

๕๖๓

องค์แห่งช่างถากไม้ ๒ ประการ

๕๖๓

กุมภวรรค ที่ ๗

องค์แห่งหม้อ ประการ ๑

๕๖๕

องค์แห่งกาลักน้ำ ๒ ประการ

๕๖๕

องค์แห่งฉัตร ๓ ประการ

๕๖๖

องค์แห่งนา ๓ ประการ

๕๖๗

องค์แห่งยาดับพิษงู ๒ ประการ

๕๖๘

องค์แห่งโกชนะ ๓ ประการ

๕๖๘

องค์แห่งนายขมังธนู ๔ ประการ

๕๖๙

อปรภาคกถา

เกิดอัศจรรย์ เมื่อจบปจฉาวิไลสนา

๕๗๒

พระยามิลินท์ทรงเลื่อมใส ทรงสร้างวิหารถวายพระนาคนเสน แล้วมอบ

ราชสมบัติให้แก่พระราชโอรส

๕๗๒

พระยามิลินท์เสด็จออกทรงบรรพชา แล้วสำเร็จพระอรหัต

๕๗๓

กิตติชนปดุด

ปณามคาถา	องเก	๕๗๕
พาหิรภถา	"	๕๗๕

ปจมวคโค

นามปณโห ปจโม	"	๕๙๖
วสสปณโห ทุดโย	"	๕๙๙
เถรสส ติกขปณณาย ปณโห ตติโย ๙	"	๕๙๙
อนุดกายปณโห จตุตโถ	"	๖๐๐
ปพพชาปณโห ปณจโม	"	๖๐๑
ปณสนนคคทณปณโห ฦจโ	"	๖๐๒
มนสการปณโห สดตโม	"	๖๐๒
มนสการลกขณปณโห อฏจโม	"	๖๐๒
สลปตฏจาลกขณปณโห นวโม	"	๖๐๓
สทฐาลกขณปณโห ทสโม	"	๖๐๔
วรียลกขณปณโห เอกาทสโม	"	๖๐๕
สตลลกขณปณโห ทวาทสโม	"	๖๐๖
สมามลลกขณปณโห เตรสโม	"	๖๐๗
ปณณาลกขณปณโห จุททสโม	"	๖๐๗
นนานาเอกกคจจกรณปณโห ปณณรลโม	"	๖๐๘

ทุดยวคโค

ธมมสนตติปณโห ปจโม	"	๖๐๙
นปปณสนนคคทณชานนปณโห ทุดโย	"	๖๑๐
ปณณานคคณนปณโห ตติโย	"	๖๑๐
ปณนคคพพานปณโห จตุตโถ	"	๖๑๒
สขเวทนาปณโห ปณจโม	"	๖๑๓
นามรูปปณสนนคคทณปณโห ฦจโ	"	๖๑๔
ปุน ปณสนนคคทณปณโห สดตโม	"	๖๑๖
นามรูปปณโห อฏจโม	"	๖๑๖
ทคคทณนปณโห นวโม	"	๖๑๖

ตติยวคฺโค

อหฺธานปณฺโท ปจโม	องฺเก	๖๑๘
ปุริมโกฏฺธิปณฺโท ทฺติโย	”	๖๑๘
โกฏฺฐา ปุริมปณฺโท ตติโย	”	๖๑๙
สงฺขารานํ ชายนปณฺโท จตุตฺโถ	”	๖๑๙
ภวนฺตานํ สงฺขารานํ ชายนปณฺโท ปณฺจโม	”	๖๒๐
เวทคฺคฺคปณฺโท ฉฺฉโจ	”	๖๒๑
จกฺขุวิญฺญาณมโนวิญฺญาณปณฺโท สตฺตโม	”	๖๒๓
ผสฺสลกฺขณปณฺโท อฏฺฐโม	”	๖๒๕
เวทณาลกฺขณปณฺโท นวโม	”	๖๒๕
สณฺณาลกฺขณปณฺโท ทสฺโม	”	๖๒๖
เจตณาลกฺขณปณฺโท เอกาทสฺโม	”	๖๒๖
วิญฺญาณลกฺขณปณฺโท ทฺวาทสฺโม	”	๖๒๗
วิตกฺกลกฺขณปณฺโท เตรสฺโม	”	๖๒๗
วิจารลกฺขณปณฺโท จุทฺทสฺโม	”	๖๒๗

จตุตถวคฺโค

มนสิการลกฺขณปณฺโท ปจโม	”	๖๒๘
เอกภาวคตปณฺโท ทฺติโย	”	๖๒๘
ปณฺจายตนกมฺมนิพฺพตฺตปณฺโท ตติโย	”	๖๒๙
กมฺมนานาการณปณฺโท จตุตฺโถ	”	๖๒๙
ปฏิกจฺเจววายามการณปณฺโท ปณฺจโม	”	๖๓๐
ปกตฺติอคฺคิโต เนรยคฺคิโน อุนฺหการปณฺโท ฉฺฉโจ	”	๖๓๑
ปจฺวิสณฺจารกปณฺโท สตฺตโม	”	๖๓๒
นิโรธนิพฺพานปณฺโท อฏฺฐโม	”	๖๓๒
นิพฺพานลภณปณฺโท นวโม	”	๖๓๒
นิพฺพานสุขภาวชานนปณฺโท ทสฺโม	”	๖๓๓

(๖๘)

ทูลพรหมโลกปณโท จตุตถโถ	องฺเก	๖๔๗
พรหมโลก กสมิรนครปณโท ปณจโม	”	๖๔๗
ปรโลกคตนิลปีตาทิวนคตปณโท ฉญฺโจ	”	๖๔๘
มาตุกฺขจฺฉิปฺภิสนธิปณโท สตฺตโม	”	๖๕๐
สตฺตโปชณฺงคปณโท อญฺจโม	”	๖๕๑
ปาปปญฺณพหุตรปณโท นวโม	”	๖๕๑
ชานอชานปณโท ทสโม	”	๖๕๑
อตุตฺตรกฺรปณโท เอกาทสโม	”	๖๕๒
ทิมอญฺจิกปณโท ทฺวาทสโม	”	๖๕๒
อสฺสาสปสฺสาสปณโท เตรสโม	”	๖๕๒
สมุทฺทปณโท จุทฺทสโม	”	๖๕๓
สุขุมฉนฺทปณโท ปณฺณรสโม	”	๖๕๓
ปณฺณาวิสฺเสสปณโท โสฬสโม	”	๖๕๓
วิญญาณาทีนํ นานตฺถภาวปณโท สตฺตรสโม	”	๖๕๓
อรุปวตฺถภาวทฺถกฺรปณโท อญฺจารสโม	”	๖๕๔
ทฺถกฺรปณโท เอกุณวีสติโม	”	๖๕๔

วิเสสปณโท

โคตมวตฺถทานปณโท	”	๖๕๖
เมณฑการมภกถา	”	๖๕๙

ปจฺมวคฺโค

วชฺฌาวชณฺปณโท ปจฺจโม	”	๖๖๔
พฺพุทฺธสฺส ภควโต สพฺพพณฺณภาวปณโท ทฺติโย	”	๖๖๙
เทวทตฺตํ ปพฺพาชิตปณโท ตติโย	”	๖๗๓
อญฺจเหตุอญฺจปจฺจยามหาภูมิจาลปาตฺถภาวปณโท จตุตฺถโถ	”	๖๗๗
สีวิรณฺโณ จกฺขุทานปณโท ปณจโม	”	๖๘๑
คพฺภภาวกฺกนฺติปณโท ฉญฺโจ	”	๖๘๔
สทฺธมฺมนฺตรธานปณโท สตฺตโม	”	๖๘๙

ปตตปณโห อฏฺจโม	องฺเก	๖๙๑
ตถาคตสฺส อุตฺตริกรณียาภาวปณโห นวโม	”	๖๙๔
อิทธิปาทพลทสฺสนปณโห ทสโม	”	๖๙๖

ทุตติยวคฺโค

ชุตฺตทานุชุตฺตทกปณโห ปจโม	”	๖๙๘
จปณียาพฺยาकरणปณโห ทุตติโย	”	๖๙๙
สตุตฺตานํ มจฺจุโน ภาวนปณโห ตุตติโย	”	๗๐๐
มจฺจุปาสามุตฺตติกปณโห จตุตฺโถ	”	๗๐๓
ภควโต ลาภนฺตรายปณโห ปณฺจโม	”	๗๐๖
ตถาคตสฺส สพฺพสตุตฺตานํ หิตจรณปณโห ฉฺฉุโจ	”	๗๐๘
เสฏฺฐจรมมปณโห สตุตโม	”	๗๑๑
ตถาคตสฺส อเมฆชปฺริสปณโห อฏฺจโม	”	๗๑๒
อชานนตสฺส ปาปกรณอปฺปณฺณปณโห นวโม	”	๗๑๓
ภควโต ภิกฺขุคณอเปกฺขภาวปณโห ทสโม	”	๗๑๔

ตติยวคฺโค

วตฺถคฺยุหนิทสฺสนปณโห ปจโม	”	๗๑๖
ตถาคตสฺส ผรุสฺวาจา นตฺถิตฺติปณโห ทุตติโย	”	๗๑๘
รุกฺขานํ อเจตฺนปณโห ตุตติโย	”	๗๑๙
ทฺวินฺนํ ปิณฺฑปาทานํ มหปฺพลภาวปณโห จตุตฺโถ	”	๗๒๐
พฺพุทฺฐปฺพานุณฺณวาทปณโห ปณฺจโม	”	๗๒๒
ภควโต ปาทปปฺปฏิกปตฺติตปณโห ฉฺฉุโจ	”	๗๒๔
คากาภิกิธฺติโกชนทานกถาย กถเน ปณโห สตุตโม	”	๗๒๕
ภควโต ธมฺมเทสนาย อปฺโปสฺสกุฏกภาวปณโห อฏฺจโม	”	๗๒๘
พฺพุทฺธสฺส อาจริยานาจริยปณโห นวโม	”	๗๓๐
อคฺคานคฺคสมณปณโห ทสโม	”	๗๓๒

จตุตถวคฺโค

วณฺณภณนปณโห ปจโม	”	๗๓๔
อหิสาณิคฺคทปณโห ทุตติโย	”	๗๓๕

(๗๐)

ภิกขุขุปณามปณโห ตติโย	องเก	๗๓๗
พุทธสพพณณสยปณามปณโห จตุตโถ	"	๗๓๗
อนิเกตานาลยกรณปณโห ปณจโม	"	๗๓๘
อุทสรสัสมปณโห ฉญโจ	"	๗๓๙
ธมมวินยปฏิจนนปณโห สดตโม	"	๗๔๑
มุสวาทครุสพภาวปณโห อญจโม	"	๗๔๒
ยาจโยคปณโห นวโม	"	๗๔๓

ปณจมาคโค

อิทธิยา กมมวิปากพลวตรปณโห ปจโม	"	๗๔๕
โพธิสตุตสส ธมมตาปณโห ทุติโย	"	๗๔๖
อตตนิปาตณปณโห ตติโย	"	๗๔๗
เมตตานิสสปณโห จตุตโถ	"	๗๔๘
กุสลากุสลสมสมปณโห ปณจโม	"	๗๕๐
อมราเทวีปณโห ฉญโจ	"	๗๕๓
ชีณาสวาน์ อภายนปณโห สดตโม	"	๗๕๕
สนถวปณโห อญจโม	"	๗๕๖
ภควโต อปปาพารปณโห นวโม	"	๗๕๘
อนุปปนนสส มคคสส อุปปาทปณโห ทสโม	"	๗๕๙

ฉญจวคโค

ปฏิปทาโทสปณโห ปจโม	"	๗๖๑
นิปปปณจปณโห ทุติโย	"	๗๖๒
คิหิอรหตตปณโห ตติโย	"	๗๖๓
โลมกสสปปณโห จตุตโถ	"	๗๖๔
ฉททนต์โชติपालอารพภปณโห ปณจโม	"	๗๖๖
ฉญการปณโห ฉญโจ	"	๗๖๗
ภควโต ราชปณโห สดตโม	"	๗๖๘
ทวินันน์ พุทธาน์ โลเก นุปปาทปณโห อญจโม	"	๗๗๐
คิหิปปพชิตสมมาปฏิปตติปณโห นวโม	"	๗๗๓

สตตมวคฺโค

หีนายาวตตนปณฺโห ปจโม	องฺเก	๗๗๕
อรหโต กายิกเจตสิกเวทนาปณฺโห ทุตฺติโย	"	๗๗๙
คิหิโน ปาราชิกขณฺนาปนฺนสฺส อภิสมยนฺตรายกรปณฺโห ตตฺติโย	"	๗๘๑
สมณทุสฺสีลคิหิตุสฺสีลปณฺโห จตุตฺถโก	"	๗๘๒
อุทกสฺส สตตชีวปณฺโห ปณฺจโม	"	๗๘๔
โลเก นตฺถิภาวปณฺโห ฉฺฉโจ	"	๗๘๖
อรหโต สติสมฺโมสปณฺโห สตตโม	"	๗๘๗
นิพฺพานสฺส อตฺถิภาวปณฺโห อฏฺฐโม	"	๗๘๘
กมฺมชาคมฺมชปณฺโห นวโม	"	๗๙๐

อฏฺฐมวคฺโค

ยฺกฺขนํ มรณภาวปณฺโห ปจโม	"	๗๙๑
สิกฺขาปทอปณฺณวณฺณปณฺโห ทุตฺติโย	"	๗๙๑
สุริยโรคภาวปณฺโห ตตฺติโย	"	๗๙๒
สุริยตปฺปปณฺโห จตุตฺถโก	"	๗๙๒
เวสฺสนนฺตรปณฺโห ปณฺจโม	"	๗๙๓
ทฺฤกฺกรการิกปณฺโห ฉฺฉโจ	"	๘๐๐
กุสลากุสลาณํ พลวพลวปณฺโห สตตโม	"	๘๐๔
เปตานิ อุทฺทิสฺสผลปณฺโห อฏฺฐโม	"	๘๐๗
กุสลากุสลาณํ มหนฺตตามหนฺตภาวปณฺโห นวโม	"	๘๐๗
สุปฺนปณฺโห ทสโม	"	๘๐๙

นวมวคฺโค

กาลากาลมรณปณฺโห ปจโม	"	๘๑๓
ปรินิพฺพุตานิ เจตฺติเย ปาฏิหารปณฺโห ทุตฺติโย	"	๘๑๔
เอกจฺจาเนกจฺจานํ ฐมฺมาภิสมยปณฺโห ตตฺติโย	"	๘๑๙
นิพฺพานสฺส อทฺฤกฺขมิสฺสภาวปณฺโห จตุตฺถโก	"	๘๒๑
นิพฺพานปณฺโห ปณฺจโม	"	๘๒๓

(๗๒)

นิพพานสัจฉิกรณปณโท ฌฏโจ
นิพพานสสปปุจฺจนปณโท สตฺตโม
อนุมานปณโท อฏฺจโม
ธฺตงฺคปณโท นวโม

องฺเก ๘๒๗
” ๘๒๙
” ๘๓๑
” ๘๕๕

อุปมาปณโท

ปจฺมวคฺโค
ทฺตฺติโย วคฺโค
ตตฺติโย วคฺโค
จตฺตฺโต วคฺโค
ปณฺจโม วคฺโค
ฌฏฺโจ วคฺโค
สตฺตโม วคฺโค
อฏฺจโม วคฺโค
นวโม วคฺโค
ทสโม วคฺโค
เอกาทสโม วคฺโค
โฆรสรวคฺโค ปจฺโม
ลาจุลตาวคฺโค ทฺตฺติโย
จกฺกวตฺตฺติวคฺโค ตตฺติโย
กุณฺชรวคฺโค จตฺตฺโต
สิหฺวคฺโค ปณฺจโม
มกฺกฏวคฺโค ฌฏฺโจ
อิสฺสตฺถสฺส ปณฺโท ปณฺจโม

” ๘๖๗
” ๘๖๗
” ๘๖๗
” ๘๖๗
” ๘๖๘
” ๘๖๘
” ๘๖๘
” ๘๖๘
” ๘๖๙
” ๘๖๙
” ๘๖๙
” ๘๗๖
” ๘๘๑
” ๘๘๙
” ๘๙๖
” ๙๐๐
” ๙๐๕

มิลินทปัญหา

มิลินทปัญหา

ประณามคาถา

◎ จรียา สพฺพโลกสฺส
 อจินตยานภาวปี
 ◎ วิชาจรณสมฺปนฺโน
 วนฺเท ตมุตฺตมํ ฐมํ
 ◎ สีลาทิกุณสมฺปนฺโน
 วนฺเท อริยสงฺฆนฺตํ
 ◎ อติ ยํ รตนตฺตยํ
 ปุณฺณภาสิทํ วิปุลํ อลตถํ

หิตา ยสฺส มหฺลสิโน
 วนฺเททํ โลกนํยํ ๑
 เยน นียติ โลกโต
 สมฺมาสมพุทฺธปฺปชิตํ ๑
 จิโต มคฺคผลเสฏฺ โย
 ปุณฺณกฺเขตต์ อนุตฺตรํ ๑
 นมสฺสเนยฺยํ นมสฺสมาโน
 ตสฺसानุภาเวน หตฺนุตฺตราโย ๑

พระอรรคกาจารย์ผู้วิเศษ เมื่อจะนิเทศธรรมคัมภีร์มิลินทปัญหาไว้ให้ถาวรตั้งมั่นไป
 ให้ถาวร ๕,๐๐๐ พระพรรษา จะให้เป็นทีสดับสติปัญญาแห่งปัจฉิมชาชนตากุลบุตร สารุสัปปบุรุษ
 อันจะเกิดมาเมื่อภายหลัง ท่านจึงตั้งประณามคาถานี้ไว้เป็นต้นในปรกณารัมมะ คือแรกกระทำ
 พระคัมภีร์ อันนี้เพื่อจะขอคุณพระศรีรัตนตรัยกำจัดเสียซึ่งสรรพโรคและภัยอันตรายทั้งหลาย
 อันจะมากกระทำ และอุปฺจเจตกรรมอันจะมادتดชนมาสู่ให้ดับสูญเสียเร็วพลัน มิทันจะแต่ง
 พระคัมภีร์มิลินทปัญหาให้แล้ว จึงผูกคาถาประณามพระศรีรัตนตรัยแก้วทั้ง ๓ ไว้ในต้นพระคัมภีร์

แปลความในประณามคาถาว่า อจินตยานภาวํ อันว่าอานุภาพอันสุดที่จะคิด ยสฺส
 โลกนํยํ สฺส แห่งพระโลกนาถบพิตรพุทธสัพพัญญูพระองค์ใด อันโปรดเวไนยสัตว์ให้เข้าสู่
 ศิวสถาน คือ พระนิพพาน มหฺลสิโน อันสืบสร้างแสวงหาศีลาทิกุณมาช้านานคณนานับได้ถึง
 ๔ อสงไขยแสนกัลป์ จรียา เหตุประพตตินั้นโสด หิตาย เพื่อจะให้เป็นผลเป็นประโยชน์
 สพฺพโลกสฺส แก่สกลโลกมนุษย์อินทร์พรหม วนฺเท ข้าพระพุทธเจ้าจะขอประณมทักขณ-
 สโมธาน อัญชลีกรเหนือเศียรสิโรตม์ โลกนํยํ ซึ่งสมเด็จบรมโลกนาถพระองค์นั้น

ประการหนึ่งเล่า สมเด็จพระบรมโลกนาถยกยอดบุคคลเจ้า วิชาจรณสมฺปนฺโน
 บริบูรณ์ด้วยวิชา ๔ และจรณะ ๑๕ ทรงพระพุทธคุณเป็นอนเนกอนันต์ นียติ นำไปซึ่งสรรพ-

เวไนยนิกรอมเรศ สุนิเวศน์ปถโมกชนิพพาน โลกโต พ้นจากไตรโลกไป เยน ธมฺเมน ด้วยพระนพโลกุตตรธรรม ๙ กับทั้งพระปริยัติธรรมอันใด วนฺเท ข้าพระพุทธเจ้ากัมเกล้า อภิวันท์ไหว้ ตํ ธมฺมํ ซึ่งพระนพโลกุตตรธรรมและพระปริยัติธรรมนั้น สมมาสมพุทธบุชิต์ อันองค์พระสัมมาสัมพุทธบพิตรพิชิตมาร หากทรงกระทำสักการบูชาทุกพระองค์สืบ ๆ กันมา

ประการหนึ่งเล่า โย อริยสงฺฆโม พระอัสสัมชิตการิยสงฆ์หมู่ใด สิลาทิคุณสมบรูไน ประกอบด้วยคุณมีศีลคุณเป็นต้น จิตฺโต สถิตอยู่ มคฺคผลเสสุ ในมรรค ๔ ผล ๔ วนฺเท ข้าพระพุทธเจ้าก็น้อมโมลีลงอภิวันท์ ตํ อริยสงฺฆํ ซึ่งพระอัสสัมชิตการิยสงฆ์จำพวกนั้น ปุณฺณกฺเขตต์ อันเป็นเนื่อนาบุญ อนุตฺตรํ อันยิ่งหาสิ่งซึ่งจะปุนปานมิได้ เมื่อข้าพเจ้านบนอบพระรัตนตรัยอันใด นมสฺสเนยฺยํ อันควรจะเคารพนบไหว้ ปุณฺณภาสิณฺทํ เป็นที่ให้เกิดกองบุญมีคุณอันวิเศษ ตสฺसानุภาเวน ขอพระเดชเดชานุภาพแห่งพระรัตนตรัยเจ้านั้น ทนฺตราโย อันตรายทั้งหลายจงกำจัดไป อย่าได้มีแก่ข้าพเจ้าจะแต่งคัมภีร์มิลินทปัญหา ในกาลบัดนี้

อาร์มภกตา

เมื่อพระอรรถกถาจารย์ผู้มีนามชื่อว่า ติปิฏกจุฬายาญเจ้า ตั้งไว้ซึ่งประณามคาถาใน
 ต้นพระคัมภีร์ดังนี้ จึงยกวาระพระบาลีลำดับไว้ว่า **เตน โข ปน สมเยน พุทฺโธ ภควา**
มหาปริณิพพานสมเย **กุสินารายํ คนฺธวาทา มหตา ภิกฺขุสงฺฆเณ สทฺธิ** แปลความว่า ในกาล
 ครั้งหนึ่งนั้น **พุทฺโธ ภควา** สมเด็จพระภาควันตบพิตรพุทธสัพพัญญูเจ้า วันเมื่อพระพุทธรองค์เจ้า
 จะเข้าสู่พระมหาปริณิพพาน จึงเสด็จคมนาคมมาสู่กรุงกุสินาราบุรี มีพระภิกษุสงฆ์ที่ตาม
 เสด็จพระพุทธรดำเนินมา **มหตา** จะคณนานับนั้นเป็นอันมาก สมเด็จพระผู้ทรงสวัสดิภาคเจ้า
 จึงเสด็จเข้าประทับอาศัยอยู่ที่สวนพระอุทยาน แห่งพระยามัลลราชทั้งหลาย อันอยู่ในกรุง
 กุสินาราราชธานีนั้น และพระแท่นมีในสวนพระอุทยานนั้น มีพระเชนยไปข้างทิศอุดรอยู่ใน
 ระหว่างนางรังทั้งคู่ สมเด็จพระสัพพัญญูเจ้าจึงเสด็จเข้าประทับบรรทมอยู่เหนือพระแท่นนั้น
 อันสมเด็จพระมหากรุณานี้ประกอบไปด้วยพระพุทธรอชฌาสัย ใ้ว่าพระองค์จะตรงเข้าไปประทับ
 อยู่ที่พระแท่นนั้นก่อนนั้นหามิได้ พระองค์มีพระพุทธรูฏีกาตรัสใช้ให้พระอานนท เข้าไป
 ถวายพระพรแก่พระยามัลลราช พระยามัลลราชจึงเสด็จมาทูลอนุญาตอาราธนาให้พระองค์ทรง
 ไสยาสน์เหนือพระแท่นนั้น เนื้อความนี้มีวิถิตถารอยู่ในมหาปริณิพพานสูตรแล้ว ท่านยกมาว่าใน
 ที่นี้แต่สังเขปพอเป็นใจความ เมื่อยามจะใกล้เข้าสู่พระมหาปริณิพพาน สมเด็จพระโลกุตตมาจารย์
 ทรงพระอาพาธทุพพลภาพเพียบลง ๆ จึงมีพระพุทธรูฏีกาตรัสแก่สงฆ์ทั้งปวงว่า **อามนฺตยา มิ**
ภิกฺขเว ขยวยธฺมา สงฺขารา อปฺปมาเทน สมฺปาเทถาติ **ภิกฺขเว** ดูกรภิกษุทั้งหลาย ตถาคต
 นี้จะอำลาท่านทั้งปวงแล้ว **สงฺขารา** อันว่าสังขาร คือ ปุญฺญาภิสังขาร และ อปุญฺญาภิสังขาร
 และอเนญชาภิสังขาร ปุญฺญาภิสังขารได้แก่สังขารธรรม อันกุศลตามตกแต่งให้เกิดในสุคติคือ
 สวรรค์ทั้ง ๖ ชั้น และเกิดเป็นมนุษย์มีบุญบริบูรณ์ด้วยรูปโฉมนั้นก็ดี อปุญฺญาภิสังขารนั้น ได้แก่
 สังขารฝ่ายบาป อันอกุศลตามตกแต่งร่างกายจิตและเจตสิก ให้สัตว์เกิดในอบายภูมิ ๔ มนุษย์-
 ทุคติ จะเกิดมาเป็นมนุษย์แล้วก็เป็นคนอดอยากตามืดและหูหนวกเป็นมาแต่กำเนิด เป็นง่อย
 เป็นเปลี้ยเสียรูปเสียร่าง มีอินทรีย์วิกลต่าง ๆ ก็ดี อเนญชาภิสังขารนั้นได้แก่สังขารอันตามแต่ง
 บุคคลที่ได้รูปฌาน ๔ และอรุฌาน ๔ อันให้อุบัติบังเกิดในรูปพรหมและอรุพรหมนั้นก็ดี
 อันว่าสังขารธรรมทั้งหลายนี้ **ขยวยธฺมา** มีแต่ว่าเกิดมาแล้วก็จะทำลายไปไม่เที่ยงไม่แท้
 แปรปรวน เป็นอนิจจังทุกขังอนัตตา **สมฺปาเทถ** ท่านทั้งหลายจงยังอัปปมาทธรรมให้บริบูรณ์
 อุตสาหะปรนนิบัติจำเริญเมตตาภาวนา อย่าได้ประมาทลืมนอน เมื่อสมเด็จพระทศพลตรัสอำลาสงฆ์
 สั่งสอนให้ปลงสติปัญญาเป็นธรรมสังเวชดังนี้ พระภิกษุที่จิตเป็นโลกีย์นั้นกลับความโศกมิได้
 แส่นทีว่าจะอาลัยเหลือกำลัง คิดถึงโอวาทสมเด็จพระบรมโลกนาถสั่ง ก็ไหลหลั่งถึงธาราน้ำตาตก

ตั้งแต่ว่าจะปริเทวนาโศการำให้ ครั้นนั้นสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ จึงตรัสให้โอวาทอีกแล้วว่า ท่านทั้งปวงมาโคกเศร้าเฝ้าแต่จะรำให้ ทั้งนี้ด้วยสำคัญในใจว่าตถาคตนี้นิพพานล่วงลับดับสูญไป หามีผู้ใดที่จะเป็นครูสั่งสอนไม่ ท่านอย่าได้น้อยอกน้อยใจนะนี้ ถึงตถาคตนิพพานไปแล้วก็จะเป็นไร มี ด้วยพระธรรม ๔ หมีน ๔ พันพระธรรมชั้นที่ตถาคตตรัสเทศนาไว้เป็นฝ่ายพระสูตร ฝ่ายพระวินัยฝ่ายพระปริยัติ จัดเป็นปริยัติธรรมแล้วมีหน้า อีกทั้งปฏิเวธธรรม ทางวิปัสสนา ก็บอกกล่าวสั่งสอนไว้บริบูรณ์อยู่ ธรรมทั้งหลายเหล่านี้ที่ตถาคตตรัสบัญญัติสั่งสอนไว้นี้แหละ จะได้อยู่เป็นครูเป็นอาจารย์สั่งสอน ถาวรไปให้ถ้วน ๕,๐๐๐ พระพรรษา

ประการหนึ่ง เมื่อตถาคตเสด็จดับขันธเข้าสู่พระอมตมหานิพพานล่วงลับไปแล้ว อยู่ภายหลังกะหมากอริยักสสพ เป็นพระสงฆเถระผู้เฒ่า จะเฝ้าคำนึงรำลึกถึงถ้อยคำของสุภทท-ภิกขุ อันบวชต่อแก่ เจรจาเชื่อนแซเป็นเลี่ยนเป็นหนามเป็นหลักเป็นตอขึ้นในพระศาสนา พระมหาอริยักสสพจึงจะกระทำปฐมสังคายนา มิให้ธรรมของตถาคตเป็นอันตราย

ในลำดับนั้นล่วงไปภายหน้า จะมีพระมหาเถระองค์หนึ่งมีนามปรากฏชื่อพระยสเถระ มีบุญญานุภาพ จะบารบปราบปรามห้ามเสียซึ่งลัทธิถ้อยคำวัชชีบุตรภิกขุทั้งหลาย จึงประชุมสงฆ์ สังคายนารธรรมชื่อทุติยสังคายนา

ในอันดับนั้นสืบไปภายหน้า ยังมีพระมหาเถระองค์หนึ่งมีนามว่ามหาโมคคัลลบุตรเถระ จะทำลายเสียซึ่งถ้อยคำของเดียรถีย์ทั้งหลาย แล้วจะสังคายนารธรรมชื่อว่าตติยสังคายนา

อันดับนั้นสืบไปภายหน้า ยังมีพระเถระผู้หนึ่งมีนามกรชื่อว่ามหินทเถระ จะนำเอาศาสนาของตถาคตไปตั้งไว้ให้ปรากฏในเกาะลังกา

ปณฺจวสฺสสตัน อจฺยเณ ตโต ปรี มลินฺโท นาม ราช เบื้องหน้าแต่พระมหินทเถระ เอาศาสนาไปตั้งไว้ในเกาะลังกานั้น พระศาสนามกำหนดได้ ๕๐๐ ปี จะมีบรมขัตติยวงศเวศเรอ พระปรีชาเฉลิมเลิศประเสริฐในสากลนคร ช้างเกาะชมพูประเทศ ทรงพระกิตตินามอันวิเศษ ชื่อว่ามิลินทภูมินทราธิบดี ทรงพระปรีชาเฉลียวฉลาด เป็นเอกอัครมหานักปราชญ์หาผู้จะเปรียบปานมิได้ โดยปัญญาเธอฉลาดเที่ยวถามปัญหาสมณพราหมณาจารย์ หาบุคคลผู้ใดใครผู้หนึ่งที่จะต่อต้านทานฉลาดถึงไม่ มีแต่ชัยเฉลิมเลิศประสาปัญญาเชื่อนแซ ช้างจะผันแปร ศาสนาตถาคตให้พ้นเพื่อนไป จนแต่พระอรหันต์ก็ไม่ละลด เสด็จไปเที่ยวจดจ่อหนา ถ้าไม่ทันคิดฉวยแก้ปัญหาเธอเข้า ก็กลับเข้าซีกไปไล่ให้จน จนว่าคนทั้งหลายที่มีปัญญาเขลาให้พลอยเห็นด้วย ถือว่าใครไม่เสมอพระองค์ ในการที่จะถามฉลาดลึกซึ้ง ครั้นนั้นยังมีภิกษุองค์หนึ่งมีนามชื่อนาคเสน แสนฉลาด อาจสามารถที่จะแก้สรรพปัญหาของพระเจ้ามิลินท์ ให้ทรงโสมนัสยินดีได้ด้วยวิจิตรอุปมา และพระนาคเสนนั้น จะกระทำศาสนาของตถาคตให้ปรากฏถาวรตั้งมั่น

ไป ถ้วน ๕,๐๐๐ พระพรรษาในกาลนั้น

นี่แหละพระนาคนาเสนกับพระยามิลินท์นี้ต้องพุทธทำนายไว้ในมหาปริณิพพานสูตรมานะนี้
เตน วุตติ เหตุดังนั้น พระสังคีติกาจารย์เจ้าจึงกล่าวพระคาถาว่า

**มิลินโท นาม โส ราชา
 อุปคณฺธิ นาคเสน**

**สาคลายํ ปุรุคตเม
 คงคาว ยถสาคร**

ใจความในพระคาถานี้ว่า พระสังคีติกาจารย์เมื่อจะกล่าวนิทานพระนาคนาเสนกับกรุงมิลินท์ให้วิตถารไป จึงสรรเสริญพระเกียรติยศไว้เป็นต้นเหตุว่า ยังมีวงศ์วงศ์ทรงพระนามบัญญัติชื่อว่ากรุงมิลินท์ เป็นปิ่นมณูษย์ในสาคลราชธานีนคร พระองค์เสด็จเข้าไปใกล้แล้วได้ถาม ซึ่งปัญหาแก่พระนาคนาเสนนั้น มีอุปมาดุจกระแสน้ำในคงคาทั้ง ๕ ห้วง อันไหลล่องเข้าสู่สมุทรสาครอันใหญ่ จะได้ไหลลงหลังถึงเทไปอื่นหามิได้ ถึงจะไหลมาอีกสักเท่าไร จะได้ล้นไปหามิได้ น้ำในคงคาเปรียบเหมือนพระบวรปรีชาของพระเจ้ามิลินท์ และพระมหาสมุทรนั้นเปรียบดังพระบวรปรีชาปัญญาของพระนาคนาเสนนี้ คัมภีรภาพลิกซึ่งไม่รู้สิ้นสุด เหมือนพระมหาสมุทรอันลึกและกว้างใหญ่ ถึงพระเจ้ามิลินท์จะถามปัญหาไปสักเท่าไรก็ไม่รู้จนไม่รู้สิ้นปัญญาถึงปัญหาจะคัมภีรภาพจะลึกซึ่งประการใด พระนาคนาเสนก็แก้ได้วิจิตรแจ่มไปด้วยอุปมาอุปไมยให้รุ่งเรืองสว่างสติปัญญา มีอุปมาดุจหนึ่งว่าอุกกาธารได้และเทียนและคบเพลิงอันส่องแสงในที่มืดให้สว่างกระจ่างแจ่มไปในเพลาราตรีเมื่อแรมโรยรัศมีมีพระจันทร์ ข้อนัจฉาและวิสัยนาอันแห่งท่านทั้งสอง ก็ต่อนัยและอรรถะอันมีในพระปริยัติไตรปิฎก ยกเอามาเป็นข้อ ๆ ถามแกซึ่งกันและกัน ฟังแล้วเป็นอัศจรรย์ไพเราะแก่โสต เป็นที่จะให้เกิดปราโมทย์ปรีดา **โลมทสนา** บังเกิดชนพองสยองเกสาแห่งบุคคลอันมาได้ฟังในกาลครั้งนั้น **สุยยติ สพพชนาน** ประการหนึ่งเป็นคำระบือลือชาแห่งคนทั้งหลายโดยปริยายได้ฟังเล่ากันมาว่า เมืองสาคลนครราชธานีที่พระเจ้ามิลินท์เป็นปิ่นเฉลิมนั้น มีแม่น้ำและภูเขาล้อมรอบ ประกอบด้วยสวนอุทยานและที่สันทานน้ำและที่โบกขรณิสระศรีสาโรช อุโฆษกีก้องด้วยเสียงนกรำร้องเที่ยวท่องโผบินบินไปมาในวนารามคือสวนต้นไม้ อนึ่ง กรุงสาคลราชธานีนั้น หากภัยปัจจามิตรที่จะคิดทรยศประทุษร้ายรบราฆ่าฟันกันมิได้มี เหตุประกอบไปด้วยเขื่อนประตูคูค่าย หอรบเชิงเทินทั้งหลาย ล้อมรอบด้วยกำแพง มีกลอนทวารมั่นคง คนเฝ้าเล่าก็แน่นหนาหาการรักษาเป็นอันดี อนึ่ง ในราชธานีประกอบด้วยวิถิถนนคนเดินเวียนแหวไปโดยรีและสักตมิได้ขัดขวาง ถนนหนทางราบรื่น แต่พื้นก่อด้วยหินศิลาแลงเป็นหนทางใหญ่ไปสี่แพร่ง สองข้างนั้นประกอบด้วยตลาดตั้งร้านรายเรียงไป ดูนีสนุกนักหนา อนึ่งก็มั่งคั่งด้วยช้างม้ารีพลเกลื่อนกล่นไปด้วยนรชาติหนุ่มและสาวหญิงชายดาษไปด้วยตระกูลทั้งหลายอนเณกนานา คือ ตระกูลกษัตริย์สุริยวงศ์ พ่อค้าชาวนามหาพราหมณ์คหบดี

เศรษฐีเสวกามาตย์ ข้าราชการ บ้านเรือนรั้วเวียงเคียงกันเป็นแถว ๆ ดูแล้วก็เห็นงาม ตั้งตึก
 งามเรียงกันไปเป็นชั้นเป็นนัด และรั้ววังของกรุงกษัตริย์ก็แสนสำราญ ในพระราชฐานก็โอภาส
 ไปด้วยพระมหาปราสาทราชนิเวศ รายเรียงกันสุดที่จะพรรณนา มีทั้งคลังผ้าคลังเงินคลัง
 ทองของต่าง ๆ รอบราย ภายนอก มีนางข้าวงวางปลาฉางถ่วงาสารพัดถ้วนถี่

อนึ่งสาครราชธานีสารพัดที่จะมี คือผ้ากาสิกพัสตร์ อุทุมพรพัสตร์ ผ้าโกสโยพัสตร์
 เงินทองแก้วแหวนอย่างดี เป็นที่ไปมาแห่งพานิชทั้งหลายค้าขายอยู่อัตรา และช่างนอกทุ่งนา
 บริบูรณ์ด้วยพืชข้าวกล้าปักหวานไว้อุตุนุกนี้กระไร ดุจดุตรกรูทวิปก็เหมือนกัน ถ้ามีจะนั้นก็สนุก
 ดุจอาลคมณฑาทูทยาน อันสถิตในสถานเทวโลก ก็มีในกาลครั้งนั้น

ในมิลินทปัญหานี้มี ๖ สถาน คือ แก้วด้วยบุพพโยคสถาน ๑ มิลินทปัญหาสถาน ๑
 เมณฑกปัญหาสถาน ๑ อนุมานปัญหาสถาน ๑ ลักษณะปัญหาสถาน ๑ อุปมากถาปัญหาสถาน ๑
 เป็น ๖ สถานด้วยกัน

แลมิลินทปัญหานี้แยกออกไปเป็น ๒ คือ วิมตติเจตปัญหา ๑ ลักษณะปัญหา ๑ เป็น ๒
 ประการ

แลในเมณฑกปัญหานี้ก็มี ๒ ประการ คือ มหาวัตตกถา ๑ โยคิกถาปัญหา ๑

แลปัญหา ๕ ประการ ตั้งแต่มิลินทปัญหาไปจนอุปมากถาปัญหานี้จะวิสันนาเป็นเอกเทศ
 แปลตามวาระพระบาลีในมิลินทปัญหานี้ คือ พระยามิลินท์ถามปัญหานี้เรียกว่ามิลินทปัญหา
 และมิลินทปัญหามีลักษณะ ๒ คือ ลักษณะปัญหา ถามด้วยลักษณะเหมือนถามว่าผัสสะเจตสิก
 นี้มีลักษณะอย่างไร ถามอย่างนี้เรียกว่าลักษณะปัญหา อย่างนี้ก็จัดได้ชื่อว่ามิลินทปัญหา และ
 ถามเพื่อจะตัดเสียมิให้สงสัย เรียกว่า วิมตติเจตปัญหา ก็นับเข้าเรียกว่ามิลินทปัญหา

แลเมณฑกปัญหานี้มีลักษณะ ๒ คือ มหาวัตตกถา กล่าวข้อวัตรปรนนิบัติ ก็เรียกว่า
 เมณฑกปัญหา และโยคิกถา กล่าวด้วยพระโยคาวจรปรนนิบัติดูเยี่ยงมีเยี่ยงลาเป็นต้น ก็
 เรียกว่าเมณฑกปัญหา

แลอนุมานปัญหานี้เหมือนพระนาคเสนสำแดงเป็นธรรมนคธรรมบรรพตปรากฏอยู่
 จึงรู้ว่าสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าได้ตรัสด้วยอนุมานปัญหายังเห็นธรรมนคที่พระองค์สร้างไว้ และ
 ปัญหาดังนี้ เรียกว่าอนุมานปัญหา

แลอุปมากถาปัญหานี้ คือ อุปมาแก้ไขโต้ถามกัน เรียกว่าอุปมากถาปัญหา แก่
 มาด้วยลักษณะปัญหา ๕ สถานเป็นเอกเทศ ก็สมมติว่าไว้เป็นใจความเท่านี้

บุพพปโยคกถา

แลบุพพปโยคนั้น ว่าด้วยบุพพกุศลการแห่งท่านทั้ง ๒ คือ พระเจ้ามิลินท์กับพระนาเคนได้สั่งสอนอบรมมาแต่ปางก่อน ด้วยวาระพระบาลีว่า **อดีเต กสสปสส ภควโต สาสเน วิชิตาวิ นาม อโหสิ** เมื่อในอดีตภพล่วงลับไป ในศาสนาสมเด็จพะกัสสปทศพลญาณเจ้านั้น ว่ายังมีบรมกษัตริย์พระองค์หนึ่ง ทรงพระนามชื่อว่าวิชิตาวิบรมกษัตราธิราช พระบาทครองราชสมบัติเป็นใหญ่ในสาครราชธานี สงเคราะห์แก่อาณาประชาราษฎรชาวพระนคร ด้วยสังคหวัตถุ ๔ ประการ ทรงพระราชศรัทธา สร้างพระอารามสร้างวิหารลงแทบใกล้ฝั่งคงคาแล้ว ก็อาราธนานิมนต์พระมหาเถระผู้รู้พระไตรปิฎกมาให้อยู่ที่วิหาร แล้วพระราชทานจตุปัจจัยทั้ง ๔ มีพระราชศรัทธาปรนนิบัติตราบเท่าสิ้นพระชนม์ ก็ได้ขึ้นไปบังเกิดในชั้นดาวดึงส์ได้เป็นสมเด็จจอมรินทร์ปิ่นพิภพเจ้าฟ้าสุราลัย แวดล้อมแห่ห้อมไปด้วยแสนสรวงค่านางฟ้า เป็นมโหฬาริกภาพ ด้วยอาณิสงส์ที่พระองค์สร้างวิหารและได้ถวายจตุปัจจัยทั้ง ๔ และอารามที่พระเจ้าวิชิตาวิสสร้างไว้ ถึงพระองค์สิ้นพระชนม์ไปแล้วก็ดี ก็มีพระภิกษุอาศัยอยู่เป็นอันมากเหมือนแต่ก่อน

ครั้งนั้นยังมีพระภิกษุองค์หนึ่งทรงศีลสังวร เวลารุ่งเช้าจับสัณห์ชนีคั่นยาวได้ก็คมนาการไปสู่สถานลานพระเจดีย์ ทำอัญชลีกรนมัสการแล้ว ก็ระลึกถึงพระพุทธรูปคุณพลางกวาดลานพระเจดีย์พลาง ด้วยจิตศรัทธาเลื่อมใส จึงกวาดหยากเยื่อนั้นมามั่วสุมไว้เป็นกอง ๆ แล้วก็ร้องเรียกสามเณรน้อยศิษย์ใช้สอยของอาตมา ให้ชนเอาหยากเยื่อไปทิ้งเสียจากลานพระเจดีย์นอกบริเวณ ส่วนว่าสามเณรนั้นพานจะอยู่ข้างเกียจคร้าน พระอาจารย์เรียกถึง ๓ ครั้งก็นิ่งเฉยอยู่ ทำไม่ได้ยินพระภิกษุชิตันจึงตีด้วยคันทกราดแล้วด่าว่า **ทุพพโจ** ดูกรสามเณรใจกระด้างว่ายากสอนยาก

ส่วนว่าสามเณรนั้นก็ร้องไห้วิ่งไปด้วยเร็วพลัน ชนเอาหยากเยื่อนั้นไปเทเสียด้วยกลัวอาจารย์ แล้วก็ตั้งปณิธานความปรารถนาว่าข้าพเจ้าได้ชนหยากเยื่อมาให้พ้นลานพระเจดีย์ ขอผลบุญนี้แม้ข้าพเจ้าจะไปเกิดในภพใด ๆ ก็ดี ขอให้ข้าพเจ้านี้มีมเหศักดิ์ตาเดช อันแก่กล้า **มขณนติสुरิโย วีย** มีครุณาจุแสงพระสุริโยทัยเมื่อเพลาคะวันเที่ยง ทุก ๆ ชาติไปกว่าจะสำเร็จแก่พระนิพพาน ตั้งปณิธานความปรารถนาจะนี้แล้วก็ลงไปสรงน้ำชำระกาย ดำพุดดำวายค้อยสบายใจ แลเห็นลูกกระลอกในท้องชลาลัยนี้มากมายนักหนา ก็ยินดีปรีดาจะใคร่มีปัญญาเฉลียวฉลาดไม่รู้สุดรู้สิ้น ดูชลาลัยนฤธาราระลอกนั้น สามเณรก็อภิวันท์ขึ้นเหนือเศศ ตั้งปณิธานปรารถนาอีกว่า เดชะที่ข้าพเจ้ากระทำตามคำพระชิตัน ท่านจะสงเคราะห์อาตมาให้ได้กองกุศล จึงบังคับอาตมา เดชะผลานิสงส์นี้ข้าพเจ้ายังไม่ได้พระนิพพานตราบใด **ยตุถ กตถจิ อุปปชชามิ** ข้าพเจ้าจะเกิดไปในชาติใด ๆ ขอให้ข้าพเจ้านี้มีปัญญาจุหนึ่งว่ากระแสน้ำลูกคลื่นลูกกระลอก

ในกระแสขาลโลก **อหฺยปฏิกาโณ** ขออย่าให้ปัญญารู้สิ้นรู้สุดเลย ตราบเท่าข้าพเจ้าได้สำเร็จ แก่พระนิพพานเถิด

โสปี ภิกขุ ฝ่ายว่าพระภิกษุที่เป็นอาจารย์เอากราตมาพาดไวยังที่ แล้วก็คมนาคมการ ไปสู่ดินท่าเพื่อจะสร้งซึ่งอุทกััง ได้ฟังสามเณรตั้งปณิธานความปรารณาดังนั้น จึงมาดำริว่า ความปรารณาของสามเณรนี้จะสำเร็จดังใจคิด **อธิกัจจ** เหตุอาศัยอานุภาพพระพุทธุคุณ ควรที่อาตมาจะปรารณาบ้าง ดำริแล้วก็ยืมแยมด้วยวิตกว่าสามเณรนี้ได้ปรารณา ทั้งนี้ก็อาศัย แก่อาตมาใช่ พระภิกษุนั้นจึงยกกรณมัสการไหว้พระพุทธุคุณแล้ว จึงตั้งปณิธานความปรารณา ว่าข้าพเจ้ายังมีได้สำเร็จแก่พระนิพพานตราบใด จะไปเกิดในภพอันใด ๆ ก็ดี สามเณรนี้ขอให้ มีปัญญาเหมือนอุทกธาราระลอกในท้องนที ข้าพเจ้านี้จะขอให้มีความหาที่สุตมิได้ แม้สามเณร นี้ไปปะกับข้าพเจ้าในภพใด ๆ จะไต่ถามซึ่งอรรถปัญหา ถึงว่าจะมีอรรถอันลึกซึ่งคัมภีรภาพ ยากที่จะแก้ไขประการใดก็ดี ขอให้ข้าพเจ้าแก้ซึ่งปัญหาของสามเณรนี้ให้จงได้ **ยถา** มีครุณา ฉันใด **วุฑฺฒิมนฺโต ปุริโส** วยประดุจบุรุษอันมีความอันเจริญสาธยายอันยุ่งให้รู้ว่าข้างต้นข้างปลาย สาธยายยุ่งออกได้ อย่าให้รู้จนในทางที่จะแก้ปัญหานี้เป็นอันขาด ด้วยอานิสงส์ที่ข้าพเจ้ากวาด และใช้สามเณรนี้ให้เอาหยากเยื่อมาทิ้งเทเสียให้พ้นลานพระเจดีย์ในกาลครั้งนี้

เต อุโภปี แม้นอันว่าพระภิกษุกับสามเณรทั้งสองนั้น **สัสนฺตา** ท่องเทียวตายเกิดอยู่ในมนุษย์และสวรรค์ประมาณสิ้นพุทธุันดรหนึ่ง ล่วงมาก็พอถึงพระพุทธุบาทศาสนาสมเด็จ พระบรมนายกโลกนาถเจ้าของเรา เมื่อจะเข้าสู่พระนิพพานลวงลับไป จึงตรัสพยากรณ์นิเทศ ทำนายไว้ว่า เมื่อศาสนาตถาคตล่วงไปได้ ๕๐๐ ปี จะมีพระภิกษุองค์หนึ่งมีนามชื่อว่าพระนาคเสน จะมาแก้ปัญหาของพระยามิลินท์ จะแก้ไขซึ่งธรรมวินัยพระไตรปิฎกที่ตถาคตตรัสเทศนาไว้ โดย สุขุมคัมภีรภาพลึกล้ำพันเผืออยู่นั้น ให้กระจ่างแจ่มแจ้งรุ่งเรืองตั้งมั่นไปให้ถ้วน ๕,๐๐๐ พระวรรษาและเนื้อความนี้ก็วิไลชนามาแล้ว

ครั้นศาสนาสมเด็จพระบรมครูเจ้าลวงมาตามพุทธุทำนาย ฝ่ายเจ้าสามเณรนั้น ก็ได้มาเป็นบรมกษัตริย์ทรงพระนามบัญญัติ ชื่อว่า สมเด็จพะเจ้ามิลินท์ปิ่นประชาชาวสาครราชธานี **ปณฺทิตो** **วียตฺโต** มีความเฉลียวฉลาด **เมธาวิ** เป็นนักปราชญ์ **ปฏฺิพโล** ่องอาจที่จะ พิจารณาเหตุการณ์ อันเป็นอดีตอนาคตปัจจุบัน รู้สารพัดในพิธีที่จะประกอบกรทั้งปวงและรู้ ซึ่งศิลปศาสตร์ ๑๔ ประการ และรู้ทั้งพระพุทธุวจนะด้วยเป็น ๑๙ ประการ

แลศิลปศาสตร์ ๑๔ ประการนั้น **เสยฺยถิทํ** คือสิ่งไรบ้าง อ้อ ศิลปศาสตร์ที่เป็นของ สำหรับโลก ๑๔ ประการนั้น **สุตฺติ** คือรู้จักภาษาเสียงสัตว์มีนกร้องเป็นต้นว่าร้ายดี ประการ ๑ **สมฺมตฺติ** รู้จักกำเนิดเขาและไม้เป็นต้นว่าชื่อนั้น ๆ ประการ ๑ **สงฺขยา** รู้คัมภีร์เลขประการ ๑ **โยโค**

รู้การที่จะเป็นช่างประการ ๑ **นิติ** รู้ที่จะเป็นครูสั่งสอนท้าวพระยาทั้งปวงประการ ๑ **วิเสสิกา** รู้คัมภีร์จะเลี้ยงฝูงชนให้เป็นสิริมงคลประการ ๑ **คณิกา** รู้นับนักชตฤกษ์ รู้ตำราดาวประการ ๑ **คณพพา** รู้เพลงขับประการ ๑ **ตักิจุณา** รู้คัมภีร์แพทย์ประการ ๑ **ธนุพเพธา** รู้ศิลปศาสตร์ ยิงธนูประการ ๑ **ปฺราณา*** รู้จักว่าที่นี่เป็นที่บ้านเก่าเมืองเก่าประการ ๑ **อิติหาสา** รู้จักว่าทิศนั้นกินข้าวเป็นมงคลประการ ๑ **โชติสา** รู้จักคัมภีร์พยากรณ์ รู้ทายว่าคนปีเดือนวันคืน อย่างนั้นจะดีและร้ายประการ ๑ **มายา** รู้ว่าเป็นแก้วนี้มีใช้แก้วประการ ๑ **เหตุ** คือรู้จักเหตุรู้จัก ผลจะบังเกิดประการ ๑ **วนฺตา** รู้จักที่จะเลี้ยงโคกระบือ รู้การที่จะหว่านพืชลงในนาไรให้เกิด ผลประการ ๑ **ยฺทุธสา** รู้คัมภีร์พืชยสงครามประการ ๑ **ปาสณฺทา** รู้คัมภีร์โลกโวหารประการ ๑ **ณฺทสา** รู้จักคัมภีร์ผูกบทกลอนกาพย์โคลงประการ ๑ สิริเป็นศิลปศาสตร์ ๑๘ ประการดังนี้ **วาทีทุรสทฺโท** อนึ่งเล่าสมเด็จพระเจ้ามิลินท์ภูมินทราธิบตี มีถ้อยคำสนทนาไพเราะดีนักหนา ลือชาปรากฏไปในชนบทประเทศทุกถิ่นฐาน **ทฺพฺปสโท** หาผู้จะต้านทานมิได้ **อคฺคฺมกฺขายติ** ปรากฏว่าเป็นใหญ่กว่า เดียรถียนิครนถ์ชนทั้งปวงบรรดาอยู่ในชมพูทวีป หาผู้จะเสมอในทางที่ จะแก้จะถามปัญหามิได้มี

อนึ่ง พระองค์ประกอบไปด้วยองค์ ๓ ประการ คือ ประกอบไปด้วยปรีชาญาณประการ ๑ ประกอบด้วยกำลังรืพลพลโยธานั้นประการ ๑ ประกอบด้วยโกโคศวริยสมบัติเป็นอันมากที่จะ คณน่านับมิได้ประการ ๑ **เอกสฺมิ กาเล** อยู่มาในกาลวันหนึ่ง พระองค์มีจตุรงคเสนาพยุหะ แวดล้อมแห่ห้อมซ้ายขวา **นคฺรมฺหา นิกฺขมิตฺวา** เสด็จพระราชลี้ลาออกภายนอกพระนคร เพื่อจะ ประพาสภายนอกราชอาณาจักรให้เป็นที่สบายพระราชหฤทัย จึงให้หยุดพลนิกรจตุรงคเสนาลงไว้ เสด็จประทับอยู่ในที่แห่งหนึ่งอันเป็นที่สบายทอดพระเนตรดูท้องฟ้าเวหาฤกษ์บน เห็นพระสุริยน ผ่องแผ้วเป็นฤกษ์ดีอยู่แล้ว จึงมีพระราชโองการตรัสประภาษ เรียกมหาอำมาตย์เข้ามาที่หน้าฉาน มีพระราชโองการตรัสว่า ดูรานะอำมาตย์ เราจะดวนยาตราเข้าไปในราชธานีทำไมเล่า เราจะ สำราญเล่นให้เย็นสบาย ท่านทั้งหลายจงพินิจพิศดู ใครจะหยั่งรู้เห็นบ้างว่า สมณพราหมณาจารย์ พระอรหันตาชีนาสพผู้ใดที่จะรู้ธรรมปรีชาญาณ อันสามารถอาจจะตัดเสียซึ่งข้อกังขา ของเราได้ในการบัดนี้

เอวํ วุตฺเต เมื่อมีพระโองการถามดังนี้ **ปณฺจสตา โยนกา** ข้าราชการชาวโยนกทั้ง ห้าร้อยจึงทูลว่า **อตฺถิ มหาราช** ข้าแต่พระองค์ผู้ประเสริฐ มีอยู่แต่ครูทั้ง ๖ คือ ปุณณกัสป คน ๑ มักขลิโคสาลคน ๑ นิคัณฐนาฏบุตรคน ๑ ลัญชัยเวลัฏฐบุตรคน ๑ อชิตเกสกัมพลคน ๑ ปกฺกทกัจฺจายนคน ๑ เป็น ๖ คนด้วยกัน ครูทั้ง ๖ นั้นไม่ช้า ล้วนแต่ตัวดีนักหนา เป็นครูบา-

* เกินเข้ามา ควรรวมอยู่ในอิติหาสาซึ่งหมายถึงประวัติศาสตร์และโบราณคดี

อาจารย์ ประกอบด้วยปรีชาญาณ พร้อมด้วยบริวารยศปรากฏเป็นที่สักการบูชาแห่งมหาชน คนทั้งหลายย่อมนับถือระบือลือชา ข้าพระพุทธเจ้าทั้งปวงเห็นว่าจะแก้ไขข้อกังขาของพระองค์ได้ ขอเชิญเสด็จไปยังสำนักครูโน้นเถิด

สมเด็จพระเจ้ามิลินท์ได้ทรงฟังข้าราชการกราบทูลดังนั้น ก็ทรงราชรมีข้าราชการทำร้าย และรีพลแวดล้อมเสด็จมายังสำนักครูปุรณกัสสป บรรดาที่จะถามปัญหา ถ้อยที่ถ้อยสนทนา เป็นสุนทรกถา ควรที่จะชื่นชมโสมนัสแล้ว พระเจ้ามิลินท์จึงถามซึ่งปัญหาว่า **ภนฺเต กสฺสป** ข้าแต่พระผู้เป็นเจ้ายกัลกัลย สิ่งไรที่เลี้ยงไว้ซึ่งสัตว์โลก

ปุรณกัสสปจึงแก้ว่า **มหาราช** ขอถวายพระพรบพิตรพระราชสมภาร พระองค์ ผู้ประเสริฐ **ปจฺวี โลกํ ปาเลติ** แผ่นปถพีนี้แหละเลี้ยงไว้ซึ่งสัตว์โลก

พระเจ้ามิลินท์จึงมีพระราชโองการตรัสชักว่า ข้าแต่พระผู้เป็นเจ้า พระผู้เป็นเจ้าลือว่า มหาปถพีเลี้ยงสัตว์โลก ทรงไว้รับไว้ซึ่งสัตว์โลก แล้วก็เหตุไฉนจึงให้สัตว์โลกไปตกนรกอเวจี มหาปถพีจึงไม่รับไว้ไม่ทรงไว้ นี่เป็นเหตุไฉน

คุณทิฏฺโธ ว ส่วนว่าท่านครูปุรณกัสสปก็สนใจไม่รู้ว่าแก้ไข ก็นั่งนิ่งอยู่ในสถานทีนั้น

ส่วนสมเด็จพระเจ้ามิลินท์ก็เสด็จไปยังสำนักมกขลิโคศาล จึงมีพระราชโองการถามว่า **ภนฺเต** ข้าแต่พระผู้เป็นเจ้า มนุษย์บุรุษสตรีหญิงชายโลกนี้ จะกระทำกุศลและอกุศล จะมีผลจะมีประโยชน์หรือหาไม่ได้

ครูมกขลิโคศาลถวายพระพรว่า ข้าแต่บพิตรพระราชสมภารผู้ประเสริฐ ผลบุญผลกรรม ไม่มี ท่านที่เป็นกษัตริย์ชาติตียมหาศาลทั้งปวง ครั้นถึงแก่ทิวศดล่งไปแล้ว จะเกิดมาในโลกเล่า เคยเป็นกษัตริย์ก็ได้เป็นกษัตริย์อยู่อย่างนั้น ที่เป็นพราหมณ์ก็ดี เป็นเศรษฐีคหบดี พ่อค้าชาวนา พ่อครัว คนอนาถา คนจันทาลก็ดี ตายจากโลกนี้จะเกิดมาอีกเล่า เคยเป็นอย่างไอก็เกิดเป็นอย่างนั้น เหตุฉะนี้ จึงว่าผลบุญผลกรรมที่กระทำชั่ว กระทำดีนั้น ไม่มีสิ้นทั้งนั้น ขอถวายพระพร

สมเด็จพระเจ้ามิลินท์จึงมีพระราชโองการตรัสได้ว่า พระผู้เป็นเจ้าลือว่าผลกรรมไม่มีใครเคยเป็นเศรษฐีคหบดีและเพศต่าง ๆ นั้น ครั้นตายไปเกิดมาใหม่เล่า ผู้นั้นก็เป็นตามเพศเก่าของตน ถ้ากระนั้นก็คนโทษที่ต้องตัดตีนสินมือนั้น ไปชาติหน้าก็จะเป็นคนโทษต้องตัดตีนสินมืออีกหรือ

เอนํ มหาราช ครูมกขลิโคศาลก็ถวายพระพรว่า กระนั้นแหละขิพระราชสมภาร คนโทษที่ตัดตีนสินมือนี้นี้ไปชาติหน้าก็เกิดสำหรับที่เขาจะฆ่าตี ต้องตัดตีนสินมือไปทุกชาติ ๆ จะได้รับสินหาได้

พระเจ้ามิลินท์ปิ่นกษัตริย์จึงมีพระราชโองการตรัสว่า **น สทฺทหามิ** โยมจะได้เชื่อหามิได้
ครุมักขลิโคสาลก็สนใจไม่รู้ที่จะอุปมาอุปไมยให้เห็นได้ ด้วยปัญญาเป็นมิจฉาทิฐิลัทธิเดียรฉีย์

อถ โข มิลินฺทรมฺโห เอตทโทสิ ลกฺขณณฺณว วต โภ โทสิ นารตฺติ กิณฺณุ อฺขุสมณฺ วา
พฺรหฺมณฺ วา สงฺฆํ วา คณํ วา คณาจริยํ อรหนฺตํ สมฺมาสมฺพุทฺธํ ปฏฺิจานมาโน อฺปสงฺกเมยฺยามี
โย มยา สทฺธิ สมฺมุติปิตุํ กงฺขา ปฏฺิวินฺนเตตฺตุนฺติ. **เอตํ ปรีวิตกํ** ความวิตกที่จะถามปัญหานั้นก็
บังเกิดในพระราชสันดาน พระเจ้ากรุงมิลินท์ภูมิบาลเมื่อถามมักขลิโคสาลแล้ว เสด็จกลับไปสู่
พระราชวัง วันหนึ่งนั้นท้าวเธอวิตกไปในพระราชสันดานว่า **วต** ดังเรามาวิตกแท้จริง ด้วยเพลา
ราตรีวันนี้หอนจะมีมลทิน ดวงศศิธรส่องท้องฟ้าไม่มีราศี อาตมามานี้ควรที่จะเที่ยวไปถามซึ่ง
อรรถปัญหา ครูปาอาจารย์ท่านเจ้าคณะและหมู่สงฆ์สมณะผู้ใด อันรู้ธรรมวินัย ได้เล่าเรียน
ธรรมวินัยของสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถสัมมาสัมพุทธบพิตรเจ้าประทานไว้ ใครหนออาจจะ
ด้านต่อพูดจาปราศรัยกับด้วยอาตมา ใครผู้ใดหนอจะตัดเสียซึ่งข้อกังขา อันมีในสันดานของ
อาตมาได้ **อฺปสงฺกเมยฺยามี** อาตมาก็จะเข้าไปใกล้ได้ถามซึ่งอรรถปัญหาแก่บุคคลผู้นั้น ครั้น
ทรงพระวิตกดำริฉะนี้แล้ว จึงมีพระราชโองการตรัสแก่หมู่เสวกามาตย์โยนกข้าหลวง อันหมอบ
เฝ้าเดียรดาษอยู่เบื้องซ้ายเบื้องขวาเหมือนดังทรงพระดำริฉะนี้

ส่วนว่าเสวกามาตย์ราชโยนกทั้งปวง จึงกราบทูลสนองพระราชโองการว่า **มหาราช**
ข้าแต่สมเด็จพระบรมบพิตรผู้ทรงพระคุณอันประเสริฐ จะได้ทราบเกล้าทราบกระหม่อมหามิได้
กราบทูลแล้วก็พากันนิ่งอยู่ จะได้มีผู้ใดทูลอีกหามิได้

สาคลนคฺรํ ทฺวาทสวสฺสทานิ สฺสญฺญํ จำเดิมแต่สมัยนั้นมา กรุงสาคลนครไม่มี
สมณพราหมณาจารย์ ว่างเปล่ามาถึง ๑๒ ปี ด้วยเหตุว่าพระเจ้ามิลินท์ปิ่นกษัตราธิบดี รู้
ว่าสมณพราหมณาจารย์ผู้ใดมีปัญญาก็ไปสู่มาหาถามอรรถปัญหาสมณพราหมณ์ สมพราหมณ์
ที่มีปัญญาน้อยมิอาจจะแก้ได้ ก็แตกกันไปจากสาคลนคร สาคลนครไม่มีสมณะ ว่างเปล่าทีเดียว
ที่ไปสู่บ้านอื่นเมืองอื่นก็มี ที่ไปสู่ป่าหิมพานต์นั้นก็มี **เยภฺยเยน** โดยมากคราวครั้น ดังจะรู้
มาว่าครั้งนั้นพระอรหันต์ที่อยู่ในป่าหิมพานต์นั้นอาศัยอยู่ที่ภูเข **ณ** ถ้ำรักชิตเลณะนั้นโสด
ประมาณถึง ๑๐๐ โกฎิโดยคณนา

เอโก เถโร ยังมีพระมหาเถระองค์หนึ่งชื่อว่าพระอัสสคุตเป็นอรหันต์ผู้เฒ่า พระผู้เป็น
เจ้ารู้เหตุที่พระเจ้ามิลินท์กระทำนี้ด้วยทิพโสดทรงทราบสิ้นสุด เห็นว่าพระศาสนาจะเสื่อมทรุด
เศร้าหมอง พระอัสสคุตเถระพระผู้เป็นเจ้า จึงอุปโลกน์บอกกล่าวชาวพระอรหันต์ ให้ประชุม
พร้อมกันที่เขารักชิตเลณะ พระอัสสคุตเถระจึงมีวาจาประกาศพระอรหันต์ทั้ง ๑๐๐ โกฎิ ว่า

พระอรหันต์ผู้ใดโสดอาจสามารถจะแก้ปัญหของพระยามิลินท์ได้ และจะให้พระยามิลินท์ เลื่อมใสด้วยสติปัญญา ถ้าพระศาสนาขึ้นไว้ จะมีพระอรหันต์องค์ใดรับอาสาได้บ้าง พระอัสสคฺตว่าถึง สองสามครั้งดังนั้น พระอรหันต์ทั้งหลายก็นิ่งไป ไม่มีพระอรหันต์ผู้ใดที่จะรับวาจา **อถ โข อายสฺมา อสฺสคฺตโต** พระอัสสคฺตจึงว่า อย่างกระนั้นเลย ท่านทั้งปวงเอ๋ย ยังมีเทวบุตรผู้หนึ่งเสวยซึ่ง ทิพยสมบัติอยู่ในเขตุมดีพิมาน ด้านข้างปัจฉิมทิศตะวันตกตรงกันกับเวชยันต์วิมานเมือง ดาวดึงสา และชื่อของเทวบุตรนั้นชื่อว่ามหาเสนเทวบุตร และมหาเสนเทวบุตรองค์นี้มีสติปัญญา อาจสามารถที่จะแก้ปัญหของพระยามิลินท์ได้ ท่านทั้งปวงอย่าอยู่ช้า เราจงชวนกันขึ้นไป อาราธนามหาเสนเทวบุตร ให้จุติลงมาเกิดในมนุษย์โลกนี้เถิด พระอัสสคฺตเถระผู้ประเสริฐก็พา พระอรหันต์ ๑๐๐ โกฏิออกจากยอดสังขรยุคันธรรพต ปรากฏในพิภพแห่งสมเด็จจอมรินทราธิราช อันเป็นใหญ่ในดาวดึงสาสวรรค์นั้น

สกุโก เทวานมินโท ส่วนว่าสมเด็จจอมรินทรรอันเป็นปิ่นผึ่งอมรคณา **อทุทส โข** ทอดพระเนตรเห็นพระอรหันต์อันมาแต่ไกล พระอัสสคฺตผู้มีอายุกว่าพระอรหันต์อยู่ในที่ใด สมเด็จจอมรินทรรปิ่นสุราลัยก็เข้าไปสู่สถานที่นั้น อภิวันทนอบนบเคารพด้วยจิตศรัทธา จึงมี เทวบัญชาสนทนาปราศรัยไปกับพระอัสสคฺตสังฆเถระผู้เฒ่าว่า **ภนฺเต** ข้าแต่พระผู้เป็นเจ้า พระผู้ เป็นเจ้าพาพระภิกษุสงฆ์มานี้มากถึง ๑๐๐ โกฏิ เพื่อประโยชน์จะปรารธนาวัตถุสิ่งไร จึงมานี้ มากมายนักหนา

พระอัสสคฺตตอบเทวบัญชาว่า **มหาราช** ดุกรมทาบพิตร อาตมภาพมาด้วยกิจธุระใน พระพุทธศาสนา ยังมีบรมกษัตราธิราชองค์หนึ่งทรงพระนามชื่อว่าพระเจ้ามิลินท์ เป็นปิ่นทวีป เกาะชมพู่รู้เจนจบศิลปศาสตร์ฉลาดที่จะสนทนาพาที มีพระเกียรติระบือลือชาหาผู้ใดที่จะต่อต้าน มิได้ ออกไปไถ่ถามปัญหาแก่พระภิกษุสงฆ์ในพระพุทธศาสนา ด้วยติตถิยาทวาจาเตียรถีย์ บัดนี้เบียดเบียนภิกษุสงฆ์มิให้สบาย ขอถวายพระพร

อถ โข สกุโก เทวานมินโท อันดั้นนั้นสมเด็จจอมรินทราธิราชจึงถามพระอัสสคฺตว่า พระยามิลินท์ที่จุติไปแต่เทวโลกนี้หรือพระผู้เป็นเจ้า

พระอัสสคฺตก็ถวายพระพรว่า **เอวํ มหาราช** ดุกรมทาบพิตร คือพระยามิลินท์ องค์นี้แหละ

สมเด็จจอมรินทรรจึงมีเทวบัญชาว่า **ภนฺเต** ข้าแต่พระผู้เป็นเจ้า โยมนี้ก็เห็นแต่มหาเสน- เทวบุตรอันอยู่ในวิมานเขตุมดีนั้น **ปฎิพโล** อาจจะสั่งสนทนาแก้กังขาของพระยามิลินท์ได้ โยมจะไปช่วยว่าวิงวอนอาราธนามหาเสนเทวบุตร ให้จุติจากวิมานไปเกิดในมนุษย์โลกนี้ให้จงได้

ตรัสเท่านั้นแล้วสมเด็จพระเจ้าโกสีย์เทวราช ก็ทรงเทวลีลาศโดยประเทศอากาศนำหน้าสงฆ์ตรงเข้าสู่ประตูเกตุมดีวิมาน คมนการเข้าไปถึงสำนักมหาเสนเทวบุตรผู้ปรีชา **อาลึงคิตวา** สมเด็จพระอมรินทร์เจ้าฟ้าก็สวมกอดมหาเสนเทวบุตรเข้าแล้ว จึงมีเทวบัญชาตรัสว่า **มาริส** ดูกรท่านผู้นิรทุกข์พ่อเอ๋ย บัดนี้พระภิกษุสงฆ์ขึ้นมาแต่ทวีปชมพูมนุษย์โลก เพื่อจะอ้อนวอนให้เจ้าจุติไปบังเกิดในทวีปชมพู เจ้าจงเอ็นดูจุติลงไปในการนี้

ฝ่ายวามหาเสนเทวบุตรผู้ประกอบด้วยปรีชา จึงว่า **ภนฺเต** ข้าแต่พระผู้เป็นเจ้า เห็นจะไม่ได้ ด้วยไปบังเกิดในมนุษย์นี้ต้องประกอบกรรมการทำงานที่จะเลี้ยงชีวิต ต้องกระทำการอันเป็นทุจริตวุ่นวาย ข้าพระพุทธเจ้านี้เหนื่อยหน่ายนักหนา มีความปรารถนาเพื่อจะขึ้นไปเกิดในห้องเทวโลกชั้นบน คือชั้นอกนิษฐ์อันเป็นสุขเกษมศานต์ แล้วข้าพระพุทธเจ้าจะเข้านิพพานเสียที่ชั้นอกนิษฐ์นั้น

พระอัสสคฺตได้ฟังจึงมีเถรวาจาอ้อนวอนว่า **มาริส** ดูกรท่านผู้นิรทุกข์อันมีแต่ความสุขเป็นเบื้องหน้า **อนุโลกยมานา** เมื่ออาตมภาพทั้งปวงนี้มาพิจารณาดูซึ่งนักปราชญ์อันประกอบด้วยปัญญาปรีชาทั่วทั้งมนุษย์โลกกับทั้งเทวโลก **น ปสฺสามิ** ไม่เห็นใครที่จะองอาจยกย่องพระพุทธศาสนา ย่ำยีถ้อยคำพระยามิลินท์เสียได้ ดูกรมหาเสนเทวบุตรเอ๋ย อาตมานี้เห็นอยู่ก็แต่ท่านผู้เดียวจะเชิดชูพระศาสนา ท่านจงรับคำรับวาจาให้ปฏิญาณที่จะจุติจากวิมานลงไปบังเกิดในมนุษย์โลกเถิด

มหาเสนเทวบุตรผู้ประเสริฐ เมื่อพระอรหันต์ท่านว่ากล่าวอ้อนวอนถึง ๒ ครั้ง ๓ ครั้ง ก็มีอาจจะขัดได้ จึงขอพรพระอรหันต์ว่า ขอให้ข้าพเจ้าเมื่อไปบังเกิดในมนุษย์นั้นอาจสามารถที่จะแก้ปัญหามะลิมิลินท์ให้สิ้นสงสัย ทำลายเสียซึ่งถ้อยคำมิให้เป็นเลี่ยนหนามในพระพุทธศาสนา มหาเสนเทวบุตรขอพรพระอรหันต์ได้แล้ว **หฏฺฐคฺคฺกุโจ** มีมน้ำใจนั้นขึ้นบาน ก็ถวายซึ่งปฏิญาณแก่พระอรหันต์ว่าจะจุติลงมาเกิดในมนุษย์โลกนี้ แล้วก็ดุขณินภาพนิ่งอยู่

ฝ่ายพระอรหันต์ทั้งหลายรู้วามหาเสนเทวบุตรรับปฏิญาณแล้ว ก็อันตรธานจากทิพยสถานวิมานฟ้า ลงมาปรากฏในหิมวันตบรรพตสถิตถ้ำรักชิตเลณะ พระอัสสคฺตสังฆเถระผู้เฒ่าจึงถามสงฆ์ทั้งปวงว่า เมื่อเราให้ประชุมสงฆ์นั้น พระภิกษุรูปใดไม่มาบ้างหรือว่ามาสิ้นด้วยกัน

อญฺญตโร ภิกฺขุ ยังมีพระภิกษุรูปหนึ่งมีนามมิได้ปรากฏในวาระพระบาลี จึงเพี้ยบบอกแก่พระอัสสคฺตว่า **ภนฺเต** ข้าแต่พระผู้เป็นเจ้า มีอยู่องค์หนึ่งคือพระโรหณะผู้มีอายุไปเข้าปฐมฌาน อยู่หิมวันตบรรพต กำหนดได้ ๗ วันแล้ว จำเราจะใช้ทูตให้ไปนิมนต์มาเถิด

เตน โข ปน สมเยน ส่วนว่าพระโรหณะเถระผู้ประเสริฐ รู้เข้าใจพระอรหันต์ว่าสงฆ์ให้

หาด้วยทิพโสตร์ **ตัม ขณณเณว นิโรธา วุฏฺจาย** ออกจากนิโรธสมาบัติมีนาก็อันตรธานหายจาก
หิมวันตบรรพต มาปรากฏขึ้นในรักขิตเลณะ นั่งอยู่ตรงหน้าพระอรหันต์ ๑๐๐ โกฏิ

พระอรหันต์ ๑๐๐ โกฏิจึงตั้งกระทู้ซักพระโรหณะว่า ดูกรพระโรหณะ พระศาสนาของ
สมเด็จพระทศพลเจ้าโศรมทรุดร้าวฉานไป ทำไมท่านจึงไม่เอาใจใส่ตามกิจสงฆ์ พระโรหณะ
ก็สารภาพว่าข้าพเจ้าหาได้เอาใจใส่ไม่

พระอรหันต์ทั้งหลายได้ฟังพระโรหณะสารภาพดังนั้นก็จึงมีวาจาว่า เราจะลงพรหมทัณฑ์
ให้ท่านกระทำทัณฑกรรมเสีย ด้วยโทษท่านผิดหาได้มากกระทำสังฆกรรมไม่ ไม่เอาธุณาตาใส่
พระศาสนา

พระโรหณะจึงมีวาจาว่าท่านทั้งปวงจะลงพรหมทัณฑ์แก่ข้าพเจ้าเป็นประการใด ข้าพเจ้า
ก็จะกระทำมิได้ขัด

พระอรหันต์ทั้งหลายจึงแจ้งความว่า ดูกรพระโรหณะ ยังมีบ้านพราหมณ์ชื่อว่าชังคลคาม
สถิตแทบใกล้ข้างเขาหิมพานต์ พราหมณ์ผู้นั้นเป็นนายบ้านชื่อโสณุตระพราหมณ์ โสณุตระพราหมณ์
นั้นจะมีบุตรคนหนึ่งชื่อนาคเสนกุมาร เราจะลงพรหมทัณฑ์แก่ท่าน ท่านจงไปบิณฑบาตที่บ้าน
เรือนพราหมณ์ทุก ๆ วันโดยนियมดังนี้ กว่าจะได้ ๗ ปี กับ ๑๐ เดือน คิดอ่านเอาเจ้านาคเสน
กุมารมาจากเรือนพราหมณ์ พามาบวชเสียได้แล้วกาลใด ท่านก็ปล่อยแผ้วพ้นจากอาชญา
โทษพรหมทัณฑ์ในกาลเมื่อนั้น พระโรหณะก็รับคำพระอรหันต์ ๑๐๐ โกฏิในกาลนั้น

โสปี เทวบุตรโต เทวโลกา จิวฺตวา ฝ่ายวามหาเสนเทวบุตรก็จุติจากพิภพเทวโลก
ลงมาปฏิสนธิในครรภ์ภรรยาของโสณุตระพราหมณ์อันเป็นนายบ้านชังคลคามนั้น อัครรรย ๓
ประการก็บังดาลมีในเรือนพราหมณ์คืออาวุธศัสตรามีฝักอันงามสวมใส่ไว้ก็รุ่งเรืองเป็นแสงสว่างไป
ประการหนึ่ง ฝนใช้ฤดูกาลก็ตกลงมา ประการหนึ่ง อากาศก็พุ่มพองร้องก้องไปมา ในกาล
เมื่อมหาเสนเทวบุตรมาปฏิสนธิในมาตุคัพภโศทรมารดานั้น อัครรรยทั้งนี้ด้วยบารมีของมหาเสน
เทวบุตรได้กระทำมา บอกเหตุที่เกิดขึ้นนี้จะได้ทำนุบำรุงพระพุทธศาสนาให้รุ่งเรืองไปถ้วน
๕,๐๐๐ พระวรรษา

อายสฺมา โรหณตฺเถโร ฝ่ายพระโรหณะผู้มีอายุก็คมนาการมาเที่ยวภิกขาจารที่บ้าน
พราหมณ์จำเพาะสกุลนั้นทุก ๆ วัน ถึง ๗ ปีกับ ๑๐ เดือนโดยนियมดังนี้ มิได้ขาดเลยแต่สักวัน
จะได้ซึ่งอภิวาทกรรมและสามิจิกรรมที่พราหมณ์จะค่านับนบไหว้นี้ไม่มีเลย ได้แต่คำหยาบหยาบ
พราหมณ์แข่งด่าเสียดสี กำหนดแต่วันมหาเสนเกิดในครรภ์ นับแต่นั้นมาได้ถึง ๗ ปีแล้ว จะได้

จ้งหันในตระกูลนั้นทัพพีหนึ่งเป็นจ้งหันสวย จะได้ยาคุสักระบายหนึ่งก็มีได้ และโสณฺตร-
 พราหมณ์จะได้เจรจาปราศรัยด้วยมาตรว่าแต่สักคำหนึ่งก็หาได้ **สตฺตุนฺนิ** **วสฺसानิ** **อจฺจเยน**
 ต่อกำหนด ๗ ปีสิ้นไปล่วงไป จึงได้ฟังถ้อยคำพราหมณ์นั้นพูดด้วยว่า **อติจฺจนฺต** **ภนฺเต** ข้าแต่
 พระผู้เป็นเจ้า พระผู้เป็นเจ้าจงหลีกออกไป นี่แหละพระผู้เป็นเจ้าโรหณะได้ฟังถ้อยคำเท่านั้น
 ก็ตะพายบาตรเปล่าไปจากสถานที่นั้น **พทิกมฺมนฺตา** วันหนึ่งโสณฺตรพราหมณ์นั้นไปทำงาน
 การอยู่นอกบ้าน ครั้นเห็นพระโรหณะเดินมากลางทางจึงถามว่า ดูรณะบรรพชิต ท่านได้สิ่ง
 อันใดอันหนึ่งบ้างหรือว่าหาได้

พระโรหณะจึงบอกว่า เออพราหมณ์ รูปได้หน่อยหนึ่ง

พราหมณ์นั้นใจเป็นมิจฉา ก็ซึ่งโกรธพิโรธนักหนา จึงไปถามคนที่อยู่บ้านว่า วันนี้ท่าน
 ใส่บาตรบรรพชิตหรือ เจ้าบอกข้าว่าเจ้ารูปได้หน่อยหนึ่ง คนทั้งหลายบอกว่าข้าพเจ้าจะได้ให้
 วัตถุอันใดอันหนึ่งแก่บรรพชิตนั้นหาได้ โสณฺตรพราหมณ์ได้ฟังดังนั้นก็ขัดใจดูริบรพชิตนี้
 เจรจามุสา ข้าได้ให้เมื่อไร ข้าขับไปเสียอีก ดูริสมณะนี้โยโสไปปดได้สด ๆ ร้อน ๆ ช่างพูดได้
 จะเป็นไรมี พรุ่งนี้แหละเจ้ารูปเข้ามาจะได้ต่อกัน

เถโรปิ **ทุติยมฺปิ** **ทิวสํ** ฝ่ายพระโรหณะเถระ ครั้นรุ่งขึ้นเป็นวันคํารบ ๒ ก็ครองจีวร
 พระกรกัมบาตร ลีลาศเข้าสู่ชัฏคลคาม จึงไปยืนอยู่ที่ประตูเรือนพราหมณ์นั้น ส่วนว่า
 โสณฺตรพราหมณ์ครั้นได้ทัศนากการเห็นจึงมีวาจาถามว่า วานนี้ท่านไม่ได้วัตถุสิ่งใดไปจากสำนัก
 ข้าพเจ้า ทำไมจึงบอกว่าได้ เมื่อข้าพเจ้าไม่ได้ให้วัตถุสิ่งไร เออก็เหตุฉะฉินจึงเจรจามุสา

พระโรหณะจึงตอบไปว่า นี่แน่ะพราหมณ์ แต่รูปอุตส่าห์พยายามมาบิณฑบาตที่ประตู
 เรือนของท่านนี้ ก็กำหนดกาลนานประมาณถึง ๗ ปีสิ้นไปแล้ว จะเป็นจ้งหันทัพพีหนึ่ง
 โดยต่ำลงมาแต่ข้าวยาคุกระบายหนึ่ง รูปก็ยังไม่ได้เลย โดยต่ำลงไปคำหนึ่งของท่าน
 รูปก็ยังไม่ได้ ท่านเห็นเราเข้าแล้วก็มืนตึงซึ่งไปไม่ดูแล แต่วานนี้แลท่านมาเจรจาด้วยเราว่า
อติจฺจนฺต ท่านจงหลีกออกไป รูปได้ถ้อยคำของท่านแต่เท่านั้น รูปก็ดีเนื้อดี ใจ รูปจึงบอกกับท่าน
 และคนอื่นว่ารูปได้ คือได้ซึ่งถ้อยคำของท่านพูดด้วยรูปวานนี้ รูปจะได้เจรจามุสาหาได้

พฺรหฺมาณ **โสมนสฺสปรตฺโต** พราหมณ์ได้ฟังก็เลื่อมใสด้วยมาคิดเข้าใจว่า น้อยไป
 หรือสมณะผู้นี้ได้แต่คำปราศรัยเป็นคำขับไล่ให้หลีกออกไป ยังเลื่อมใสยินดีเป็นนักเป็นหนา
 เทียบบอกเขาอวดเขาว่าเราได้ เทียบเล่าให้เขาฟัง **กิณฺจ** **โสภณ** ถ้าช่วยได้ข้าวปลาอาหารสิ่งใด
 ที่ดี ๆ เจ้ารูปจะสรรเสริญมากกว่านี้ พราหมณ์คิดแล้วก็ยินดีนักหนา จึงร้องเรียกภรรยาให้เอา
 จ้งหันมาใส่บาตรลงทัพพีหนึ่ง แล้วพราหมณ์ยังโสมนัสปริดาในอิริยาบถแห่งพระผู้เป็นเจ้า

สำรวมอินทรีย์ ดุนี้น่ารักนักหนา พราหมณ์จึงอาราธนาว่า โยมนี้มีศรัทธาเลื่อมใส ตั้งแต่วັນนี้ ไปนิมนต์พระผู้เป็นเจ้ามาฉันทุกวัน ๆ ที่เรือนโยมนี้อุบัติ ส่วนพระโรหณะก็รับนิมนต์ด้วยดุชนิ-
ภาพนั่งอยู่ ส่วนพราหมณ์ก็ปูอาสนะนิมนต์ให้นั่งเหนืออาสนะแล้วก็อังคาสด้วยชาทณียะโกชนียะ
อันประณีตบรรจงใส่ลงในบาตร อาราธนาให้ฉัน

ส่วนพระโรหณะนั้น ครั้นฉันแล้วพระผู้เป็นเจ้าก็เอามือจับบาตรไว้ สวดพระพุทธรวจนะ
บทใดบทหนึ่ง ให้พราหมณ์ฟังพอควรแก่อัชฌาสัยแล้วก็ลุกไปจากเรือนพราหมณ์ ไปสู่อาราม
ของอาตมาในกาลครั้งนั้น

แต่นี้จะได้วิสาขนาด้วยนาคเสนกุมารแต่แรกลงปฏิสนธิไปเป็นใจความว่า เมื่อมหาเสน
เทวบุตรจุติจากสวรรค์มาบังเกิดในครรภ์ภรรยาพราหมณ์ ฝ่ายภรรยาพราหมณ์นั้นก็เป็น
นางพราหมณี เผ่าพันธุ์พราหมณ์ด้วยกัน ส่วนนางพราหมณีนั้นทรงครรภ์ถ้วน ๑๐ เดือน
แล้วก็คลอดบุตรงามบริสุทธิ์โสภา บิดามารดาจึงให้ชื่อนานาคเสนกุมาร ครั้นเจ้านาคเสนกุมาร
ค่อยวัฒนาการจำเริญวัยได้ ๗ ปี บิดามารดาจึงว่ากับนาคเสนกุมารบุตรของอาตมา ให้รำเรียน
ศิลปศาสตร์สำหรับตระกูลพราหมณ์ นาคเสนกุมารจึงถามว่า ข้าแต่บิดามารดา ที่จะให้เรียน
ศิลปศาสตร์นั้นมีกี่ประการ บิดามารดาจึงว่า ดุรานะกุมาร ไตรเพทนั้นมี ๓ ประการ และ
วิชาที่อาจารย์บอกนอกคัมภีร์ไตรเพทนั้นเรียกว่าศิลปศาสตร์ นี่แหละมีสำหรับสกุลพราหมณ์
รำเรียนสืบ ๆ กันมา นาคเสนกุมารให้ปฏิญาณว่าจะเรียนเอาให้ได้ ส่วนว่าโสณุตพรพราหมณ์
ผู้เป็นบิดา จึงให้เชื้อเชิญพราหมณ์อันเป็นอาจารย์มาที่เรือนแล้ว ก็ให้ทรัพย์ประมาณพันกหาปณะ
เป็นค่าจ้างบอกวิชาของอาจารย์ หวังจะให้บอกซึ่งไตรเพทวิชาการแก่เจ้านาคเสนกุมาร จึง
แต่งที่ไว้ในเรือน ตั้งซึ่งเตียงและตั้งลาดปูไปด้วยบรรจถรณ์เครื่องลาดอันดีในที่ริมฝาเรือน จึงมี
วาจาว่ากับเจ้านาคเสนกุมารว่าให้เชื้อเชิญพราหมณาจารย์ขึ้นสั่งวิธยายไตรเพทให้เจ้านาคเสนนั่งฟัง
พราหมณ์สั่งวิธยายมนต์ดลคาถาไปตามภาษาข้างไสย ส่วนเจ้านาคเสนฟังครั้งเดียวก็จำได้จบ
ครบทุกประการ ด้วยไวปัญญาสอดปัญญาจักขุเห็นประจักษ์แจ้งไป **ติสุ เวเทสุ** ในไตรเพท ๓
มิได้ว่างเว้นหลงไหล และไตรเพทนั้นเป็นลักษณะต่างกัน พันเผือโดยวิเศษมีประเภทต่างกัน
ด้วยอักษรอักษรอันเป็นแก่นสาร สำหรับสกุลพราหมณ์นับถือมา

อนึ่งเจ้านาคเสนกุมารมีปัญญาสอดส่องไปในคัมภีร์ปทกะ ๑ คัมภีร์พยากรณ์ ๑ คัมภีร์
โลกายตะ ๑ คัมภีร์มหาสุบินลักษณะ ๑ **อนวโย เมาะ อปริหิโน** ปัญญาจักขุเห็น
ปรุโปร่งตลอดไปไม่เสื่อมทรุด เห็นไปในศิลปศาสตร์ทั้งสิ้น และคัมภีร์ทั้ง ๔ ที่ว่ามานี้ มีคัมภีร์
อิติหาสะเป็นคัมภีร์คำรบ ๕ คัมภีร์ปทกะนั้นเป็นบทที่จะสวดพิธีเป็นต้น ชื่อว่าปทกะ และ
คัมภีร์ไวยากรณ์คือคัมภีร์พยากรณ์ ดูฤกษ์และทำนายฤกษ์ปีเดือนวันคืน คัมภีร์โลกายตะนั้น

ว่าด้วยโลกพระอิศวรทำมหาพรหมท่านสาปไว้ให้เป็นภูเขาและต้นไม้ และน้ำในทะเลให้เค็ม ด้วยเหตุเดิมอย่างนั้น ๆ จึงได้สาปไว้ให้ชื่อว่าโลกายตะ และคัมภีร์มหาสุบินลักษณะว่าด้วย ทำนายฝัน และคัมภีร์อิติहाสปัญจมนั้น ว่าด้วยจะล้างหน้าและจะอาบน้ำ และบริโภคอาหารและ จะถ่ายอุจจาระปัสสาวะนั้นก็ดี โดยสังเขปเป็นอาทิฉะนั้น คือให้นั่งทีศนั้น ๆ ดีเรียกว่า อิติहाส ตกว่าไตรเพทก็ดี ศิลปศาสตร์ก็ดี ที่พราหมณาจารย์อ่านสั่งวิธยายให้ฟังนั้น เจ้านาคเสนกุมาร ฟังครั้งเดียวจำได้เห็นตลอดไปด้วยปัญญาจักขุปรูโปรงเป็นอันดี รวบรวมว่าเล่าท่องไว้ได้ ๑๐๐ ที่ ๑,๐๐๐ ที่ จำได้สิ้นครบจบเจน เจ้านาคเสนกุมารจึงมีวาจาถามว่า ข้าแต่บิดา สึกขาสสำหรับ สกุลพราหมณ์สิ้นสุดเท่านั้นหรือ หรือว่ายังมีอื่นอีกประการใดเล่า พราหมณ์ผู้เป็นบิดาจึงว่า ดูกร เจ้า สึกขาสสำหรับพราหมณ์มาแต่ก่อนเก่านั้นก็จบเท่านั้น

อถ โข นาคเสน นาม ทารโก อันตบนั้นนาคเสนทารกร่ำเรียนศึกษาแต่สำนัก พราหมณาจารย์ แล้วก็ให้ทรัพย์ค่าจ้างบอกวิชาแล้ว ก็รับเอาซึ่งกำใบลานอาจารย์ให้ เป็นกำใบ ลานหนังสือพราหมณ์ สำหรับที่จะได้ดูและอ่านการไตรเพทและศิลปศาสตร์ทุกสิ่งอัน เจ้านาค-เสนได้กำใบลานหนังสือพราหมณ์นั้นแล้วก็ลีลาตกลงจากปราสาทแล้วก็เดินมานั่งอยู่ที่ประตูศาลา คือประตูโรงที่ในรั้วบ้านของอาตมา ปุพพวาสนาหนหลังมาตักเตือนน้ำใจให้ร่อนรน รำพึงอยู่ที่ ประตูศาลาอันเป็นที่รโหฐานที่สงัดไม่อ้ออิง เวียนไปนั่งรำพึงอยู่ที่นั่นถึง ๗ วัน เผ่าพินิจพิจารณา ดูไตรเพทศิลปศาสตร์นั้นแต่ต้นจนปลาย ก็เบื่อหน่ายไม่เห็นที่จะเป็นแก่นสาร ก็วิปปฏิสารี เตือดร่อนรำคาญใจมิได้เห็นเป็นผลเป็นประโยชน์ จึงว่ากับปากของตนเองว่า **โก** ดูกรชาวเรา ศิลปศาสตร์ไตรเพทที่เราเรียนมา **ปลาธานี** เหมือนลอมฟาง **ตุจฺฉานิ** เห็นเปล่าไม่เป็นแก่น เป็นสาร เมื่อเจ้านาคเสนกุมารรำพึงอยู่ในที่รโหฐานดังนี้

อายุสฺมา โรหิณ พระโรหณเถระผู้มีอายุ นั่งอยู่ ณ วัตตนิยเสนาสนะ รู้วาระน้ำจิตของ เจ้านาคเสนกุมารจะยินดีมาในพระบวรพุทธศาสนา **ปตฺตจิวรมาทาย** พระผู้เป็นเจ้า ลูกจากอาสนะนุ่งสบงทรงจีวรกรจับบาตร ก็อันตรธานหายจากวัตตนิยเสนาสนะด้วยกำลังฌาน **ปาตุรโหสิ** เสด็จมาปรากฏที่ซังคลคามอันเป็นบ้านของพราหมณ์นั้น

ฝ่ายเจ้านาคเสนกุมารสถิตอยู่ที่ประตูศาลา ได้ทัศนากการเห็นพระโรหณเถระเจ้าก็มีจิต ทรหฺษา จะใคร่ถามหาธรรมที่เป็นแก่นสาร จึงคมนาการมาสู่สำนักมีวาจาถามว่า **มฺนุท มาริส** ข้าแต่ท่านผู้มีศีรชะโล้นปราศจากทุกขภัย เป็นไฉนท่านจึงนุ่งผ้ากาสาอะอันย้อมด้วยน้ำฟาด พระโรหณะจึงบอกว่า อาตมากระทำดังนี้เรียกว่าเป็นบรรพชิต เจ้านาคเสนจึงถามว่า บรรพชิต ๆ นี้ แปลว่าอย่างไร พระโรหณะจึงแก้ไขว่า เรียกว่าบรรพชิตนี้โสดเหตุปราศจากบาป เจ้านาคเสน กุมารจึงถามพระโรหณะว่าท่านรู้ศิลปศาสตร์อยู่หรือ พระโรหณะจึงบอกว่าอาตมารู้อยู่ ศิลป-

ศาสตร์ของเรานี้อุดมล้ำเลิศกว่าศิลปศาสตร์อื่น ๆ อันมีในโลก เจ้าจะเรียนหรือ เจ้านาคเสนจึงว่า ข้าพเจ้าจะเรียนแล แต่ทว่า จะถามปัญหาท่านก่อน ท่านจะแก้ได้หรือ พระโรหณะจึงมีวาจาว่า ท่านจะถามปัญหาก็กถามเถิด อาตมาอาจจะแก้ให้สิ้นสงสัยของท่านได้ เจ้านาคเสนกุมารจึงถามปัญหาว่า ทำไมผมก็ดี หนวดก็ดีของท่านนี้ไม่เป็นเหมือนคนทั้งหลาย ท่านได้อุบายเห็นว่าคุณ และโทษประการใด จึงโกนเกศาและหนวดเสีย

พระโรหณะจึงวิสัชนาแก้ไขว่า ดูกรทารก อาตมาละเสียซึ่งป्लीโพธกังวล ๑๗ ประการ **อาการป्लीโพธ** คือป्लीโพธกังวลด้วยอาการผ่านุ่งห่มประการ ๑ **อลงการป्लीโพธ** คือป्लीโพธกังวลด้วยเครื่องประดับประการ ๑ **กมุขป्लीโพธ** คือป्लीโพธกังวลด้วยไปสู่มาหาช่างทองทำของแต่งตัวประการ ๑ **มชชนป्लीโพธ** คือป्लीโพธกังวลด้วยขัดสีประการ ๑ **นิกขิปป्लीโพธ** คือป्लीโพธกังวลด้วยต้องเก็บสิ่งของทิ้งปวงไว้ประการ ๑ **โวนป्लीโพธ** คือ กังวลด้วยล้างซักประการ ๑ **มลาป्लीโพธ** คือกังวลด้วยจะหาดอกไม้มาแซมเกศาและประดับต่าง ๆ ประการ ๑ **คนุสป्लीโพธ** คือกังวลด้วยหาของหอมประการ ๑ **วาสนป्लीโพธ** คือกังวลด้วยหาของอบรมนั้นประการ ๑ **หรีตกป्लीโพธ** คือกังวลด้วยสมอประการ ๑ **อามลกป्लीโพธ** คือป्लीโพธกังวลด้วยมะขามป้อมประการ ๑ **มตติกาป्लीโพธ** คือกังวลอยู่ด้วยดินประการ ๑ สมอมะขามป้อมและดิน ๓ ประการนี้เป็นยาประสระผม **สุจิตป्लीโพธ** คือป्लीโพธกังวลด้วยไม้กลัดผมประการ ๑ **พนุชกป्लीโพธ** คือกังวลด้วยมุ่นผมเกล้าผมประการ ๑ **โกจณป्लीโพธ** คือกังวลด้วยหวีผมประการ ๑ **กบปกป्लीโพธ** คือกังวลด้วยหาช่างกลบการทำผมประการ ๑ **นุทาปกป्लीโพธ** คือกังวลด้วยอาบน้ำดำลงไปเหม็นสาบผมประการ ๑ ผลสมเป็นกังวล ๑๖ ประการดังนี้ ประการหนึ่งเล่าก็มีชาติหมู่หนอนทั้งหลายมากมายกินอยู่ทุก ๆ รากเกศา กินไปจนหงอกเสียสี คนทั้งหลายเห็นผมของตัวไม่ดีก็เกิดเศร้าโศก สองกรค่อนทรวงเข้าเฝ้าแต่ว่าเสียใจ **กนุทนต์** ก็ร้องให้รำไรรักผมของอาตมา นี่แหละดูกรกุมาร เมื่อผู้ใดประกอบอยู่ในป्लीโพธ ๑๗ ประการนี้ มีอาจที่จะเรียนวิชาการศิลปศาสตร์อย่างใดได้

เจ้านาคเสนกุมารได้ฟังพระโรหณะแก้ไขก็อัศจรรย์ใจ จึงถามพระโรหณะว่า พระผู้เป็นเจ้านุ่งห่มแปลกเขาเป็นเหตุไฉน พระโรหณะถึงว่า ดูกรกุมาร ผ่านุ่งผ้าห่มของชาวบ้านบริโศค กามคุณ ผ่านุ่งผ้าห่มนั้นก็เป็นนิมิตของขรवास ยังภัยอันตรายต่าง ๆ ให้บังเกิด เพราะเหตุผ่านุ่งผ้าห่มนั้นไม่ประเสริฐเลย ดูกรนาคเสนกุมาร เหตุดังนี้ผ่านุ่งผ้าห่มของอาตมา น ยถา **อญเณส** จึงไม่เหมือนคนทั้งหลาย ภัยอันตรายจึงมิได้แผ้วพาน นาคเสนกุมารก็ขึ้นบานหรรษถามพระโรหณะว่า **มาริส** ข้าแต่ท่านผู้เนียรทุกข์ สำนารณซึ่งสุขนิราศภัย ท่านอาจสามารถที่จะบอกศิลปศาสตร์ให้แก่ข้าพเจ้าได้หรือ พระโรหณะก็รับคำเจ้านาคเสนว่า อาตมาจะบอกให้

เจ้านาคเสนเป็นทารกยังไม่มีอัชฌาสัยจึงว่า ถ้ากระนั้นจงบอกให้ข้าพเจ้าบัดเดี๋ยวนี้เถิด พระโรหณะจึงว่า
 ดุรานะกุมาร ที่ท่านจะให้อาตมาบอกบัดเดี๋ยวนี้ยังไม่ได้ อาตมาจะไปบิณฑบาตในละแวกบ้าน
 ฝ่ายเจ้านาคเสนกุมาร ก็รับเอาบาตรคมนาการลีลาศไปเรือนบิดามารดาที่พระโรหณะเคยมา
 นั่งฉันอยู่ทุกวัน จึงอังคาสด้วยชาทนิยะโกชนนิยะอันประณีตบรรจง กระทำด้วยมือของอาตมาแล้ว
 ก็อาราธนานิมนต์พระโรหณะมาฉัน ส่วนพระโรหณะนั้นครั้นกระทำกตกิจฉันจ้งหันเสร็จแล้ว
โณนิตปตฺตปาณิ มีพระกรกุมบาตรอยู่ เจ้านาคเสนทารกทราบว่าเรียนความรู้ พระโรหณะผู้เป็น
 เจ้าจึงกล่าววาจาว่า ดูกุรทารก รูปจะบอกให้แล แต่ทว่าต่อเมื่อไรท่านสละเสียซึ่งปลีโพธิ์กังวล ๑๗
 ประการ อัมลาบิดามารดา บิดามารดาให้อนุญาตแล้วก็ไปอยู่กับอาตมา กระทำเพศให้
 เป็นบรรพชิตเหมือนอาตมา อาตมาก็จะบอกความรู้วิชาให้แก่เจ้าในกาลนั้น

อถ โข นาคเสนทารโก อันดับนั้น นาคเสนทารกได้สวณาการฟัง **วจนิ** ซึ่งถ้อยคำ
 พระโรหณะเถระผู้มีอายุ จึงกระทำเป็นไม่กินข้าวปลาหน้าตาโคกเศร้า เฝ้าวิงวอนจะให้บิดามารดา
 อนุญาตให้บรรพชา ฝ่ายว่าบิดามารดาก็มาคิดว่า กุมารลูกของเรานี้จะไปเรียนความรู้วิชาเรียน
 ได้แล้วก็จะกลับมา ไม่ควรที่จะห้ามไว้ จึงให้อนุญาตว่าอย่าทุกข้ออย่าโคกไปเลย จง
 กินข้าวปลาอาหาร จะไปเรียนความรู้วิชาการก็ตามใจ ส่วนนาคเสนกุมารได้ฟังดังนั้นก็ชื่นชม
 อภิรมย์หรรษาบริโภคโภชนาหารแล้วก็ลาบิดามารดาไปด้วยพระโรหณะ พระโรหณะก็พา
 นาคเสนกุมารไปสู่วัดตนิยะเสนาสนะ แล้วก็ไปสู่วิฆัมพวัตตฤเสนาสนะ

จะแก้ไขด้วยเสนาสนะที่อยู่อันชื่อว่าวัดตนิยะและวิฆัมพวัตตฤให้แจ้งชัด วัดตนิยะนั้น
 แปลว่าประเทศควรแก่จะอยู่กระทำปรณินิบัติสมถกรรมฐานและวิปัสสนากรรมฐาน วิฆัมพวัตตฤ
 เสนาสนะนั้น แปลว่าเสนาสนะที่อยู่อันปราศจากลามกมลทินสะอาดผ่องแผ้วนี้แล

พระโรหณะยับยั้งอยู่ที่นั่นคืบหนึ่งแล้ว ก็พาเจ้านาคเสนกุมารอันตรธานหายไปปรากฏ
 ที่ถ้ำรักขิตเลณะ ตรงหน้าพระอรหันต์ ๑๐๐ โกฏิอันลงโทษพรหมทัณฑ์แก่อาตมา ด้วยประการ
 ดังนี้

เตน โข ปน สมเยน โกฏิस्ता อรหุนตา นาคเสนทารก **ปพฺพาเชนฺติ ปพฺพชิตฺโต โข**
ปนายสฺมา นาคเสน ไฉน อายุสมนฺต์ **โรหณํ เอตทโวจ คหิตฺโต มยา ตวํ เอโส มํ สิบฺปานิ สิกฺขาเปตฺตติ.**
เตน โข ปน สมเยน ในกาลปางนั้น พระอรหันต์เจ้าทั้งหลาย **โกฏิस्ता** มากมายกำหนดได้
 ๑๐๐ โกฏิ ก็ยังเจ้านาคเสนกุมารนั้นให้บวชเป็นสามเณรที่ถ้ำคูหาอันชื่อรักขิตเลณะ เมื่อเจ้า
 นาคเสนบวชเป็นสามเณรแล้ว จึงมีวาจาว่ากับพระโรหณะว่า **ภนฺเต** ข้าแต่พระผู้เป็นเจ้า บัดนี้
 ข้าพเจ้ากระทำเพศให้เหมือนพระผู้เป็นเจ้า พระผู้เป็นเจ้าจงบอกศิลปศาสตร์ให้ข้าพเจ้า

ส่วนว่าพระโรหณะจึงจินตนาคำนึงรำพึงว่า **ปณฺธิโต** เจ้าสามเณรนาคนั้นมีปัญญาฉลาด อาตมาจะบอกให้เรียนพระสูตรพระวินัย พระสูตรพระวินัยต้นไม่ลึกล้ำเหมือนพระปรมัตถธรรม จำอาตมาจะบอกพระอภิธรรมให้เกิด ดำริแล้วก็บอกพระอภิธรรมมัตถะอันประเสริฐให้ทั้ง ๗ พระคัมภีร์ คือ พระสังคณี ๑ พระวิภังค์ ๑ พระธาตุกถา ๑ พระบุคคลบัญญัติ ๑ พระกถาวัตถุ ๑ พระยมก ๑ พระสมันตมหาปาฏิฐาน ๑ ประสมเป็น ๗ พระคัมภีร์ด้วยกัน นาคเสนสามเณรนั้นมีปัญญาจกษุเห็นปรุโปร่งไม่กังขา **สก็** แต่บอกให้วาระเดียว ในพระสัตตปัฏกณากิธรรมทั้ง ๗ คัมภีร์ว่า สมเด็จพระชินสีห์เจ้าตรัสเทศนาอาศัยแก่ ๓ บท คือ **กุสลา ธมฺมา อกุสลา ธมฺมา อพฺยากตา ธมฺมา** เท่านั้น แรกออกไปเป็นสัตตปัฏกณากิธรรมทั้ง ๗ พระคัมภีร์ ประการหนึ่ง พระอภิธรรมสังคณีตั้งเป็นต้นคือ **กุสลา ธมฺมา อกุสลา ธมฺมา อพฺยากตา ธมฺมา** ประดับประดาไปด้วยทุกมัตติกาและติกมัตติกาเท่านั้นแล ในคัมภีร์พระวิภังค์นั้นประดับด้วยอัฐฐารสวิภังค์มีชั้นวิภังค์เป็นต้นเป็นประธานมา ในคัมภีร์พระธาตุกถานั้น มีวิภักติแจกจำแนกไปได้ ๑๔ บท เป็นต้นว่า **สงฺคโท อสงฺคโท** นี้ และในคัมภีร์พระบุคคลบัญญัติ มีวิภักติจำแนกเป็นฉัพพิธบท ๖ บท มีชั้นธบัญญัติและอายตณบัญญัติเป็นประธานมา และในคัมภีร์พระกถาวัตถุ นั้น **สุตตสทสฺส** ประชุมสูตรไว้พันหนึ่งมิได้น้อย เป็นสักวาที่หำร้อย เป็นปรวาที่หำร้อย จึงลิริเป็นพันหนึ่งด้วยกัน ในคัมภีร์พระยมกนั้น วิชฌนาการจำแนกแจกเป็นทศพิธบทได้ ๑๐ บท มีมูลยมกและชั้นธยมกเป็นประธานมา ในคัมภีร์พระสมันตมหาปาฏิฐานนั้น วิชฌนาการจำแนกแจกไปเป็นจตุวิสติปัจจยได้ ๒๔ มี **เหตุปจฺจโย อารมฺมณปจฺจโย** เป็นประธานดังนี้ ลิริเป็นพระสัตตปัฏกณากิธรรมทั้ง ๗ พระคัมภีร์ด้วยกัน นาคเสนสามเณรนั้นเล่าหนเดียวก็จำได้ขึ้นใจ จึงมีวาจาห้ามพระโรหณะผู้เป็นพระอุปัชฌาย์ไว้ว่า **ติฏฺฐตุ** ได้โปรดดข้าพเจ้า บอกแต่เท่านั้นก่อนเกิด เมื่อข้าพเจ้าท่องได้สังวัธยายได้ถนัดจริงแล้ว **อุตฺตริ วเทหิ** จึงบอกให้มากยิ่งขึ้นไป จะขอรออยู่ปรนนิบัติสวดส้องให้ชัดเจน ว่าแล้วนาคเสนสามเณรก็ลาพระอาจารย์ปวิสนาการเข้ามณฑลมาลกะ แปลว่า ศาลาสนามธรรม จึงจำเรณูมนสิการในใจว่า **นุ โข** ดังอาตมารำพึงไปแท้จริง **กุหิ** จะได้อรธ แปลว่าอะไร ในบทว่า **กุสลา ธมฺมา อกุสลา ธมฺมา** และ **อพฺยากตา ธมฺมา** นาคเสนสามเณรจำเรณูมนสิการพิจารณา **สก็** หนเดียวก็คิดเห็นเป็นอรรถกรรณฐานว่า บท **กุสลา ธมฺมา** จะมีอรรถกถาอย่างนี้ ด้วยปัญญาบารมีกระทำไว้แต่ชาติโพ้น

พระอรหันต์ ๑๐๐ โกฏิสถิต ณ ดาวแดนใด นาคเสนสามเณรก็เข้าไปในสถานที่นั้น ครั้นถึงจึงอภิวันท์ไหว้ ดูนิงามผ่องใสไปทั่วอินทรีย์ อายุพอได้ ๗ ปีเป็นเณรน้อยกระจอยร่อย รูปงามประณมกรประณามนบอบเหนือศีโรดม **อรทฺธานํ เอตทโวจ** จึงบอกพระอรหันต์ ๑๐๐ โกฏิว่า ข้าพเจ้าจะสำแดงพระสัตตปัฏกณากิธรรมที่พระอุปัชฌาย์บอกนี้ให้มีอรรถวิตถาร

ออกไป พระอรหันต์ทั้งหลายก็ดีใจ จึงนิมนต์ให้สามเณรนาคนาคนาเสนาสำแดงโดยวิตถาร สามเณรนาคนาเสนาที่วิไลชื่อนาอยู่ประมาณ ๗ เดือนจึงจบ ขณะนั้นเกิดอัศจรรย์ทั่วพิภพ อินทร์พรหมบรมเทวราช **ปจวี อนุนาทิ** ก็หวาดไหวไปทั่วปถพี ที่กองบันลือลั่น **เทวา หสนติ** ฝ่ายผู้อมรคณานิกรสุรางค์ นางเทพอัปสรสาวสวรรค์ในชั้นฉกามาจร ก็ร้องร้องสาธุการยินดีด้วยปัญญาบารมีสามเณร **พทุมา อปโณณติ** ใช้แต่เท่านั้น ท่านทำมหาพรหมเป็นบรมจอมพิภพก็ตบพระหัตถ์ตรัสสรรเสริญศีลปัญญาคุณ อันว่าท่าฝนบุปผาณาทิพยจันท์จุณสารภีเยี่สุนพิภุโลยทะกามหาหงส์ ทรงกลั่นอันหอมมัน **อภิปาสสนติ** บ้างก็เลื่อนลอย บ้างก็ปรอย ๆ เป็นฝอยฝนตกลงมาเหมือนหนึ่งจะมีวิญญาณลงมาสาธุการ บ้างบาน บ้างตูมหุ้มห่มเกสร หอมฟุ้งจรจายในที่พระนาคนาเสนาสามเณรสังวรียายพระสัตตปปรกณภิธรรม ๗ คัมภีร์จบโดยวิตถารพระอรหันต์ ๑๐๐ โกฏิ ท่านก็ร้องสาธุการขึ้นบานหรรษาโสมนัสยินดี ว่าแต่นี้แลศาสนาของสมเด็จพระโลกนายกเจ้า จะรุ่งโรจน์โชตินาการไปในกาลนี้

อถ โข โภฏิสตา อรหันตา ลำดับนั้นครั้นเจ้านาคนาเสนาสามเณรอยู่มา มีพระวรราชยี่สิบถ้วนกำหนด พระอรหันต์ ๑๐๐ โกฏิ ก็ให้อุปสมบทเป็นภิกษุภาวะในพระศาสนา **ตสสา รตติยา อจุจเยน** ครั้นนาคนาเสนาสามเณรเป็นภิกษุภาวะแล้ว นิมิตรุ่งรางสว่างแผ้วอรุณขึ้นมา **ปตตจิรวมาทาย** พระผู้เป็นเจ้านุ่งสบงทรงจีวร พระกรจับบาตรลีลาศตามพระอุปัชฌาย์ **คามิ ปินุทาย** เข้าไปสู่บ้านเพื่อจะเที่ยวภิกขาจารโคจรบิณฑบาต พระนาคนาเสนาจึงปริวิตกว่า พระอุปัชฌาย์ของอาตมานี้ **ตุจโณ** เปลา่เขล่านักหนา รู้แต่พระสัตตปปรกณภิธรรมเท่านั้น จะได้รู้พระคาถาบาลีพระพุทธรวจนะอื่น ๆ หามิได้ ส่วนพระโรหณะผู้เป็นพระอุปัชฌาย์ก็รู้วาระน้ำใจจึงมีเถรวาจา ว่าดูกรอาวุโส ท่านวิตกดังนี้สมควรแก้ตัวท่าน มิควรแก้ตัวเรา

ฝ่ายพระนาคนาเสนาได้ฟังดังนั้น ก็ดำริว่า โอหนอ ควรจะเป็นอัศจรรย์ เมื่ออาตมาคิดในใจ โฉนเล่าพระอุปัชฌาย์เจ้าจึงรู้จักจิตของอาตมา **ปณฺธิโต โข** พระอุปัชฌาย์ของอาตมามีปัญญาแท้จริง ก็ควรที่จะให้พระอุปัชฌาย์ดโโทษ คิดแล้วจึงน้อมศีโรดมลงอภิวันท์ว่า **ภนฺเต** ข้าแต่พระผู้เป็นเจ้าได้โปรดจงดโโทษแก่ข้าพเจ้า แต่ไปเบื้องหน้าข้าพเจ้ามิได้วิตกต่อไป

พระโรหณะจึงว่าเรายังดโโทษให้ไม่ได้ก่อน ยังมีกษัตริย์เจ้าเมืองสาครนครทรงพระนามกรชื่อว่ามิลินทบรมราช ถ้าท่านยังพระยามิลินทนั้นให้เธอทรงพระประสาทเลื่อมใสด้วยท่านได้เมื่อใด อาตมาก็จะดโโทษให้ท่านในกาลเมื่อนั้น

พระนาคนาเสนาจึงว่า ข้าแต่พระอุปัชฌาย์ อย่าว่าแต่พระเจ้ามิลินท์เลย ถึงว่าพระยาทั้งหลายอันเสวยสมบัติอยู่ในสกลชมพูทวีป ให้รีบกันช้อนศิระช้อนตัวกันมาถามปัญหาเกิด

ข้าพเจ้าก็อาจสามารถที่จะให้ยินดีได้ พระผู้เป็นเจ้าจงดโทษแก่ข้าพเจ้าเถิด

พระโรทณะจึงว่า ท่านอย่าว่าอย่างนี้ เราจะว่ากับท่านอีกที่เป็นคำรบสองครั้ง ถ้าท่านยังกรงมิลินทรานิบัติให้เลื่อมใสได้แล้วเมื่อใด อาตมาก็จะงดโทษให้เมื่อนั้น

ส่วนพระนาคเสนครั้นพระอุปัชฌาย์ว่ากระนั้น ก็รับคำพระอุปัชฌาย์แล้วจึงถามว่า ในไตรมาสนี้พระอุปัชฌาย์จะให้ข้าพเจ้าอยู่ที่สำนักพระอุปัชฌาย์นี้หรือ หรือว่าจะให้ข้าพเจ้าไปอยู่ในสำนักผู้ใดเล่า

ส่วนพระโรทณะผู้เป็นเจ้าจึงว่า ดูกรอาวุโส ยังมีพระมหาเถระองค์หนึ่ง มีนามกรชื่อ อัสนาค ท่านอยู่ที่วัดตนิยะเสนาสนะ อาวุโสจงไปไหว้นบเคารพท่านแล้ว บอกว่าอาตมานี้เป็นอุปัชฌายาจารย์ จงบอกกับท่านว่าอาตมาให้ถามท่านว่ายังคอยสำราญเป็นสุขหาทุกข์มิได้หรือประการใด อาวุโสถามไถ่แล้วจงขอจำพรรษาอยู่ด้วยท่าน

พระนาคเสนภิกษุได้ฟังอาจารย์ก็ขึ้นบานหรรษา กระทำประทักษิณพระอุปัชฌาย์แล้วมายังสำนักพระมหาเถระอัสนาคเคารพนบมอบกราบแล้วบอกแก่ท่านทุกสิ่งทุกประการเหมือนคำพระอุปัชฌาย์สั่งไป แล้วก็ขออาศัยจำพรรษาอยู่ พระอัสนาคไม่รู้จักชื่อ จึงถามว่า ดูกรอาวุโส ท่านชื่อไรเล่า พระนาคเสนจึงบอกว่าข้าพเจ้าชื่อนาคเสน พระอัสนาคจะลองปัญญาจึงถามว่า ชื่อของอาตมานี้ชื่อไร พระนาคเสนจึงว่า ชื่อของพระผู้เป็นเจ้านี้ พระอุปัชฌาย์ข้าพเจ้ารู้จักอยู่ พระอัสนาคจึงถามว่า อุปัชฌาย์ของท่านชื่อไร พระนาคเสนจึงบอกว่าชื่อพระอุปัชฌาย์ของข้าพเจ้าพระผู้เป็นเจ้าก็รู้จักอยู่ พระอัสนาคจึงรู้ว่าพระภิกษุองค์นี้มีปัญญา จึงดำริว่า **สิกขากาโม** ภิกษุองค์นี้ปรารถนาจะเรียนพระไตรปิฎก พระไตรปิฎกนี้อาตมาหาอ่านกันแต่ไม่ ได้สำเร็จมรรคผลก็จริงแล แต่ทว่าฝ่ายพระไตรปิฎกรู้เป็นกลาง ๆ จะบอกเจ้ากูไม่ตลอด ก็อย่าเลยอาตมาจะกระทำกิริยาไม่เจรจาด้วยภิกษุรูปนี้ ทำเป็นเหมือนจะลงพรหมทัณฑ์เถิด พระอัสนาคดำริแล้ว ก็กระทำพรหมทัณฑ์ คือนิ่งไปไม่พูดกับพระนาคเสนตลอดปวารณาพระพรรษา ฝ่ายพระนาคเสนก็ปรนนิบัติพระอัสนาคเถระ กวาดบริเวณที่อยู่ทั้งหลาย เอาอุทกทั้งบัวนปากกับไม้สีฟันมาตั้งวางถวายไว้ ฝ่ายพระอัสนาคก็มิได้เอาอุทกทั้งและไม้สีฟันนั้นมาชำระกิจ บริเวณที่พระนาคเสนกวาดนั้นก็กลับกวาดใหม่ แต่อย่างนี้ตลอดไตรมาสปวารณาพระพรรษา

อถ โข ในกาลครั้งนั้น ยังมีอุบาลิกาผู้หนึ่งเป็นผู้เฒ่า ปรนนิบัติพระผู้เป็นเจ้ามา **ติสมตฺตานิ** ประมาณ ๓๐ พระพรรษา จึงไปสู่อาวาสอาราธนาพระอัสนาคแล้ว จึงถามว่า พระพรรษานี้มีพระภิกษุมาอยู่ด้วยพระผู้เป็นเจ้าเท่าไร พระอัสนาคจึงบอกว่า ดูกรอุบาลิกา เจ้ากูมาอาศัยอยู่รูปหนึ่ง อุบาลิกาจึงว่า ถ้ากระนั้นนิมนต์พระผู้เป็นเจ้าไปฉัน นิมนต์พาพระภิกษุ

รูปนั้นไปด้วย ส่วนอุบาสิกากลับมา **ตสฺสา รตฺติยา อจฺเจยฺน** นิमितลันราตรีนั้นครั้งอรุณรุ่งราวสว่างฟ้า พระอัสสคุตมหาเถรเจ้าแต่หนึ่งมาได้สนทนากับด้วยพระนาคเสนนั้น กำหนดถึงปวารณาออก พระวรรษา ตกว่าพระอัสสคุตต้องเจรจากับพระนาคเสนวันนั้น บอกว่าอุบาสิกาเขามานิมนต์ข้า ให้พาเธอเข้าไปฉัน ว่าเท่านั้นก็นุ่งสบงทรงจีวรคลุมบาตรแล้วก็พานาคเสนออกจากอาวาส ลีลาสมาสู่เคหสถานของอุบาสิกา แล้วก็นิสังขนาการนั่งเหนือที่อาสนะลาดปูไว้ ส่วนอุบาสิกาก็มี ศรัทธาเลื่อมใสใจพองแผ้ว จัดแจงหาทณียะโภชนียะแล้วก็ถวายให้ฉัน ส่วนพระอัสสคุตนั้นกระทำ ภัตกิจแล้ว **โณนิตปตฺตปาณิ** มีการจับบาตรไว้ จึงให้อุบาสิกาตามประทีปที่บูชา แล้วสั่งให้ พระนาคเสนภิกษุอยู่สำแดงคาถาอนุโมทนา ส่วนพระอัสสคุตก็อุทฺฐาการจากอาสน์ ไปสู่อาวาส ของอาตมาในกาลนั้น

อถ โข อุบาสิกา ลำดับนั้น อุบาสิกาจึงว่ากับพระนาคเสนว่า **ภนฺเต** ข้าแต่พระผู้เป็นเจ้า โยมนี้เป็นคนเฒ่าชรา จะใคร่ฟังซึ่งคาถาอันคัมภีรภาพ จะได้จำเรณูสติปัญญา นิมนต์พระผู้เป็น เจ้าอนุโมทนาด้วยคาถาอันคัมภีรภาพนั้น ส่วนว่าพระนาคเสนก็กระทำอนุโมทนา ด้วยคัมภีร- คาถาให้สมควรกับสติปัญญาของอุบาสิกา ฝ่ายว่าอุบาสิกาได้ฟังพระคาถานั้น ก็ได้ธรรมจักขุ **วิรัช** ปราศจากธุลิกกล่าวคือราคะดำกฤษณา **วิตมล** หามลทินมิได้ **ธมฺมจกฺขุ** คือเห็นไปใน กระแสธรรมที่พระผู้เป็นเจ้ากระทำอนุโมทนานั้นว่า **ยงฺกิญฺจิ สมุทฺยธมฺมํ สพฺพหนฺตํ นิโรธธมฺมํ** ปัญญาเห็นว่ากองแห่งสมุทฺยธรรม มีวิชาปัจจยาเป็นต้นนี้ มีในสันดานสัตว์ผู้ใดแล้ว จะบัง ปัญญาไว้มิให้เห็นเป็น **อนิจฺจํ ทุกฺขํ อนตฺตา** แล้วมีแต่ว่าจะเวียนตายเวียนเกิดอยู่ไม่รู้แล้ว เหลือที่จะพรรณนา **สพฺพหนฺตํ** อันว่าสมุทฺยธรรมนั้น มีสภาวะเป็นนิโรธธรรมดับสูญสิ้นแล้วจะ ปราศจากมลทินสิ้นราคาทิกิเลส เข้าสู่พระนิเวศสถานนิพพานเมืองแก้วอันแผ้วจากทุกข์เกษมสุข หาสิ่งจะปานปนเปรียบเทียบมิได้ เมื่อมหาอุบาสิกาได้ธรรมจักขุพิจารณาเห็นไปดังวิสัยนามา ฟังพระนาคเสนกระทำอนุโมทนาคาถาต่อไป ครั้นจบลงแห่งคาถาอนุโมทนา มหาอุบาสิกาก็ สำเร็จพระโสดาปัตติผล

ส่วนพระอัสสคุตเถรเจ้าเข้าไปสู่โรงมณฑลธรรม รำพึงไปก็เห็นด้วยจักขุเป็นทิพย์ ก็สาธุ การพระนาคเสนว่า สาธุ ๆ พระนาคเสนนี้มีสติปัญญา **เทว มหากายา** ประชุมชนทั้งสองคือ มนุษย์และเทวดา **ปทาไลตา** ท่านจะมาทำลายให้คลายจากความสงสัย **เอเกน กณฺทปฺปทาเรน** ด้วยยิงไปซึ่งลูกธนูกล่าวคือสำแดงธรรมให้ฟังครั้งหนึ่ง เหมือนอุบาสิกากระนั้น ได้ฟังธรรม ของท่านครั้งเดียว ก็ทำลายเสียซึ่งสักกายทิฏฐิวิจิกิจจาสิลล์พตปราคาสได้มรรคได้ผล **สาธุ** ดังเราชมสติปัญญาท่านนี้ประเสริฐนักหนา พระอัสสคุตก็สรรเสริญเยินยอไปมา เทวดามากกว่า แสนก็ตบมือชื่นชมอภิมรณสาธุการว่า ท่านทั้งปวงเอ๋ย อัจฉรย์นักหนา ด้วยพระนาคเสน

เจ้าอนุโมทนาด้วยคาถาคัมภีรภาพควรจะอนุโมทนา ว่าแล้วก็ยังยินดีปรีดา **ทิพพจุณณานิ** ก็ไปรยลงมาซึ่งจุณสุคนธาทิพย์สักการบูชา ขณะเมื่อจบลงแห่งพระสัทธรรมเทศนา ก็มีในกาลนั้น

อายุสมา นาคเสน ฝ่ายว่าพระนาคเสนผู้มีอายุกระทำภัตตานุโมทนาด้วยคัมภีรคาถา จบแล้ว ก็อุยฺยจากการลุกจากอาสน์มาสู่อาวาสที่สำนักพระอัสสคฺต แล้วก็เคารพนอบนบนมัสการ พระอัสสคฺตจึงว่ากับพระนาคเสนว่า ตัวท่านมาอยู่ที่นี่นานเข้า นี่แน่ะข้าจะบอกให้รู้ก่อน ยังมีเมืองหนึ่งชื่อปาทลียุตฺรนคร มีโอโสการามข้างทิศอุดร มีท่านผู้ทรงศีลสังวรมีนามกรชื่อธรรม-รักขิตสถิตอยู่ที่โอโสการามวิหาร อาวุโสจงไปสู่สำนักท่านเล่าเรียนพระไตรปิฎกตามอชฌาสัย พระนาคเสนจึงถามว่าใกล้หรือไกลสักเท่าไรเล่าพระเจ้าข้า พระอัสสคฺตจึงบอกว่ามรรคาไกล ได้ร้อยโยชน์ พระนาคเสนจึงว่าได้โปรดเกิด ข้าพเจ้านี้เห็นว่าจะประดักประเดิดทางลำบาก บ้านที่จะ บิณฑบาตจะมีหรือประการใด พระอัสสคฺตจึงว่าไปเกิด จะได้ประดักประเดิดหาмиได้ เออท่านไป ในระหว่างมรรคาที่ลึลลศ จะได้บิณฑบาตทั้งจะได้จ้งหันสาธิตอันประกอบด้วยกับปิยัตมแกง ทุกประการ จะได้กันดารหาмиได้ พระนาคเสนได้ฟังก็ดีใจว่าที่นี่จะได้ไปเล่าเรียน ดำริแล้วก็กระทำ ประทักษ์ณลันตติยวารเวียนเป็นสามรอบ นอบนบอำลามาไปตามมรรคาประเทศทางไกล ขณะนั้น ยังมีเศรษฐีอยู่ในเมืองปาทลียุตฺรนคร สัจญฺรไปค้าขายในชนบททั้งหลาย ครั้นขายของ แล้วก็บรรจุสินค้าใหญ่่น้อยบรรทุกเกวียน ๕๐๐ แล้วขึ้นขับกลับมา ได้ทัศนากการเห็นพระ นาคเสนแต่ไกล จึงให้หยุดเวียนไว้แล้วจึงถวายนกวันทโหว่าไต่ถามว่า พระผู้เป็นเจ้าของเจ้าจักไปสู่ประเทศ อารามไหน พระนาคเสนก็บอกว่าอาตมานี้จะไปสู่ปาทลียุตฺรนคร เศรษฐีได้ฟังก็ชื่นชมอภิมรณ สโมสรจึงมีสุนทรวาจาว่า ถ้ากระนั้นนิมนต์ไปด้วยกัน ส่วนพระนาคเสนจึงว่า คำอันท่านว่านี้ เป็นกุศลอันดี ส่วนเศรษฐีคู่อริยาบถของพระผู้เป็นเจ้าของเจ้านี้เล่า ก็ละม่อมละไมมีน้ำใจศรัทธา จึง ตกแต่งขาทนียะโกชนียะกับด้วยมือของตน นิมนต์ให้ฉ้นแล้วปวารณาไว้ว่า พระผู้เป็นเจ้าของเจ้า ต้องประสงค์สิ่งไร ก็บอกเล่าแก่ข้าพเจ้าเกิด เมื่อพระนาคเสนกระทำภัตกิจแล้ว เศรษฐีนั่งอยู่ที่ อาสนะอันตำมามีน้ำจิตจะใคร่รู้ถาม จึงไต่ถามนามพระนาคเสน พระนาคเสนบอกนามชื่อนี้ ชื่อนี้ เศรษฐีจึงถามว่าพระผู้เป็นเจ้าของเจ้ารู้พระพุทฺธวจนะอยู่หรือ พระนาคเสนก็บอกว่า อาตมานี้รู้แต่พระ อภิธรรม เศรษฐีกล่าวถ้อยคำว่าข้าพเจ้าก็รู้พระอภิธรรม เราทั้งสองจะได้ท่องเที่ยวสงวรายด้วยกัน ถ้ากระนั้นขออาราธนาเทศนาให้ข้าพเจ้าฟังสักหน่อย ครั้งนั้นพระนาคเสนก็สำแดงพระธรรมเทศนา เศรษฐีได้ฟังก็ชื่นบานหรรษาได้ธรรมจักขุ คือ ปัญญาจักขุอันหามลทินธุลีราคิมิได้ **อุทปาติ** ก็ บังเกิดเห็นแจ้งประจักษ์ในสมุทยธรรมและนิโรธธรรมเหมือนอุบาลิกาที่วิไลขึ้นมาแต่หลัง ครั้น จบพระสัทธรรมเทศนา เศรษฐีก็ให้ทาสมกรรมกรของอาตมาเทียมเกวียน ๕๐๐ เข้าแล้ว ก็ขับไป ตามมรรคาพาพระนาคเสนไป ครั้นจะใกล้ถึงปาทลียุตฺรนครเข้า เศรษฐีจึงว่า **ภนฺเต** ข้าแต่พระ

ผู้เป็นเจ้า ทางนั้นแนเป็นทางไปสู่โสการาม พระผู้เป็นเจ้าจึงไปตามทางนี้แล แต่ทว่า อย่าเพ่อไปก่อน นิมนต์ให้พรแก่ข้าพเจ้า พระนาคเสนจึงตอบแล้วว่า อาตมาเป็นภิกษุจะให้พรสิ่งไร เศรษฐีจึงว่าพรอันใดที่ควรแก่พระผู้เป็นเจ้าจะให้ได้ ข้าพเจ้าจะรับประทานไว้ พระนาคเสนจึงว่า กระนั้นท่านจงรับเอาพรคือการกุศล อย่าประมาทลืมนั่นในการกุศล พรอันนี้มีผลโดยสุจริต รูปประสิทธิให้แก่อุบาสก ขณะนั้นเศรษฐีจึงถวายผ้ากัมพลแดงผืนหนึ่งยาว ๑๖ ศอก กว้าง ๘ ศอกแก่พระนาคเสน พระนาคเสนก็รับเอาผ้า ส่วนว่าเศรษฐีมีกรรมประณมเหนือคิโรตม์ โสมนัสสาปราโมทย์ แล้วก็ถวายปฏิกุณ แล้วก็ถวายนมัสการกระทำประทักษิณแล้วลามาสู่ ปาตลีบุตรนคร

ส่วนพระนาคเสนก็สัญจรมาสู่โสการาม อันเป็นที่อยู่แห่งพระธรรมรักขิตนั้น ครั้นถึง จึงก้มเกล้านมัสการพระมหาเถระว่า ขอพระคุณเจ้าจงกรุณาบอกพระพุทธรวณะให้แก่ข้าพเจ้า ในกาลบัดนี้

ตทา ในกาลนั้น ยังมีพระติสสทัตตภิกขุรูปหนึ่ง ไปเรียนพระพุทธรวณะเป็นสิงหลภาษา ในเมืองลังกาจบแล้ว प्रารณนาจะเรียนพระพุทธรวณะอันเป็นมคธภาษา จึงโดยสารสำเภามาสู่ ชมพูทวีปนี้ จึงไปสู่สำนักพระธรรมรักขิต นมัสการแล้วก็ประดิษฐานอยู่ที่นั่น ได้ยินคำพระนาคเสนว่าจะขอเรียนพระพุทธรวณะดั่งนั้น จึงว่าขึ้นบ้างว่า ข้าพเจ้าอุตส่าห์มาแต่ลังกาก็ปรารณนาว่าจะเรียนพระพุทธรวณะ ขอพระคุณเจ้าจงบอกพระพุทธรวณะให้แก่ข้าพเจ้าเถิด ฝ่ายว่าพระธรรมรักขิตนั้นจึงว่ากับพระนาคเสนว่า **อาวุโส** คุณรท่านผู้มีอายุ ท่านจงเรียนพระพุทธรวณะให้พร้อมกันด้วยเจ้ากุติสสทัตตะ จงสังวรขยายให้พร้อมกันทีเดียวอย่าร้อนรนเลย เราจะบอกให้แก่ท่านพร้อมกันทีเดียวในกาลบัดนี้ พระนาคเสนจึงว่า ข้าแต่พระผู้เป็นเจ้า ข้าพเจ้ามีอาจที่จะเรียนพระพุทธรวณะพร้อมกันด้วยคำสิงหลภาษาได้ ด้วยพระติสสทัตตะนี้เจรจาเป็นสิงหลภาษา ด้วยประการดังนี้

ติ กิสฺส เหตุ เป็นคำปุจฉาว่า เหตุไฉนเมื่อพระอาจารย์ว่า จะให้พระติสสทัตกับพระนาคเสนเรียนพระพุทธรวณะพร้อมกัน พระนาคเสนนั้นว่าไม่เรียนพร้อมกัน ด้วยพระติสสทัตกล่าวคำสิงหลภาษา

วิสัยเห็นว่า พระนาคเสนสำคัญว่า อาจารย์จะบอกพระพุทธรวณะเป็นคำสิงหลภาษา สิงหลภาษานี้เป็นคำวิเศษ คนชาวประเทศสาครราชธานีจะได้เข้าใจหามิได้ พระนาคเสนนั้น ตั้งใจจะเรียนพระพุทธรวณะที่จะให้เข้าใจชาวสาครนคร มีกรุงมิลินท์นรินทรเป็นประธาน เหตุฉะนี้จึงขัดอาจารย์ อาจารย์ว่าให้เรียนด้วยกันถ้วนถึง ๓ ครั้ง พระนาคเสนถอยหลังคิดได้ว่า

อาจารย์ไม่บอกโดยสิ่งหลภาษาดอก จะบอกเป็นมคธภาษา แล้วพระนาคเสนมาดำริว่า อาตมา
กล่าวถ้อยคำที่ไม่เรียนด้วยชีวิตัน สิ่งหลภาษานี้เป็นคำไม่ดี ดูหยาบช้าเป็นภาริยกรรมเกินนักหนา
พระนาคเสนคิดแล้วจึงขอขมาพระติสสทัต พระติสสทัตก็รับขมาว่าสาธุ แต่นั้นมา พระนาคเสน
ก็เรียนพระพุทธรวจนะในสำนักพระธรรมรักชิตพร้อมด้วยพระติสสทัตตเถระ ท่องสังวัธยาย
ที่ฌนิกายด้วยนิเทศสำแดงเหมือนกันอันเดียวกัน ก็เรียนพระพุทธรวจนะเป็นพยัญชนะนั้น ๓ เดือน
เรียนพระพุทธรวจนะเป็นอรรถกถา ๓ เดือน สิริเป็น ๖ เดือนด้วยกัน จึงจบพระไตรปิฎกทั้งตัว
และอรรถกถา พระธรรมรักชิตเห็นพระนาคเสนเป็นปุณฺณอยู่ จึงมีเถรวาจาเป็นทางจะให้รู้
โดยคำอุปมาว่า ดูกรนาคเสนภิกษุ ธรรมดาว่านายโคบาลเลี้ยงโคไม่รู้จักรสนมโค ผู้อื่นได้ซึ่ง
น้ำมันโคก็รู้จักรสน้ำมันโคว่ามันหวาน **เสยฺยถาปิ** แม้เปรียบปานฉันใด บุคคลที่เป็นปุณฺณหนา
ไปด้วยราคาทิกิเลส จะทรงไว้ซึ่งพระไตรปิฎกอันวิเศษนี้ มิได้รู้รสแห่งสามัญญาศี คือมรรคผล
อันเป็นส่วนควรแก่สมณะ เปรียบปานเหมือนนายโคบาลรับจ้างท่านเลี้ยงโค และรีดนมโคขาย
มิได้ชิมลิ้มเลียรสนมโคฉันใด ท่านจงรู้ด้วยประการดังนี้ พระนาคเสนได้ฟังคาถาอุปมา จึงมีวาจา
ว่า **ภนเต** ข้าแต่พระผู้เป็นเจ้า ได้โปรดดพระพุทธรวจนะก่อน **อนุสาสิตํ** ที่พระผู้เป็นเจ้าสั่งสอน
เอตตํ กำหนดเท่านั้น ข้าพเจ้าจะพ่อนผันพิจารณาดูให้รู้รสสามัญญาศี พระนาคเสนว่าเท่านี้
แล้วก็ลามาสู่อาวาส ปัญญาฉลาดปลงลงในวิปัสสนากรรมฐาน สองปัญญาญาณไป ก็ได้
สำเร็จในพระจตุราริยสัจ ก็ได้พระอรหัตตปฏิสัมภทา **เตเนว รตติภาเคน** โดยภาคราตรีวัน
พระธรรมรักชิตเถระให้นัยนั้นแท้จริง **ปจฺวี อุณฺหาติ** ขณะนั้นเกิดอัศจรรย์ แผ่นดินบันลือลั่นหวั่น
ไหวไปมา เหตุฉะนี้ พระอรรถกถาจารย์จึงกล่าวพระคาถาว่า

อดิจลติ ปจฺวี

เตลยนตํ ยถาจกํ

สงฺขุภิ โส สมฺพุทฺโท จ

โณนมิตฺวา สินฺรุมฺหิ

อุจฺจนฺตํ ปิพิตํ

เอวํ กมฺปิ จ เมทนี ๑

คิริณฺโท ตตฺถ โอนมิ

หิหิสฺพุทฺโท ปวตฺตติติ ๑

แปลความในพระคาถาว่า **อุจฺจนฺตํ** อันว่าหีบอันบีบน้ำอ้อยเสียงสนั่นฉันใด แผ่นดิน
ก็กึกก้องร้องหวั่นไหวไปมีอุปไมยเหมือนดังนั้น **เตลยนตํ** อันว่าหีบบีบน้ำมัน ทูบตีน้ำมันด้วย
กงจักรหันพัดผันไป **ยถา** มีครุวนาฉันใด **เมทนี** ไหวหวั่นเวียนไปก็ปานกัน **สมฺพุทฺโท** สาครก็สนั่น
เป็นระลอกชลาลัย **คิริณฺโท** อันว่าพระยาเขาเมรุมาศ **โณนมิ** ก็โน้มยอดเอนเอียง **หิหิสฺพุทฺโท**
อันว่าลัทธิหะสำเนียงเสียงกระหึ่มหึ่งหึ่ง **ปวตฺตติ** ก็ระดมดังอิงไปเกลื่อนกลุ้ม **สินฺรุมฺหิ** ใน
สินฺรราชสิงขรเขาหลวงหลักโลกเลิศกว่าเขาทั้งปวง ปางนั้นชั้นฉกามาพจรหมู่อมรสุรางคณิก

สโมสราฐการเขยชม พรหมเจ้าฟ้าในมหาโสฬส เสียงตบพระหัตถ์ตรัสสรรเสริญซึ่งศีลคุณ
ท่าพนทิพยจันทน์จุมพิตาทิพบุปผา ในช่อชั้นฟ้าทุกเภทพรรณ **อภิปวสสนติ** ยิ่งตกลงมา
ประหนึ่งจะมีวิญญานบูชาขณะเมื่อพระผู้เป็นเจ้าได้บรรลुพระอรหัตตภิเษกเป็นอริยเอกอรหันต์
ในกาลนั้น

เตน โข ปน สมเยน ปณฺจโกฏิสตา อรหฺตา แท้จริงสมัยปางนั้นโสด พระอรหันต์เจ้า
๑๐๐ โกฏิอันสถิต ณ ถ้ำรักขิตเลณะทราบว่พระนาคเสนสำเร็จอภินิหาร ก็ใช้พระชีณาสวทูต
นำข่าวสารบัญชาการให้หาพระนาคเสน พระนาคเสนก็เข้าฉานบัดเดียวก็อันตรธานหายมา
ปรากฏขึ้นที่บรรพตคูหาหิมพานต์ แล้วนมัสการถามว่า ข้าแต่พระสงฆ์เถระ ท่านทั้งปวงให้หา
ข้าพเจ้ามาด้วยกิจเป็นประการใด ฝ่ายว่าพระสงฆ์เถระเจ้าทั้งปวงนั้นจึงมีเถรวาจาบอกว่า ดูกร
อาวุโส บัดนี้สมเด็จพระเจ้ามิลินท์ปิ่นสาคลนครนั้นเบียดเบียนพระอรหันต์และพระภิกษุ
ทั้งหลายนัก ตั้งแต่จะเที่ยวชักถามปริศนา และหาบุคคลผู้ใดจะพยากรณ์กล่าวแก้ไม่ได้ ก็อาวุโส
จงไปแก้ไขปริศนา ทรมานพระยามิลินท์ให้เสียพยศอันร้าย

พระนาคเสนจึงว่า อย่าว่าแต่พระยามิลินท์เลย บรรดาพระยาอยู่ในชมพูทวีปที่มีปัญญา
เหมือนพระยามิลินท์ ถึงจะซ่อนตัวต่อศีระกันเข้ามาชักถามปัญหาตื้นลึกประการใด ข้าพ-
เจ้าจะแก้ให้สิ้นสงสัยให้มีพระทัยยินดี นิมนต์พระผู้เป็นเจ้าทั้งปวงนี้อย่าช้า จงไปสู่สำนักพระเจ้า
มิลินท์ ณ เมืองสาคลนคร อย่าได้ปรารมภ์สะดุ้งหวั่นไหว จงมาพบกับข้าพเจ้าในกาลบัดนี้

อถ โข เถรา ฝ่ายว่าพระมหาเถระเจ้าทั้งหลายก็กระทำกาสาवโพธิ ครั้นย่อมตากลำดับ
พับจีบแล้วก็จับบาตรบริขารที่จะคมนาคมการมากับพระนาคเสน

เตน โข ปน สมเยน แม้ในสมัยปางนั้น ยังมีพระมหาเถระผู้หนึ่งมีนามกรชื่อว่าพระ
อายุบาล **ปณฺจนิกายิโก** ชำนาญในนิกาย ๕ พระผู้เป็นเจ้าอาศัยอยู่ในอสงไขยบริเวณ **ตทา**
ในกาลนั้น **ราชา** สมเด็จพระเจ้ามิลินท์นรินทร์บรมกษัตริย์ทรงพระดำริในพระทัยว่า แท้จริง
สมณะและพราหมณ์ทั้งหลายนั้นพระอรหันต์ก็ดี แต่บรรดาที่เป็นเจ้าคณะเจ้าหมู่ ใครผู้ใด
หนอที่จะรู้พระพุทธรวณะ แก่ไขวิมติสงสัยของอาตมา อาตมาจะเข้าไปสู่หาผู้นั้น **โทสนา รตติ**
ราตรีวันนี้งามด้วยรัศมีพระจันทร์แจ่มกระจ่างปราศมลทินโทษ ทรงพระดำริแล้วก็โปรดมี
พระราชโองการตรัสถามราชเสวกโยนก ๕๐๐ เหมือนทรงพระราชดำรินี้ ข้าราชการก็ทูลว่ายังมี
พระโองการประภาษให้อำมาตย์คนหนึ่ง ออกไปบอกพระอายุบาลว่า พระโองการประภาษจะ
ออกมาหาสนทนากัน ส่วนพระอายุบาลนั้นก็ว่าจะเสด็จมาก็เสด็จเกิด อำมาตย์จึงเอาถ้อยคำพระ

อายุกาลนี้ไปกราบทูล สมเด็จพระเจ้าธรณีนถินทร์มิลินท์บรมกษัตริย์ได้ทรงฟังก็ทรงหรรษา มีหมู่โยนกเสนา ๕๐๐ แวดล้อมแห่ห้อมเป็นยศบริวาร ส่วนสมเด็จพระภูมบาลเสด็จด้วยรถทรงเทียมด้วยสินธพงามบรรจง พร้อมด้วยจตุรงคนิกรโยธีเสนาเสนามิชาก็ถึงบริเวณจังหวัด สมเด็จพระเจ้ามิลินทร์ปิ่นกษัตริย์มีพระราชโองการตรัสให้หยุดพิชัยราชรถทรงไว้ เสด็จไปด้วยบวรเบี่ยงบาทเปล้า เข้าสู่สำนักพระอายุกาล นมัสการแล้วกระทำปฏิสนธการโอภาสปราศรัยกันไปมา จึงมีพระราชโองการตรัสถามว่า **ภนุเต** ข้าแต่พระผู้เป็นเจ้า **ปพพชชา** อันว่าบรรพชาของพระผู้เป็นเจ้านี้ **โก ปรมตโถ** เป็นอรรถอันอุดมอย่างไร

พระอายุกาลแก้ไขวิชันว่า **มหาราช** ดูรานะบพิตร อันว่ากิจบรรพชานี้ จัดว่าเป็นธรรมจริยาและสมจริยา ประพฤติให้เป็นประโยชน์เป็นผลแก่ฝูงเทวดาและมหาชน ฉะนั้นแหละขอถวายพระพร

สมเด็จพระเจ้ามิลินท์นรินทรจอมกษัตริย์คัดข้อซักถามว่า **ภนุเต** ข้าแต่พระผู้เป็นเจ้า **คิที ธมมจารี** ถ้าว่าเป็นฆราวาสเล่าเป็นธรรมจารีสมจารี ประพฤติในธรรมเสมอในธรรมเป็นอันดี **โกจิ อตถิ** จะมีวิเศษบ้างหรือหาไม่ได้

พระอายุกาลแก้ไขว่า **มหาราช** ดูรานะบพิตรพระราชสมภาร ฆราวาสที่ประกอบการเป็นธรรมจารีสมจารี ยินดีเลื่อมใสเชื่อคุณพระรัตนตรัย สมาทานถือไว้มั่นคงทรงศีล ๕ ประการ ๘ ประการ ให้ทานภาวนาอดส่ำหัดฟังธรรม ชื่อว่าเป็นธรรมจารีสมจารี ก็จัดว่าประพฤติให้เป็นประโยชน์เป็นผลแก่อมรคณานิกรมหาชน ครั้งเมื่อสมเด็จพระทศพลยังมีพระชนมายุอยู่นั้น โสดเสด็จยังพาราณสินคร โปรดประทานธรรมเทศนาพระธัมมจักกัปปวัตตนสูตรแก่ปัญจวัคคีย์ ภิกษุในป่าอิสิปตนมฤคทายวัน ครั้นจบลงแล้ว พรหมทั้งหลาย ๑๔ โกฎิได้ฟังก็สำเร็จประโยชน์ ได้มรรคผลเป็นอริยบุคคลอันอุดม พรหมทั้งหลายย่อมเป็นศฤงคารอยู่หมด จะได้อุปสมบทบรรพชาหาไม่ได้ ครั้งสมเด็จพระบรมโลกนาถโปรดประทานพระสัทธรรมเทศนามหาเวสสันตรปริยาย และขทิงคารปริยาย ราชุโลวาทปริยาย เทบประตุเมืองสังกัส ฝูงบริษัท ๒๐ โกฎิสำเร็จประโยชน์ได้มรรคผล คนทั้งหลายนั้นกับทั้งเทพดาทุกชั้นฉกามาพจรพรหมคณาในห้องโสฬส เป็นศฤงคารอยู่หมด จะได้อุปสมบทบรรพชาหาไม่ได้

เมื่อพระอายุกาลแก้ไขดังนี้ กรุงมิลินทรานิธิมีพระโองการตรัสว่า **ภนุเต** อายุกาล ข้าแต่พระอายุกาลผู้เป็นเจ้า ศฤงคารเหล่านั้นกับบรรพชาของพระผู้เป็นเจ้านี้ก็เสมอกัน สุดแต่แต่ว่าใครปรนนิบัติดีแล้วก็ได้มรรคผลเสมอกัน ที่ถือบรรพชาดูสมณะทั้งหลายอันเป็นสากยบุตร พุทธชินโรสของสมเด็จพระทศพลเจ้าอันทรงอุตงค์ต่าง ๆ นั้น ชะรอยว่ากรรมได้สร้างแต่ปาง

หลังถือเอากาฉันจ้งหันหนเดียว แต่ชาติก่อนเป็นโจรเที่ยวปล้นชาวบ้านไปตีชิงอาหารเขา ครั้นชาตินี้เล่าผลกรรมนั้นดลจิตให้ฉันหนเดียว ดูบรรพชานี้ไม่มีผล ถึงจะรักษาศีลสังวรวินัยก็ไม่มีผล และที่ว่าจะรักษาทบะณาก็ไม่มีผล จะรักษาซึ่งพรหมจรรย์ก็ไม่มีผลแล้ว พระผู้เป็นเจ้า ประการหนึ่งเล่า ที่ท่านถือธุดงค์อัปโลกาสมิได้อยู่ในเสนาสนะ แต่บุพพชาติก่อนนั้นเป็นโจรเที่ยวปล้นกระทำอกุศลทุจริตร้ายทำลายบ้านเรือนท่าน ให้เจ้าของต้องทรมานกินกลางตอนนอนอนาถาหาอาสนะมิได้ ผลอกุศลก็ดลใจ ให้ถืออัปโลกาสหาอาสนะนั่งนอนมิได้ ธุดงค์คุณที่รักษาไว้จะได้ชื่อว่าศีลก็หามิได้ จะเป็นตบะหามิได้ จะเป็นพรหมจรรย์ก็หามิได้ สูญเปล่า ประการหนึ่งเล่า ที่ท่านถือธุดงค์อันชื่อว่าเนลัชชิกนังลิมจักขุอยู่ไม่จำวัดนั้น ชะรอยชาติก่อนจะเป็นโจรหยาบซ่าเป็นโจรใจร้ายมาคอยปล้นที่หนทางตีต่างตีเกวียนเบียนบุกบันเข้าตีรัน ครั้นจับเจ้าของได้ก็ผูกมัดรัดมือไว้เก็บเอาข้าวของโคกระบือไป ได้กระทำไว้แต่ชาติหลังนั้น จึงเพอญให้สำคัญผูกพันเอาเนลัชชิกธุดงค์ จะนอนลงมิได้นั่งลำบากตากตากอยู่ โยมคิดดูซึ่งธุดงค์นี้ไม่มีผลจะเป็นศีลก็หามิได้ จะเป็นตบะก็หามิได้ จะเป็นพรหมจรรย์ก็หามิได้ ก็จะเป็นบรรพชารักษาดูธุดงค์ไปต้องการอะไรปรนนิบัติในคฤหัสถ์ก็ได้มรรคผลเหมือนกันแล้วนี้ เป็นคฤหัสถ์อยู่มิดีกว่าหรือนะพระผู้เป็นเจ้า เมื่อบรมปิ่นกษัตริย์ตรัสเท่านั้น พระอายุบาลชี้ครั้นที่จะตอบกระแสพระโองการก็ดูษณภาพนึ่งไปมิได้ถวายพระพรโต้ตอบต่อข้อปัญหา **ปณฺจสตา** โยนกข้าหลวงทั้งปวง ๕๐๐ นั้นก็อภิวันท์ทูลว่า **มหาราช** ข้าแต่บพิตรผู้สถิตในสังคหวัตถุการ พระอายุบาลนี้ท่านชำนาญนิกาย ๕ **อวิสารโท** ไม่แก้งวล้าที่จะวิลัชนา **น กิณฺจิ ปฏิกาสติ** จึงมิได้โต้ตอบพจนารถพระราชปุจฉา ในกาลบัดนี้ **อถ โข มลินฺโท ราช** อันดับนั้น สมเด็จพระเจ้ามิลินท์นรินทรราชเรืองเดช จะได้ทรงสังเกตนับถือถ้อยคำข้าราชการทูลเฉลยนั้นหามิได้ เห็นพระอายุบาลนึ่งไปก็ตบพระหัตถ์ตรัสเหย้าว่า ดูกรโยนกทั้งปวงเอ๋ย อาตมาคิดดูทวีปชมพูนี้สิ้นสุด **ตฺถ โฉ วต** โอ มาสุญแล้วแท้จริงจากบุคคลที่มีปัญญายอดยิ่งปรีชาชาญ หรือว่าสมณพราหมณาจารย์ผู้ใดที่ปรีชาเชี่ยวชาญเป็นอาจารย์เจ้าหมู่เจ้าคณะ และหมู่สงฆ์อันได้เรียนรู้ธรรมะของสมเด็จพระพุทธองค์ อาจจะแก้วิมติสงสัยของอาตมานี้ได้ เห็นทีจะสิ้นสุดเสียครั้งนี้แล้วหนอ ฝ่ายโยนกได้ฟังก็มีโต้ตอบสนองทูลฉลองพระโองการ ส่วนพระอายุบาลเห็นอาการดังนั้นจึงดำริว่า **มยฺ สมน** นาม แท้จริงเราเป็นสมณะไม่ควรที่จะทู่เมียงไปมา ที่จริงปัญหานี้จะวิลัชนาให้ฟังอีกก็จะได้ แต่ว่าไม่ต้องการที่จะทะเลาะวิวาท ข้อซึ่งอาตมาไม่แก้ปัญหา **เนว สาสนสฺส อุลลุลิกา** จะพาพระพุทธานุสาสนาให้เสื่อมเศร้าไปเป็นว่าหามิได้ ดำริในใจฉะนี้แล้วพลางทางอุฏฐาการไปจากสถานที่นั้น ส่วนสมเด็จพระเจ้ากรุงมิลินท์ปิ่นทวีปชมพูก็เข้าสู่พระนคร ตั้งแต่จะทรงพระอนุสรณ์รำพึงที่จะถามปัญหา จึงตรัสถามโยนกข้าหลวงทั้งปวงว่า ยังมีพระภิกษุรูปใดที่ปรีชาฉลาด อาจจะแก้ปัญหามาให้เราสิ้นสงสัยมีที่ไทนบ้าง โยนกข้าหลวงทั้งปวงได้ฟังก็ถวายบังคมและก้มหน้านึ่งไป จึงมีพระโองการ

ถามไถ่เนमितติยอำมาตย์ผู้ฉลาดอีกเล่า

วันนั้นพอเนमितติยอำมาตย์ได้ฟังเขาเล่าลือมาว่า **นาคเสน** พระนาคเสนเจ้าพระองค์หนึ่ง **อายุสมา** ผู้มีอายุมั่งมั่งกฤทธิวิสุทธิสงฆ์องค์เอกอเสกขบุคคล รู้มนตราไตรเพทวิเศษในไสยศาสตร์ รู้พุทธโอวาทเจนจัด พระสูตร พระวินัย พระปรมาถ์ ปริยัติไตรเพทสุดตันตะไตรเพท รู้ปฏิเวธธรรมาคมอุดมกว่าอิราริชาติ มีราคาทิกิเลสขาดสูญแล้วจากสันดาน ควรแก่เครื่องสักการ อันมนุษย์อินทร์พรหมยักษ์หมู่ขนาดหากจะบูชา มีปัญญาดุจหนึ่งมหาสมุทรสาคร อันขจร ด้วยระลอกชลธิ์ อาจจะทำจัดเสียซึ่งคำเดียรถียอันกล่าวติเตียนเป็นเลี่ยนหนามความมิดี เมื่อจะแปลบาลีก็รุ่งโรจน์ไพเราะแก่โสดประสาธ เมื่อจะประกาศซึ่งคำสั่งสอน ๙ ประการ แห่งสมเด็จพระชินวร ก็มีพระกรกุมแก้วกล่าวแล้วคือพระศาสนา ยกขึ้นเชิดชูแก่หมู่ประชาให้เห็นแสง เมื่อจัดแจงยกขึ้นซึ่งเครื่องบูชาสมเด็จพระศรีสรรเพชญ์ เมื่อจะตั้งซึ่งเสาเตวิดปักซึ่งธรรมให้รอบโลกเลิศล้ำไตรภพพื้นธรณี เมื่อจะประโคมธรรมดนตรีดีสังขเกรี ดิดกระจับปี และสีซอโทน รำมะนา ดนตรี อันนับได้ ๔ กล่าวคือปรีชาจะชี้แจงให้เห็นแจ้งในพระจตุราริยสังธรรมทั้ง ๔ ตามพุทธโอวาท เมื่อจะเปล่งออกซึ่งธรรมคเชนทรอุสุภณทรรณาทสิงหประกาศอันไพเราะโสดประสาธ เมื่อจะยังอากาศให้พิลึกกึกก้องเรื่องรองด้วยสายฟ้า คือปรีชาคะนองและเสียงเมฆสนั่นก้อง โกลาหล ยังท่าฝนให้ตกพรหมพราลงมาเย็นเกศาสกลโลกธาตุทวีปชมพู ประกอบด้วยหมู่สงฆ์ล้อมซ้ายขวา ก็อัญชลีลาพระชินาสพ ๑๐๐ โกฎิ น้อมคิโรตม์นบนอบประทักษิณ สิ้นตติยวารเวียนสามรอบ แล้วลีลาจากคฤหาห้องหิมพานต์ เทียวสำราญจาริกมาตามคามชนบท นิคมปัจจันตราชธานี บันลือซึ่งธรรมเกรีเสียงกลองกล่าวคือธรรมอันวิเศษ เทศนาโปรดฝูงประชาชนในตำบล บ้านน้อย เมืองใหญ่กรุงกษัตริย์สามนต์มา **อนุพุทฺธ** โดยลำดับดังนี้ ก็ถึงกรุงสาครราชธานี อันเป็นที่อยู่แห่งกรุงมิลินท์ปิ่นทวีปเวียงชัย พระผู้เป็นเจ้าของเจ้าเข้าอาศัยอยู่ในอสงไขยบริเวณ อันเป็นที่อยู่แห่งพระอายุบาลก็มีในกาลนั้น

นี่แหละเนमितติยอำมาตย์ เมื่อสมเด็จพระเจ้ามิลินท์นรินทรราช ประภาษถามทราบความฉะนี้ จึงกราบทูล **มหาราช** ข้าแต่สมเด็จพระบรมบพิตรผู้ผ่านพิภพเวียงชัย อย่าได้ทรงพระดำริเร่าร้อนพระทัยเลย บัดนี้ยังมีพระภิกษุองค์หนึ่งยังยอดปรีชาโฉมงามมีนามชื่อว่า **นาคเสน** แสนฉลาดชาติพหุสุต ทรงสุดตันตะไตรปิฎก เป็นสงฆปริณายกอันวิเศษสำเร็จปฏิเวธธรรมมรรคผล เป็นอัครบุคคลเลิศล้ำ ได้ปฏิสัมภิทาธรรม ชำนาญฉานวสีบารมีธรรม ถ้วนกำหนดเป็นอัครชินอรสเรื่องชำนาญปรีชา ทุกเทพชั้นฉ้อกามาองค์อมรินทร์ดาวดึงสา สุยามยมวรุณกุเวรวสสวัณธรรฐมตทั้งห้ามหาพรหมเป็นบรมบิดามหาแห่งโลกเลิศประเสริฐกว่า สรรงสวรรณคดีย่อมมาถามซึ่งปัญหา น้อมเกศาเคียรระเนนแทบเบื่องบาทพระนาคเสนสิ้น ประสา

อะไรกับมนุษย์เดินดินจะอวดดี ตั้งแต่เมื่อมาได้ทรงพระดำริวิตกวิจารณ์ ล้นเกล้าล้นกระหม่อม จงทราบในพระบวรปรีชาญาณด้วยประการดังนี้

อถ โข มลिनโท ราชา ลำดับกาลปางนั้นแท้จริง สมเด็จพระมิ่งมงกุฎกษัตริย์ขัตติย-
ภูมินทร์มิลินทรราช ทรงฟังเนมิตติยอำมาตย์ออกนามว่าพระนาคเสน ขณะนั้นพระทัยเธอ
ไหวหวั่นพระโลมาพองสยองพระเกศ กลัวเดชพระนาคเสนผู้วิเศษนี้ครั้น ๆ มีราชโองการ
สั่งเทวมนัตติยอำมาตย์เร็วพลันว่า ดูกรเทวมนัตติยอำมาตย์เอ๋ย อย่าอยู่ช้าเลย สู้ชาวเจ้าจงออกไปยัง
อสงไขยบริเวณ นิมนต์พระนาคเสนผู้เป็นเจ้าของเข้ามายังราชฐานในกาลบัดนี้

ส่วนเทวมนัตติยอำมาตย์รับพระราชโองการแล้ว ถอยหลังคลานออกมาจากราชฐาน ขมิ
นมันให้ทันพระราชหฤทัยจึงใช้มหาดเล็กลูกเฝ้าเป็นทูตไปนิมนต์พระนาคเสนว่า พระโองการให้
อาราธนาเข้ามาสู่พระราชฐาน ส่วนพระนาคเสนได้ฟังอาการจึงมีเถรวาจาว่า ดูกรทูต ท่าน
จงกลับไปทูลเถิดว่า อาตมาให้เชษฐบรมกษัตริย์ผู้ประเสริฐเสด็จมายังสำนักแห่งอาตมา ส่วน
ทูตฟังเถรวาจากรู้จักนัยการลามาขมิ้นเรียนแก่เทวมนัตติยอำมาตย์ เทวมนัตติยอำมาตย์ก็เข้าสู่
ราชฐานกราบทูลอาการว่า บัดนี้พระนาคเสนจะเข้ามาสู่ราชฐานหาได้ สั่งให้เชษฐเสด็จออกไป
ที่อสงไขยบริเวณ พระนาคเสนถวายพระพรเข้ามาอย่างนี้

ส่วนสมเด็จพระเจ้ามิลินท์นรินทรธิเบติ ได้สวณาการทรงฟังก็เสด็จยังพระบวรสุวรรณ
วิชัยบุษบก พระที่นั่งรถยนต์อันเทียมด้วยสินธพอาชาชาญ ดูเห็นงามอร่ามเรือง ประเทือง
ด้วยธงปักองครุฑงามระหง ในธงระบुरะบัดพระพายพัดต้องแสงทอง แสงแก้วเรืองรองแวววาว
เสนารุณน่านวาทกัณฑ์ พลชั้นธำมรงค์ด้วยโยธาดุรงค์ องค์เสนีมีก้อง ให้อำมาตย์แทน
พลเสนีนับแสนแห่ห้อมล้อมมา มีอานุภาพนี้นักหนา ดุจพระสุริยาเยื้องรถทจรเร่งรีบสองทวีป
เมื่อเวลามัชฌันติกสมัย มิทันใดก็ถึงประตูอสงไขยบริเวณพลัน จึงสั่งให้ประทับที่นั่น จึงส่งพระ
ขรรค์ให้มหาดเล็กเสด็จลงจากรถยานุมาศ ก็เสด็จดำเนินด้วยพระบาทเปล่า เข้าสู่พระ
ทวารประตูอสงไขยบริเวณ ขณะนั้นพระนาคเสนวิสุทธิสงฆ์องค์เอกอเสกชบุคคลเสด็จอยู่ใน
มณฑลมาลกะอันงามพรรณราย อธิบายว่าโรงธรรมการบุเรียนใหญ่ มีในกลางอสงไขยบริเวณนั้น
มีพระภิกษุแปดสิบพันแวดล้อมหน้าหลัง ดูงามดังท้าวธรรมมหาหงส์อันลงจับอยู่ที่กลางสระ
ศรีสาโรธ ปราโมทย์ด้วยสกุณหงส์แปดสิบพันเป็นบริวาร ดูงามปานกัน **ปริสั ทูโรโตว ทิสวา**
ขณะนั้นสมเด็จพระเจ้ามิลินท์ปิ่นกษัตริย์ขัตติยะเรื่องเดช ทอดพระเนตรเห็นแต่บริษัทสงฆ์ มิได้รู้
จักองค์พระนาคเสนแต่ไกล มีพระโองการไต่ถามเทวมนัตติยอำมาตย์ว่า พระนาคเสนผู้ฉลาดองค์
ใดนั่งอยู่ที่ไหน เทวมนัตติยอำมาตย์ผู้ไวปัญญาจึงกราบทูลว่า ขอรับพระราชทาน พระนาคเสน
นิสัชนาการนั่งอยู่กลางสงฆ์คือองค์นั้น ครั้นท้าวเธอได้ทัศนากการเห็นพระนาคเสนก็ตกพระทัย

ภยโลมทสนั บังเกิดพระโลมาพองสยดสยของพระเศียร พระทัยนี้เปลี่ยน ๆ ปีมะประหนึ่งจะทะลึ่ง
ประลาตหนีไป เสຍຍถา จะมีครุวนาฉันใด อุปไมยเหมือนมนุษย์อันเห็นยักษ์นิผีเสื้อ เหมือน
กวางเห็นเสือ เหมือนมฤคิหมู่เนื้ออันเห็นสีหราชชาติไกรสร เหมือนพระจันทร์ล้อมด้วยดาว
ดารากรเื่องรพพิมานจรจะพบอสุรินทราชราหู เหมือนวิพาร์กับหนูเหมือนที่มชาตินาคูงแลเห็นครุฑ
สุดที่จะกลัวตัวสั่นฉันใด พระเจ้ากรุงมิลินท์ปิ่นพิภพเวียงชัย ทอดพระเนตรเห็นพระนาคเสนแต่
ไกลวันนั้นก็กลัวปานกัน น้ำพระทัยนี้ครั้น ๆ จิตต์ น สณฺจติ พระทัยนี้ไหวหวั่นตั้งมั่นลงมิได้
น้ำพระทัยดำริว่า โอ้อาตมานี้แต่อดีตมานี้ก็นาน หาผู้จะต่อต้านมิได้ ปราชโย อาตมานี้จะถึง
ปราชัยหักลงไปวันนี้เป็นมั่นคง เตนาคู โปราณา เหตุตั้งนั้นพระอาจารย์ผู้ประเสริฐเกิดในก่อน
จึงกล่าวเป็นนิคมคาถาไว้ว่า

จรณณปิ สมปนฺนํ

ทิสฺวา ราชานาคเสนํ

กถิกา มนา พหุ ทิฏฺฐา

น ตาทิสํ ภยํ โหติ

นิสฺสํสยํ ปราชโย

ชโย จ นาคเสนสฺส

สุทนต์ อุตฺตเม ทเม

อิทํ วจนมพฺรวิ

สากจฺณา โอสฺสจฺจา พหุ

อชฺช ตาโส ยถา มม

มม อชฺช ภวิสฺสติ

ยถา จิตฺตํ น สณฺจิตนฺติ

ใจความในพระคาถาเหมือนที่วิสัยขามาแล้ว พาหิราจริยาภกา วิสัยขาด้วยพระเจ้า
มิลินท์ถามอาจารย์ทั้งปวงภายนอกมีอาจารย์ปฐมนกัสนปเป็นต้นมีพระอายุบาลเป็นปริโยสานที่สุด
ยุติแต่เท่านั้น

วิญจนปัญหา

อถ โข กาเล ในกาลนั้นแท้จริง อายสฺมา นาคเสน พระนาคเสนผู้มีอายุนั่งอยู่ในที่ใด
พระยามิลินท์ก็เข้าสู่สถานทีนั้น อุปสงกมิตฺวา ครั้นเข้าไปใกล้แล้ว บพิตรเจ้าจึงกล่าวซึ่งลัมโมทนิย-
กถา ควรจะระลึกถึงกาลช้านาน นิสฺสิติ แล้วก็ทรงนิสัสนาการนั่งในที่สมควรข้างหนึ่ง

ฝ่ายพระนาคเสนผู้มีอายุ ก็สนทนาด้วยถ้อยคำเป็นที่ยังจิตแห่งพระยามิลินท์ให้ชื่นชม
โสมนัสปลื้มนการ

สมเด็จพระมกษัตริย์พระเจ้ามิลินท์ จึงทรงปฐจาซึ่งอรรถปัญหาเป็นประณมว่า ภาณเต

นาคเสน ข้าแต่พระนาคเสนผู้จำเริญ **สมุลลเปตกาโม** โยมนีปรารธนาจะใคร่เจรจาด้วยพระผู้
เป็นเจ้า

พระนาคเสนจึงว่า **มหาราช** ดูกรบพิตรผู้ประเสริฐ บพิตรจงเจรจาไปเถิด อาตมภาพ ก็
ปรารธนาจะใคร่ฟัง

พระยามิลินท์จึงมีพระวาจาว่า **สมุลลปิโต สุณาทิ** ข้าพเจ้าเจรจาแล้ว พระผู้เป็นเจ้า
จงฟังเถาเถิด

พระนาคเสนจึงว่า **สุโณมิ** อาตมภาพฟังแล้ว

พระยามิลินท์จึงว่า พระผู้เป็นเจ้าว่าฟังแล้วได้ยินอย่างไร

พระนาคเสนจึงว่า ก็บพิตรว่าเจรจาแล้วนั้นเจรจาอย่างไรเล่า

พระยามิลินท์จึงว่า ข้าพเจ้าจะถามพระผู้เป็นเจ้า

พระนาคเสนจึงว่า **ปฺจุณ มหาราช** ดูกรบพิตร พระองค์จะถามก็ถามเถิด

ปฺจุณิตํ ภาณเต ข้าแต่พระผู้เป็นเจ้าผู้เจริญ ข้าพเจ้าถามแล้ว

สุวิสสขชิตํ มหาราช ดูกรบพิตรผู้ประเสริฐ อาตมาก็วิสัชนาแล้ว

กิ วิสสขชิตโต พระผู้เป็นเจ้าวิสัชนาอย่างไร

กิ ปฺจุณิตโต ก็บพิตรถามอาตมภาพอย่างไรเล่า

เอวํ วุตเต ในเมื่อพระยามิลินท์และพระนาคเสนปุจฉาวิสัชนากันดังนี้แล้ว ชาวโยนก
हार्यก็พากันให้สาธุการแก่พระนาคเสน แล้วจึงกราบทูลแก่พระยามิลินท์ว่า **มหาราช** ข้า
แต่สมเด็จบรมบพิตรผู้ประเสริฐ ขอเชิญพระองค์ทรงปุจฉาซึ่งอรรถปัญหาก็แก่พระนาคเสนต่อไป
ในกาลบัดนี้

ปฐมวรรค นามปัญหา ที่ ๑

อถ โข มลินโท ราชา ในกาลครั้งนั้น สมเด็จพระเจ้ามิลินท์จึงทรงปฐนาซึ่งปัญหายิ่งขึ้นไปว่า ธรรมดาว่าบุคคลอันสนทนากัน ถ้าไม่รู้จักนามและโคตรแห่งกันและกัน ถ้อยคำอันบังเกิดขึ้นแต่ชนทั้งสองนั้นมิได้ถาวรตั้งมั่น เหตุดังนี้เราทั้งสองจะต้องรู้จักกันเสียก่อน **กัณหาโมลี** พระผู้เป็นเจ้าชื่อนะไร

พระนาคเสนจึงถวายพระพรว่า **นาคเสนติ สมุทาจรณติ** เพื่อนพรหมจรรย์ท่านร้องเรียกชื่อของอาตมภาพว่านาคเสน ประการหนึ่งโสด มารดาบิดาท่านให้ชื่อแก่อาตมภาพหลายชื่อ คือชื่อนำนาคเสน ๑ ชื่อว่าวีรเสน ๑ ชื่อว่าสุรเสน ๑ ชื่อว่าสีหเสน ๑ ชื่อซึ่งมีนามชื่อนำนาคะนั้น ด้วยอรรถว่า **อาคุ ปาปกมมํ น กโรตติ นาโค** แปลว่า บุคคลผู้ใดมิได้กระทำความกรรมอันลามก บุคคลผู้นั้นชื่อนำนาคะ ซึ่งมีนามชื่อว่าเสนะนั้น ด้วยอรรถว่าเป็นที่พำนักหมอบกราบลงแห่งบุคคลอันยอมตนเป็นศิษย์มาศึกษาเล่าเรียน ชื่อว่าวีระนั้น ด้วยอรรถว่ามีความเพียรมิได้ย่อหย่อน ชื่อว่าสุระนั้น ด้วยอรรถว่าองอาจปราศจากภัยมิได้ครันคร้ามในท่ามกลางบริษัท ชื่อว่าสีหะนั้น ด้วยอรรถว่าเป็นที่ยำเกรงแก่นักปราชญ์ทั้งหลายอื่น ดุจดั่งว่าพระยาไกรสรราชสีห์อันเป็นที่เกรงกลัวแก่หมู่ฤๅษชาติทั้งปวง และเสนคัพทนั้น มีอรรถเหมือนดังวิไลชนาแล้วในนามเบื้องต้น คือนาคเสนนั้น **สา สงฺขาทสมณฺญา** อันว่ากล่าวซึ่งชื่อทั้งปวงดังนี้ เป็นสมมุติโวหารอันโลกทั้งปวงหากตั้งไว้ จะมีสัตว์มีบุคคลเป็นที่ตั้งแห่งมานทิลูถิถิมันว่า **อหํ มมํ** ในชื่อทั้งปวงนั้นโดยปรมาตมามีได้

อถ โข มลินโท ราชา ในกาลนั้น สมเด็จพระเจ้ามิลินท์จึงร้องประกาศแก่ชาวโยนก ห้าร้อยและพระภิกษุสงฆ์แปดหมื่นว่า **สุณนตุ เม โภณโต** ชาวโยนกห้าร้อยและพระภิกษุสงฆ์แปดหมื่นจงฟังถ้อยคำแห่งพระนาคเสนบอกแก่ข้าพเจ้าว่า เพื่อนพรหมจรรย์ท่านเรียกอาตมภาพว่านาคเสน จะมีสัตว์มีบุคคลในชื่อนั้นโดยปรมาตมามีได้ **สเจ ภนฺเต สโต นตฺถิ** ข้าแต่พระนาคเสนผู้จำเริญ ถ้าสัตว์และบุคคลไม่มีเหมือนดังคำของพระผู้เป็นเจ้าว่าแล้ว โฉนเลยทายกที่ได้ถวายจตุปัจจัยแก่พระนาคเสนจะได้กุศลผลบุญแล้ว ผู้ใดผู้หนึ่งคิดว่าจะฆ่าพระนาคเสนผู้เป็นเจ้าเสีย ถ้าเขาจะฆ่าเสียจะได้บาปกรรมอะไร โยมเห็นว่าจะเปล่าไปเหมือนชื่ออันบัญญัติเปล่า อนึ่ง คฤหัสถ์และบรรพชิตเรียกชื่อกัน ย่อมสรรเสริญนินทากันว่าผู้นั้นดีผู้นั้นชั่วเล่า ก็เห็นว่าเปล่า ๆ ทั้งนั้น เหตุเป็นนามบัญญัติเปล่า ประการหนึ่งเล่า เหมือนทายกทั้งหลายเขาถวายจตุปัจจัยแก่พระผู้เป็นเจ้า ก็ใครเล่ารับจิวรที่ทายกให้ ใครเล่ารับบิณฑบาตที่ทายกให้ ใครเล่ารับ(เสื่อสาต)

อาสนะที่ท่ายกให้ ใครเล่ารู้ไปในพระไตรปิฎก ใครเล่าเป็นสังฆปริณายก ใครได้มรรคได้ผล ถ้าจะว่าโดยฝ่ายอกุศลนั้นเล่า ชื่อนี้สืบล่านับเข้าที่ตัวบุคคลนั้นนับไม่ได้ จะรู้ว่าใครกระทำ ปาณาติบาต ใครกระทำอทินนาทาน จะรู้ว่าใครกระทำกาเมสุมิฉฉาจาร จะรู้ว่าใครเจรจามุสา จะรู้ว่าใครเสพสุรา ใครกระทำปัญจันตริยกรรมเล่า สารพันจะเปล่าไป ผลบุญผลกรรมที่ บุคคลกระทำได้เองก็ดี ใช้ให้เขากระทำก็ดี ก็เปล่าไป เหตุชื่อบมิจัดเป็นสมมุติเข้าว่าชื่อนี้ชื่อนั้น จะ รู้ว่าใครต่อใคร ฟังได้อยู่แล้วหรือกระไร **ยัมวทลี** พระผู้เป็นเจ้าของเจ้าได้ว่ากะโยมสินะว่า สมณะและ สามเณรเรียกอาตมาแต่วันอุปสมบทมาชื่อนานาคเสนนั้น โยมเรียกพระผู้เป็นเจ้าของเจ้าว่าพระนาคเสน **น สยยลลี** พระผู้เป็นเจ้าของเจ้าได้ยินหรือไม่

ถวายพระพร ได้ยิน

ถ้าพระผู้เป็นเจ้าของเจ้าได้ยินแล้ว ชื่อนาคเสนนี้แหละก็จัดเข้าในบุคคลคือตัวพระผู้เป็นเจ้าของ เจ้าพระผู้เป็นเจ้าของเจ้าชื่อนาคเสนหรือ

ขอถวายพระพร ห้ามมิได้

เกสา ผมพระผู้เป็นเจ้าของเจ้าหรือ ชื่อนาคเสน

ขอถวายพระพร ห้ามมิได้

โลมา ขนหรือ ชื่อนาคเสน

ขอถวายพระพร ห้ามมิได้

นขา เล็บ ๒๐ นั้นหรือ ชื่อนาคเสน

ขอถวายพระพร ห้ามมิได้

ทนต์ตา ฟันนั้นหรือ ชื่อนาคเสน

ขอถวายพระพร ห้ามมิได้

ตโจ หนังกำพร้าหุ้มกายนี้หรือ ชื่อนาคเสน

ขอถวายพระพร ห้ามมิได้

มंस เนื้อทั้งหลายในกายนั้นหรือ ชื่อนาคเสน

ขอถวายพระพร ห้ามมิได้

สมเด็จพระเจ้ากรุงมิลินท์ปิ่นสาคลนครมีสุนทรพจนารถพระราชโองการตรัสถามไป โดยนัยเนื่องกันว่า **นุหารุ** คือเอ็นใหญ่ ๙๐๐ เอ็นน้อย ๙,๐๐๐ **อฏฺฐิมิณฺข** เยื่ออันมีในกระดูก

วกกั วา คือม้ามก็ดี หทยั วา คือหัวใจก็ดี ยกนั วา คือตับก็ดี กิโลมกั วา คือพังผืดก็ดี
 ปิหกั วา คือไตก็ดี ปปฬาสั วา คือปอดก็ดี อนนฺตํ วา ไส้ลำน้อยก็ดี อนนฺตคุณํ วา ไส้ใหญ่ก็ดี
 อุทรียํ วา อาหารใหม่ก็ดี กรีสํ วา อาหารเก่าก็ดี ปิตตํ วา คือดีก็ดี เสมหํ วา คือ
 เสมหะก็ดี ปุพฺพโ พ วา คือหนองก็ดี โลหิตํ วา คือโลหิตก็ดี เสทํ วา คือเหงื่อก็ดี เมทํ วา คือ
 มันก็ดี อสฺสํ วา คือน้ำตาที่ดี วสํ วา คือมันเหลวก็ดี เชพฺพิ วา คือเชพะก็ดี สิงฺฆานิกํ วา คือ
 น้ำมูกก็ดี ลลิกา วา คือไขข้อก็ดี มุตตํ วา คือน้ำมูตรก็ดี มตฺถเก วา คือสมองศีรษะก็ดี มตฺถลฺลํ วา
 มันในศีรษะก็ดี เหล่านี้หรือชื่อว่า นาคเสน

น หิ มหาราช ดุรานะบพิตรพระราชสมภาร พระองค์ผู้ทรงธรรมิกราชาธิราช
 ผู้ประเสริฐ ส่วนทั้งปวงนี้จะได้ชื่อว่านาคเสนหาได้ ขอถวายพระพร

สมเด็จพระเจ้ามิลินท์ปิ่นสาคลนคร จึงมีพระสุนทรพจนารถประภาษชักต่อไปในเบญจ-
 ชันท์ทั้งห้าว่า **รูปํ วา** รูปชั้นของพระผู้เป็นเจ้านั้นก็ดี เวทนาชั้นก็ดี สัญญาชั้นก็ดี สังขาร-
 ชั้นก็ดี วิญญาณชั้นก็ดี ดังนี้หรือชื่อนาคเสน

น หิ มหาราช ดุรานะบพิตรพระราชสมภารผู้ประเสริฐ สิ่งเหล่านี้จะได้ชื่อว่านาคเสน
 หาได้ ขอถวายพระพร

สมเด็จพระเจ้ามิลินท์นรินทราธิบดี จึงมีพระราชโองการตรัสถามด้วยธาตุจัดเป็นคู่กันว่า
 จักขุธาตุและรูปธาตุนี้ประการ ๑ โสตธาตุและสัทธาตุประการ ๑ ฆานธาตุและคันธธาตุนี้
 ประการ ๑ ชิวหาธาตุและรสธาตุประการ ๑ กายธาตุและโณภูมฺพธาตุประการ ๑ มโนธาตุ
 ประการ ๑ จักขุธาตุที่ทรงจักขุให้เห็นรูป อันทรงตัวเป็นรูปหญิงรูปชายนี้ก็ดี โสตธาตุทรงโสต
 ทั้งสองให้ได้ยินเสียงชื่อสัทธาตุ สัทธาตุนี้จะเป็นเสียงนั้น คือสารพัดสัททะสำเนียงทั้งปวง
 ก็อาศัยธาตุทรงให้เป็นเสียง เสียงทั้งปวงมากระทบโสตธาตุคือหูทั้งสอง ก็โสตธาตุนี้ ทรงหูทั้ง
 สองไว้มิให้หนวกหนักจึงได้ยิน ฆานธาตุทรงจมูกให้ดมกลิ่นมิให้เป็นหวัดและริดสีดวงเป็นต้น และ
 กลิ่นนั้นคือธาตุทรงไว้ซึ่งคันธธาตุ ก็ทรงตัวเอง ที่เหม็นก็ให้ทรงกลิ่นเหม็น ที่หอมก็ให้ทรง
 กลิ่นหอม แม้ว่าการกลืนกลายหายไปก็อาศัยธาตุไม่มี ชิวหาธาตุทรงลิ้นให้รู้รสว่าเค็มคาวหวาน
 เป็นต้น รสธาตุคือเค็มคาวหวานนั้นก็อาศัยธาตุทรงไว้ ถ้าธาตุวิปริตแล้วก็กลับกลายไป และ
 กายธาตุนั้นก็ทรงกายให้รู้เจ็บปวดกระวนกระวาย และให้รู้เพลิดเพลีนสบาย ถ้ากระทบ
 โณภูมฺพธาตุ คือสิ่งกระด้างและอ่อน สิ่งที่กระด้างเป็นต้นว่า ศัสตราวุธและก้อนหินศิลามีธาตุทรง
 ไว้ให้กระด้าง ปางเมื่อฟันบาดเข้าแล้วที่กาย กายนี้เจ็บปวดสุดประมาณ ประการหนึ่ง สิ่ง
 ที่ล่ออ่อน เป็นต้นว่าพุทหมอน และล่ออ่อนเป็นเนื้อทิพย์ มาต้องกายมนุษย์ทั้งหลายเข้า

เมื่อใดก็เพลินใจอาศัยเพราะกายธาตุนี้ ถ้าหากกายธาตุมิได้คือไม่มีที่ตั้งที่ทรงแล้ว กายก็มีได้ ประชุมกันเป็นเนื้อเป็นตัว และมโนธาตุนั้นทรงไว้ให้เป็นใจเป็นจิต อยู่ทั้งนี้ อธิบายด้วยธาตุ เป็นคู่กันและมโนธาตุอันเดียวตามวาระพระบาลีสมมุติเป็นใจความเท่านี้

เมื่อสมเด็จพระเจ้ากรุงมลิณฑุมินทรราชิบดีมีพระราชโองการตรัสถามด้วยธาตุทั้งปวง ว่าธาตุทั้งหลายนี้หรือชื่อนาคเสน

ฝ่ายพระนาคเสนผู้วิเศษ ก็ถวายพระพรปฏิเสธ มิได้ถวายพระพรรับพระราชโองการ พระเจ้ากรุงมลิณฑุมินทรราชิบดีจึงกลับเอาชั้น ๕ ประการ มีรูปชั้นเป็นต้น มี ญาณชั้นเป็นปริโยสานมาถามอีกเล่า

ฝ่ายพระนาคเสนผู้เป็นเจ้าก็มิรับ กลับถวายพระพรปฏิเสธ

สมเด็จพระเจ้ามลิณฑุมินทรราชิบดีจึงมีวจีพจนารถประภาษถามว่า **ภนฺเต** ข้าแต่ พระผู้เป็นเจ้า ธรรมที่นอกกว่ารูป นอกกว่าเวทนา นอกกว่าสัญญา นอกกว่าสังขาร นอกกว่า ญาณ นี้หรือเป็นนามชื่อนาคเสน

พระนาคเสนผู้วิเศษก็ถวายพระพรว่า หามิได้

สมเด็จพระเจ้ามลิณฑุมินทรราชิบดีได้ทรงฟังจึงตรัสว่า **ภนฺเต** ข้าแต่พระผู้เป็นเจ้า สารพัดสารพันที่โยมจะเอามาถามชอกซอนถามพระผู้เป็นเจ้า พระผู้เป็นเจ้าปฏิเสธว่ามีใช้นามของพระผู้เป็นเจ้า โยมเก็บเอามาถามด้วยชั้นและธาตุและอาการ ๓๒ มีในกายตัวของพระผู้เป็นเจ้าสารพัด **น ปสฺสามิ น ทกฺขามิ** โยมไม่พิจารณาเห็นธรรมสิ่งใด ที่จะนับเข้าในชื่อของพระผู้เป็นเจ้า พระผู้เป็นเจ้าเจรจาเปล่า ๆ **อลิเก** พระผู้เป็นเจ้าเจรจาลอมแหลมเหลาะแหละ ไม่ควรฟัง **มุสฺวาท** พระผู้เป็นเจ้าเจรจามุสาสลับปลับ เดิมบอกว่าชื่อนาคเสนแล้วกลับไม่รับ ดูรี พระผู้เป็นเจ้านี้สลับปลับเจรจามุสา ดูรายนุกเข้าหลวงทั้งปวง ๕๐๐ และพระภิกษุแปดสิบพันที่เข้าอ้างเป็นอุตริพยานนี้ ฟังเอาด้วยกัน ณ กาลบัดนี้

เอวํ วุตฺเต เมื่อสมเด็จพระเจ้ามลิณฑุมินทรราชิบดีตรัสบริภาษด้วยทารุณราช พจนารถอันหยาบ เป็นอริยุปวาทคำฉกรรจ์แก่พระนาคเสนองค์อรหัตต์ฉะนี้ **อายสฺมา นาคเสน** ฝ่ายพระนาคเสนผู้มีอายุ **อรทา** เป็นองค์พระอรหัตต์อันมีกำกัแห่งสังสารจักร อันจะชักให้สัตว์ เกิดตายเวียนว่ายในวัฏสงสารประหารขาด ฉลาดด้วยพระปฏิสัมภิทา มีพระปัญญา ปรุโปร่งไป ในปฏิสัมภิทาทั้ง ๔ คือธรรมปฏิสัมภิทาแตกฉานไปในพระสูตรพระวินัยพระปรมาตถ์ มีหน้า อีกปฏิเวธธรรมทางมรรคทางผล อรรถปฏิสัมภิทาฉลาดในอรรถกถาบาลีอรรถแปลแก้ไข นิรุติปฏิสัมภิทาฉลาดในอักขระอักษรพยัญชนะ นิमित นิคหิต พินทุ ล้วนทุกประการมิได้กังขา

ปฏิภาณปฏิสัมภิตาแตกฉานในอ่านสวดให้ถูกตามครุลหุณิตลิลลำนำนันทานุรักษ์และเทศนา
 สำแดงธรรมอันน้อยใหญ่แกล้นเกล้าไปทุกประการ ได้พระปฏิสัมภิตาญาณทั้ง ๔ ยิ่งยอดบุคคล
 ถึงฉะนี้ เมื่อสมเด็จพระเจ้ามิลินท์ภูมินทราธิบดี ทรงบริภาษพ่อวันนั้นมีน้ำพระทัยมิได้ไหวหวั่น
 ฉันทใด อุปไมยเหมือนจอมเสลราชพระยาเมรุมาศศิขรินทร อันมิได้รู้โอนอ่อนสะเทือนสะท้าน
 ด้วยลมกาลเวรัมภวาทหากพัด จะได้โกรธกรงมิลินท์ปิ่นกษัตริย์อันตรัสพรุสโวหารหามิได้
เมตตาทาภาวนิโย พระผู้เป็นเจ้าของเจ้าเบิกบานด้วยจำเริญญาณ เมตตา เอ็นดูนักหนา จะอุปมาฉันทใด
 อุปไมยประดุจมารดาอันเห็นบุตรของอาตมา อันเป็นทารกกำหนดนม กำดัดที่จะรัก กำดัดที่จะ
 ชมเชย อันเที่ยวเล่นไกลแล้วอยากนมและร้องให้พิไรร่ำมา มารดาเห็นลูกรักก็วิ่งออกไป กระพัด
 กระพองร้องเรียกบุตรของอาตมาไว ๆ ว่า ลูกเอ๋ยเจ้างามประเสริฐมาเกิดพ่อกับแม่มา ตกว่า
 พระนาคเสนผูกเมตตาท่อสมเด็จพระบรมกษัตริย์กรงมิลินทราธิบดีนี้ก็เหมือนกัน พระเจ้ากรง
 มิลินท์นั้นยังเป็นปุถุชน พระผู้เป็นเจ้าของเจ้าไม่มีความโกรธจะโปรดให้ได้มรรคผล เสวยชกลมฤทธาราน้ำนม
 ให้บรมพิตรอันประพฤติทุจริตมิดมิดอยู่เป็นกำลัง เร่งให้เสวยเสียยังแล้ว จะโปรดให้ได้
 นิพพานเมืองแก้วเสียในปัจจุบันชาตินั้นด้วยแก้ปัญหา **มิลินทสสูตร ๒๖ โฉ เจตสา** พระผู้เป็นเจ้าของเจ้า
 จิตวาระน้ำพระราชหฤทัยอัชฌาฬยของกรงมิลินท์ภูมินทราธิบดีนั้น ทำเป็นประหนึ่งจะวิไลชนา
 มิได้ คุษณิภาพนี้อยู่ประมาณครู่หนึ่งในกาลนั้น

มุกุตตี คุณตี คุตวา พระนาคเสนผู้ปรีชา นิสิตหานั่งนั่งอยู่ครู่หนึ่ง จึงถวายพระพรว่า
มหาราช ดูกรบรมบพิตรและราชสมภารผู้ประเสริฐในราชสมบัติ บพิตรนี้เป็นกษัตริย์อันสุขุม-
 มालย์มิ่งมโหดวรัย **อจุจนตสุขุมาล** สุขุมโดยแท้แต่เสด็จจากพระราชนิเวศน์มาสู่ประเทศ
 อสงไขยบริเวณเท่านั้นดูนี้หมองศรีนักหนา อนึ่งเสด็จมาก็ต้องแสงสุริยะกล้าเป็นเวลามัชฌันติก-
 สมัย น้ำพระทัยจึงกลัดกลุ้มรุ่มร้อน ทรงบทจรเสด็จพระราชดำเนินมายังสำนักอาตมานี้เล่า ก็
 เสด็จด้วยพระบาทเปล่า ชะรอยระแหงหินกรวดอันใด **ปาเท รุขณนติ** ยกเข้าที่ฝ่าพระบาท
 ปวดประชวรเสบสามารถหรือกระไรนั้น **จณฺทีย** จึงร้ายกาจ พระโองการประภาษเล่าก็
 หยาบหยาม นี่แน่ะอาตมาจะถามบพิตรพระราชสมภารเจ้า บพิตรพระราชสมภารเจ้าเสด็จมานี้
 ด้วยพระบาทเปล่าหรือ **อุทาหุ** หรือบพิตรพระราชสมภารเจ้าเสด็จจากราฐานด้วยพาชี
 สนิธพชาติอาชาชาญยานุมาศ อันใด จงตรัสพจนารถประภาษแก่อาตมาในกาลบัดนี้

อถ โข มิลินโท ราช แท้จริงอันดับนั้นสมเด็จพระเจ้ามิลินท์ภูมินทราธิบดีมีพระราช-
 โองการเพดียงว่า **ภนฺเต นาคเสน** ข้าแต่พระผู้เป็นเจ้านาคเสน เมื่อโยมจะมาสู่อสงไขยบริเวณ
 สำนักพระผู้เป็นเจ้านี้ โยมไม่มาด้วยพระบาทเปล่า มาด้วยรถ ครั้นมาสู่สำนักพระผู้เป็นเจ้า
 โยมเข้ามาด้วยพระบาทเปล่า

พระนาคเสนได้ฟังพระโองการประภาษ จึงประกาศว่า ดูกรราชเสวกโยนกทั้ง ๕๐๐ ฟัง
เอาเถิด ถ้อยคำสมเด็จพระเจ้ามิลินท์ภูมินทร์ผู้ประเสริฐ ตรัสว่ามาด้วยรถ มาสู่สำนักอาตมานี้
มาด้วยพระบาทเปล่า ชาวเจ้าทั้งปวงกับพระภิกษุแปดสิบพันจึงฟังเป็นพยานในกาลบัดนี้ พระ
นาคเสนจึงมีเถรปุจฉาถามว่า **มหาราช** ดูกรบพิตรพระราชสมภารผู้ประเสริฐในราชสมบัติ ซึ่งมี
พระราชโองการตรัสว่าเสด็จด้วยรถนั้นตรัสมั่นคงละหรือ

เออข้าแต่พระผู้เป็นเจ้า โยมว่า ว่ามาด้วยรถจริง

พระนาคเสนมีเถรปุจฉาถามว่า บพิตรพระราชสมภารบอกว่ามาด้วยรถนั้น **อิโส**
งอนนั้นหรือชื่อว่ารถ

สมเด็จพระเจ้ามิลินท์นรินทราธิเบศมีพระราชโองการตรัสว่างอนนั้นจะได้ชื่อว่ารถหามิได้

พระนาคเสนมีเถรปุจฉาซักถามต่อไปว่า **มหาราช** ดูรณะบพิตรพระราชสมภารผู้
ประเสริฐ เพลานั้นหรือชื่อว่ารถ

พระเจ้ามิลินท์ภูมินทราธิเบศร์ ปฏิเสธว่าหามิได้

พระนาคเสนมีเถรปุจฉาซักถามต่อไปว่า **มหาราช** ดูรณะบพิตรพระราชสมภาร
ผู้ประเสริฐ **จุกัม** วา จักรนั้นหรือชื่อว่ารถ ขอถวายพระพร

พระเจ้ามิลินท์ปิ่นสาคลนคร ปฏิเสธว่าหามิได้

พระนาคเสนมีเถรปุจฉาซักถามต่อไปว่า **มหาราช** ดูรณะบพิตรพระราชสมภาร
ผู้ประเสริฐ **รถทณฺฑกัม** วา คันชักนั้นหรือชื่อว่า ขอถวายพระพร

สมเด็จพระเจ้ามิลินท์ปิ่นประชากรปฏิเสธว่าหามิได้

พระนาคเสนมีเถรปุจฉาซักถามต่อไปว่า **มหาราช** ดูรณะบพิตรพระราชสมภาร
ผู้ประเสริฐ **รถปณฺฑขรัม** วา เรือนรถนั้นหรือชื่อว่ารถ ขอถวายพระพร

พระเจ้ามิลินท์ก็ปฏิเสธว่าหามิได้

พระนาคเสนมีเถรปุจฉาซักถามต่อไปว่า **มหาราช** ดูรณะบพิตรพระราชสมภาร
ผู้ประเสริฐ **รถสมฺปิโย** เชือกถรณ์หรือชื่อว่ารถ ขอถวายพระพร

สมเด็จพระเจ้ามิลินท์ปิ่นประชากร ปฏิเสธว่าหามิได้

พระนาคเสนมิเถรวาจาซักถามต่อไปว่า **มหาราช** ดูรานะบพิตรพระราชสมภารผู้ประเสริฐ **ปโตทยภูจิ** ประภูักสำหรับถือนั้นหรือชื่อว่ารถ ขอถวายพระพร

พระเจ้ามิลินท์ปฏิเสธว่าหาไม่ได้

พระนาคเสนมิเถรปุจฉาซักถามสืบต่อไปว่า **มหาราช** ดูรานะบพิตรพระราชสมภารผู้ประเสริฐ **ยุคฺ วา** แอกลั่นหรือชื่อว่ารถ ขอถวายพระพร

สมเด็จพระเจ้ามิลินท์ปฏิเสธว่าหาไม่ได้

พระนาคเสนมิเถรวาจาถามไปจนสิ้นสุดฉะนี้ จึงมีเถรบริภาษตัดพ้อว่า **มหาราช** ดูรานะสมเด็จพระบรมบพิตรผู้ประเสริฐในราชสมบัติ เมื่ออาตมาเอาเครื่องรถนั้นมาถามถ้วนถึบพิตรก็ตรัสว่ามีใช้รถ ตรัสปฏิเสธยังยืน **น ปสฺสามิ** อาตมาไม่เห็นสิ่งใดที่จะเรียกว่ารถสิ้นทั้งหมด เดิมทีสิตรัสบอกว่า เสด็จออกมาด้วยรถ ครั้นอาตมาถามหานามรถว่า สิ่งนี้หรือชื่อว่ารถ ก็ปฏิเสธว่ามีใช้รถ กระนั้นก็ปดรูปเล่น เออเป็นถึงอัครราชเรืองเดชในประเทศทวีปชมพูไม่มีความอดสู ดูรีมาตรัสมุสาวาทช่างประภาษได้ ฟังเอาเป็นไรราชเสวกโยนกข้าหลวงทั้ง ๕๐๐ อันหมอบรายเรียงเคียงกัน และพระภิกษุสงฆ์แปดสิบพันที่เราบอกไว้เป็นพยานนั้น จงฟังเอาด้วยกันในกาลบัดนี้

ขณะนั้นหมู่ราชเสวกโยนกข้าหลวง ๕๐๐ ก็มีก้องร้องซ้องสาธุการพระนาคเสนนี้ต่าง ๆ บางพวกที่ตัวโปรดก็บังคมเหนือศีโรดม แล้วทูลเตือนสมเด็จพระบรมกษัตริย์ให้ตรัสแก้ไข

ส่วนสมเด็จพระเจ้าพระเจ้ามิลินท์ป็นสาคลราชธานี จึงมีพระราชโองการแก้ปัญหาว่า **ภนฺเต นาคเสน** ข้าแต่พระนาคเสนผู้เป็นเจ้า โยมจะได้เจรจามุสาวาทหาไม่ได้ นามบัญญัติชื่อว่ารถนั้น อาศัยสัมภาระเครื่องรถพร้อมกันหมด คือองอนและจักรเพลลา และคันชักรถ และเรือนรถ และเชือกรถ และประภูักกับแอกลั่นทั้งหมด จึงได้บัญญัตินามชื่อว่ารถ นะพระผู้เป็นเจ้า พระผู้เป็นเจ้าจงทราบด้วยประการฉะนี้

พระนาคเสนจึงมิเถรวาจาถวายพระพรว่า ดูรานะบพิตรพระราชสมภารผู้ประเสริฐในบรมโหดวรรย์ อาตมาก็เหมือนกัน ที่ถวายพระพรไว้ว่า ชื่อนาคเสนนั้นจะได้มุสาหาไม่ได้ อาศัยอาการ ๓๒ ของอาตมาเป็นอาทิ คือ เกศาโลมาตลอดถึงมัตถลุงคั่งทั้งหมด จึงได้นามบัญญัติปรากฏชื่อนานาคเสน เหมือนชื่อว่ารถ อาศัยสัมภาระทั้งหมดจึงเรียกว่ารถยาน ก็สมด้วยคำท่านปญฺจาราภิกษุณี กล่าวในที่เฉพาะพระพักตร์ของสมเด็จพระทศพลพิชิตมารโมลี ยุติด้วยวาระแห่งพระบาลีว่า

ยถาปิ อญคสมภาโร
เอวံ ขนฺธเสฏฺฐ สนฺตเสฏฺฐ

โหติ สฬฺโห รโถ อิติ
โลโก สตฺโตติ สมฺมตฺติ

กระแสดความว่า **สฬฺโห รโถ อิติ** อันว่าสัมภาระเครื่องรถพร้อมทั้งหมด ได้นามบัญญัติ เรียกว่ารถ **ยถา** มีครุวนาฉั่นใด **สตฺโตติ สมฺมตฺติ** ได้ชื่อว่าสัตว์ว่าบุคคลนี้ก็อาศัยมีชั้นพร้อม ๕ ประการ **เอวံ เมาะ ตถา** เปรียบปานดังรถนั้น ขอถวายพระพร

สมเด็จพระเจ้ากรุงมิลินท์ภูมินทรอธิบดี ทรงพระสวณาการแก้ปัญหานี้ มีน้ำพระทัย ท้าวเธอปรีดาปราโมทย์ออกพระโอษฐ์ตรัสช่องสาธุการว่า สธุสะพระผู้เป็นเจ้าของแก้ปัญหา **อจฺฉริยํ** โยมอัศจรรย์นักหนา โยมสำคัญว่าอยู่โยมแล้วทีเดียว พระผู้เป็นเจ้านี้เฉลียวฉลาด สามารถนักหนา กลับกล่าวปัญหาเปรียบเทียบอุปมาวิจิตรให้คนทั้งหลายคิดเห็นกระจ่างแจ่มใส **ยทิ พุทฺโธ ติฏฺฐเจยฺย** ถ้าแม้ว่าสมเด็จพระชินนทรทศพล ยังสถิตมีพระชนม์อยู่นี้จะโปรดปราน ตรัสสาธุการประทานที่ฐานันดร ให้เป็นเอกบุคคลข้างแก้ปัญหา ในกาลบัดนี้

นามปัญหา คำรบ ๑ จบเท่านี้

วสสปัญหา ที่ ๑

สมเด็จพระเจ้ากรุงมิลินท์ภูมินทรอธิบดีมีพระราชโองการตรัสถามวสสปัญหาสืบต่อไปว่า **ภนฺเต นาคเสน** ข้าแต่พระนาคเสนผู้เป็นเจ้า **กติวสฺโส** พระผู้เป็นเจ้ามีพรรษาเท่าไร

พระนาคเสนถวายพระพรว่า อาตมามีพรรษาได้ ๗ พรรษา

สมเด็จพระเจ้ามิลินท์ภูมินทรอธิบดีมีพระราชโองการตรัสซักว่า **ภนฺเต นาคเสน** ข้าแต่พระผู้เป็นเจ้านาคเสน พรรษานับได้ ๗ ปีนั้น นับพระผู้เป็นเจ้าเข้าด้วยหรือ หรือนับแต่ปีนั้น ๗ มิได้อาศัยผู้เป็นเจ้า ในกาลบัดนี้

กิริ ดั่งจะรู้มาว่า พระเจ้ามิลินท์ภูมินทรอธิบดีวันนั้นทรงเครื่องปลัณธนาภรณ์พวงดอกไม้ มีพระฉายปรากฏลงไปที่อุทกมณีกาละอะอมแก้ว พระนาคเสนเห็นประจักษ์แล้วจึงถวายพระพร ว่า **มหาราช** ดุรานะบพิตรพระราชสมภารผู้ประเสริฐในสิริมไหศวรรย์ พระฉายที่ปรากฏใน กะละอะอมแก้วนั้น นับเนื่องอาศัยในพระองค์ของมหาบพิตรด้วยหรือประการใด

กรุงมิลินท์ป็นสาครราชธานีจึงมีพระราชโองการตรัสว่า **ภนฺเต** ข้าแต่พระผู้เป็นเจ้าของเจ้าเงาที่ปรากฏในกะละออมแก้วนี้ก็อาศัยเนื่องไปแต่ตัวโยม

พระนาคเสนก็โหม่นม่อมเป็นอุปมาว่า **มหาราช** ขอถวายพระพรบพิตรพระราชสมภารผู้ประเสริฐในสิริมหิศจรรย วรรษาของอาตมานี้ก็เหมือนกัน อาศัยอาตมาบรรพชามาคณนานับได้ ๗ พระวรรษา ในกาลบัดนี้

สมเด็จพระเจ้ามิลินท์ป็นพิภพ ได้ทรงฟังก็มอบนบช่องสาธุการว่า สรุสปัญหาเปรียบของพระผู้เป็นเจ้าของเจ้าเอามาเปรียบนี้ไม่ผิด ฟังนี้วิจิตรอัศจรรย์ครั้น

วัสสปัญหา คำรบ ๒ จบเท่านี้

เถรสลตักขปฏิภาณปัญหา ที่ ๓

อถ โข มิลินฺโท ราช ครั้งนั้นสมเด็จพระเจ้ากรุงมิลินท์ภูมินทราธิบดี มีสุนทรพจนารถพระราชโองการถามอรรถปัญหาสืบไปว่า **ภนฺเต นาคเสน** ข้าแต่พระนาคเสนผู้เป็นเจ้าของอันว่าบรรพชาของพระผู้เป็นเจ้านี้ **โก ปรมตฺถ** มีประโยชน์อันอุดมดีอย่างไร **กิมตฺถ** ธิยาประโยชน์ด้วยสิ่งอันใดจึงบรรพชา พระผู้เป็นเจ้าของเจ้าจงวิสันนาแก้ไขให้แจ่มก่อน

พระนาคเสนจึงถวายพระพรว่า **มหาราช** ดูกบพิตรพระราชสมภารผู้ประเสริฐในสิริราชสมบัติไฮศวรรย บรรพชาของอาตมานั้นเป็นประโยชน์ดับเสียซึ่งทุกข์ที่มีในสันดาน แล้วมิให้ทุกข์ประการอื่นบังเกิดได้ ประการหนึ่งบรรพชาของอาตมานี้ประเสริฐยิ่งนัก จักให้เป็นประโยชน์แก่มนุษย์นิกรเทวดา มนุษย์นิกรเทวดาไหว้นบเคารพบูชาถวายไทยทาน บรรดาที่จะให้เกิดผลเมื่อสิ้นชนม์มรณกาลแล้ว เดชะผลที่ได้กระทำสักการถวายทานแก่รูปอันบรรพชาก็จะปิดเสียซึ่งประตุงตุรบาบย ก็จะได้ไปชมสมบัติ ๓ ประการ คือมนุษย์สมบัติ สวรรค์สมบัติ นิพพานสมบัติ เหตุฉะนี้รูปจึงว่า บรรพชาของรูปนี้โสด จะให้เป็นประโยชน์แก่นิกรมนุษย์เทวดาทั้งหลาย ขอถวายพระพร

พระเจ้ากรุงมิลินท์ป็นสาครนคร ได้ทรงฟังพระนาคเสนสำแดงแจ้งกระจ่าง ก็มีได้มีทางที่จะชักใช้ ก็หันเหเสประภาษพจนารถอื่นไปว่า **ภนฺเต นาคเสน** ข้าแต่พระผู้เป็นเจ้านาคเสนโยมน้อยอยากจะใคร่พูดอยากใคร่เจรจาพาทีกันด้วยพระผู้เป็นเจ้านักหนา

พระนาคเสนจึงมีเถรวาจาว่า ดูรานะมหาบพิตรจะเป็นอะไร ตรัสว่ากระไรจงตรัสเถิด แต่บพิตรผู้ประเสริฐอย่าประภาษด้วยราชวาท จงตรัสกับอาตมาเป็นบัณฑิตวาท

พระเจ้ามิลินท์นรินทรราชจึงประภาษถามว่า **ภนฺเต** ข้าแต่พระผู้เป็นเจ้า บัณฑิต-
วาทนักปราชญ์เจรจานี้เจรจาประการใด โยมยังสงสัยอยู่ นิมนต์วิสัชนาไปก่อน

อ้อ ขอถวายพระพร ธรรมดาว่าปราชญ์เจรจาย่อมสุนทรอ่อนหวานมิได้เจรจาหักหาญข่มขี่ **ปฏิกุμμม** กระทำดีเรียบร้อย ถ้อยคำย่อมกระทำให้วิเศษต่าง ๆ ย่อมกระทำปฏิเสธกันทาง การอกุศลกรรม **อเวจฺณ** ย่อมกระทำเคล้าคลึงโน้มน้อมเข้าในสิ่งเป็นกุศล มีรักษาศีลให้ทาน เป็นต้น **น กุปฺพนฺติ** มิได้กำเริบรานร้ายกาจ ธรรมดาว่าปราชญ์ย่อมเจรจาอุจจาทมาวิสัชนาจะนี้ ขอถวายพระพร

พระเจ้ากรุงมิลินท์ภูมินทรอธิบดี มีพระราชโองการถามว่า **ภนฺเต นาคเสน** ข้าแต่ พระนาคเสนผู้เป็นเจ้าผู้ฉลาด อีกประการหนึ่งที่พระผู้เป็นเจ้าว่าราชวาทคือคำกษัตริย์ชัตติย-
มหาศาล นั้นเป็นประการใด จงวิสัชนาให้โยมฟังก่อน

ขอถวายพระพร บรมกษัตริย์ชัตติยมหาศาลจะตรัสย่อมหักหาญเอาด้วยปัญญาของตน ปฏิญญาณในวัตถุสิ่งเดียว ได้ตรัสให้กระทำดังนี้ ถ้ามีผู้ใดขัดพระราชโองการโสด โทษก็มียิ่งแก่
ผู้นั้น อันกษัตริย์นี้จะตรัสเจรจาพาทีมิได้อุ่นโลมตามใคร ความกระนี้จึงไม่ให้ตรัสด้วยอาตมา
เป็นคำราชวาท บพิตรจะตรัสเป็นราชวาทกับอาตมา อาตมาก็มิได้สนทนาด้วยบพิตรพระราช-
สมภาร ในกาลบัดนี้

ขณะนั้นสมเด็จพระเจ้ามิลินท์ภูมินทรอธิบดี มีพระราชโองการตรัสว่า **ภนฺเต นาคเสน**
ข้าแต่พระนาคเสนผู้เป็นเจ้า โยมนี้จะเอาคำนักปราชญ์มาเจรจา มิได้พูดกับพระผู้เป็นเจ้าโดยคำ
ท้าวคำพระยา

อ้อ ถ้ากระนั้นจะตรัสอย่างไรเร่งตรัสมาเถิด ขอถวายพระพร

พระเจ้ากรุงมิลินท์ปิ่นสาคลนคร จะลองปัญญาพระผู้เป็นเจ้าว่าจะเขลาเคลิ้มประการใด
จึงตรัสไต่ถามเป็นสำนวนลมปากเปล่าอีกแล้วว่า โยมจะถามพระผู้เป็นเจ้า

บพิตรจะถามอย่างไร จงถามเถิด

โยมถามแล้ว

ขอถวายพระพร อาตมาแก้แล้ว

พระผู้เป็นเจ้าของเจ้าแก้อย่างไร จงวิสาขนาให้แจ่มก่อน

ขอถวายพระพร อาตมาแก้แล้ว

พระเจ้ากรุงมิลินท์ภูมินทรอธิบดีได้ถามปัญหาสำนวนเปล่าเช่นนี้ทีหนึ่งแล้วกลับมาถามซ้ำอีกเล่า หวังจะลองปัญญาพระนาคเสนว่าจะเฉลาหรือฉลาด จะยังยืนอยู่ไม่ครั่นคร้ามหรือประการใดเท่านั้น

เถรัสติกขปฏิภาณปัญหา คำรบ ๓ จบเท่านี้

อถ โข มลินทสฺส รณฺโณ เอตทโหสิ แท้จริงอันดั้นนั้นมา สมเด็จพระมกษัตราธิราชมิลินท์ภูมินทรอธิบดี ทรงพระราชดำริจะเห็นว่า **อภัย ภิกขุ** พระภิกษุรูปนี้ **ปณฺทิต** มีปัญญาอาจสามารถที่จะวิสาขนาได้ อาตมาจะถามโดยเหตุอันพิเศษหลาก ๆ มากนักหนา เวลานี้ก็เป็นเวลาสายณห์ตะวันอัสดงลงลับไป **เสว** ต่อวันรุ่งพรุ่งนี้จะให้นิมนต์พระนาคเสนเข้าไปสู่พระราชฐานของอาตมา จะถามอรรถปัญหาก็หลาก ๆ มากกว่านี้ ดำริแล้วพระเจ้ากรุงมิลินท์ภูมินทรอธิบดีมีพระราชโองการสั่งเทวมนัตยอำมาตย์ผู้ฉลาดว่า ดูกรเทวมนัตยอำมาตย์ จงอาราธนาพระผู้เป็นเจ้าของนาคเสนให้เข้ามาสั่งสนทนากับด้วยเราในราชนิเวศน์แต่เพลเช้าอย่าให้พระผู้เป็นเจ้าของไปในที่อื่น ตรัสแล้วพระองค์ก็ลาพระภิกษุแปดหมื่นกับพระนาคเสนเสด็จถึงประตูสงไชยบริเวณวงวัด **อสฺส อภิชฺยทิตฺวา** ก็เสด็จขึ้นหลังอาชาชาติสินธพพระที่นั่งทรง พร้อมด้วยหมู่ นิกเรสนจตุรงค์ พระองค์ก็ตรัสบ่นแต่ว่า นาคเสน นาคเสน มาบนหลังสินธพ พระที่นั่งกระแทกถึงประตูพระราชวัง เสด็จเข้ายังอันเตปรุราชนิเวศน์ตำหนักทองของพระองค์ในกาลครั้งนั้น

ฝ่ายเทวมนัตยอำมาตย์ ก็อาราธนาพระนาคเสนดูกระแสนพระราชโองการ ส่วนพระนาคเสนก็ขึ้นบันรับอาราธนา **ตสฺส รตฺติยา อจฺจเยน** ครั้นรุ่งราษราตรีรัศมีทิวากรสว่างกระจ่างฟ้า ฝ่ายว่าอำมาตย์ทั้งหลาย ๔ คน ชื่อว่าเนมิตตยอำมาตย์คน ๑ ชื่อว่าอันตกายอำมาตย์คน ๑ ชื่อว่าอังกรอำมาตย์คน ๑ ชื่อว่าสัพพทินนอำมาตย์คน ๑ ลีริเป็น ๔ คนด้วยกัน จึงทูลสมเด็จพระเจ้ามิลินท์ภูมินทรอธิบดีว่า ขอเดชะฝ่าละอองธุลีพระบาทปกเกล้าปกกระหม่อม เพลาเช้าวันนี้ทรงพระกรุณาจะให้พระนาคเสนมาสู่ราชฐานหรือประการใด

จึงมีพระราชโองการตรัสว่า เออให้เธอเข้ามาเถิด

อำมาตย์จึงทูลว่าข้าแต่พระองค์ผู้ประเสริฐ พระภิกษุบริวารพานจะมากถึงแปดสิบพัน จะโปรดให้พระนาคเสนนั้นนิมนต์มาด้วยเท่าไร

จึงมีพระราชโองการตรัสว่า ตามแต่ใจพระนาคเสนท่านจะพามา

ลัพพทินนอำมาตย์จึงทูลว่า ขอพระราชทานให้พระนาคนิมนต์พระสงฆ์มาด้วย ๑๐ องค์ อย่าให้เอามากเลย

พระราชโองการตรัสว่า ลัพพทินนะเอ๋ย อย่าบังคับเลย ตามใจท่านจะเกิด ลัพพทินนอำมาตย์ก็ทูลขัดพระราชโองการถึง ๓ ครั้ง ดังนี้

สมเด็จพระเจ้ากรุงมลิณฑุมินทราธิบดี จึงมีพระราชโองการตรัสว่า ดูกรลัพพทินนะ ของที่จะเลี้ยงพระภิกษุนี้สิ้นไปไม่มีหรือประการใด ท่านจะเข้ามาเท่าไรตามใจท่าน โภชนาอาหารในราชฐานของเรามีเป็นนักเป็นหนา จังหันจะไม่พอเพียงที่จะเลี้ยงท่านหรือประการใด

ลัพพทินนะฟังพระราชโองการก็ก้มหน้านั่งนิ่งอยู่ หารู้ที่จะรู้ทูลขัดขัดพระราชโองการไม่

ส่วนอำมาตย์ทั้ง ๔ ได้สวณาการฟังกระแสพระราชโองการดังนี้ อำมาตย์ทั้ง ๔ คือ ลัพพทินนะ เนมิตติยะ เจ้าอังกุระ และเจ้าอันตกายะ ก็พากันถวายบังคมลาอุกมาขมิ้มมัน มีทันใดก็ถึงอสงไขยบริเวณ จึงเข้าไปสู่สำนักพระนาคนอนงค์เอกอเสกชบุคคล นิมนต์พลันว่า **ภนฺเต** ข้าแต่พระผู้เป็นเจ้า มีพระราชโองการให้กระหม่อมฉันมานิมนต์พระผู้เป็นเจ้าให้เข้าไปฉันยังนิเวศน์วังใน กับภิกษุบริวารมากเท่าใดก็ตามน้ำใจพระผู้เป็นเจ้าจะพาเข้าไปในกาลบัดนี้

อถ โข อายสฺมา นาคเสน ขณะนั้นพระนาคนอนงค์พระอรหันต์อันมีอายุมิ่งมงกุฎโมลีได้ฟังอำมาตย์ทั้ง ๔ อาราธนา **ปตฺตจิวรมาทาย** ก็นุ่งสบงทรงจีวรมีพระกรจับบาตร พาสงฆ์แปดหมื่นลีลาศมาเป็นอันดับกัน **ปุพฺพณฺทสมเย** แต่เพลเข้าพระผู้เป็นเจ้าก็เข้าสู่พระราชธานี ฝ่ายอำมาตย์ทั้ง ๔ ก็ตามไปด้วยกัน

อันตกายปัญหา ที่ ๔

อันตกายอำมาตย์นั้น จึงถามปัญหาพระนาคนอนงค์เอกอรหันต์ว่า **ภนฺเต** ข้าแต่พระผู้เป็นเจ้า พระผู้เป็นเจ้ากล่าววานนี้ว่า ชื่อของพระผู้เป็นเจ้าชื่อนาคเสน แต่ว่าชื่อนาคเสนนี้มีได้จัดเป็นสัตว์เป็นบุคคล นี่แหละข้าพเจ้ายังสงสัย พระนาคนอนิจถามอันตกายะไปว่า ท่านเข้าใจว่าอะไรชื่อนาคเสน

อันตกายะจึงกล่าววาจาว่า ข้าแต่พระผู้เป็นเจ้า ข้าพเจ้าเข้าใจว่าลมหายใจเข้าออกในกายนี้ยังมีอยู่ตราบใด ก็ชื่อว่ามีชีวิตอยู่ เหมือนอย่างพระผู้เป็นเจ้าจะนี้มีชีวิตอยู่ได้ชื่อนาคเสน

ขณะนั้นพระนาคเสนจึงถามว่า ดูกุรอำมาตย์ อาตมาจะถามท่าน ถ้าแม้ว่าลมระบาย หายใจออกจากกายมิได้กลับเข้าภายในกาย คน ๆ นั้นจะตายหรือว่าหามีได้

อันทกายอำมาตย์จึงว่า ข้าแต่พระผู้เป็นเจ้า ลมไม่เข้าไปภายในกาย ลมออกไป ภายนอกกายไม่กลับเข้าไปในกายแล้ว ผู้นั้นก็ตาย

พระนาคเสนองค์อรหันต์ท่านจึงว่า ถ้าจะนั้น ดูกุรอันทกายะ คนที่เป่าแตรเป่าสังข์ ทั้งหลาย ลมออกนอกกาย จะมีตายสิ้นหรือ

อันทกายอำมาตย์ว่าไม่ตาย

พระนาคเสนองค์อรหันต์จึงว่า ดูกุรอันทกายะ เหมือนช่างทองทั้งหลายเป่ากลอง ประสานทองก็ดี คนพวกนี้ลมออกนอกกายไม่กลับเข้าไปในกายนี้ จะตายหรือประการใด อนึ่งเล่า คนที่เป่าปี่กระนี้จะมีตายหรือ

อันทกายะจึงว่าไม่ตาย

พระนาคเสนจึงว่า ดูกุรอันทกายะ เออท่านลืว่าลมออกนอกกายไม่เข้าไปภายในกาย แล้วก็ตาย ก็ทำไมคนทั้งหลายที่เป่าแตรและเป่าสังข์ คนทั้งหลายที่เป่ากลองประสานทองและ คนที่เป่าปี่ คนทั้งหลายนี้ลมออกนอกกายจึงไม่ตายเล่าเพราะเหตุอย่างไร

อันทกายะก็สนใจไม่รู้ที่จะแก้ไข จึงว่า ข้าแต่พระผู้เป็นเจ้า ข้าพเจ้าไม่เข้าใจ นิมนต์ พระผู้เป็นเจ้าแก้ไขออกให้แจ้งเถิด ข้าพเจ้ารู้อะไรจะไปตอบโต้ถ้อยคำกับพระผู้เป็นเจ้าเล่า

ครั้งนั้นพระนาคเสนจึงว่า ดูกุรอันทกายะ ท่านว่าลมนี้คือลมหายใจเข้าออก ลมหายใจ เข้าออกนี้เป็นกายสังขาร

อันทกายะจึงถามพระนาคเสนว่า ข้าแต่พระผู้เป็นเจ้า กายสังขารตั้งอยู่ที่ไหน

พระนาคเสนจึงบอกให้ว่า กายสังขารนี้มีในขันธิ์ ตั้งอยู่ในขันธิ์ ว่าแล้วเท่านั้น พระ นาคเสนก็สำแดงธรรมเทศนาแก้ไขให้อันทกายอำมาตย์ฟัง

อันทกายะตั้งใจสวณาการไป ก็มีจิตเลื่อมใสโสมนัสศรัทธาเคารพพระศรีรัตนตรัยเป็น อุบาสกในพระศาสนา

ตกว่าพระนาคเสนว่า ลมอัสสาสะปัสสาสะคือลมหายใจเข้าออกนี้เป็นกายสังขาร ถ้า แหละท่านทายกไม่เข้าใจว่ากายสังขารนี้คือลมบำรุงกาย นัยหนึ่งว่าลมหายใจเข้าออกนี้เป็นรูป

เนื่องมาแต่มหาภูตรูปคือวาโยธาตุ ลมหายใจเข้าออกนี้เรียกว่ากาย จะถือว่าเป็นชีวิตนั้นไม่ควร และกายสังขารคือลมหายใจเข้าออกนี้ก็ตั้งอยู่ในชั้นทั้ง ๕ มีรูปชั้นเป็นต้น อธิบายทั้งนี้จะให้เข้าใจว่ากายสังขารนี้เป็นชื่อแห่งลมหายใจเข้าออก โลกย่อมพูดกันว่าเราท่านทุกวันนี้ มีลมหายใจเข้าออกอยู่ก็ว่าคน และคำอันนี้ว่าแต่พอจะให้เห็นพระทุกชั้นพระอนิจจังพระอนัตตา แต่ว่าลมหายใจเข้าออกนี้จะถือว่าพร้อมกันอยู่แล้ว เรียกว่าเป็นชีวิตนั้นไม่ได้ เป็นแต่บำรุงกาย บำรุงชีวิตและลมหายใจ จะเป็นชีวิตหามีได้

อันทกายปัญหา คำรบ ๔ จบเท่านี้

ปัพพชาปัญหา ที่ ๕

อก โข นาคเสน อันดับนั้นแท้จริง เมื่อพระนาคเสนผู้มีอายุ มิ่งมงกุฏวิสุทธิสงฆ์ องค์อรหันต์ เทศนาโปรดอันทกายอำมาตย์แล้ว ก็ดำเนินลีลาเข้าสู่พระนิเวศน์วังใน เสด็จขึ้น ไปบนปราสาท นิสังนาการนั่งเหนือปัญญุตตาอาสน์กับพระภิกษุแปดหมื่น

สมเด็จพระเจ้ามิลินท์ปิ่นพิภพพื้นชมพูทวีป ก็ทรงรีบรัดเร่งให้ปรนนิบัติด้วยโภชนียะ ของเคี้ยวของกัดดูดดื่มอันประณีตบรรจง ยังพระนาคเสนกับพระภิกษุสงฆ์ให้อิ่มหน้าสำราญแล้ว สมเด็จพระบรมบพิตรก็ถวายไตรจีวรให้ทั้งแปดหมื่นแล้ว ก็มีพระทัยชื่นชมต่อบรมทาน จึงมีพระราชโองการให้พระนาคเสนเอาภิกษุหนุ่มไว้แต่ ๑๐ องค์ นิมนต์พระภิกษุมากกว่านั้นอันเฒ่า แก่กล้วนนั่งเจ็บหลัง นิมนต์กลับไปยังอสงไขยบริเวณ

ส่วนสมเด็จพระมิลินท์ก็จับเอาอาสนะนั่งใกล้พระนาคเสนองค์เอกอรหันต์ **อายสุมนต์ นาคเสน เอตทโวจ** จึงมีสุนทรพจนารักราชโองการประภาษว่า ข้าแต่พระนาคเสนผู้เป็นเจ้า **มย** เราทั้ง ๒ นี้จะสนทนาพาทีด้วยเหตุอันใดดี ในกาลบัดนี้

ฝ่ายพระนาคเสนเถรเจ้า จึงมีเถรวาจาถวายพระพรว่า **มหาราช** ดูรานะบพิตรพระราชสมภารผู้ประเสริฐ อาตมากับมหาบพิตรนี้คิดว่าจะสนทนากันที่เป็นประโยชน์ ขอถวายพระพร

ขณะนั้นกรุงมิลินท์ปิ่นประชากรมีสุนทรพจนารักราชโองการ ตรัสถามปัญหาเหมือน อันถามแล้วในวันก่อนนั้นว่า **ภนเต** ข้าแต่พระผู้เป็นเจ้า บรรพชาของพระผู้เป็นเจ้าอุดมอย่างไร บรรพชานี้จะให้ประโยชน์อะไร

พระนาคเสนก็แก้ไขเหมือนอันวิสัยนาในวันก่อนว่า ขอถวายพระพร บรรพชานี้เพื่อจะให้ระงับทุกข์คือทุกข์ ๔ กอง มีชาติทุกข์เป็นต้นให้ระงับดับไป มิให้ทุกข์อื่นบังเกิด คือ จะเกิดอีกนั้นมิให้มีประการ ๑ อีกประการหนึ่งเล่า **ปรมตโถ** มีอรรถอันอุดมคือ จะให้ได้พระนิพพาน **อนุปาทาโน** หาเชื้อกิเลสตัณหาไม่ได้ ขอถวายพระพร สิ้นคำวิสัยนาพระนาคเสนเท่านี้

พระเจ้ากรุงมิลินท์ภูมินทรอธิบดี เอาปัญหาที่ถามแล้ว กลับเอามาถามอีก หวังจะตั้งเป็นเหตุจะได้ถามลักษณะแห่งบุคคลบรรพชา เหตุฉะนั้นพระองค์จึงมีพระราชปจฉาถามพระนาคเสน ฉะนั้นว่า **ภนฺเต** ข้าแต่พระผู้เป็นเจ้า ลักษณะบุคคลจะเข้าบรรพชาบวชในพระพุทธศาสนานี้มีประโยชน์อย่างไร

พระนาคเสนถวายพระพรว่า ดูรานะบพิตรพระราชสมภารผู้ประเสริฐในสิริมไหศวรรย์ คนทั้งหลายคิดต่างกัน บางพวกนั้น **ราชวินิตา** คือ ท้าวพระยาเบียดเบียนใช้สอย หนีออกไปบวชในพระพุทธศาสนาก็มี **ราชาโนวงกตตถาย** บางทีบรรพชาเพื่อจะให้คุ้นเคยท้าวพระยา รู้จักมักใคร่ก็มี **อิสสริยตถาย** บางทีบวชเพื่อจะได้อิสริยยศเป็นที่ทางอันใหญ่ **ชีวิกตถาย** บางทีบวชเพื่อจะได้อาหารเลี้ยงชีวิต **ภยภิตาย** บางทีคิดกลัวภัยโจรจะคอยฆ่า กลัวภัยท้าวพระยาจะฆ่าตี กลัวภัยเจ้าหนี้ยะตามทวง กลัวสิ่งทั้งปวงนี้ก็หนีเข้าบรรพชา ที่ว่าจะคิดถึงตัวกลัวภัยในสงสาร ออกบรรพชาปรารถนาพระนิพพานก็มี ขอถวายพระพร

พระเจ้ากรุงมิลินท์ปิ่นสาคลนคร จึงมีพระราชโองการย้อนถามว่า ข้าแต่พระผู้เป็นเจ้า พระผู้เป็นเจ้านี้มาบรรพชาจะปรารถนาอย่างไร นิมนต์วิสัยนาให้แจ้งก่อน

พระนาคเสนถวายพระพรว่า ดูรานะมหาบพิตร อาตมานี้บรรพชาแต่ยังเป็นทารกได้ ๗ ขวบก็หาไม่รู้ไม่ ครั้นจำเริญใหญ่ขึ้นมา ท่านสมณะที่เป็นสากยบุตรพุทธชินโรสผู้ใหญ่ฝึกสอน อาตมาโดยให้มีสติปัญญารู้ซึ่งพุทธาธิบาย บัดนี้อาตมาบรรพชาก็หมายจะใคร่ได้พระนิพพาน ขอถวายพระพร

สมเด็จพระเจ้ากรุงมิลินท์ปิ่นสาคลนครก็รับคำสรรเสริญว่า **กลฺโลสิ** พระผู้เป็นเจ้า กล่าวนี้สมควรแล้ว

ปัญพชาปัญหา คำรบ ๕ จบเท่านี้

ปฏิสนธิคหณปัญหา ที่ ๖

ครั้งนั้นพระเจ้ากรุงมิลินท์ภูมินทราธิบดีจึงมีพระราชปุจฉาถามอรรถปัญหานั้นต่อไปว่า
ภนฺเต นาคเสน ข้าแต่พระนาคเสนผู้เป็นเจ้า คนที่ตายไปแล้ว จะไม่ปฏิสนธิเกิดมาเป็นร่างกาย
 จิตใจสูญไปนี้ จะมีบ้างหรือ หรือว่าไม่มี

พระนาคเสนได้ฟังพระโองการฉะนี้จึงถวายพระพรว่า ดูรานะมหาบพิตร คนบาง
 จำพวกดับจิตแล้วไม่เกิดอีกก็มี ที่กลับมาเกิดอีกก็มี

พระเจ้ากรุงมิลินท์ภูมินทราธิบดีจึงซักถามต่อไปว่า ข้าแต่พระผู้เป็นเจ้า พระผู้เป็น
 เจ้าว่าบุคคลที่ดับจิตไม่ได้เกิดอีกนั้น ได้แก่คนจำพวกใด คนที่ดับจิตตายไปแล้วกลับเกิดใหม่นั้น
 ได้แก่คนจำพวกใด นิมนต์วิสัชนาไปให้แจ้งก่อน

พระนาคเสนถวายพระพรว่า **มหาราช** ดูรานะบพิตร คนที่มีราคะโทกิเลสดับจิตแล้วเกิด
 ใหม่ ที่หาภิเลสมิได้ดับจิตแล้วไม่เกิดอีก ขอถวายพระพร

พระเจ้ากรุงมิลินท์จึงย้อนถามว่า ก็พระผู้เป็นเจ้านี้เล่าดับจิตแล้วจะเกิดใหม่ หรือว่าไม่
 เกิดอีกในภพเป็นประการใด

พระนาคเสนวิสัชนาแก้ไขว่า **มหาราช** ดูรานะบพิตรพระราชสมภารผู้ประเสริฐ ถ้าว่า
 อาตมาประกอบไปด้วยกิเลส ดับจิตไปก็ต้องเกิดใหม่ ถ้าว่าอาตมาหาภิเลสมิได้ก็จะดับสูญไป
 ไม่เกิดอีก ขอถวายพระพร

สมเด็จพระเจ้ากรุงมิลินท์ปิ่นสาคลนคร ก็มีพระโองการสรรเสริญว่า **กถุโลสิ** พระผู้เป็น
 เจ้าวิสัชนานี้สมควรแล้ว

ปฏิสนธิคหณปัญหา คำรบ ๖ จบเท่านี้

มนสิการปัญหา ที่ ๗

ราชา สมเด็จพระเจ้ามิลินท์ปิ่นกษัตริย์มีพระราชโองการตรัสถามอรรถปัญหานั้นต่อไปว่า
ภนฺเต นาคเสน ข้าแต่พระนาคเสนผู้เป็นเจ้า โยมนี้อย่างสงสัยอยู่ ด้วยบุคคลไม่ปฏิสนธิคือไม่เกิด
 ใหม่นั้น ไม่เกิดใหม่ด้วยโยนิสมนสิการดังฤา

พระนาคเสนถวายพระพรว่า **มหาราช** ดุรานะบพิตรพระราชสมภารผู้ประเสริฐในศฤงคาร บุคคลไม่ปฏิเสธเกิดใหม่นั้น ด้วยโยนิโสมนสิการกับกุศลธรรมอื่นที่บำเพ็ญไว้แต่ก่อน มีบารมี เต็มตามกำหนดให้สำเร็จพระนิพพาน อีกกับปัญญาพร้อมด้วยสิ่ง ๓ ประการนี้ จึงมิได้เกิดใหม่ ขอถวายพระพร

พระเจ้ามิลินท์มีพระราชโองการซักถามว่า **ภนฺเต นาคเสน** ข้าแต่พระนาคเสนผู้มีปรีชา ญาณ โยนิโสมนสิการนั้นไม่ใช่ปัญญาหรือประการใด

พระนาคเสนวิสัชนาแก้ไขว่า โยนิโสมนสิการมิใช่ปัญญา และโยนิโสมนสิการนั้นมี ลักษณะสถาน ๑ ปัญญามีลักษณะสถาน ๑ และโยนิโสมนสิการนั้น มีในสันดานแห่งสัตว์ทั้งหลายคือวัวควายช้างม้า สรรพสัตว์ทั้งปวงเหล่านี้และสัตว์ดังพรรณนานี้จะได้มีปัญญามีได้ มีแต่โยนิโสมนสิการ ขอถวายพระพร

มนสิการปัญหา คำรบ ๗ จบเท่านี้

มนสิการลักษณะปัญหา ที่ ๘

สมเด็จพระเจ้ากรุงมิลินท์ภูมินทรอธิปัตย์มีพระราชโองการตรัสถามด้วยลักษณะแห่ง โยนิโสมนสิการว่า **ภนฺเต นาคเสน** ข้าแต่พระผู้เป็นเจ้านาคเสนผู้ปรีชาญาณ และโยนิโสมนสิการนั้นมีลักษณะอย่างไร

พระนาคเสนจึงวิสัชนาแก้ไขว่า โยนิโสมนสิการนั้น **อุตฺตสาทลฺกฺขณ** มีลักษณะให้ อดุสสาหะมีพยายามความเพียรประการ ๑ **คหฺรลฺกฺขณ** มีลักษณะจะถือเอาให้ได้ เหมือนกับ สัตว์เป็นต้นว่าแพะลาโคมหิสา ถึงจะผูกไว้ก็คงจะเดินไปกินหญ้านั้นประการ ๑ ขอถวายพระพร

พระเจ้ากรุงมิลินท์ปิ่นสาคลนครจึงมีพระราชโองการถามว่า ข้าแต่พระนาคเสนผู้ ประเสริฐด้วยปรีชาญาณ ลักษณะปัญญานั้นอย่างไร

พระนาคเสนวิสัชนาแก้ไขว่า **มหาราช** ดุรานะบพิตรพระราชสมภารผู้ประเสริฐในสิริ มโหศวรรย์ ปัญญานั้นมีลักษณะตัดให้ขาด ขอถวายพระพร

พระเจ้ากรุงมิลินท์ปิ่นสาคลนคร มีพระราชโองการนิมนต์พระนาคเสนผู้ปรีชาญาณ ให้กระทำอุปมา จึงตรัสว่า **ภนฺเต นาคเสน** ข้าแต่พระนาคเสนผู้ประกอบด้วยปรีชาญาณ

ลักษณะโยนิโสมนสิการ กับลักษณะปัญญา ที่พระผู้เป็นเจ้าวิไลชื่อนามนี้ โยมฟังยังกลางแกลง อยู่ นิมนต์อุปมาให้แจ่มก่อน

พระนาคเสนจึงถวายพระพรอุปมาว่า **มหาราช** ดุรานะมหาบพิตรพระราชสมภารผู้ ประเสริฐในศฤงคาร ลักษณะโยนิโสมนสิการกับลักษณะปัญหานี้ ถ้าจะเปรียบเป็นอันเดียว เหมือนเกี่ยวข้าว ลักษณะชานาเกี่ยวข้าว นั้น เขาทำประการใด

อ้อ โยมเข้าใจอยู่

มหาราช ดุรานะบพิตรพระราชสมภารผู้ประเสริฐในมโหศวรรย์ ชานาเกี่ยวข้าว นั้นเขา ทำอย่างไร

อ้อ ชานานั้นเขาเอาเท้าเหยียบต้นข้าวไว้มิให้ขยาย **วามทดเถน** มือซ้ายหนึ่งเอารวงข้าว นั้นมา **ทกขินทดเถน** มือขวาจับเคียวเกี่ยวกระชากให้รวงข้าวขาดติดมือเบื้องซ้าย ชานาทั้งหลายเขากระทำอย่างนี้ โยมรู้อยู่

มหาราช ดุรานะบพิตรผู้ประเสริฐในสิริมโหศวรรย์ ความนี้ฉันใด มือซ้ายที่ถือรวงข้าวไว้ ได้แก่โยนิโสมนสิการอันมีลักษณะถือเอา มือขวาที่ถือเคียวเกี่ยวรวงข้าวตัดกระชากให้ขาดนั้น ได้แก่ปัญญาอันมีลักษณะตัดให้ขาด ด้วยประการดังนี้

พระเจ้ากรุงมิลินท์ภูมินทราธิบดี ได้ฟังพระนาคเสนอุปมาก็ทรงพระปรีชาชื่นชม ตรัสว่า พระผู้เป็นเจ้าอุปมานี้ **กลุโลสิ** สมควรนักหนา สาธุสัตบุรุษผู้มีศรัทธาพึงเข้าใจเถิดว่า บุคคลที่ไม่เกิดอีกนั้นคือพระอรหันตชีนาสพ ท่านไม่เกิดอีก คือท่านเข้านิพพาน

มนสิการลักษณะปัญหา คำรบ ๔ จบเท่านี้

สืลปติฎฐานลักษณะปัญหา ที่ ๙

ลำดับนั้นมา บรมกษัตริย์มีพระราชปุจฉาถามซึ่งอรรถปัญหาสืบต่อไปว่า ลักษณะที่จะ ได้พระนิพพานไม่เกิดอีกนี้อาศัยเหตุอย่างไร

พระนาคเสนแก้วว่า ขอถวายพระพร บุคคลที่ไม่เกิดใหม่ไปพระนิพพานนั้นด้วยเหตุ ๓ ประการ คือกุศลอันหนึ่งได้แก่บารมีสร้างมานั้นแก่กล้าอย่าง ๑ มีมนสิการอุตสาหะยึดมั่นถึง

มันซึ่งตัวกุศลอย่าง ๑ และเอาปัญญาตัดตัวอกุศลให้ขาดในสันดานอย่าง ๑ นี่แหละพร้อมด้วยเหตุ ๓ ประการจึงจะได้พระนิพพาน มิได้เวียนว่ายในวัฏสงสารเกิดเป็นร่างกายต่อไป ในกาลครั้งนั้น

ราชา อาท สมเด็จพระเจ้ากรุงมิลินท์ภูมินทร์บรมกษัตริย์มีพระราชโองการตรัสถามว่า **ภนฺเต นาคเสน** ข้าแต่พระนาคเสนผู้เป็นเจ้า พระผู้เป็นเจ้ากล่าวกับโยมว่า บุคคลไม่เกิดอีกด้วย ได้กระทำกุศลอื่นไว้ โยมยังไม่เข้าใจ กุศลอันอื่นนั้นอย่างไร จงวิสัชนาแก้ไขให้แจ้งก่อน

พระนาคเสนถวายพระพรว่า **มหาราช** ดุรานะบพิตรพระราชสมภารผู้ประเสริฐในทวีปชมพูพื้น กุศลอันอื่นคือศีลบารมีและสติปัญญา สมาธิและปัญญาบารมีเป็นต้นนี้ ขอถวายพระพร

สมเด็จพระเจ้ากรุงมิลินท์ภูมินทราธิบดินทามว่า **ภนฺเต นาคเสน** ข้าแต่พระนาคเสนผู้เป็นเจ้า **สีล** อันว่าศีลนี้ **กิลฺกฺขณ** มีลักษณะอย่างไร นิมนต์วิสัชนาให้แจ้งก่อน

พระนาคเสนถวายพระพรว่า **มหาราช** ดุรานะบพิตรพระราชสมภาร **สีล** อันว่าศีลนี้ **ปติฏฺฐานลกฺขณ** มีลักษณะเป็นที่ตั้งแห่งกุศลธรรมทั้งปวง นี่แหละศีลนี้ประเสริฐใหญ่หลวง เป็นที่ตั้งแห่งกุศลธรรมทั้งปวง คืออินทรีย์ ๕ พละ ๕ โพชฌงค์ ๗ สติปัญญา ๔ สัมมัปปธาน ๔ อิทธิบาท ๔ ฌาน ๔ วิโมกขธรรม ๘ สมาธิ ๑ สมาบัติ ๘ ประการ ดุรานะบพิตรพระราชสมภาร บุคคลจะไม่ถอยไม่เสื่อมจากกองการกุศลธรรมทั้งปวงนี้ ก็อาศัยศีลเป็นที่ตั้ง ขอถวายพระพร

พระเจ้ามิลินท์ปิ่นประชากรจึงตรัสอาราธนาว่า อุปมาให้โยมเห็นแจ้งก่อน

พระนาคเสนจึงถวายพระพรอุปมาว่า **มหาราช** ดุรานะบพิตรพระราชสมภารผู้ประเสริฐในราชศฤงคาร เปรียบปานดุจพืชคามภูตคาม พืชคามคือพืชอันแรงงอกขึ้นนั้น และภูตคามได้แก่ต้นไม้ใบหญ้าอันเทวดาสัง **ปจฺวิ นิสฺสาย** อาศัยแผ่นดินแล้วงอกจำเริญแตกหน่อ กอกำนกิ่งใบ ผลิดอกออกผลต้นลำ **ยถา** มีอุปมาฉันใด ขอถวายพระพร **โยคาวจโร** พระโยคาวจรถืออาศัย ปาติโมกขสังวรวิสุทธิศีลนั้น ยังอินทรีย์ ๕ คือ สัทธินทรีย์ ๑ วิริยินทรีย์ ๑ สตินทรีย์ ๑ สมาธิินทรีย์ ๑ ปัญญินทรีย์ ๑ ให้จำเริญไป ๆ มีอุปมาเหมือนต้นไม้ใบหญ้าพืชลดาวัลย์อันงอกรำไปอาศัยแก่แผ่นดินนั้น ขอถวายพระพร

สมเด็จพระเจ้ากรุงมิลินท์ภูมินทราธิบดินทามีพระราชโองการตรัสว่า นิมนต์พระผู้เป็นเจ้าอุปมาอุปไมย ให้ภิกษุโยภาวะยิ่งขึ้นไปกว่านี้

พระนาคเสนองค์อรหาธิบดินทีก็นิเระวาจากถวายพระพร ว่า **มหาราช** ดุรานะบพิตรพระราชสมภาร เปรียบปานประดุจบุคคลทั้งหลายอันกระทำการกสิกรรมการไร่การนา การค้า

ล้อค่าเกวียนการสกลมารคเป็นการบอกตาไปทั้งพื้นปฐพี **ปจวิ นิสาย** ก็อาศัยแก่แผ่นดิน
ฉนใด ศิลนี้ก็เป็นตั้งแห่งกุศลธรรม เมื่อโยคาวจรสถิตในปาติโมกขสังวรศีลนั้น ก็ยังปัญจอินทรีย์
๕ ประการนี้มีอินทรีย์แห่งศรัทธาเป็นต้น คือให้มีศรัทธาเป็นใหญ่จำเริญได้ มีอุปไมยบุคคล
ทั้งหลายกระทำการอาศัยพื้นแผ่นดินฉะนั้น ขอถวายพระพร

พระเจ้ามิลินท์ปิ่นสาคลนคร มีพระราชโองการอาราธนาว่านิมนต์พระผู้เป็นเจ้าของอุปมา
ให้ภยโยภาวะยิ่งขึ้นไปกว่านี้

พระนาคเสนผู้ปรีชาจึงอุปมาต่อไปอีกแล้วว่า **มหาราช** ดูรานะบพิตรพระราชสมภารเจ้า
ดุจหนึ่งว่าบุคคลมีวิชาการช่างเล่นเต็นโลดลอดบ่วงและวิชาบังเหลื่อมนั้น ย่อมชูดแผ่นดิน
หินกรวดหลักต่อให้ราบรื่นกระทำพื้นภูมิภาคให้เสมอเป็นอันดี อาศัยพื้นแผ่นดินเป็นที่ตั้ง จึงได้
แสดงวิชาของอาตมา **ยถา** มีครุวนาฉนใด โยคาวจรเจ้าตั้งอยู่ในพระปาติโมกขสังวรศีลอาศัยศีลนั้น
ก็ยังปัญจอินทรีย์ ๕ คือ สัทธินทรีย์ วิริยินทรีย์ สตินทรีย์ สมานินทรีย์ ปัญญินทรีย์ ให้จำเริญขึ้น
เปรียบดุจพื้นแผ่นดินอันเป็นที่ตั้ง เหมือนพวกหกกะเมนเต็นโลดลอดบ่วงนั้น ขอถวายพระพร

พระเจ้ากรุงมิลินท์ปิ่นประชากรมีพระราชโองการตรัสว่า นิมนต์พระผู้เป็นเจ้าของอุปมาให้
ยิ่งกว่านี้อีกก่อน

พระนาคเสนถวายพระพรอุปมาว่า **มหาราช** ดูรานะบพิตรพระราชสมภาร เปรียบดุจ
นายวัฑฒกีสร้างพระนครราชธานี **โสธาเปตวา** จึงถางที่ให้เตียน **ชาณุกณฺจกั** นำเสี้ยน
หนามหลักตอดโคนให้ราบ **สมั กตฺวา** ปราบพื้นให้ราบดีแล้วจึงกระทำเป็นราชธานีนคร **ยถา**
ฉนใด พระโยคาวจรก็รักษาศีลสังวรให้บริสุทธิ์ผ่องใสเป็นอันดี ยังอินทรีย์ ๕ คือสัทธินทรีย์ คือ
วิริยินทรีย์ คือสตินทรีย์ คือสมานินทรีย์ คือปัญญินทรีย์ ให้จำเริญเป็นอันดี เหมือนวัฑฒกั
อันสร้างนครนั้น ขอถวายพระพร

สมเด็จพระเจ้ามิลินท์ทรงได้ยินพระนาคเสนอุปมา มีพระโองการตรัสว่า นิมนต์พระ
ผู้เป็นเจ้าของอุปมาให้ยิ่งกว่านั้น

พระนาคเสน ถวายพระพรแก่พระเจ้ามิลินท์ภูมินทราธิบดีเป็นอุปมาว่า ยังมีโยธาจตุรงค์
อันจะเข้าสู่พิชัยสงครามรบพุ่งฆ่าฟันซึ่งปัจจามิตรอันมาก็ย่อมหาที่ชัยภูมิอันดี กระทำพื้นปถพี
ให้ราบปราบให้ดีที่จะตั้งค่ายคู ครั้นศัตรูมา โยธานั้นก็รบชนะมีชัย **ยถา** มีครุวนาฉนใด พระ
โยคาวจรก็อาศัยศีลสังวรเป็นที่ตั้งยังอินทรีย์ ๕ คือ สัทธินทรีย์ วิริยินทรีย์ สตินทรีย์ สมานินทรีย์
ปัญญินทรีย์ ให้บังเกิดจำเริญในบวรสันดาน เปรียบปานดุจทหารโยธานออาศัยกระทำที่ชัยภูมิ

ก่อนจึงมีชัยชนะนั้น อนึ่งเล่าก็สมด้วยพระพุทธฎีกา สมเด็จพระบรมโลกนายกยิ่งบุคคลทศพล
ญาณตรัสประทานธรรมเทศนาไว้ดังนี้ว่า

สีเล ปติฏจาย นโร สปณโณ
อาตปปี นิปโก ภิกขุ
อัย ปติฏจา ธรณิว ปาณินัน
มูลมัท สัพพชินานุสาสน

จิตต์ ปณณณจ ภาวัย
โส อัม วิชญเย ชญนติ
อิทณจ มุล กุสลาภวิฑฐมียา
สสีลกชนุโธ วรปาติโมกขิโยติ ฯ

ในกระแสพระพุทธฎีกา ตรัสว่า ผู้ชนคนใดมีใจศรัทธา สีเล ปติฏจาย ตั้งอยู่ในศีลรักษา
ศีลไว้ ผู้นั้นแหละได้ชื่อว่า เป็นภิกษุ จำเริญไปในสมาธิจิตและสมาธิปัญญา ก็ยังสมาธิจิตและ
สมาธิปัญญาให้จำเริญ นิปโก ก็จะมีปัญญาแก่กล้า เหตุว่ามีเพียรให้กิเลสเร่าร้อน ก็จะถึงธรรม
วิเศษกำจัดเสียซึ่งกิเลสตัณหาภายนอกภายใน ให้ขาดไปจากสันดาน ศีลเป็นเหตุที่จะให้ถาวร
เป็นผลเป็นรากเหง้าเป็นลำเป็นต้น ที่จะให้เกิดก่อกองกุศล ธรณิว ดุจปฐพีดลพื้นภูมิภาค
แผ่นธรณีอันหนาแน่นได้สองแสนสี่หมื่นโยชน์ อันเป็นที่ตั้งแห่งโชดเขาลำเนาที่ อันเป็นที่พึง
แก่นาคครุฑมนุษย์นิกรอมรภูตปีศาจสรรพสัตว์ทุกชาติย่อมอาศัยทั่วทิศแดนธรณี มีครุวนา
ฉันทิ ศีลที่รักษาไว้ก็เหมือนกัน ศีลนั้นคือศีลชั้นธได้แก่พระปาติโมกข์อันประเสริฐ อันจะบังเกิด
ตั้งมั่นไปในพระพุทธศาสนา ย่อมเป็นที่สั่งสอนสืบมา สัพพชินานัน แห่งสมเด็จพระชินนทร
ลัมมาลัมพุทธเจ้าแต่ก่อนนั้น นี่แหละคำอาตมาอันวิไลชนาก็สมด้วยพระพุทธฎีกาโปรดไว้ดังนี้
ขอถวายพระพร

เมื่อพระนาคเสนวิไลชนาแก้ไขเป็นอุปมาอุปไมยดังนี้ สมเด็จพระเจ้ามิลินท์ปิ่นธรณีก็ชื่น
ชมภริมย์ยินดี ตรัสว่าปัญหาซึ่งพระผู้เป็นเจ้าวิไลชนานี้ก็สมควรนักหนาในกาลบัดนี้

สีลปติฏฐานลักขณปัญหา คำรบ ๙ จบเท่านี้

ลัทธิลักษณะปัญหา ที่ ๑๐

ราชา สมเด็จพระเจ้ากรุงมิลินท์ภูมินทรอธิบดี มีพระราชโองการตรัสถามอรรถปัญหาต่อไปว่า **ภนฺเต นาคเสน** ข้าแต่พระนาคเสนผู้เป็นเจ้าผู้มีปรีชา อันว่าศรัทธานี้มีลักษณะกี่ประการ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า ดุรานะบพิตรพระราชสมภาร ศรัทธานี้มีลักษณะ ๒ ประการคือ สัมปสาทลักษณะลัทธิาประการ ๑ สัมปักษ์ขันทลักษณะลัทธิาประการ ๑ ขอถวายพระพร

พระเจ้ามิลินท์ปิ่นประชากรมีพระราชโองการชักว่า **ภนฺเต นาคเสน** ข้าแต่พระนาคเสน ผู้ประกอบด้วยปรีชา สัมปสาทลักษณะลัทธิานี้เป็นประการใด

พระนาคเสนวิสาขนาแก้วว่า **มหาราช** ดุรานะบพิตรพระราชสมภาร อันว่า สัมปสาทลักษณะลัทธิานั้นเมื่อจะบังเกิดนั้นชุ่มซีเสียซึ่งนิเวศธรรม ให้ดวงจิตนั้นผ่องใส **อนาวิล** ไม่ชุ่มมัวไปด้วยมลทิน เมื่อจะรักษาศีลให้ทานสวนาการฟังพระสัทธรรมเทศนา และจำเรณูเมตตาภาวนา จิตนั้นมีสภาวะผ่องใส อย่างนี้ได้ชื่อว่าสัมปสาทลักษณะลัทธิา ขอถวายพระพร

พระเจ้ามิลินท์ปิ่นประชากร มีพระราชโองการตรัสว่า นิมนต์พระผู้เป็นเจ้าอุปมาอุปไมยไปก่อน

พระนาคเสนถวายพระพรอุปมาว่า **มหาราช** ดุรานะบพิตรพระราชสมภาร เปรียบปานดังสมเด็จพระจักรพรรดิราชอันยกพลจตุรงคนิกรลีลาศไปสู่ประเทศแห่งหนึ่ง จึงข้ามแม่น้ำน้อยนั้นไปด้วยพลหัตถิช้างม้า ปราบกฏพลบจรเดินล้าลอง ตกว่าท้องน้ำนั้นก็ชุ่มมัวนักหนา พอสมเด็จพระจักรพรรดิราชนั้นอยากจะเสวยอุทกทั้งเป็นกำลัง จึงมีพระราชโองการสั่งให้ตักเอาอุทกทั้งอันชุ่มมัว ชาวพนักงานกลัวพระราชอาญา จึงตักอุทกทั้งชุ่มนั้นมาใส่ในพระเต้าแก้ว แล้วน้ำนั้นก็ผ่องใสในทันที จึงเอาน้ำในพระเต้าแก้วมณีถวายในทันใดนั้น ความนี้ฉันใด สัมปสาทลักษณะลัทธิานี้ อุปมาดุจพระเต้ามณีกำจัดเสียซึ่งเปือกตมอันชุ่มมัวคือตัวนิเวศธรรมให้สิ้นไป อุทกทั้งก็ผ่องใส ได้แก่ดวงจิตอันมิได้ติดด้วยนิเวศธรรม คือ โลโก โทโส โมโห จิตปราศจากโทษแล้วก็ผ่องใส อันว่าสัมปสาทลักษณะลัทธิามีลักษณะดุจเปรียบเทียบมาฉะนี้ ขอถวายพระพร

สมเด็จพระเจ้ามิลินท์ภูมินทรอธิบดีมีพระราชโองการตรัสถามว่า **ภนฺเต นาคเสน** ข้าแต่พระนาคเสนผู้ประกอบด้วยปัญญาปรีชา อันว่าสัมปักษ์ขันทลักษณะลัทธิานี้อย่างไรเล่า

พระนาคเสนผู้เป็นเจ้าจึงถวายพระพรวิสาขนาว่า **มหาราช** ดุรานะบพิตรพระราชสมภาร อันว่าสัมปักษ์ขันทลักษณะลัทธิานี้ ได้แก่พระยติโยคาวจรอันมีจิตพ่อนให้เบาจากราคาทิกิเลส ก็ได้

ธรรมวิเศษคือ โสดาปัตติมรรคผล และสกิทาคามิมรรคผล อนาคามิมรรคผล อรหัตมรรคผล ได้วิมุตติธรรมณะนี้ ก็มีจิตแล่นไปในโสดาปัตติผล สกิทาคามิผล อนาคามิผล และได้มรรคแล้ว จิตแล่นไปเพื่อจะกระทำให้ได้ผล และได้ผลแล้วยังมิได้มรรคผลอันใด ก็กระทำความเพียรเพื่อจะให้ได้มรรคและผลนั้น นี่แหละชื่อว่าสัมปักขันทลักษณะลัทธิ ขอลถวายพระพร

สมเด็จพระเจ้ากรุงมิลินท์ภูมินทรราชิบดีมีพระราชโองการตรัสว่า นิมนต์อุปมาให้แจ่มก่อน

พระนาคนเสนจึงถวายพระพรอุปมาว่า **มหาราช** ดูกบพิตรพระราชสมภาร เปรียบปาน ดุจมหาเมฆอันใหญ่บันดาลให้ท่าฝนตกลงมาไหลลงสู่แม่น้ำแห่งหนึ่ง จนเปี่ยมฝั่งทั้งสองฟาก ขณะนั้นมหาชนเป็นอันมากมาเห็นแม่น้ำนั้นก็ชะงักอยู่มิอาจจะข้ามไปได้ **อณฺเฑโร บุรีโส** ยังมี บุรุษผู้หนึ่งนั้นไชรบมิได้ปรากฏนามและโคตร โจงกระเบนขัดเขมรโดดโลดโผนลง ก็ข้ามไปได้ถึง ฝั่งฟากโพ้น คนเหล่านั้นก็โจนลงในแม่น้ำนั้น เพราะเห็นเพื่อนข้ามได้ ก็ข้ามตามกันไปถึงฝั่งได้สิ้น เพราะดูเยี่ยงกันข้ามตามกัน **ยถา** ฉันทใดก็ดี อุปไมยดุจพระโยคาวจรเจ้า ที่เห็นเพื่อนกันมีจิต พ้นจากราคะไปได้ ก็มีน้ำใจแล่นไปในที่จะได้พระโสดาปัตติผล สกิทาคามิผล อนาคามิผล อรหัตผล แม้ยังบมิได้ก็กระทำความเพียรไป เพื่อจะให้รู้ซึ่งธรรมอันยังมิรู้ เพียงไปเพื่อจะทำให้แจ่มซึ่ง ธรรมอันยังไม่แจ่ม เปรียบดังบุรุษอันข้ามน้ำตามกัน และสัมปักขันทลักษณะลัทธิ นี้ มีลักษณะ ดุจอุปมานี้ ขอลถวายพระพร อนึ่งก็สมด้วยพระพุทธานุภาพสมเด็จพระทศพลญาณ โปรด ประทานพระสัทธรรมเทศนาไว้ดังนี้ว่า

สทุธาย ตรติ โหฌ

วิริเยน ทุกุชมจเจติ

อุปมาเทน อณฺณว

ปณฺณาย ปริสุชฺฌตติ ๙

กระแสนพระพุทธานุภาพตรัสว่า พระโยคาวจรจะข้ามโอชะทั้ง ๔ ไปพ้นได้ด้วยสัมปักขันท- ลักษณะลัทธิ จะข้ามไปให้พ้นมหาสมุทรสงสารได้ด้วยไม่ประมาทลืมนอน จะข้ามไปให้พ้น จากกองทุกข์นี้ด้วยมีวิริยะความเพียร จะบริสุทธิสิ้นกิเลสตัณหา **ปณฺณาย** ด้วยเฉทลักษณะ- ปัญญาอันตัดกิเลส และมีให้บาปกรรมอันข้องขัดเหลือเศษอยู่ในสันดานของอาตมานั้นได้ โดยนัยดังวิสัยนามาณะนี้ นี่แหละโปรดประทานธรรมเทศนาไว้ดังนี้ ขอลถวายพระพร

ครั้งนั้นสมเด็จพระเจ้ากรุงมิลินท์ภูมินทรราชิบดีมีพระทัยท้าวเธอหรรษา จึงมีพระราช โองการตรัสว่า **กลฺโลสิ** พระผู้เป็นเจ้าวิสัยนามสมควรในกาลบัดนี้

ลัทธิลักษณะปัญหา คำรบ ๑๐ จบเท่านี้

วิธีลักษณะปัญหา ที่ ๑๑

ราชา สมเด็จพระเจ้ามิลินท์ภูมินทราธิปดีมีพระราชโองการตรัสพิจาณาด้วยลักษณะแห่งวิธีว่า **ภนฺเต นาคเสน** ข้าแต่พระนาคเสนผู้เป็นเจ้า อันว่าวิธีะนั้นแลมีลักษณะเป็นประการใด

พระนาคเสนวิสาขนาถไชว่า **มหาราช** ดูกอบพิตรพระราชสมภาร อันว่าวิธีะนี้มีลักษณะว่าอุปถัมภนาการค้าชูไว้ มิให้กองกุศลธรรมทั้งหลายสิ้นเสื่อมสูญไป ขอถวายพระพร

พระเจ้ากรุงมิลินท์จึงตรัสว่า นิมนต์อุปมาให้แจ่มก่อน

พระนาคเสนถวายพระพรอุปมาว่า **มหาราช** ดูกอบพิตรพระราชสมภาร เปรียบปานเหมือนเรือนอันเก่าชำรุดทรุดเซ **ปตฺนฺเต** อันจะล้มไป เขาจึงเอาไม้เข้าค้ำจนไว้ มิให้เรือนเก่าตืนเสาชาดนั้นล้มลง ช่วยปะทะปะทั้งค้ำจนไว้ **ยถา** มีครุวนาฉนฺใด วิธีะก็อุปถัมภค้ำชูไว้ซึ่งกุศลธรรมในสันดานอันมีจิตเป็นกุศลมิให้เสื่อมไปได้ ดุจตะม่อไม้จนเรือน ขอถวายพระพร

สมเด็จพระเจ้ามิลินท์ภูมินทราธิปดี มีพระราชโองการตรัสว่า นิมนต์พระผู้เป็นเจ้าอุปมาให้ยิ่งไปกว่านี้ก่อน

พระนาคเสนถวายพระพรอุปมาว่า **มหาราช** ดูรานะบพิตรพระราชสมภาร ปานดุจบรมกษัตริย์เสด็จไปปราบอริราชด้วยเสนาเป็นอันมาก ก็มีอาจจะรุกรบหมู่อริราชอันน้อยได้อันดับนั้นไป จึงมีพระราชโองการให้เสนาไปแต่น้อย ตั้งตัวนายไปตรวจตราตามหน้าที่ เรียงตัวกันเป็นกองอุดกองหนุน กำชับกำชาเป็นอันดี ก็เข้ากระโจมตีเสนาอันมากมายให้พ่ายแพ้ไปอาศัยตั้งกองอุดกองหนุนและกองตรวจตรา **ยถา** มีครุวนาฉนฺใด วิธีะมีลักษณะค้ำชูไว้ซึ่งกองกุศลมิให้เสื่อมได้ อุปมาดุจเสนาน้อยมีกองหลังตรวจอุดหนุนค้ำชู ยังหมู่เสนาเป็นอันมากให้กระจัดกระจายพ่ายแพ้ไปนั้น ต้องด้วยพระพุทธานุภาพสมเด็จพระศรีสรรเพชญ์อนาวรณญาณตรัสประทานธรรมเทศนาไว้ดังนี้ **วิธีพล โภชเว อริยสาวโก อกุศลํ ปชหติ กุศลํ ภาเวติ สวชฺชํ ปชหติ อนาวชฺชํ ภาเวติ สทฺธมฺมา น ปริหายนฺติ** กระแสพระพุทธานุภาพตรัสว่า **โภชเว** ดูกอบพิตรทั้งหลาย **อริยสาวโก** พระอริยสาวกย่อมฝึกฝนในวิธีพลจะมีเพียรเป็นกำลังยังกองกุศลให้สูญเสื่อมไป แล้วให้กุศลธรรมจำเริญสุกใสไพโรจน์ ละเสียซึ่งสิ่งอันเป็นโทษ กระทำแต่ที่หาโทษมิได้นั้น **น ปริหายนฺติ** มิให้สูญเสียจากพระสัทธรรม นี่แหละสมเด็จพระสรรเพชญ์พุทธเจ้า โปรดไว้ฉะนี้ ขอถวายพระพร

สมเด็จพระเจ้ามิลินท์ภูมินทราธิปดี ได้ทรงฟังก็มีพระทัยชื่นชมภริมย์รับคำว่า พระผู้เป็นเจ้าช่างกล่าวอุปมา ฟังดูก็สมควรในกาลบัดนี้

วิธีลักษณะปัญหา คำรบ ๑๑ จบเท่านี้

สติลักขณำปญหา ที่ ๑๒

ขณะนั้นพระเจ้ากรุงมิลินท์ภูมินทรอธิบดี มีพระราชโองการตรัสถามด้วยลักษณะแห่งสติต่อไปว่า **ภนฺเต นาคเสน** ข้าแต่พระนาคเสนผู้เป็นเจ้า สตินี้เล่ามีลักษณะประการใด

พระนาคเสนวิสาขนาถาจารย์ว่า **มหาราช** ดูกุรบทิตถิพระราชาสมภาร สติมีลักษณะ ๒ ประการ คือ อปิลปนลักขณาสติ ๑ อุปคัณฺโณลักขณาสติ ๑

สมเด็จพระเจ้ากรุงมิลินท์มีพระราชโองการซักถามว่า **ภนฺเต นาคเสน** ข้าแต่พระนาคเสนผู้มีปัญญาปรีชา อปิลปนลักขณาสตินั้นประการใด

พระนาคเสนจึงวิสัชนาแก่ไขวว่า ดูกุรบทิตถิพระราชาสมภาร อปิลปนลักขณาสตินั้น คือ อารมณฺโให้ระลึกไปในธรรมทั้งหลายคือ เตือนว่า สิ่งนั้นดี สิ่งนั้นชั่ว สิ่งนี้ไม่เป็นประโยชน์ สิ่งนี้เป็นโทษ สิ่งนี้เป็นคุณ สิ่งนี้ขาว สิ่งนี้ดำ เตือนอารมณฺโให้ระลึกในธรรมทั้งหลายนี้ว่า ธรรมสิ่งนี้เป็นสติปัฏฐาน ๔ ธรรมสิ่งนี้เป็นสัมมปฺปธาน ๔ ธรรมสิ่งนี้เป็นอิทธิบาท ๔ ธรรมสิ่งนี้เป็นอินทรีย์ ๕ ธรรมสิ่งนี้เป็นพละ ๕ ธรรมสิ่งนี้เป็นโพชฌงค์ ๗ ธรรมสิ่งนี้เป็นอภฺยัสสํคิคมรรค ๔ ประการ ธรรมสิ่งนี้เป็นสมถกรรมฐาน ธรรมสิ่งนี้เป็นวิปัสสนากรรมฐาน ธรรมสิ่งนี้เป็นฌาน เป็นสมาบัติ เป็นวิชา เป็นวิมุตติ เป็นกองจิตกองเจตสิก เมื่อโยคาวจรได้อปิลปนลักขณาสติ เตือนอารมณฺโให้ระลึกถึงธรรมดังนี้ ก็ได้ส่องแสงซึ่งธรรมอันสมควรจะส่องแสง กลับส่องแสงซึ่งธรรมควรจะส่องแสงดังนี้ ชื่ออปิลปนลักขณาสติ ขอถวายพระพร

สมเด็จพระเจ้ามิลินท์ภูมินทรอธิบดีมีพระราชโองการตรัสนิมนต์พระนาคเสนให้กระทำอุปมา

พระนาคเสนจึงเกราว่าจาอุปมาถวายว่า **มหาราช** ดูรานะบพิตรพระราชาสมภาร เปรียบปานดุจภณฺฑาทคาริกบุรุษผู้หนึ่งเป็นชาวคลังของบรมจักร ย่อมทูลบรมจักรตักเตือนให้ระลึกถึงสมบัติทุกเข้าเย็น ทูลว่าเครื่องประดับข้างเท่านั้น ม้าเท่านั้น รถเท่านั้น พลเดินลำลองเท่านั้น ทองเท่านั้น เงินเท่านั้น ยถา มีครุวนาฉนฺใด อปิลปนลักขณาสตินี้ไซ้ **อุปฺปชฺชมานา** เมื่อบังเกิดก็เตือนอารมณฺโให้ระลึกถึงปฏิกายธรรมทั้งหลาย คือกุศลอกุศลบาปบุญคุณโทษ เปรียบดุจสีขาวยกกับดำ และเตือนอารมณฺโให้ระลึกได้ว่า ธรรมสิ่งนี้คือสติปัฏฐาน เป็นอาทิจะนั้น ก็ย่อมส่องแสงซึ่งธรรมอันควรจะแสง อปิลปนลักขณาสตินี้เตือนอารมณฺโให้ระลึกไปในเบื้องหน้าเบื้องหลัง เหมือนชาวคลังระลึกทูลเตือนบรมจอมจักรพรรดิให้ระลึกถึงสมบัตินั้น ขอถวายพระพร

ขณะนั้นพระเจ้ามิลินท์ปิ่นสาคลนครก็เห็นสมควรด้วยอุปมาในกาลนั้น **ราชา** สมเด็จพระเจ้ามิลินท์ภูมินทรอธิบดี มีพระราชโองงการตรัสว่า **ภนฺเต นาคเสน** ข้าแต่พระนาคเสนผู้เป็นเจ้าผู้ปรีชา อันว่าอุปคณฺทณฺทลักขณาสตินั้น มีลักษณะเป็นประการใด

พระนาคเสนจึงวิสัชนาแก้ไขว่า **มหาราช** ดูรานะบพิตรพระราชสมภาร อุปคณฺทณฺทลักขณาสตินั้น **อุปบุชฺชมานา** เมื่อจะบังเกิดในสันดานนี้ ชักชวนให้ถือเอาคติในธรรมอันดี พระโยคาวจรเจ้าเมื่ออุปคณฺทณฺทลักขณาสติบังเกิดในสันดาน ย่อมพิจารณาว่า ธรรมสิ่งนี้มีอุปการ ธรรมสิ่งนี้หาอุปการมิได้ ก็นำเสียซึ่งธรรมอันมิได้เป็นประโยชน์ ถือเอาธรรมอันเป็นประโยชน์ นำเสียซึ่งธรรมอันมิได้เป็นอุปการ ถือเอาแต่ธรรมอันเป็นอุปการ ดูรานะบพิตรพระราชสมภาร ผู้ประเสริฐ อุปคณฺทณฺทลักขณาสตินั้นมีลักษณะจะเสียซึ่งสิ่งอันชั่ว ถือเอาแต่สิ่งอันดีดังนี้แหละ ขอถวายพระพร

สมเด็จพระเจ้ากรุงมิลินท์ปิ่นประชากร มีสุนทรพจนารถอาราธนาว่า นิมนต์พระผู้เป็นเจ้าอุปมาให้แจ่มก่อน

พระนาคเสนถวายพระพรว่า **มหาราช** ดูรานะบพิตรพระราชสมภาร เปรียบปานดุจ นายประตูของบรมกษัตริราช ถ้าเห็นผู้ใดประหลาดเข้าไปสู่ประตูพระราชวังนั้น ก็ห้ามเสียมิให้เข้าไป ผู้ใดที่เป็นอุปการแก่บรมกษัตริย์เจ้า คือ ข้าเฝ้าผู้ใหญ่ผู้น้อยนั้นก็ปล่อยให้เข้าไปสู่พระราชฐาน นายประตูเฝ้าพระทวารกำจัดเสียซึ่งคนอันใช่ข้าเฝ้า ถือเอาแต่ที่ข้าเฝ้าให้เข้าไปสู่พระราชฐานนั้น **ยถา** มีครุวนาฉันใด อุปคณฺทณฺทลักขณาสตินั้น ถือเอาแต่ธรรมอันเป็นคุณ เว้นเสียซึ่งธรรมอันมิได้เป็นคุณ ดุจนายประตูอันห้ามเสียซึ่งคนใช่ข้าเฝ้า ถือเอาแต่ข้าเฝ้าที่คุ้นเคยให้เข้าไปสู่พระราชฐาน นี่แหละพระโยคาวจรเจ้ามีสติเป็นอุปคณฺทณฺทลักขณาสติ เว้นเสียซึ่งสิ่งอันเป็นโทษ ถือเอาซึ่งธรรมอันเป็นประโยชน์เป็นคุณ ชื่อว่ามีสติเป็นอุปคณฺทณฺทลักขณาสติ สมด้วยพระพุทฺธฎีกา สมเด็จพระบรมนายกโลกนาถศาสดาจารย์ประทานพระสัทธรรมเทศนาว่า **สติ จ โข อหํ ภิกฺขเว สพุทฺธฎิกํ วทามิ** พระพุทฺธฎีกาตรัสว่า **ภิกฺขเว** ดูรานะภิกษุทั้งหลาย พระตถาคตนี้สรรเสริญว่า สติให้สำเร็จประโยชน์นำเสียซึ่งโทษ นี่แหละพระพุทฺธฎีกาโปรดไว้ฉะนี้ ขอถวายพระพร

ส่วนสมเด็จพระเจ้ามิลินท์ปิ่นประชากร ได้ทรงฟังพระนาคเสนพยากรณ์แก้ปัญา จึงตรัสว่า พระผู้เป็นเจ้ากล่าวนี้สมควรแล้ว

สติลักษณะปัญา คำรบ ๑๒ จบเท่านี้

สมาธิลักษณะปัญญา ที่ ๑๑

ราชา สมเด็จพระเจ้ามิลินทราธิบดียมีพระราชโองการตรัสถามว่า ภาณเต นาคเสน ข้าแต่พระนาคเสนผู้ประกอบด้วยปรีชา สมาธิมีลักษณะอย่างไร

พระนาคเสนวิสัชนาแก้ไขว่า **มหาราช** ดูรานะบพิตรพระราชสมภาร สมาธินี้มีลักษณะเป็นประธาน อันว่ากุศลธรรมบรรดามันนั้น **สมาธิปมฺหา** มีพระสมาธิเป็นประธานเป็นหัวหน้า **สมาธินิมฺนา** มีพระสมาธิเป็นจอม **สมาธิโปณฺา** มีพระสมาธิเป็นเงื่อม **สมาธิปพฺภารา** มีพระสมาธิปกงำ ตกว่ากุศลธรรมทั้งปวงนี้ มีสมาธิเป็นปุเรจาริก ดังนี้ จึงว่าสมาธิมีลักษณะเป็นประธาน พระราชสมภารพึงเข้าพระทัยด้วยประการฉะนี้

พระเจ้ากรุงมิลินท์ภูมินทราธิบดีย มีพระราชโองการตรัสว่า นิมนต์พระผู้เป็นเจ้าของกระทำอุปมาไปก่อน

พระนาคเสนถวายพระพรอุปมาว่า **มหาราช** ดูรานะบพิตรพระราชสมภาร เปรียบดูจุนิเวศเรือนมียอดอันงามยิ่ง ฝาและพริ้ง ชื่อเชิงกลอนและจั่วทั่วทัพบพลัมภาระเครื่องเรือนนั้นประชุมกันสิ้น เรียกว่าเรือนยอดนั้น **ภูณฺนิมฺนา** อาศัยมียอดเป็นจอม **ภูณฺโปณฺา** อาศัยมียอดเป็นเงื่อม **ภูณฺปพฺภารา** อาศัยมียอดง้ำชะง่อนปกไป ยถา ฉนฺใด พระสมาธินี้เป็นประธานแก้กองกุศลทั้งปวงสิ้น กุศลธรรมทั้งสิ้นนั้น **สมาธินิมฺนา** มีพระสมาธิเป็นยอดเป็นเงื่อมเป็นที่ปกงำดูจุนิเวศเรือนยอดนั้น ขอถวายพระพร

สมเด็จพระเจ้ากรุงมิลินท์เป็นภูมินทราธิบดียมีพระราชโองการตรัสว่า อาราธนาพระผู้เป็นเจ้าของกระทำอุปมาให้ภิกษุโยภาวะยิ่งขึ้นไปกว่านี้

พระนาคเสนมีเถรวาจาอุปมาอีกเล่าว่า **มหาราช** ดูรานะบพิตรพระราชสมภารผู้ประเสริฐในสมบัตินิพพาน เปรียบปานดูจุนิเวศกรรมกษัตริย์อันมีที่เสด็จไปสู่ประเทศอันใดอันหนึ่งด้วยพระบวรยศอันยิ่ง มีพยุหยาตราพร้อมด้วยจตุรงค์เสนาทั้ง ๔ คือ เสนาหัตถิ เสนีอาชา เสนารถ เสนีบทจรเดินล้อมปกป้องกันแห่แหนแสนสุริโยธา และเสนาจตุรงค์บรรดาที่ยกมานั้น **ตัมมฺหา** มีสมเด็จพระบรมกษัตริราชราชนั้นเป็นประธานสิ้น **ตณฺนิมฺนา** มีพระมหากษัตริราชราชนั้นเป็นจอมเป็นเงื่อมเป็นที่ปกงำ ยถา ฉนฺใด อันว่ากุศลธรรมทั้งหลาย ก็อาศัยพระสมาธิเป็นประธานเป็นจอมเป็นเงื่อมเป็นที่ปกงำ ดูคนทั้งหลายอาศัยสมเด็จพระบรมกษัตริย์ฉะนั้น ขอถวายพระพรสมด้วยวาระพระบาลีสมเด็จพระชินวรตรัสไว้ฉะนี้ **สมาธิ ภิกฺขเว ภาเวถ สมาธิโก ภิกฺขุ ยถาภูตํ ปชานาตีติ** แปลตามกระแสพระพุทธานุญาตว่า **ภิกฺขเว** ดูรานะภิกษุผู้กลัวภัยในวัฏสงสาร **ตุมฺเห**

ท่านทั้งหลายจงพากันฝึกฝนให้เกิด ซึ่งพระสมาธิอันประเสริฐ ภิกษุรูปใดได้จำเริญพระสมาธิอัน เลิศนี้จะดีนักหนา **ปชานาติ** จะตรัสรู้มรรคและผลและไตรวิชชาสมบัติ **ยถาภูต** เทียงแท้ดังนี้ นี่แหละพระพุทธรูปกาโปรดไว้ จงทราบในพระบวรราชสันดานด้วยประการดังนี้

ฝ่ายสมเด็จพระเจ้ากรุงมิลินท์ปิ่นกษัตริย์ก็มีพระราชโองการตรัสว่า **กลโลสิ** พระผู้เป็น เจ้าวิสัยชานี้สมควรแล้ว

สมาธิลักษณะปัญหา คำรบ ๑๓ จบเท่านี้

ปัญญาลักษณะปัญหา ที่ ๑๔

ราชา สมเด็จพระเจ้ามิลินท์บรมกษัตริย์มีพระราชโองการตรัสถามว่า **ภนฺเต** ข้าแต่ พระผู้เป็นเจ้าผู้เจริญ ปัญหานี้เล่ามีลักษณะอย่างไร

พระนาคเสนจึงถวายพระพรตอบไปว่า **มหาราช** ดูรานะบพิตรพระราชสมภาร ปัญญา นี้มีลักษณะตตรอน อาตมาได้ถวายพระพรแล้ว บัดนี้ทรงถามอีกก็จะต้องวิสัยชานาอีก ปัญญา นี้มีลักษณะโอกาส

พระเจ้ามิลินท์ปิ่นกษัตริย์มีพระราชโองการตรัสว่า ปัญญามีลักษณะโอกาสอย่างไร

พระนาคเสนวิสัยชานาแก้ไขว่า **มหาราช** ดูรานะบพิตรพระราชสมภาร ปัญญาโอกาสนั้น เมื่อจะบังเกิดย่อมกำจัดอนธการอันมืดมัวคือตัวอวิชชาชาติ จึงให้วิชาโอกาสบังเกิดส่องสว่าง คือรู้ไปในธรรมแล้วมีปัญญาเล่า ก็คือปัญญาแผ้วแผ้วสว่างกระจ่างแจ้ง พิจารณาเห็นองค์แห่ง พระอริยสัจสันตัตถะแน่นอน ลำดับนั้นพระโยคาวจรพิจารณาซึ่งสังขารก็เห็นเป็น **ทุกข์** บ้าง เห็นเป็น **อนิจจัง** บ้าง เห็นเป็น **อนตตา** บ้าง ด้วยโอกาสลักษณะ ปัญญาเห็นสว่างกระจ่างมาแต่พระอริยสัจ นั้นอย่างนี้ชื่อว่าโอกาสลักษณะปัญญา ขอถวายพระพร

สมเด็จพระเจ้ามิลินท์ปิ่นประชากร มีสุนทรราชโองการตรัสว่า นิมนต์พระผู้เป็นเจ้า กระทำอุปมาไปก่อน

พระนาคเสนก็ถวายพระพรอุปมาว่า **มหาราช** ดูรานะบพิตรพระราชสมภารผู้ประเสริฐ ยิ่งมิ่งมหิศวรรย์ เปรียบปานคุดบุรุษผู้หนึ่งนั้นจุดประทีปคันและเทียนสองเข้าไปในห้องเรือน

อันมีดมนอนธการ ก็ชัชวาลสว่างกระจ่างแจ้งแลเห็นรูปต่าง ๆ เป็นต้นว่าด้วยโกโอจานพาน ภาชนะอันตั้งเรียงเคียงกัน ยถา มีครุวนาฉั่นใด โอภาสลักษณะปัญฐานี้ไซ้ **อุปบุชขมานา** เมื่อจะบังเกิดในสันดานท่านผู้เป็นโยคาวจรนั้น ก็กำจัดเสียซึ่งมืดคืออวิชชาอันบังปัญฐานี้ให้รู้ธรรมยังวิชโชภาสอันสุกใสไพโรจน์คือ วิชชาอันจะรู้ไปในธรรมนั้นให้สว่างกระจ่างแจ้ง ยังญาณาลอกให้สว่างไสว ก็เห็นแจ้งในพระอริยสัจทั้ง ๔ ที่นั่นพระโยคาวจรเจ้าก็เห็นเป็นพระไตรลักษณ์ญาณว่า **อนิจฺจนฺติ** วา เป็นอนิจจังบ้าง **ทุกฺขฺนฺติ** วา เป็นทุกขังบ้าง **อนตฺตาติ** วา เป็นอนัตตาบ้าง อย่างนี้แหละชื่อว่าโอภาสลักษณะปัญญา ขอถวายพระพร

สมเด็จพระเจ้ากรุงมลิณฑุมินทรธิเบต ทรงฟังอุปมาฉะนี้ก็มีน้ำพระทัยหรรษา จึงตรัสสาธุการว่าพระผู้เป็นเจ้าวิสัยชานนี้สมควรอยู่แล้ว

ปัญญาลักษณะปัญญา คำรบ ๑๔ จบเท่านี้

นานาเอกกิจจกรณปัญหา ที่ ๑๕

ราชา สมเด็จพระเจ้ามลิณฑุมินทรธิเบตตรัสว่า **ภนฺเต นาคเสน** ข้าแต่พระนาคเสนผู้เป็นเจ้าผู้ประกอบด้วยปรีชา **อิเม ธมฺมา** อันว่ากุศลธรรมทั้งหลายนี้ มีสันดานต่าง ๆ กัน ให้สำเร็จซึ่งประโยชน์อันเดียวกันหรือ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า กระนั้นแหละมหาบพิตร ธรรมทั้งหลายมีสันดานต่างกัน ให้สำเร็จประโยชน์อันเดียว แล้วฆ่าเสียซึ่งกิเลสด้วย ขอถวายพระพร

สมเด็จพระเจ้ามลิณฑุมินทรธิเบตตรัสว่า จึงนิมนต์ให้พระนาคเสนกระทำอุปมา

พระนาคเสนผู้ปรีชาก็กระทำอุปมาอุปไมยว่า **มหาราช** ดูรณะบพิตรพระราชสมภารเปรียบปานประดุจเสนาจตุรงค์แห่งองค์สมเด็จพระบรมกษัตริย์อันยกไปปราบปัจจามิตรหมู่ อรินทรราชอันราวี ฝ่ายจตุรงค์เสนาทั้ง ๔ คือ เสนาช้าง เสนาม้า เสนารถ เสนาบทบาทเปล่า เหล่านี้ต่างกัน กระทำสงครามได้อันเดียว คือ ชนะศึกอันเดียว แล้วก็ฆ่าเสียซึ่งหมู่ปัจจามิตรทั้งหลายนั้น ยถา มีครุวนาฉั่นใด กุศลธรรมทั้งหลายนี้ไซ้ มีสันดานต่างกัน มีลักษณะต่างกัน ให้สำเร็จประโยชน์สิ่งเดียว แล้วฆ่าเสียซึ่งกิเลสทั้งหลายให้ประลัย อุปไมยเหมือนจตุรงค์เสนี มีสันดานต่างกัน ชนะสงครามอันเดียว แล้วฆ่าเสียซึ่งข้าศึกนั้น

พระเจ้ากรุงมลิคนที่ปิ่นกษัตริย์ ทรงฟังก็โสมนัสตรัสว่าพระผู้เป็นเจ้าของวิไลชนานี้สมควรแล้ว

นานาเอกกิจจกรณปัญหา คำรบ ๑๕ จบเท่านี้

ปจโม วคุโค โสฬสปัญโท แสดงมาด้วยปฐมวรรคมีปัญหา ๑๖ ปัญหา นับวัญจนปัญหา
อีกปัญหา ๑ เข้าด้วยจึงเป็น ๑๖ ปัญหา จบเท่านี้

พุทธยวรรค

ธัมมสันตติปัญหา ที่ ๑

ราชา สมเด็จพระเจ้ามิลินท์ภูมินทราธิบดี มีพระราชโองการถามอรรถปริศนาแก่พระนาคเสนว่า **ภนฺเต นาคเสน** ข้าแต่พระนาคเสนผู้เป็นเจ้า มนุษย์และบุรุษหญิงชายฝูงสัตว์ทั้งหลาย ๒ เท้าก็ดี ๔ เท้าก็ดี หาเท้ามิได้ก็ดี ครั้นเกิดมาในโลกนี้ถ้าว่าเป็นชายเมื่อยังเป็นทารกอยู่ ครั้นเจริญวัยใหญ่ขึ้นก็กลายเป็นชายอื่นไป ถ้าว่าเป็นสตรีก็เป็นสตรีอื่นไป ถ้าเป็นสัตว์สองเท้าก็กลายเป็นสัตว์สองเท้าอื่นไป ถ้าเป็นสัตว์สี่เท้าก็กลายเป็นสัตว์สี่เท้าอย่างอื่นไป ถ้าเป็นสัตว์หาเท้ามิได้ก็กลายเป็นสัตว์หาเท้ามิได้อื่นไป ที่มีเท้ามากก็กลายเป็นสัตว์มีเท้ามากอันอื่นไป อย่างนั้นหรือประการใด

พระนาคเสนวิสัชนาแก้ไขว่า **มหาราช** ดูรานะบพิตรพระราชสมภารผู้ประเสริฐในราชสมบัติ อันว่ามนุษย์และสัตว์เดียรัจฉานทั้งปวงเกิดมาแล้ว จะได้กลายเป็นอื่นไปนั้นหามิได้ ฝ่ายมนุษย์นั้นที่เกิดมาเป็นสตรีผู้นั้นก็เป็นสตรี ที่เกิดมาเป็นบุรุษผู้นั้นก็เป็นบุรุษ จะว่าด้วยสัตว์เดียรัจฉานเล่าก็เหมือนกัน เกิดมาแล้วเป็นนามเป็นรูปสิ่งหนึ่ง และจะกลายเป็นนามรูปอื่นหามิได้ ขอถวายพระพร

สมเด็จพระเจ้ามิลินท์ปิ่นสาคลนคร มีสุนทรพระราชโองการตรัสว่า โยมยังสงสัย นิมนต์พระผู้เป็นเจ้าอุปมาให้แจ่มก่อน

พระนาคเสนถวายพระพรอุปมาว่า **มหาราช** ดูรานะบพิตรพระราชสมภาร เปรียบปานดังบพิตรพระราชสมภารฉะนี้ เมื่อยังเป็นทารกแรกประสูตินั้น พระก้านนางนมเชิญให้บรรทมหงายอยู่บนพระที่พระยี่ภู่ ณ พระอุททอง แต่เมื่อยังเป็นทารกอยู่นั้น ครั้นทรงพระจำเริญมาคืบเท้าบัดนี้ เป็นมหาบพิตรนี้หรือว่าเป็นอื่นไป

พระเจ้ามิลินท์บรมกษัตริย์ตรัสว่า เมื่อเป็นทารกอยู่นั้นก็เป็นทารกอยู่ ครั้นจำเริญมาก็เป็นอื่นไป จะได้เรียกว่าทารกนั้นคือโยมนี่มิได้ เมื่อเล็กอย่างหนึ่ง เมื่อโตอย่างหนึ่ง ตกว่าเกิดมาแล้ว เมื่อเป็นทารกมีนามรูปอย่างหนึ่ง ครั้นจำเริญใหญ่แล้วก็ไปเป็นอื่นไป กระนี้แหละพระผู้เป็นเจ้า

พระนาคเสนถวายพระพรว่า ถ้ายบพิตรพระราชสมภารตรัสฉะนี้ มารดาของมนุษย์บุรุษ สตรีก็ดี เมื่อแรกเกิดในกลละก็เป็นอื่น เมื่อกลละชันเข้าเป็นอัมพุทะ มารดาก็จะเป็นคนอื่น เมื่อจะเป็นขึ้นมั่งส้าง มารดาก็จะกลายเป็นอื่น เมื่อตั้งขณะเป็นเนื้อแน่น ตราบเท่าแตกเป็น

ปัญจสาขากายาบริบูรณ์นั้น มารดาที่จะกลายเป็นอื่น ๆ ไปทุกที ตราบเท่าออกจากครรภ์มารดา ยังเป็นทารกอยู่ มารดาที่จะกลายเป็นมารดาอื่น ครั้นจำเริญใหญ่ มารดาที่จะกลายเป็นคนอื่น นี่มารดาก็ยืนอยู่ผู้เดียวมิได้กลับไปเป็นอื่น ถ้าจะถือว่าตัวกลายเป็นผู้อื่นแล้ว นับถือไว้ว่าเป็นมารดาทำไม อนึ่งเล่าเรียนศิลปศาสตร์ไว้แต่น้อย ครั้นใหญ่โตแก่เฒ่าไป ศิลปศาสตร์ที่เล่าเรียนไว้ก็จะมีพลอยกลายเป็นกายแก่เฒ่าไปด้วยหรือ ก็เมื่อเปล่าทีเดียว โฉนจึงจะทรงพระดำริผิดไปฉะนี้เล่า ขอถวายพระพร

ฝ่ายพระเจ้ามิลินท์ปิ่นประชากร จึงตรัสว่าเมื่อเป็นไปอย่างนี้เล่า พระผู้เป็นเจ้าจะเห็นเป็นกระไร จงวิสันนาไปในกาลบัดนี้

พระนาคเสนจึงมีวาจาถวายพระพรว่า **มหาราช** ดูรานะบพิตรพระราชสมภารผู้ประเสริฐ ยิ่งมิ่งมหาศาล เปรียบปานเหมือนอาตมาฉะนี้แล เมื่อยังเป็นทารกอยู่ก็ตัวอาตมา ครั้นจำเริญใหญ่มาที่ตัวของอาตมา จะได้กลับกลายเป็นอื่นหามิได้ เมื่อบพิตรตรัสว่า เมื่อน้อย ๆ เป็นผู้นี้ เมื่อใหญ่เป็นผู้อื่น ก็ถ้าเมื่อเล็กนั้นตื่นตัวนอน หิว หงุดหงิด ปากแหว่งก็ดี ถ้าใหญ่ขึ้นกลายเป็นอื่นได้ก็จะกลับกลายเป็นปรกติหาตำหนิมิได้ นี่แหละรูปเข้าใจว่าแรกเกิดเป็นสตรีก็เป็นสตรี เป็นชายก็เป็นชาย ถึงมาตรว่าอุกโตพยัญชนกะที่ข้างขึ้นเป็นชาย ข้างแรมกลายเป็นสตรีนั้นก็ดี ดวงจิตก็ดวงเดียว รูปก็อันเดียวนั้น จะได้เป็นอื่นหามิได้ เช่นอาตมาฉะนี้ เมื่อน้อยก็ตัวอาตมา เมื่อใหญ่จนได้บรรพชานี้ก็ตัวอาตมา ขอถวายพระพร

สมเด็จพระเจ้ามิลินท์ปิ่นประชากรจึงตรัสประภาษว่า โยมนี้ยังสงสัย นิมนต์พระผู้เป็นเจ้าอุปมาอุปไมยให้แจ่มก่อน

พระนาคเสนถวายพระพรว่า **มหาราช** ดูรานะบพิตรพระราชสมภาร ปานประดุจประทีปอันเดียวบุคคลตามไว้แต่หัวค่ำจนรุ่ง จึงใส่ไส้เต็มน้ำมันไปกว่าจะรุ่ง ตามไว้เมื่อปฐมยามนั้นจะเป็นประทีปอื่น หรือว่าในมัชฌิมยามมิใช่ประทีปนั้น เป็นประทีปอื่น หรือว่าในปัจฉิมยามล่วงแล้วมิใช่ประทีปนั้น จะได้เป็นประทีปอื่นหรือประการใด

พระเจ้ามิลินท์ปิ่นสาคลนครจึงมีพระบวรราชโองการตรัสว่า จะเป็นประทีปอื่นหามิได้ ประทีปในปฐมยามตามไว้ก็เป็นประทีปอันนั้น เมื่อมัชฌิมยามตามอยู่ก็ประทีปอันนั้น เมื่อปัจฉิมยามตามไว้ก็ประทีปอันนั้น จะได้เป็นประทีปอื่นอื่นหามิได้

พระนาคเสนเจ้าชกถามว่า เพราะเหตุอะไรเล่า มหาบพิตรพระราชสมภาร

สมเด็จพระเจ้ากรุงมิลินท์จึงมีพระราชโองการแก้ว่า เพราะเหตุว่าประทีปอันเดียวตามไว้

พระนาคเสนถวายพระพรว่า ประทีปอันเดียวตามไฉ้มิได้กลายเป็นอื่นไป ยถา มีครุณานันใดก็ดี ธรรมสันตติสืบสายแห่งรูปธรรมนามธรรมของสัตว์ที่เกิดมาด้วยจิตปฏิสนธิคือจิตเกิดมานั้น และสืบสายแห่งรูปธรรมนามธรรมนี้ เดิมเมื่อยังไม่ปฏิสนธิคือยังไม่เกิดมานั้น เมื่อจะบังเกิดเมื่อจะดับก็ดี ธรรมอันอื่นจะเกิดก็ดี ธรรมอันอื่นจะดับก็ดี ครั้นปฏิสนธิจิตเกิดขึ้น รูปธรรมกับนามธรรมนี้ ก็เกิดขึ้นพร้อมกันไม่ก่อนไม่หลังกัน สัตว์ที่เกิดมาด้วยจิตปฏิสนธินั้น ถึงจะจำเริญใหญ่แก่เฒ่าไปประการใดก็ดี **น จ อญโณ** จะได้เป็นจิตอื่นรูปอื่นหามิได้ คือปัจฉิมวิญญาณจิต จิตแรกปฏิสนธิเกิดมานั้น จะได้เป็นสัตว์อื่นจิตอื่นหามิได้ ก็จิตดวงเดียว เมื่อเกิดนั้นเหมือนประทีปดวงเดียวตามไฉ้ตั้งแต่ปฐมยามตราบเท่าปัจฉิมยามนั้น ขอถวายพระพร

ขณะนั้นพระเจ้ามิลินท์ปิ่นประชากร มีพระบวรราชโองการตรัสว่า ปัญหาไฉ้โยมยังสงสัย นิมนต์พระผู้เป็นเจ้าอุปมาอุปไมยให้ภียโยภาวะยิ่งไปกว่านี้

พระนาคเสนจึงถวายอุปมาสืบไปอีกแล้วว่า **มหาราช** ดูรานะบพิตรพระราชสมภารเจ้าผู้ประเสริฐยิ่งมิ่งมหาศาล ขอถวายพระพร เปรียบปานประดุน้ำนมโค ที่บุคคลรีดแล้วใส่ภาชนะชั่งไว้นาน เวลากาลล่วงไปก็กลายเป็นทอิ แล้วนานเข้าก็เป็นนวนีตะเป็นเปรียงไป ก็คนทั้งหลายจะเรียกอย่างไร จะเรียกว่านวนีตะใช้น้ำนม ทอิใช้น้ำนม เปรียงใช้น้ำนม จะเรียกฉะนี้หรือประการใด

พระเจ้ากรุงมิลินท์ภูมินทรอธิบดีตรัสว่าหามิได้ เขาไม่เรียกอย่างนั้น เขาก็เรียกว่าน้ำนมนวนีตะ นมทอิ นมเปรียง อาศัยน้ำนมเดิมนั้น

พระนาคเสนถวายพระพรว่า ฉันทใดก็ดี ธรรมสันตติคือสืบทอเป็นรูปธรรม นามธรรม ตั้งขึ้นเกิดขึ้นเป็นรูปเป็นจิตแล้วจะจำเริญวัยใหญ่โตแก่เฒ่าไปประการใด ก็ถึงซึ่งคงเรียกว่าจิตแรกเกิดนั้น จะเป็นจิตอื่นจะเป็นผู้อื่นไปหามิได้ อุปไมยดุจนมโคอันกลายเป็นนวนีตะเป็นเปรียงนั้น ใช้อื่นคือนมมันเอง ขอบพิตรพระราชสมภารจงทราบพระญาณเถิด ขอถวายพระพร

พระเจ้ากรุงมิลินท์ปิ่นประชากรได้ฟังก็ยินดีปรีดา มีพระราชโองการตรัสว่า พระผู้เป็นเจ้าอุปมานี้สมควรกับปัญหาในกาลบัดนี้

ธัมมสันตติปัญหา คำรบ ๑ จบเท่านี้

นปปฏิสันถิคทณปัญหา ที่ ๒

ขณะนั้นสมเด็จพระเจ้ากรุงมลิษฐ์ภูมินทรธิบตีมีพระราชโองการถามอรรถปัญหาอื่น
สืบไปอีกแล้วว่า **ภนุเต นาคเสน** ข้าแต่พระนาคเสนผู้เป็นเจ้า **โย บุคคโล** อันว่าบุคคลผู้ใด
นปปฏิสนธิยติ ไม่เกิดอีกในชาติเบื้องหน้า **โส ชานาติ** บุคคลผู้นั้นรู้ตัวหรือไม่ว่าอาตมานี้จะไม่เกิด
ต่อไป จะรู้กระนั้นหรือว่าหามิได้

พระนาคเสนผู้ปรีชาแก้ไขว่ารู้ซิ ขอถวายพระพร

พระเจ้ากรุงมลิษฐ์ภูมินทรธิบตีมีพระราชโองการตรัสชักว่า เมื่อผู้นั้นไม่เกิดแล้ว
ทำไมจึงรู้

พระนาคเสนผู้ประเสริฐแก้ไขว่า เหตุปัจจัยที่ไม่เกิดต่อไปนั้น ดับหมด ไม่มี เหตุฉะนั้นจึง
รู้ว่า อาตมานี้ไม่เกิดเป็นรูปเป็นจิตต่อไป ขอถวายพระพร

พระเจ้ามลิษฐ์ปิ่นกษัตริย์ตรัสว่า นิมนต์อุปมาให้แจ่มก่อน

พระนาคเสนถวายพระพรอุปมาว่า **มหาราช** ดุรานุบพิตรพระราชสมภาร เปரிய
ปานประดุจคหบดีชาวนา **กลิตฺวา** ถากไร่ไถนาด้วยตน ทำลงคงเส้นคงวา นับนาได้หลายอัน
ครั้นถากไถตะแบรเสร็จแล้วมีน่าน ก็หว่านข้าวลงในนา ครั้นถึงกำหนดทำเดือนหกเดือนจึงเป็น
รวงสุกแล้วก็เดือนให้ข้าสินไถไปเกี่ยวข้าว บรรทุกลงล้อเกวียน ลากเข็นมาริมบ้าน กองไว้ในลาน
นวดฟั่นแล้วขนข้าวขึ้นใส่ไว้เต็มยุ้งในปีแรกทำนั้น **อปเรน สมเยน** ครั้นรุ่งปีใหม่ คหบดีก็ถาก
ไถไร่นาตามอาตมาเคยทำนั้น หว่านข้าวปลูกลงนาตามเคยหว่านมา ถ้าน้ำดีปีใหม่ข้าวไม่เสียหาย
คหบดีนายนาจะรู้หรือไม่ ว่าข้าวปลูกที่หว่านลงไว้จะได้เต็มยุ้งเท่าเก่า

พระเจ้ากรุงมลิษฐ์ตรัสว่า คหบดีนั้นเขารู้ซิ พระผู้เป็นเจ้า

ขอถวายพระพร เขารู้ด้วยเหตุอะไร

ข้าแต่พระผู้เป็นเจ้า เขารู้ด้วยเหตุปัจจัยอันแรกกระทำนั้นเต็มยุ้ง ครั้นปีใหม่เขาก็กระทำ
เท่าที่เคยกระทำนั้น จึงรู้ว่าจะได้เต็มยุ้งพอกินไป

ขอถวายพระพร ฉันทก็ดี พระโยคาวจรที่ไม่เกิดต่อไปอีกชาติหน้า ก็รู้ว่าเหตุปัจจัยที่
แต่งให้เวียนว่ายเกิดตายในวัฏสงสาร นานช้าจะคณนานับมิได้ และเหตุปัจจัยนั้นสิ้นไป ท่านก็
เข้าใจว่า อาตมานี้จะมีได้เกิดต่อไปอีกในภพเบื้องหน้า บรมบพิตรจงทราบด้วยอุปมานี้

พระเจ้ามิลินท์ได้ทรงฟัง ก็ยินดีปรีดาว่าพระผู้เป็นเจ้าของอุปมานี้ สมควรกับปัญหาในกาลบัดนี้

นปปฏิสนธิคณปัญหา คำรบ ๒ จบเท่านี้

ปัญหานิรุชฌนปัญหา ที่ ๓

ราชา สมเด็จพระเจ้ากรุงมิลินท์ปิ่นกษัตริย์มีพระราชโองการตรัสถามอรรถปัญหามาต่อไปอีกแล้วว่า **ภนฺเต นาคเสน** ข้าแต่พระนาคเสนผู้เป็นเจ้าของ ญาณบังเกิดในสันดานผู้ใด ผู้นั้นหรือชื่อว่าปัญญาบังเกิด

ขอถวายพระพรบพิตรพระราชสมภารผู้ประเสริฐ ญาณที่บังเกิดขึ้นนั้นแลเรียกว่าปัญญา

สมเด็จพระเจ้ามิลินท์ภูมินทราธิบดี มีพระราชโองการชักว่า **ภนฺเต** ข้าแต่พระผู้เป็นเจ้าของ ญาณบังเกิดในสันดานผู้ใด ผู้นั้นเรียกว่ามีปัญญา เมื่อปัญญาบังเกิดจะหลงบ้างหรือหาไม่ได้

พระนาคเสนวิสัยนาแก้ไขว่า **มหาราช** ดูรานะบพิตรพระราชสมภาร บางทีหลงก็มี ที่ไม่หลงก็มี ขอถวายพระพร

สมเด็จพระเจ้ากรุงมิลินท์ปิ่นประชากรตรัสถามว่า ที่หลงนั้นอย่างไร

พระนาคเสนแก้ไขว่า **มหาราช** ดูรานะบพิตรพระราชสมภาร ที่มีปัญญาหลงนั้นคือ เติบดังพวงป้าหารู้จักทิศที่จะไปไม่ เหตุมิได้ฟังเขาเล่าบอกนามบัญญัติ ว่าถึงที่นั้นมีต้นไม้อันนั้นเป็นสำคัญ เหตุนี้ผู้มีปัญญานั้นจึงหลงไป

พระเจ้ามิลินท์ปิ่นกษัตริย์ตรัสถามว่า ข้าแต่พระผู้เป็นเจ้าของ ที่ไม่หลงนั้นอย่างไร

พระนาคเสนวิสัยนาแก้ไขว่า ขอถวายพระพร ได้แก่โยคาวจรอันปลงปัญญาเห็นพระอนิจจัง พระทุกขัง และพระอนัตตา นี่แหละปัญญาท่านไม่หลง

พระเจ้ากรุงมิลินท์จึงมีพระราชโองการถามว่า ที่ปัญญาไม่หลงนั้น โมโหในสันดานท่านไปแอบอยู่ที่ไหน

พระนาคเสนถวายพระพรแก้ไขว่า **มหาราช** ดูรานะบพิตรพระราชสมภาร เมื่อปัญญาบังเกิดแล้ว โมโหก็ดับอยู่ที่ปัญญานั้น

พระเจ้ากรุงมิลินท์จึงตรัสถามว่า **ภนฺเต** ข้าแต่พระผู้เป็นเจ้า ปัญญานั้นเกิดแล้วไปดับอยู่ที่ไหน

พระนาคเสนวิสัชนาแก้ไขว่า **มหาราช** ดูรานะบพิตรพระราชสมภารผู้ประเสริฐปัญญาบังเกิดกระทำกิจของอาตมาแล้วก็ดับอยู่ในกิจของอาตมา กิจแห่งปัญญาอันเห็นเป็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา นั้นจะได้ดับหามีได้

สมเด็จพระเจ้ากรุงมิลินท์ปิ่นมโหศวรรยจึงตรัสว่า **ภนฺเต** ข้าแต่พระผู้เป็นเจ้า ยัม **ปเนตฺ** **พฺรหฺม** พระผู้เป็นเจ้ากล่าวว่า ปัญญากระทำกิจแล้ว ก็ดับอยู่ที่กิจแห่งตนนั้น กิจอันเห็นว่า ทุกขัง อนิจจัง อนัตตา ชื่อว่าปัญญา ว่าดังนี้โยมยังสงสัย นิมนต์กระทำอุปมาไปให้เห็นแจ้งก่อน

พระนาคเสนถวายพระพรอุปมาว่า **มหาราช** ดูรานะบพิตรพระราชสมภาร เปรียบปานดุจบุรุษผู้หนึ่งจะดูเลขเมื่อกลางคืน เลขนั้นบุรุษผู้นั้นเขียนลงไว้ในกระดาน จึงจุดประทีปขึ้น ทศนาการดูเลขนั้น ก็เขียนเลขลงไว้แล้วให้ดับประทีปเสีย เมื่อประทีปดับไป ตัวเลขที่เขียนไว้ก็ยังปรากฏอยู่มิได้ลบเลือนไป **ยถา** มีอุปมาฉันใดก็ดี ปัญญาที่บังเกิดขึ้นกระทำกิจแห่งตนแล้วดับไป แต่กิจแห่งตนอันเห็นว่า พระอนิจจัง พระทุกขัง และพระอนัตตา นั้นยังปรากฏอยู่ เปรียบดุจประทีปอันบุรุษจุดขึ้นดูแล้วเขียนเลขไว้แล้วดับประทีปเสีย ปรากฏอยู่แต่ตัวเลขที่เขียนไว้ จงทราบพระทัยเถิด ขอถวายพระพร

พระเจ้ากรุงมิลินท์ปิ่นกษัตริย์ตรัสว่า นิมนต์พระผู้เป็นเจ้าอุปมาให้ยิ่งขึ้นไปก่อน

พระนาคเสนถวายพระพรว่า **มหาราช** ดูรานะบพิตรพระราชสมภาร เปรียบปานดุจมนุษย์อันอยู่ในทิศตะวันออกกลัวเพลิงไหม้บ้านจึงตั้งหม้อน้ำไว้ห้าหม้อ ที่ใกล้ประตูเคหา ครั้นว่าเคหานั้นเพลิงไหม้ มนุษย์นั้นจึงเอาน้ำที่หม้อตั้งไว้นั้นดับไฟ ครั้นไฟดับไปแล้ว มนุษย์นั้นจะต้องการน้ำในหม้อนั้นอีกหรือหามีได้

สมเด็จพระเจ้ามิลินท์ภูมินทรอธิบดี มีพระราชโองการตรัสว่า **ภนฺเต** **นาคเสน** ข้าแต่พระนาคเสนผู้เป็นเจ้า มนุษย์ชาวชนบทนั้น ครั้นเพลิงไหม้เขาจึงเอาน้ำที่หม้อทั้งห้าไปดับไฟ ไฟดับไปแล้วจะได้ต้องการน้ำอีกหามีได้

พระนาคเสนจึงวิสัชนาว่า หม้อทั้งห้าได้แก่อินทรีย์ ๕ มี ลัทธินทรีย์เป็นต้น ผู้ชนชาวชนบทที่ดับเพลิงด้วยหม้อน้ำทั้งห้า ได้แก่พระโยคาวจรอันดับกิเลสด้วยอินทรีย์ ๕ ประการ เพลิงที่ไหม้บ้านนั้นได้แก่กิเลส กิเลสนั้นจะดับไปก็อาศัยแก่อินทรีย์ ๕ คือ ลัทธินทรีย์เป็นต้น และกิเลสที่ดับไปมิได้เกิดอีกนั้น ได้แก่ปัญญาที่กระทำกิจนั้น ครั้นกระทำกิจแล้วก็ดับไป ปรากฏ

อยู่แต่กิจอันเห็นพระไตรลักษณ์นั้น และปัญญาที่กระทำกิจนั้นกระทำครั้งเดียวก็ดับไป อุปไมย
ดุจอินทรีทั้ง ๕ นั้น ดับกิเลสให้สูญไปที่เดียวนี้แหละ ขอถวายพระพร

พระเจ้ากรุงมิลินท์ปิ่นประชากร จึงตรัสว่า โยมยังสงสัย นิมนต์อุปมาให้ภียโยภาวะ
ยิ่งกว่านี้

พระนาคเสนจึงมีเถรวาจาว่า **มหาราช** ดูรานะบพิตรพระราชสมภาร เปรียบปาน
ประหนึ่งว่าแพทย์ผู้หนึ่งรักษาคนไข้จึงเก็บเอารากไม้เป็นยา ๕ สิ่งไปรักษาไข้ ครั้นคนไข้ได้
รับประทานรากไม้ยา ๕ สิ่งนั้น โรคก็บรรเทาคลายหายขาด นี่แหละบพิตรพระราชสมภาร
แพทย์นั้นจะเอายา ๕ ประการไปรักษาคนที่หายนั้นอีกหรือ หรือว่าหาไม่ได้

พระเจ้ากรุงมิลินท์ปิ่นสาครราชธานีจึงมีพระราชโองการตรัสว่า เมื่อหมอนั้นเอายาทั้ง
๕ ไปรักษาเขาหายแล้ว จะได้ต้องการรากยาอีกหาไม่ได้

พระนาคเสนจึงกระทำอุปมาอุปไมยเป็นสองชั้นว่า ขอถวายพระพร แพทย์นั้นได้
แก่พระโยคาวจร รากยา ๕ สิ่งนั้นได้แก่ปัญจอินทรี ๕ มีสัทอินทรีเป็นต้น คนไข้ได้แก่ปุถุชน
พระโยคาวจรไปสั่งสอนให้จำเรณูอินทรีทั้ง ๕ เปรียบดุจกินรากยา ๕ ประการ เมื่อปุถุชนนั้นรับ
ประทานคือปรนนิบัติในอินทรีทั้ง ๕ ราคาทากิเลสสิ้นไปดับไปมิได้เกิดอีกฉันใดก็ดี ปัญญา
ที่กระทำกิจนั้นดับไปในสันดานพระโยคาวจร ยังปรากฏอยู่แต่กิจแห่งปัญญาเห็นพระไตรลักษณ์
ว่า อนิจฺจนฺติ วา ทุกฺขนฺติ วา อนตฺตาติ วา อิติ วา อนิจฺจํ อิติ วา ทุกฺขํ อิติ วา อนตฺตา
ในกาลนั้น

ราชา สมเด็จพระเจ้ากรุงมิลินท์ภูมินทราธิบดียังตรัสว่า ซึ่งพระผู้เป็นเจ้าวิไลชนานี้โยมยัง
ไม่สิ้นสงสัย จงกระทำอุปมาอุปไมยให้ภียโยภาวะยิ่งไปกว่านี้ก่อน

พระนาคเสนถวายพระพรว่า ดูรานะบพิตรพระราชสมภาร เปรียบปานเหมือนโยธา
สงครามาวจร อันจะไปกระทำสงครามรบพุ่งด้วยศัตรูหมู่อรินทรราชนั้น **ปณฺจ กณฺทานิ** จึง
ยิงปืนใหญ่ไปห้านัด ให้ศัตรูหมู่อรินทรราชพ่ายแพ้หนีไป แล้วจะยิงปืนใหญ่ไปอีก ๕ นัดหรือ
ประการใด

พระเจ้ากรุงมิลินท์ภูมินทราธิเบศร์ปฏิเสธว่า จะยิงไปอีกหาไม่ได้

พระนาคเสนถวายพระพรอุปไมยว่า **มหาราช** ดูรานะบพิตรพระราชสมภารผู้ประเสริฐ
ยิ่งมิ่งมหิศวรรย์ ฉันใดก็ดี โยธาดาวดี คือพระโยคาวจรยิงหมู่อรินทรรอติดพระนคร คือกิเลส
ตัณหา และยิงปืนทั้ง ๕ นัดนั้นคือปัญจอินทรี ๕ เมื่อยังกิเลสตัณหาให้ดับไม่ไห้กลับมาเกิดได้

ฉันทันนั้น ปัญญาที่เกิดในสันดานท่านโยคาวจรผู้ประเสริฐ เกิดขึ้นกระทำกิจและดับมิให้กลับเกิดใหม่ แต่กิจเห็นพระไตรลักษณ์ยังประจักษ์อยู่ ขอบพิตรจงรู้ในพระราชสันดานด้วยประการดังนี้

พระเจ้ามิลินท์ปิ่นกษัตริย์ทรงฟังก็โสมนัสในอุปมา จึงตรัสว่า **กลุโลสิ** พระผู้เป็นเจ้าของวิสัยนามานี้สมควรแล้ว

ปัญญานิรุชฌนปัญหา คำรบ ๓ จบเท่านี้

ปรินิพพานปัญหา ที่ ๔

ราชา สมเด็จพระเจ้ากรุงมิลินท์ภูมินทรอธิบดีมีพระราชโองการถามอรรถปัญหานั้นอื่น สืบไปแล้วว่า **ภนฺเต นาคเสน** ข้าแต่พระนาคเสนผู้เป็นเจ้าของ บุคคลที่ไม่ปฏิสนธิไม่เกิดใหม่ในภพ เบื้องหน้านั้น จะได้เสวยทุกข์บ้างหรือว่าหามิได้

พระนาคเสนจึงวิสัชนาแก้ไขว่า **มหาราช** ดูรานะบพิตรพระราชสมภารผู้ประเสริฐคนที่ไม่ปฏิสนธิไม่เกิดอีกนั้นเสวยทุกข์บ้างไม่เสวยทุกข์บ้าง

พระเจ้ากรุงมิลินท์จึงตรัสซักว่า อย่างไรไม่เสวยทุกข์ อย่างไรเสวยทุกข์

พระนาคเสนจึงวิสัชนาแก้ไขว่า **มหาราช** ดูรานะบพิตรพระราชสมภารผู้ประเสริฐ ท่านที่ไม่เกิดอีกนั้น เสวยแต่กายิกทุกข์อันประกอบในกาย มิได้เสวยเจตสิกทุกข์ ขอถวายพระพร

พระเจ้ากรุงมิลินท์ปิ่นประชากรถามว่า อย่างไรเรียกว่าทุกข์ประกอบในกาย อย่างไรเรียกว่าทุกข์ประกอบในเจตสิก

พระนาคเสนจึงวิสัชนาว่า **มหาราช** ดูรานะบพิตรพระราชสมภารผู้ประเสริฐ เหตุปัจจัยอันแต่งกองทุกข์ในกายนั้นยังมิดับ ก็ยังมีทุกข์อยู่ และท่านที่เป็นชีณาสพนั้นเสวยทุกข์เวทนาในกายนั้น เหตุว่ากายของท่านนั้นยังเป็นเชื้ออุปาทานตกแต่ง มีเหตุปัจจัยไปกว่าจะถึงนิพพานในปัจจุสมชาตินั้น ท่านที่เป็นพระชีณาสพจึงเสวยทุกข์สำหรับกายให้อาพาธเจ็บไข้ และต้องบาดเลี่ยนหนามยอกนั้น ท่านก็ได้เสวยทุกข์อันเจ็บปวดในกาย ขอถวายพระพร ที่ท่านไม่เสวยทุกข์อันประกอบในเจตสิกนั้น คือเหตุปัจจัยที่แต่งจิตเจตสิกดับแล้วไม่มีโลภ โทโส โมโห กิเลสตัณหา กิเลสตัณหาหามิได้มี เหตุตั้งนั้นทุกข์ในจิตเจตสิกจึงไม่มี มีแต่ทุกข์อันประกอบในกาย ขอถวายพระพร

สมเด็จพระเจ้ามิลินท์ภูมินทราธิบดี จึงมีพระราชโองการชักว่า ข้าแต่พระนาคนาคนผู้เป็นเจ้า ถ้าแม้ว่าพระอรหันตชินาสพเจ้ามีทุกข์เกิดในกายอยู่ขณะนี้ เหตุไรจึงจะได้ไปนิพพาน

พระนาคนาคนถวายพระพรว่า **มหาราช** ดูรานะบพิตรพระราชสมภาร ท่านเสวยทุกข์ก็แต่ทุกข์สำหรับกายอันเป็นเชื้อสายอุปาทาน ท่านมีราคะปราศจากสันดาน หาเหตุปัจจัยที่จะแต่งไปมิได้ ท่านก็คงจะไปนิพพานโดยฤดูกาลอันสมควร แล้วท่านก็ย่างเข้าสู่พระนครเมืองแก้ว อันกล่าวแล้วคือพระปณโมกขมหานครนิพพาน อันดับซึ่งชาติกันดาร ชรากันดาร พยาธิกันดาร มรณกันดาร เป็นที่สุขเกษมเอ็กกันตะบรมสุขปราศจากทุกข์ในสงสาร สมด้วยถ้อยคำพระธรรมเสนาบดีสารีบุตรพุทธอัครสาวกวิเศษนิเทศไว้เป็นคาถาดังนี้

นางินนุทามิ มรณ
กาลฉจ ปฏิกงขามิ
นางินนุทามิ มรณ
กาลฉจ ปฏิกงขามิ

นางินนุทามิ ชีวิต
เวทน ภตตการโก ยถา ฯ
นางินนุทามิ ชีวิต
สมปชาโน ปติสสโตติ ฯ

กระแสดความในพระคาถานี้ว่า **อหิ** อันว่าข้า **นางินนุทามิ** มิได้ยินดีบัดนี้ **มรณ** ซึ่งความตาย **อหิ** อันว่าข้า **นางินนุทามิ** มิได้ยินดีบัดนี้ **ชีวิต** ซึ่งจะมีชีวิตเป็นไป **ภตตการโก** เปรียบดังพ่อครัวเชิฐเครื่องเสวยคอยท่าสมเด็จพระบรมกษัตริย์จะเสวยเมื่อใด ก็ยกเครื่องไปถวายเมื่อนั้น **ยถา** มีครุวนาฉันใดเล่า **อหิ** ตัวข้าพเจ้านี้ **ปติสสโต** มีตณหาปราศจากมีกิเลสราคะอันขาดจากสันดาน **สมปชาโน** มีสติรู้รอบคอบเป็นอันดี ข้าพเจ้าจะถึงแก่ภรรณะก็ไม่ยินดี จะมีชีวิตเป็นตัวเป็นตนอยู่ก็ไม่ยินดี **กาลฉจ ปฏิกงขามิ** ข้าพเจ้านี้ปรารภนา ซึ่งกาลอันควรที่จะเข้าสู่พระนิพพาน เปรียบปานดุจพ่อครัวอันคอยกาลอันควรนั้น สิ้นคำพระธรรมเสนาบดีสารีบุตรเท่านั้น เหตุตั้งนั้นที่ท่านจะไม่เกิดอีกนั้น ยังมีชีวิตอยู่จะเสวยทุกข์สิ่งเดียวแต่ทุกข์ในกาย ทุกข์ภายในเจตสิกไม่มี ท่านคอยกาลสมควรของท่านแล้ว ท่านก็เข้าสู่พระนิพพานนั้นแหละ ขอถวายพระพร

สมเด็จพระเจ้ากรุงมิลินท์ภูมินทราธิบดี ได้ฟังพระนาคนาคนวิสัยเช่นนี้จะนี้ ก็มีน้ำพระทัยสรรหาทรงพระโสมนัส มีพระโองการตรัสว่า **กลุโลสิ** พระผู้เป็นเจ้ากล่าววิสัยเช่นนี้สมควรนี้กระไร สิ้นวิมตีสงสัยของโยม ในกาลบัดนี้

ปรินิพพานปัญหา คำรบ ๔ จบเท่านี้

สุขเวทนาปัญหา ที่ ๕

ราชา สมเด็จพระเจ้ากรุงมิลินท์ปิ่นสาครราช มีสุนทรพจนารถราชโองการตรัสถาม
อรรถปัญหาล้ออีกแล้วว่า **ภนฺเต นาคเสน** ข้าแต่พระนาคเสนผู้เป็นเจ้า สุขเวทนาที่จะเสวยสุขนี้
เล่า จะเป็นกุสลาหรือ หรือว่าจะเป็นอกุสลา หรือว่าจะเป็นอัพยากตา ประการใด

พระนาคเสนวิสัยนาแก้ไขว่า **มหาราช** ดูรานะบพิตรพระราชสมภาร สุขเวทนานี้จะว่า
เป็นกุสลาก็ว่าได้ จะว่าเป็นอกุสลาก็ว่าได้ จะว่าเป็นอัพยากตาก็ว่าได้ ขอถวายพระพร

สมเด็จพระเจ้ามิลินท์ภูมินทรอธิบดี มีพระราชโองการตรัสว่า **ภนฺเต นาคเสน** ข้าแต่
พระนาคเสนผู้ประกอบด้วยปัญญาปรีชา ถ้าพระผู้เป็นเจ้าว่าเช่นนั้นแล้ว โยมยังสงสัย ด้วย
กุศลตกแต่งแล้วก็ให้สุข จะได้ให้ทุกข์หามีได้

พระนาคเสนวิสัยนาแก้ไขว่า โฉนบพิตรจึงสำคัญดังนี้เล่า ถ้าอาตมาจะว่าบ้างว่า บุคคล
แรกกระทำกุศลเสวยทุกข์ เปรียบต่อบุคคลรักษาศีลภะนั้นต้องทรมานอดอยาก ที่เขาทำกุศล
ได้ความสุขจะนี้บ้างก็มี เปรียบดูชายผู้หนึ่ง มือซ้ายตะพายหม้อน้ำ มือขวานั้นก็เย็นนํก มือ
ข้างขวาถือก้อนเหล็กแดงร้อน นี้แหละจะว่ามือซ้ายทั้งสองข้างร้อนหรือ หรือจะว่ามือทั้งสองของ
ชายนั่นเย็นเป็นประการใด

พระเจ้ากรุงมิลินท์ปิ่นกษัตริย์ตรัสว่า ไม่รู้แห่งที่จะว่าได้นะพระผู้เป็นเจ้า โยมนี่เล่า
มีอาจจะต่อปากพระผู้เป็นเจ้าได้ นิมนต์แก้ไขอรรถแห่งเวทนานี้ให้โยมแจ่มแจ้งใสออกไปในกาลบัดนี้

ตโต เถโร ลำดับนั้นพระนาคเสนเถระผู้วิเศษแก้ไขซึ่งเวทนา ๑๐๘ ประการ ให้
บรมกษัตริย์สันนิษฐานเข้าพระทัยด้วยอภิธรรมกถา ถวายพระพรว่า มหาบพิตรพระราชสมภาร
เวทนามี ๑๐๘ ประการ จึงจัดเอาเวทนาอันเป็นโสมนัส **ฉ เคนิสฺสิตา** อันอาศัยอยู่ในอารมณ์ ๖
แห่งบุคคลยินดีในเบญจกามคุณนั้น จัดได้โสมนัสเวทนา ๖ จึงจัดเอาโสมนัสเวทนาอันเป็นไป
ในอารมณ์ ๖ แห่งท่านผู้ได้ปัญญาวิปัสสนานั้น จัดเป็นโสมนัสเวทนา ๖ จึงยกเอาโทมนัสเวทนา
๖ ในอารมณ์แห่งบุคคลยินดีในเบญจกามคุณ ๖ และโทมนัสเวทนาในอารมณ์แห่งท่านได้
วิปัสสนาปัญญา ๖ จัดเอาอุเบกขาเวทนาในอารมณ์แห่งบุคคลยินดีในเบญจกามคุณนั้น ๖ จัด
เอาอุเบกขาเวทนาในอารมณ์แห่งท่านได้วิปัสสนาปัญญานั้น ๖ สิริได้เวทนา ๓๖ จึงเอา
เวทนา ๓๖ นี้ จัดเป็นอดีต ๓๖ เป็นอนาคต ๓๖ เป็นปัจจุบัน ๓๖ สิริเข้าด้วยกันทั้ง ๓ นี้ได้
เวทนา ๑๐๘ ประการ บพิตรพระราชสมภารจงทราบพระญาณเกิด สุขเวทนาอันเสวยอารมณ์
เป็นสุขนี้ จะว่าเป็นฝ่ายกุศลก็ผิด จะว่าเป็นอกุศลก็ผิด จะว่าเป็นอัพยากตาก็ผิด จะว่าไม่เป็นก็ผิด

เหมือนชายมือซ้ายตะพายน้ำค้าง มือขวาจับก้อนเหล็กแดง และจะถามรวมว่ามีทั้งสอง
ของชายนั้นจับร้อนหรือจับเย็น และถามเช่นนี้บุคคลจะบอกมีรูที่จะบอกได้ บพิตรจงทราบ
พระทัยด้วยประการนี้

สมเด็จพระเจ้ามิลินท์ปิณาสคราชได้ฟังก็มีประสาทเลื่อมใส พระทัยท้าวเธอก็โสมนัส
ปรีดาด้วยปัญหาพยากรณ์ของพระนาคเสนผู้วิเศษ

สุขเวทนาปัญหา คำรบ ๕ จบเท่านี้

นามรูปปฏิสันธิคณปัญหา ที่ ๖

ราชา สมเด็จพระเจ้ามิลินท์ภูมินทราธิบดี มีพระราชโองการถามอรรถปริศนาอื่นไปอีก
เล่าว่า ภาณุเต นาคเสน ข้าแต่พระผู้เป็นเจ้านาคเสน ก็ ปฏิสันธิยติ ธรรมสิ่งไรให้สัตว์โลกปฏิสนธิ
เกิดมา นิมนต์วิสัชนาให้แจ้งก่อน

พระนาคเสนถวายพระพรวิสัชนาว่า **มหาราช** ดูรานะบพิตรพระราชสมภารผู้ประเสริฐ
สัตว์โลกที่เกิดมานี้นามรูปให้ปฏิสนธิ ขอถวายพระพร

พระเจ้ากรุงมิลินท์ภูมินทราธิบดี มีพระราชโองการซักว่า นามรูปนี้แต่งให้สัตว์ปฏิสนธิ
หรือประการใด

พระนาคเสนวิสัชนาแก้ไขว่า หามิได้ **มหาราช** ดูรานะบพิตรพระราชสมภารผู้ประ
เสริฐ สัตว์โลกหญิงชายเกิดมาในโลกนี้ กระทำกรรมคือกุศลกรรมและอกุศลกรรม คือกระทำ
บาปบุญ อมิตา นามรูปเน ด้วยนามรูปนี้ บุญสิ่งนั้นกรรมสิ่งนั้น ให้สัตว์มนุษย์หญิงชายนั้น
ปฏิสนธิเป็นนามรูปอันอื่น อย่างนี้แหละเรียกว่านามรูปให้ปฏิสนธิ ขอถวายพระพร

สมเด็จพระเจ้ากรุงมิลินท์ปิณประชากรตรัสว่า ภาณุเต นาคเสน ข้าแต่พระนาคเสน
ผู้เป็นเจ้า ถ้าบุคคลมิได้เกิดด้วยนามรูปนี้ และเกิดด้วยบุญและบาปที่กระทำไว้ในนามรูปนี้แล้ว
ผู้นั้นจะพ้นจากบาปกรรมหรือไม่

พระนาคเสนวิสัชนาแก้ไขว่า **มหาราช** ดูรานะบพิตรผู้ประเสริฐ ถ้าว่าไม่เกิดแล้ว
ผู้นั้นก็พ้นจากบาปจากกรรม ถ้าว่ายังจะเกิดไปอีกแล้ว จะได้พ้นจากบาปกรรมหามิได้ ขอถวาย
พระพร

พระเจ้ากรุงมิลินท์ภูมินทราธิบดี มีพระราชโองการตรัสว่า นิมนต์พระผู้เป็นเจ้าของกระทำอุปมาให้แจ้งก่อน

พระนาคนเสนถวายพระพรอุปมาว่า **มหาราช** ดุรานะบพิตรพระราชสมภาร เปรียบปานดูบุรุษผู้หนึ่งไปลักผลมะม่วงของเขามา ส่วนว่าเจ้าของมะม่วงนั้นจับบุรุษโจรนั้นได้ จึงเอาตัวไปทูลกับสมเด็จพระบรมกษัตริย์ว่า โจรนี้ลักมะม่วงเกล้ากระหม่อมฉัน โจรนั้นก็ทูลบ้างว่าขอพระราชทาน เกळाกระหม่อมฉันจะได้ลักหามิได้ มะม่วงเจ้าของนี้เมื่อแรกปลูกล้วนอย่างอื่นปลุกไว้เมื่อเป็นต้นมีผลออกเป็นอย่างอื่นไป เกळाกระหม่อมฉันก็เก็บเอามา จะได้ลักลูกมะม่วงที่บุรุษผู้นี้ปลุกหามิได้ และบุรุษโจรนั้นให้การเป็นสำนวนดังนี้ จะพ้นโทษหรือประการใด ขอถวายพระพร

สมเด็จพระเจ้ากรุงมิลินท์ปิ่นประชากร มีพระราชโองการตรัสว่า บุรุษโจรนั้นให้การเป็นสำนวนดังนั้น จะได้พ้นตัวหามิได้ คงจะต้องปรับไหมเป็นแท้

พระนาคนเสนจึงถามว่า เหตุไฉนจึงต้องปรับไหมเล่า

พระเจ้ากรุงมิลินท์ปิ่นกษัตริย์ตรัสว่า มะม่วงเขาปลุกไว้จนมีผล บุรุษโจรรับว่าไปเอาผลมะม่วงนั้นมาแล้ว ให้การเป็นสำนวนว่าบุรุษเจ้าของปลุกไว้ก็จริง ก็แต่ผลมะม่วงเดิมนั้นไม่ได้ลัก ที่ข้าเอามานี้ผลมะม่วงเป็นต้นเกิดขึ้นมาใหม่ต่างหาก เป็นผลมะม่วงอื่นมิใช่เป็นผลมะม่วงเดิม ข้าเอามานี้ผลมะม่วงใหม่ บุรุษโจรให้การฉะนี้ก็เป็นอันรับในคำหา ซึ่งผลมะม่วงที่โจรลักมาก็เกิดแต่ผลมะม่วงเดิม เหตุกระนี้แหละควรจะลงโทษปรับไหมแก่โจรนั้น

พระนาคนเสนจึงว่า ความนี้ฉันทิ มนุษย์หญิงชายกระทำบาปกรรมสิ่งไรด้วยนามรูปในปัจจุบันชาตินี้ ครั้นกระทำกาลกิริยาตายไปในปรโลก เกิดเป็นรูปธรรมนามธรรมอื่น จะได้พ้นไปจากบาปกรรมหามิได้ เปรียบดังโจรลักอัมพพลนั้น ขอถวายพระพร

พระเจ้ากรุงมิลินท์ภูมินทราธิบดี มีพระราชโองการตรัสว่า นิมนต์พระผู้เป็นเจ้าของกระทำอุปมาให้ประหลาดกว่านี้

พระนาคนเสนมีเถรวาจาอุปมาว่า **มหาราช** ดุรานะบพิตรพระราชสมภาร เปรียบปานดูบุรุษผู้หนึ่งไปลักเกี่ยวข้าวสาละในนาเขา เจ้าของเขาจับตัวได้ จึงเอาตัวไปกราบทูลแก่บรมกษัตริย์ว่า บุรุษผู้นี้เป็นโจรลักข้าวสาละในนา บุรุษโจรจึงทูลว่า ข้าวสาละซึ่งบุรุษผู้นี้ปลุกหว่านลงไว้ ข้าพระพุทธเจ้ามิได้ลัก นี่ข้าพระพุทธเจ้าเอารวงข้าวสาละอันเกิดต่อมาต่างหาก นี่แหละบพิตรพระราชสมภาร เมื่อโจรนั้นให้การฉะนี้ โทษจะมีแก่โจรนั้นหรือประการใด

พระเจ้ากรุงมิลินท์ปิ่นกษัตริย์ตรัสว่า โทษปรับไหมคงจะมี

พระนาคนเสนจึงซักว่า โทษปรับไหมมีด้วยเหตุอย่างไร

พระเจ้ากรุงมิลินท์ปิ่นกษัตริย์ตรัสว่า ข้าพเจ้าหว่านไว้ มีเมล็ดรวงขึ้น โจรนั้นไปลักเอารวงข้าวนั้นมาแล้ว กลับว่ารวงข้าวนั้นมีใช้ของบุรุษเจ้าของข้าว บุรุษเจ้าของข้าวนั้นหว่านลงก็เป็นต้นเป็นลำกลายเป็นอื่นไป ซึ่งโจรให้การต้องในคำหาดังนี้ เหตุกระนี้โยมจึงว่า โจรนั้นไม่พ้นโทษปรับไหม

พระนาคนเสนจึงว่า ความเปรียบเทียบนี้ฉันใดก็ดี บพิตรพระราชสมภารผู้ประเสริฐ มนุษย์ชายหญิงซึ่งเกิดมาเป็นรูปธรรมนามธรรมกระทำบาปกรรมไว้ในชาตินี้ จะมีรูปธรรมนามธรรมไปชาติหน้า เป็นรูปธรรมนามธรรมอื่น จะพ้นจากบาปกรรมหามิได้ อุปมาเหมือนโจรไปลักข้าวเขาแล้ว กลับว่าเอาข้าวอื่นมา มิได้พ้นโทษปรับไหมฉะนั้น

อนึ่งเล่า เปรียบดังบุรุษผู้หนึ่งไปลักตัดอ้อยเขา บุรุษเจ้าของจับตัวได้ จึงมัดเอาตัวเข้าไปกราบทูลแก่พระมหากษัตริย์ว่า โจรคนนี้ลักอ้อยกระหม่อมฉัน โจรนั้นก็ทูลบ้างว่า ขอพระราชทาน เดิมบุรุษผู้นี้เอายอดอ้อยมาปลูกไว้ ยอดอ้อยก็แตกหน่อกอใบเป็นต้นเป็นลำเป็นอันอื่นไป และข้าพระพุทธเจ้าจะได้ลักอ้อยเดิมแรกปลูกหามิได้ อ้อยนี้กลายเป็น ข้าพระพุทธเจ้าจึงได้เอาอ้อยอื่นมา นี่แหละมหาบพิตร คำโจรทูลให้การฉะนี้ จะมีโทษปรับไหมหรือหามิได้

พระเจ้ากรุงมิลินท์ปิ่นสาครราชจึงตรัสว่า คงจะมีโทษปรับไหมเป็นแท้

พระนาคนเสนจึงซักถามว่า เหตุไฉนบพิตรพระราชสมภาร

พระเจ้ากรุงมิลินท์จึงตรัสว่า อ้อ เพราะว่าให้การต้องในคำหา และโจรแก้ว่าอ้อยนั้นเป็นอ้อยอื่น อ้อยเดิมนั้นเป็นต้นกลายเป็นอ้อยอื่น อ้อยเดิมนั้นตัวหาได้ลักไม่ และให้การกระนี้จะพ้นตัวหามิได้ ไปลักอ้อยของเขามาแล้วว่าข้าเอ้ออ้อยอื่นมา จะได้พ้นโทษหามิได้ นะพระผู้เป็นเจ้า

พระนาคนเสนจึงว่า บุคคลกระทำบาปกรรมไว้ชาตินี้ก็เหมือนกัน กรรมคงจะตามตนไป ถึงจะเกิดในโลกเบื้องหน้าเป็นรูปธรรมนามธรรมอื่น จะได้พ้นจากบาปกรรมหามิได้ ดุจบุรุษโจรลักอ้อยเขามาแล้วกลับว่าอ้อยอื่น มิได้พ้นจากโทษนั้น

อนึ่ง ดูรานะบพิตรพระราชสมภาร เปรียบปานดุจบุรุษผู้หนึ่งนั้น เหมนตเก กาเล ฤตุนั้น เป็นเหมันตฤดูหนาว กลางหนาวหมอกลงนี้กระไร บุรุษผู้หนึ่งจึงเอาไฟมาก่อกองขึ้นผิง แล้วทิ้งไว้ มิได้ดับเสีย ไฟนั้นก็ลามเลียไหม้ไปไม้และหญ้า ลามมาไหม้ข้าวในนาเสียหลายกอง เขตตสามโก ฝ่ายเจ้าของนา รู้ว่าบุรุษนั้นเป็นต้นไฟ จึงจับเอาบุรุษนั้นเข้าไปกราบทูลแด่บรมกษัตริย์ว่า บุรุษ

ผู้นี้แหละเผาข้าวในนากระหม่อมฉัน บุรุษต้นไฟนั้นก็ทูลให้การว่า กระหม่อมฉันจะได้เผา
นายคนนี้ได้ เดิมกระหม่อมฉันกองไฟผิงแล้วทิ้งไว้ ไฟนี้ก็ลามไปไหม้ใบหญ้ากลายเป็นไฟอื่น
จะได้เป็นไฟที่กองผิงหาได้ นี่แหละเมื่อบุรุษต้นไฟให้การดังนี้ จะมีโทษหรือหาได้

สมเด็จพระเจ้ามิลินท์ปิ่นสาครราชประภาษาว่า ข้าแต่พระผู้เป็นเจ้า โจรให้การดังนี้เล่า
จะพ้นผิดหาได้

ขอถวายพระพร เหตุไร

อ้อ เหตุว่าบุรุษนั้นเป็นต้นไฟ

ฉันใดก็ดีมหาบพิตรผู้ประเสริฐ บุคคลเกิดมาเป็นรูปธรรมนามธรรม ได้กระทำความบาปกรรม
ไว้ ครั้นสิ้นชีวิตดับจิตไปเกิดเป็นรูปธรรมนามธรรมอื่นไป จะได้พ้นจากบาปกรรมที่ตนกระทำ
มาได้ มีอุปมาเหมือนบุรุษต้นไฟอันมิได้พันโทษนั้น ขอบพิตรจงทราบในพระบวรราชสันดาน
ด้วยประการดังนี้

สมเด็จพระเจ้ากรุงมิลินท์ภูมินทรอธิบดี มีพระราชโองการตรัสว่า โยมยังไม่สิ้นวิมตีสงสัย
นิมนต์ผู้เป็นเจ้าอุปมาให้ยิ่งขึ้นอีกก่อน

ฝ่ายพระนาคเสนถวายพระพรว่า **มหาราช** ดูรานะบพิตรพระราชสมภาร **โกจิเทว**
บุริโส เปรียบดูบุรุษผู้หนึ่ง จุดซึ่งประทีปเข้าไปรับประทานอาหารที่ โรงร้านของอาตมา ครั้น
บริโภคอาหารแล้วก็คมนาการไป ส่วนว่าไฟประทีปนั้นก็ไหม้หญ้าลามไปไหม้ฝาเรือนอันหนึ่ง
เปลวไฟก็ทะลุสิ่งลุกลามไหม้ซึ่งเรือนน้อยเรือนใหญ่ ที่นั่นก็ไหม้บ้านนี้ทั้งนคร ชาวบ้านจึงพา
กันมาเอาตัวบุรุษต้นไฟนั้นไปตามอาชญาไฟ บุรุษผู้นั้นจึงว่าไฟที่ไหม้บ้านนี้ ไฟไหม้หญ้าดอก
ไม่ใช่ไฟประทีปของข้าที่จุดไว้ เมื่อบุรุษต้นไฟให้การกระนี้ จะไม่มีโทษหรือ บพิตรพระราชสมภาร

พระเจ้ากรุงมิลินท์ปิ่นกษัตริย์ มีพระราชโองการตรัสว่า บุรุษที่ตามประทีปต้นไฟให้การ
นั้น จะได้พ้นโทษหาได้

พระนาคเสนถวายพระพรว่า ฉันใดก็ดี บุคคลที่เกิดมาเป็นรูปธรรมนามธรรมนี้ กระทำ
บาปไว้ ครั้นเมื่อตายไป นามรูปนี้จะวิปริตแปรปรวนไปเป็นนามรูปอื่น คือจะไปปฏิสนธิเกิดใหม่
แล้วจะเกิดต่อไปอีกก็ดี จะได้พ้นจากบาปกรรมหาได้ ดูบุรุษจุดประทีปกินข้าวให้ไฟไหม้บ้านนั้น
ขอบพิตรพระราชสมภารจงทราบในพระบวรสันดาน ด้วยประการดังนี้

พระเจ้ากรุงมิลินท์ภูมินทรอธิบตีพระราชโองการตรัสว่า ที่พระผู้เป็นเจ้าของอุปมานี้ โยมยังวิมตีสงสัยอยู่ นิมนต์กระทำอุปมาให้ยิ่งไปกว่านี้

พระนาคนเสนจึงมีวาจาถวายพระพรว่า **มหาราช** ดุรานะบพิตรพระราชสมภาร เปரியปาดุจบุรุษผู้หนึ่งจะมีภรรยา บุรุษผู้นั้นพอใจนางกุมาริเด็กละน้อยผู้หนึ่ง จึงให้คนติดสอยเข้าไป ขอดต่อบิดามารดานางกุมารินั้น บิดามารดาทางกุมารินั้น เห็นว่าบุรุษผู้นั้นมีอัธยาศัยดี ก็ยินยอมยกให้บุรุษนั้น **สูงกั ทตฺวา** บุรุษนั้นได้ให้ขันหมากหมั้นแล้ว ตัวนั้นก็ลาไปสู่สถานประเทศอันไกล **อปเรน สมเยน** ครั้นสมัยกาลนานมา ส่วนว่านางกุมารินั้นก็จำเริญรุ่งขึ้นมา บิดามารดาจึงยกให้มีสามีอื่น กระทำการวิวาหมงคลมีขันหมากปรากฏอยู่ด้วยกัน **อิตโร อาคนตฺวา** สามีเดิมจึงมาว่ากับบุรุษสามีทีหลังว่า ท่านนี้พาภรรยาเราไปข้างไหน บุรุษสามีใหม่ **เอว วเทยฺย** จึงว่าท่านมาขอกุมารินี้เมื่อน้อย ท่านก็เป็นสามีนางกุมารินี้เมื่อน้อยนั้น บัดนี้นางกุมารินี้ มิได้เป็นภรรยาท่าน ด้วยนางกุมารินี้ มีวัยวัฒนาการรุ่งเป็นสาวใหญ่เป็นอื่นไป พ้นไปจากภรรยาท่าน เราจึงมาขอดต่อบิดามารดา บิดามารดา ยกให้แก่เรา **สูงกั ทตฺวา** เราก็ได้ให้ขันหมากปรากฏแก่บิดามารดา บิดามารดาก็กระทำการวิวาหมงคล ให้อยู่กินด้วยกัน นางกุมารินี้ จะได้เป็นภรรยาท่านหาได้ ถ้าว่าสามีเดิมกับสามีใหม่นี้จะเป็นความกันไป ใครจะแพ้ใครจะชนะ ขอถวายพระพร

สมเด็จพระเจ้ากรุงมิลินท์ปิ่นประชากรมีสุนทรวาจาตรัสว่า สามีใหม่นั้นแพ้แหละ พระผู้เป็นเจ้าของเจ้า

พระนาคนเสนจึงถามแล้วว่า สามีใหม่จะปราชัยแก่สามีเก่าด้วยเหตุอย่างไรเล่า

อ้อ ผู้เป็นเจ้าของเจ้า สามีเก่าเขาได้มาหมั้นขันหมากปรากฏสู่ขอบิดามารดาหญิง บิดามารดาหญิงได้ยอมยกให้ยกปิ่นก่อน ถึงว่าจะยังไม่สังวาสด้วยกันก็ดี กฎหมายท่านว่าเป็นกรรมสิทธิ์อยู่กับผู้นั้น เหตุด้วยบิดามารดา ยกให้ และสามีใหม่ชอบจะให้ปรับไหม อนึ่ง และคำสามีใหม่ ซึ่งจะติดใจว่า นางกุมารินั้นโตใหญ่เป็นอื่นไป และจะมีคำติดใจให้ใส่บทหาหรือบท จะได้ขึ้นหาได้ คงจะต้องปรับไหมชายนั้น โสดเสมือนโทษผิดภรรยาท่าน

นี่แหละบพิตรพระราชสมภาร คำสามีใหม่ให้การว่าเดิมนางกุมารินี้ยังน้อยอยู่ ครั้นเติบโตใหญ่ก็เป็นอื่นไป และสามีใหม่ให้การฉนี้ โสด โทษไม่พ้นตัวฉันใด บุคคลกระทำความปวปกรรมในนามรูปที่เกิดมานี้ ถึงจะใกล้ตาย รูปธรรมนามธรรมจะแปรปรวนเป็น **อนิจจัง อนฺตฺย** จะเป็นอื่นไป จะปฏิสนธิเกิดใหม่ รูปธรรมนามธรรมเป็นอื่นไปแล้ว ปวปกรรมที่ทำไว้จะได้พ้นหาได้ เมื่อเราท่านทั้งหลาย ยังมีลุ่มหลงเข้าสู่ควาลัยไปนิพพานเมื่อใด ผู้ที่ทำปวปกรรมไว้นั้น จะนิราศ

คลาดแคล้วแล้วกันไปหาไม่ได้ มีอุปไมยเหมือนนางกุมารีน้อย ถึงจะมีรูปร่างรุ่มราวเป็นสาวใหญ่
อย่างไรก็ดี ที่จะพันสามีเดิมไปหาไม่ได้ ขอบพิตรพระราชสมภารจงทราบในพระราชสันดาน
ด้วยประการดังนี้

สมเด็จพระเจ้ากรุงมลิณท์ภูมินทรอธิบดี มีพระราชโองการตรัสว่า อารานานิมนต์
พระผู้เป็นเจ้าของอุปมาอุปไมยให้ภักโยภาวะยิ่งขึ้นไป ให้โยมสิ้นสงสัยก่อน

พระนาเคนเสนจึงถวายพระพรอุปมาว่า **โกจิเทว ปุริโส** ยังมีบุรุษผู้หนึ่งไปซื้อน้ำมันโคกับ
นายโคบาล นายโคบาลก็ตวงน้ำมันใส่หม้อให้บุรุษผู้นั้น บุรุษผู้นั้นจึงเอาหม้อน้ำมันฝากนาย
โคบาลไว้แล้ว ก็ไปทำการอื่น ทิ้งไว้คืนหนึ่งจึงกลับมา ส่วนว่าน้ำมันนั้น ครั้นล่วงเวลาค้างราตรี
ต้องแสงพระสุริยศรีสาย ก็กลับกลายเป็นothiไป ครั้นบุรุษผู้นั้นรำลึกขึ้นได้ จึงไปสู่สำนักนาย
โคบาล จึงว่ากับนายโคบาลว่า ข้ามาหาท่านจะเอาของที่ฝากไว้ **ตัม ทสเสย** นายโคบาลจึงว่า
ท่านนี้ลืมไปหรืออย่างไร ว่าแล้วก็ส่งหม้อน้ำมันนั้นให้ **อิติโร เอว วเทย** บุรุษผู้นั้นจึงว่าแก่
นายโคบาลว่า วานนี้ท่านตวงน้ำมันโคให้แก่เรา เราฝากท่านไว้ ก็เหตุไฉนท่านจึงเอาthimaให้แก่เรา
เราไม่เอา นายโคบาลว่าเราจะได้อาthiอื่นให้ท่านหาได้ thiniใช่อื่นคือน้ำมันนั้นแหละ ค้างอยู่
เป็นคืนหนึ่งแล้วก็กลายเป็นothiไป บุรุษผู้นั้นไม่เอา นี่แหละขอบพิตรพระราชสมภารเจ้า คำคนทั้ง
สองที่วิวาทกันจะนี้ จะจริงข้างใคร

พระเจ้ากรุงมลิณท์ปิ่นธรณีจึงตรัสวินิจฉัยว่า ข้าแต่พระผู้เป็นเจ้าของ คำคนทั้งสองซึ่งวิวาท
กันนี้ จริงข้างค่านายโคบาล

พระนาเคนเสนจึงว่า ดูรานะขอบพิตรพระราชสมภาร เป็นเหตุไฉนเล่า จึงจริงข้างค่านายโคบาล

พระเจ้ากรุงมลิณท์ปิ่นกษัตริย์ตรัสว่า บุรุษผู้นั้นลืมน้ำมันไว้ค้างคืน น้ำมันนั้นก็กลายเป็น
อื่นไป จะเป็นthiอื่นหาได้ น้ำมันนั้นแหละกลายเป็นthi นะพระผู้เป็นเจ้าของ

พระนาเคนเสนถวายพระพรว่า น้ำมันนี้กลายเป็นอื่นไปฉันใดก็ดี รูปธรรมนามธรรมนี้
ของสัตว์ผู้ใด **มรณนตัม** เมื่อใกล้ตายกลายเป็นอื่น ถึงจะจุติเกิดเป็นรูปธรรมนามธรรมอันอื่นก็ดี
แล้วจะจุติปฏิสนธิต่อไปอีกเท่าใดก็ดี จะได้พ้นจากบาปกรรมที่ตนกระทำไว้แต่นามรูปเดิมหาได้
เหตุว่านามรูปเดิมนั้นถึงจะเป็นอื่นไป จะเป็นมนุษย์เดียรัจฉานประการใดก็ดี นามรูปเดิมนั้น
เปรียบดุจน้ำมันนางโคค้างคืนกลายเป็นอื่นๆ ไป คือเป็นสัปปี นวนิตะ thipai ก็อาศัยน้ำมันนาง
โคนั้นแปรกลับกลายเป็น ขอบพิตรจงทราบพระทัยด้วยประการดังนี้

สมเด็จพระเจ้ามิลินท์ปิ่นธรรณีพระองค์ได้ทรงฟังอุปมานี้ มีพระราชโองการตรัสว่า สธุสะ
พระผู้เป็นเจ้าของเจ้าว่านี้สมควรแล้ว

นามรูปปฏิสันธิคทณปัญหา คำรบ ๖ จบเท่านี้

ขุนปฏิสันธิคทณปัญหา ที่ ๗

ราชา สมเด็จพระเจ้ากรุงมิลินท์ภูมินทรราชิบดี มีพระราชโองการถามว่า **ภนฺเต**
นาคเสน ข้าแต่พระนาคเสนผู้เป็นเจ้า พระผู้เป็นเจ้าจะปฏิสนธิเกิดอีกหรือหาไม่

พระนาคเสนถวายพระพรแก่ไขว้า **มหาราช** ดูรานะบพิตรพระราชสมภารผู้ประเสริฐ
ถ้าว่าอาตมามีอุปาทานอยู่ก็จะเกิดใหม่ **อนุปาทาโน** ถ้าว่าอาตมาหาเชื้อตณหาไม่ ได้
ปฏิสนธิเกิดอีกต่อไป ขอถวายพระพร

สมเด็จพระเจ้ามิลินท์ปิ่นสาคลนคร จึงมีสุนทรพจนารถประภาษาว่า นิมนต์พระผู้เป็นเจ้า
อุปมาให้แจ้งก่อน

พระนาคเสนถวายพระพรอุปมาว่า **มหาราช** ดูรานะบพิตรพระราชสมภาร เปรียบปาน
ดุจราชบุรุษเข้าไพร่ฟ้าฝ่าละอองธุลีพระบาท แห่งบรมกษัตราธิราชผู้หนึ่งนั้น หมั่นภักดี
อุตสาหะกระทำราชการ สมเด็จพระบรมกษัตราธิราช ก็ประทานรางวัลทาสกรรมกรผ้าผ่อนเงินทอง
ให้แก่ผู้นั้น และราชบุรุษนั้นได้รับพระราชทานรางวัลฉะนี้ก็ปรีดา บริโภคกามคุณ ๕ สบาย บุรุษ
ผู้นั้นจะบอกคนทั้งหลายหรือว่า สมเด็จพระบรมกษัตริย์ซึ่งชังหาประทานรางวัลไม่ บุรุษผู้นั้นจะบอก
ได้หรือประการใด

พระเจ้ากรุงมิลินท์จึงตรัสว่า บุรุษผู้นั้นมีอาจจะบอกได้

พระนาคเสนจึงว่า ความนี้ไซ้ฉันใดก็ดี อาตมานี้มีอาจจะออกปากได้ อนึ่ง บพิตรเล่าก็
ไม่ควรที่จะถาม ถามเพื่อประโยชน์สิ่งไร **ปตฺติกิจฺเจว** ดังอาตมาจะสำแดงบอกนัยให้แจ้งพระทัย
สอุปาทาโน ถ้าอาตมายังประกอบด้วยเชื้อตณหา อาตมาก็จะปฏิสนธิเกิดมาใหม่ **อนุปาทาโน**
ถ้าอาตมาหาเชื้ออุปาทานมิได้ ไม่มีเชื้อตณหา อาตมาก็จะไม่ปฏิสนธิต่อไป

ส่วนพระเจ้ามิลินท์ปิ่นเวียงชัยฟังพระนาคเสนบอกนัย ก็มีพระทัยโสมนัสตรัสว่า
กลุโลสิ สรุสสะ พระผู้เป็นเจ้านี้กล่าวถ้อยคำสมควรในกาลบัดนี้

ปุณปฏิสนธิคณปัญหา คำรบ ๗ จบเท่านี้

นามรูปปัญหา ที่ ๘

ราชา สมเด็จพระเจ้ากรุงมิลินท์ภูมินทรอธิบดี มีพระราชโองการตรัสถามว่า **ภนุเต**
นาคเสน ข้าแต่พระนาคเสนผู้เป็นเจ้า พระผู้เป็นเจ้าวิไลชนาแก้ไข้มาว่า รูปธรรมนามธรรมนี้ ก็
นามธรรมนั้นเป็นประการใด รูปธรรมนั้นเป็นประการใด

พระนาคเสนวิไลชนาแก้ไข้ว่า ธรรมสิ่งใดเรียกว่าเป็นธรรมอันหยาบ ธรรมสิ่งนั้นเรียกว่า
รูปธรรม ธรรมสิ่งใดสุขุม ธรรมสิ่งนั้นคือจิตเจตสิก นี่ชื่อนามธรรม ฟังสนนิษฐานเข้าใจให้ชัด
ว่าธรรมอันหยาบเรียกว่ารูปธรรม ธรรมอันละเอียดเรียกว่านามธรรม นามธรรมคือจิตเจตสิก

พระเจ้ากรุงมิลินท์ปิ่นกษัตริย์มีพระราชโองการตรัสถามว่า **ภนุเต** **นาคเสน** ข้าแต่พระ
นาคเสนผู้เป็นเจ้า ไฉนเล่านามธรรมคือจิตเจตสิกนี้จึงให้ปฏิสนธิ รูปธรรมจึงไม่ให้ปฏิสนธิเล่า

พระนาคเสนถวายพระพรว่า **มหาราช** ดูรานะบพิตรพระราชสมภาร รูปธรรมนาม
ธรรม ๒ ประการนี้ **อณูณมณูณนิสสิดา** อาศัยแก่กัน **เอกโต** **อุปปชชุนติ** บังเกิดด้วยกันใช้แต่จะ
ให้ปฏิสนธิแต่นามธรรมสิ่งเดียวหาไม่ได้ ขอถวายพระพร

พระเจ้ากรุงมิลินท์ภูมินทรบรมกษัตริย์ตรัสว่า นิมนต์พระผู้เป็นเจ้ากระทำอุปมาไปก่อน

พระนาคเสนถวายพระพรว่า **มหาราช** ดูรานะบพิตรพระราชสมภาร เปรียบปานดูจไขไก่อ
กลลํ **น** **ภเวยฺย** ถ้าไม่บังเกิดชนเข้าเป็นกลละกลมเป็นก้อนก่อน กีบห่อนจะเป็นไขขึ้นไป ตกว่า
อาศัยกัน ไขกับกลละนั้นจึงบังเกิดเป็น ฉันทก็ดี รูปธรรมนามธรรมนี้ก็อาศัยกันเกิดด้วยกัน
ทิมมทฺธานํ **สมภาวิตํ** เวียนวนมาในวัฏสงสารสิ้นกาลช้านาน บพิตรพระราชสมภาร
จงทราบพระญาณด้วยประการฉะนี้

สมเด็จพระเจ้ามิลินท์ปิ่นกษัตริย์ได้ฟังก็โสมนัสตรัสว่า **กลุโลสิ** สรุสสะพระผู้เป็นเจ้า
อุปมานี้สมควรแล้ว

นามรูปปัญหา คำรบ ๘ จบเท่านี้

ทิมมัทธานปัญหา ที่ ๙

ราชา สมเด็จพระเจ้ามิลินท์ภูมินทราธิบดี มีพระราชโองการตรัสถามว่า **ภนฺเต**
นาคเสน ข้าแต่พระนาคเสนผู้เป็นเจ้า ผู้เป็นเจ้ากล่าว เมื่อคำว่า **ทิมมัทธาน** ล้นกาลช้านาน
กาลนั้นอย่างไร

พระนาคเสนวิสัชนาแก้ไขว่า ดูรณะบพิตรพระราชสมภาร **เย สงฺขารา** อันว่าสังขาร-
ธรรมอันใดอันพลัดพรากดับล่วงไปนั้นจะได้เรียกว่ากาลนานหามิได้ และอันว่าสังขารที่จะให้ผล
ไปเกิดในภพอันอื่นชื่อว่ากาลนาน อีกประการหนึ่ง สัตว์มนุษย์ที่ยังจะปฏิสนธิเกิดไปในภพนั้น
เรียกว่ากาลนาน และท่านผู้จะดับขันธเข้าสู่พระนิพพานนั้นมิได้เรียกว่ากาลนาน ขอถวายพระพร

สมเด็จพระเจ้ามิลินท์ปิ่นกษัตริย์ได้ฟัง ก็ทรงพระโสมนัสตรัสว่า **กลฺโลติ** สรุสสะ พระผู้
เป็นเจ้าแก่นี้สมควรนักหนาในกาลบัดนี้

ทิมมัทธานปัญหา คำรบ ๙ จบเท่านี้

ตติยวรรค

อรรถาณปัญหา ที่ ๑

ราชา สมเด็จพระเจ้ามิลินท์ปิ่นธรรณี มีพระราชโองการถามพระนาคเสนว่า **นาคเสน** ข้าแต่พระนาคเสนผู้เจริญ ธรรมสิ่งใดเล่าเป็นมูลแห่งกาลอันเป็นอดีต ธรรมสิ่งใดเล่าเป็นมูลแห่งกาลอันเป็นปัจจุบัน ธรรมสิ่งใดเล่าเป็นมูลแห่งกาลอันเป็นอนาคต นิมนต์วิสัชนาให้แจ้งก่อน

พระนาคเสนถวายพระพรว่า **มหาราช** ดุรานะมหาบพิตรพระราชสมภาร ธรรมที่จะเป็นมูลแห่งกาลทั้ง ๓ คือ อดีต อนาคต ปัจจุบันนั้น ได้แก่พระปฏิจสุมุปปาทธรรมคือบพว่า **อวิชชาปจฺจยา** นี้ ตลอดจนจบ นี้แหละเป็นมูลแห่งกาลทั้ง ๓ นั้น **บุริมโกฏี** ที่สุดเบื้องต้นแห่งกาลทั้ง ๓ จะได้ปรากฏหามีได้ ก็ที่ สุดเบื้องต้นแห่งมูลแห่งกาลทั้ง ๓ ไม่ปรากฏนั้น ได้แก่เราท่านบังเกิดมานี้ ก็อาศัยตัวอวิชชาตกแต่งด้วยกัน จะหาที่สุดเดิมนั้นว่า เป็นรูป เป็นกาย เป็นจิต เป็นใจนี้แต่เมื่อไรมาก็ไม่ปรากฏ ถึงสมเด็จพระศรีสุคตทศพลญาณเจ้า เมื่อเปล่งพระญาณสอดส่องไปดูเวไนยสรรพสัตว์ทั้งปวง ว่าที่สุดเดิมเมื่อแรกจะตั้งเป็นรูปเป็นนามมานี้แต่ครั้งไรมา จะเล็งเห็นที่สุดเดิมหามีได้ มาทรงทราบเข้าพระทัยแต่ว่า **อิมะ สัพพสคฺตา** บรรดาสัตว์ทั้งหลายเหล่านี้ คือเทพามนุษย์และสรรพสัตว์อื่น ๆ นอกกว่านั้นก็ดี บังเกิดมานี้ อาศัยอวิชชาบังปัญญาไว้มิให้เห็นทางพระนิพพาน ที่จะหาเดิมว่าตั้งรูปตั้งนามตั้งสังขารมาช้านานเท่าใดนั้นก็สุดสำคัญที่พระพุทธญาณจะกำหนดได้ เหตุดังนั้น พระองค์จึงตรัสพระธรรมเทศนาสอนไว้ว่า ที่สุดต้นเดิมแห่งสังขารนานกว่านานเหลือที่จะพระญาณจะกำหนดได้ ขอบพิตรพระราชสมภารพึงสันนิฐานเข้าพระทัยด้วยประการดังนี้

ฝ่ายสมเด็จพระเจ้ามิลินท์บรมกษัตริย์ ได้ทรงฟังพระนาคเสนถวายวิสัชนาว่า **อวิชชาปจฺจยา** เป็นกาล ๓ คือ อดีต อนาคต ปัจจุบัน ปัจจุบันจะมีนั้นก็อาศัยแก่อวิชชา เมื่อทรงทราบด้วยพระปรีชาญาณดังนี้แล้วก็สาธุการแก่พระนาคเสนว่า พระผู้เป็นเจ้าพยากรณ์แก้ปัญหานี้สมควรในกาลบัดนี้

อรรถาณปัญหา คำรบ ๑ จบเท่านี้

ปริณิโกฏิปัญหา ที่ ๒

ราชา สมเด็จพระเจ้ามิลินท์ภูมินทรธิเบตมีพระราชโองการปุจฉาบรรณปัญหาสืบต่อไป
เล่าว่า ภูนเต นาคเสน ข้าแต่พระนาคเสนผู้มีปรีชาญาณเป็นอันดี พระผู้เป็นเจ้าว่ากับโยมเมื่อ
ก็เห็นว่า ปริณิโกฏิ น ปณณายติ ที่สุดเบื้องต้นแห่งกาลไม่ปรากฏ และที่ สุดเบื้องต้นแห่งการไม่
ปรากฏนั้น คือกาลที่เป็นอดีตล่วงไป นับถอยหลังลงไปว่าตั้งนาม ตั้งรูปนั้นแต่ครั้งนั้น ได้แก่ออดีต
กาลที่ล่วงไปนี้ กระนั้นหรือประการใด

พระนาคเสนถวายพระพรว่า อดีตกาลล่วงไปนี้ มีที่สุดเดิมไม่ปรากฏดุจพระโองการถาม
ขอถวายพระพร

สมเด็จพระเจ้ากรุงมิลินท์ปิ่นประชากรมีสุนทรราชโองการถามพระนาคเสนว่า ข้าแต่
พระผู้เป็นเจ้า ที่สุดเดิมโดยเหตุอื่นนี้จะไม่ปรากฏทีเดียวเจียวหรือ หรือว่าจะปรากฏบ้างประการใด

พระนาคเสนถวายพระพรพยากรณ์แก้ไขว่า มหาราช ดูรานะบพิตรผู้ประเสริฐ พระ
ราชโองการตรัสถามนั้น บางทีก็ปรากฏ น ปณณายติ บางทีก็ไม่ปรากฏ ขอถวายพระพร

สมเด็จพระเจ้ามิลินท์ปิ่นประชากรทรงซักถามว่า บางทีปรากฏนั้นอย่างไร บางทีไม่
ปรากฏนั้นอย่างไร

พระนาคเสนวิสัชนาแก้ไขว่า สิ่งทั้งปวงที่ไม่มีที่สุดเดิมมาแต่ก่อนเลยนั้นแลเรียกว่า
ที่สุดเบื้องต้นไม่ปรากฏ ประการหนึ่ง สิ่งทั้งปวงไม่มี กลับมีขึ้นแล้วปราศจากไป อย่างนี้เรียกว่า
ที่สุดเบื้องต้นปรากฏ

พระเจ้ากรุงมิลินท์จึงมีพระโองการตรัสว่า นิมนต์พระผู้เป็นเจ้าอุปมาซึ่งบทที่ว่า ที่สุด
เดิมไม่ปรากฏจะเหมือนด้วยสิ่งอันใด

พระนาคเสนก็สำแดงบทอุปมาว่า มหาราช ดูรานะบพิตรพระราชสมภาร เปรียบปาน
จุดต้นไม้ประกอบไปด้วยใบดอกออกผล ครั้นหล่นลงเหนือปฐพี ก็งอกขึ้นเป็นต้นลำผล
ดอกออกผลต่อ ๆ กันมานั้น ที่สุดเดิมอยู่ที่ไหนนะ บพิตรพระราชสมภาร

พระเจ้ากรุงมิลินท์จึงมีพระราชโองการตรัสว่า จะหาที่สุดเดิมนั้นหาไม่ได้

พระนาคเสนถวายพระพรว่า ฉันทก็ดี ผุ้งสัตว์ที่เกิดมานี้หาที่สุดเดิมมิได้จุดต้นไม้นั้น
ขอถวายพระพร

สมเด็จพระเจ้ากรุงมิลินท์ภูมินทรธิเบตมีพระราชโองการตรัสว่า โยมยังสงสัยอยู่ จง
อุปมาอุปไมยให้ยิ่งขึ้นไปกว่านี้ก่อน

พระนาคเสนจึงมีเถรวาจาถวายพระพรอุปมาว่า **มหाराช** ดูรานะบพิตรพระราชสมภาร **กุกกุฏียา อนุท** อุปมาดังไข่ไก่ ธรรมดาว่าไข่ไก่เป็นตัวอยู่ในครรภ์ ใหญ่ขึ้นก็ทำลายกะเปาะเจาะ จิกออกได้ ครั้นโตใหญ่ที่ไก่ตัวเมียนั้นได้สัมผัสกันกับไก่ตัวผู้ ไก่ตัวเมียก็มีไข่ออกตัวต่อ ๆ ไป ที่ สุดเดิมอยู่ที่ไหน

พระเจ้ากรุงมิลินท์จึงมีพระราชโองการตรัสว่า หาที่สุดเดิมมิได้โดยแท้

พระนาคเสนถวายพระพรว่า ฉันทิดก็ดี ที่สุดเดิมแห่งกาลที่สัตว์เกิดมาและจะแสวงหา เดิมว่า เป็นรูปเป็นนามแต่ครั้งไรมากำหนดไม่ได้เหมือนไข่ไก่กระนั้น ขอถวายพระพร

พระเจ้ากรุงมิลินท์ภูมินทราธิบดีมีพระราชโองการตรัสว่า นิมนต์อุปมาให้ยิ่งขึ้นไปกว่านี้อีก

พระนาคเสนจึงให้พระเจ้ากรุงมิลินท์ภูมินทราธิบดีเขียนรูปกงจักรลงไว้แล้วจึงมีเถรวาจาว่า **มหाराช** ดูรานะบพิตรพระราชสมภาร สมเด็จพระทศพลญาณเจ้าตรัสประทานพระสัทธรรม-เทศนาว่า รูปธรรมกับนามธรรมนี้เกิดเวียนอยู่ ดูกกงเวียนนกงรถและกงจักรหาที่มีที่สุดเดิมไม่ หรือมหาบพิตรจะเห็นเดิมที่สุดต่อกันประการใด

พระเจ้ากรุงมิลินท์จึงมีพระราชโองการตรัสว่า ไม่เห็นที่สุดต่อกันว่าเดิมนั้นครั้งไหน

พระนาคเสนจึงถวายพยากรณ์แก้ไขว่า เหตุฉะนี้ พระพุทธรูฏีกาตรัสไว้ว่า จักขุ ๑ โสตะ ๑ ฆานะ ๑ ชิวหา ๑ กาย ๑ มโน ๑ ธรรม ๖ ประการนี้ ให้สัตว์เวียนวนอยู่ในสงสาร มีกาลเบื้องต้นไม่ปรากฏว่านานเท่าไรมา จึงตรัสเทศนาไว้ว่าจักขุจะเห็นอาศัยมีรูป เมื่อจักขุเห็น รูปแล้วก็กระทบถึงวิญญาณให้รู้ว่สิ่งนั้น ตกว่าจักขุอาศัยรูปจึงเกิดวิญญาณ สิ่ง ๓ ประการนี้ มีขึ้นจึงบังเกิดผัสสะพิศพ่งดูรูปนั้น ถ้ารูปนั้นดี ก็เกิดสุขเวทนา ถ้ารูปนั้นชั่ว ก็เกิดโทมนัสส-เวทนา ถ้ารูปนั้นไม่เป็นที่รักไม่เป็นที่ชัง ก็บังเกิดอุเบกขาเวทนา นี่แหละเมื่อเวทนาบังเกิดเสวย อารมณ์ได้เห็นที่พอใจและไม่พอใจซึ่งชั่งอยู่นั้น ตัณหาปรารถนาก็บังเกิด ที่ต้องใจต้อง ประสงค์ก็ปรารถนาจะใคร่ได้ ที่ซึ่งชั่งไม่ต้องการก็ปรารถนาจะฆ่าฟัน ตัวอุปาทานนั้นก็บังเกิดเสวย อารมณ์ได้เห็นที่พอใจและไม่พอใจซึ่งชั่งอยู่นั้น ตัณหาปรารถนาก็บังเกิด ที่ต้องใจต้อง ประสงค์ก็ปรารถนาจะใคร่ได้ ที่ซึ่งชั่งไม่ต้องการปรารถนาจะฆ่าฟัน ตัวอุปาทานนั้นก็บังเกิดขึ้น อาศัยตัณหา อุปาทานให้ถื้อมันให้ปรารถนาจริงจัง นั้นแหละจึงกระทำให้บาปกรรม อาศัยตัว อุปาทานนั้นเป็นปัจจัยค้ำชูให้กระทำให้บาปกรรม ผลบาปกรรมนั้นก็แต่งให้เกิดมีจักขุเสวยทุกข์ ไปอีกเล่า แต่ต่อ ๆ เวียนไปไม่รู้ว่สักเท่าไร ที่สุดเดิมอยู่ที่ไหนเล่า บพิตรพระราชสมภาร

พระเจ้ากรุงมิลินท์มีพระราชโองการว่า จะหาเดิมไหนเล่า ด้วยต่อ ๆ เวียนมานานกว่า นานในกาลนั้น

อนึ่ง จะวิไลชนาให้เข้าใจที่จักขุเห็นรูปฝ่ายบุญได้แก่สาธุสัตบุรุษที่เห็นพระพุทธรูป พระธรรม

พระสงฆ์เป็นต้น จึงมาบำเพ็ญการกุศลต่าง ๆ กุศลที่สร้างไว้นั้นเรียกว่ากุศลกรรม ก็แต่งผลให้เกิดเสวยสุขตั้งรูปตั้งกายเป็นจักขุต่อ ๆ ไป จะกำหนดที่สุดเดิมไม่ได้ เหตุฉะนั้นจึงโปรดไว้ให้ปรารณาพระนิพพาน จะได้ไม่เกิดเสวยสุขเสวยทุกข์ต่อไป สาธุสัตว์บุรุษพึงเข้าใจพอเป็นสังเขปเท่านี้

พระนาคเสนเถระเจ้าจึงวิสัชนาด้วยโสตะและฆานะชีวหาและกายและมโนเป็นข้อ ๆ ไป โสตะนั้นได้แก่หูทั้งสองข้าง จะฟังเสียงอันเป็นฝ่ายบุญฝ่ายบาปนั้น ก็อาศัยเสียงอันเป็นฝ่ายบุญฝ่ายบาป มีหูจึงจะได้ยินเสียง เมื่อได้ยินเสียงแล้วก็กระทบกับวิญญาณให้รู้ว่าเสียง เมื่อสิ่งทั้ง ๓ บังเกิดคือ โสตะแปลว่าหู ๑ สัททะแปลว่าเสียง ๑ กับวิญญาณ ๑ สิริเป็น ๓ ประการนี้สืบต่อกันดังนี้ จึงจะเป็นหูได้ยินเสียงรู้ว่าเสียง ขณะนั้นจึงมีผัสสะบังเกิด เมื่อผัสสะบังเกิด มีลักษณะกระทบอารมณ์เกิดเวทนาให้เสวยอารมณ์ เวทนามีเป็นปัจจัยแก้ค้นหา คือปรารณา เมื่อค้นหาบังเกิดแล้ว ตัณหาเป็นปัจจัยเกื้อหนุนให้อุปาทานถือมั่นบังเกิด เมื่ออุปาทานคือตัวถือมั่นบังเกิดแล้ว ก็เป็นปัจจัยให้กระทำความกรรม คือกุศลกรรมและอกุศลกรรมต่าง ๆ กุศลกรรมอกุศลกรรมนั้น ก็ให้ผลไปเกิดเป็นรูปธรรม นามธรรม ตั้งโสตะอีกเล่า กระทำความกรรมด้วยอาศัยโสตะดูจิตวิสังขมาณี รื้อก่อเกิดไปอีกเล่าก็กระทำซึ่งกรรมอีกเล่า เฝ้าแต่วงเวียนเหมือนกงเกวียนกงจักรกงรถ ปรากฏว่าเดิมอยู่ที่ไหนนะ บพิตรพระราชสมภาร

ประการหนึ่ง มีฆานะ ฆานะ แปลว่าจมูก จมูกจะดมกลิ่น ก็อาศัยแก้คันระ คันระนี้คือกลิ่นหอม กลิ่นเหม็น เมื่อกลิ่นมีแล้วฆานะคือจมูกก็สูบดมรู้จักกลิ่นหอมกลิ่นเหม็นดังนี้ กระทบถึงวิญญาณให้รู้จักกลิ่นนั้น สิ่ง ๓ ประการ คือฆานะจมูก ๑ คือคันระกลิ่นหอมเหม็น ๑ คือวิญญาณ ให้รู้จักกลิ่น ๑ สืบต่อกันพร้อม ๓ ประการนี้จึงบังเกิดผัสสะขึ้น ผัสสะมีลักษณะกระทบเอาคันธารมณ์ เมื่อผัสสะบังเกิดแล้ว ก็เป็นปัจจัยให้เกิดเวทนามีลักษณะเสวยอารมณ์ คืออารมณ์ดี อารมณ์ชั่ว อารมณ์เป็นอุเบกขา เมื่อเวทนามีบังเกิดแล้ว ก็เป็นปัจจัยให้เกิดค้นหา เมื่อค้นหาบังเกิดแล้ว ก็เป็นปัจจัยให้เกิดอุปาทาน เมื่ออุปาทานบังเกิดแล้ว ก็เป็นปัจจัยให้กระทำซึ่งกุศลกรรมและอกุศลกรรม ฝ่ายว่ากุศล อกุศลกรรม ก็แต่งผลให้ไปเสวยสุข เสวยทุกข์ในภพเกิดเป็นฆานะเป็นอีกเล่า ต่อ ๆ วงเวียนดูกงจักรกงเกวียนกงรถ จะได้มีเดิมปรากฏหามีได้นะ บพิตรพระราชสมภาร

ประการหนึ่ง ยังธรรมคือชีวหา ชิวหานั้นแปลว่าลิ้น ลิ้นจะรู้จักรสก็อาศัยแก้มีวิญญาณธรรม ๓ ประการ คือชีวหาแปลว่าลิ้นประการ ๑ คือรสแปลว่าสรรพรสทั้งปวงประการ ๑ คือวิญญาณ รู้จักว่ารสคาวรสหวานเป็นอาทิประการ ๑ สิริเป็น ๓ ประการนี้เป็นสันตติตั้งขึ้นสืบ ๆ มา คือชีวหาอาศัยรสชิมรสแล้วมีวิญญาณตั้งขึ้นรู้ว่ารสนี้ ตั้งสันตติสืบสายกันแล้ว ผัสโส เวทนา

ตัณหา อุปาทาน ก็บังเกิดเป็นปัจจัยอุดหนุนกัน ให้เกิดเป็นลำดับกัน เมื่ออุปาทานบังเกิดแล้วก็ให้กระทำกุศลกรรมและกระทำอกุศลกรรม ผลแห่งกุศลกรรมและอกุศลกรรมก็นำไปปฏิสนธิตั้งชีวหาอีก กระทำกรรมเหตุด้วยรสอันพาชีวหาอีกเล่า จะหาที่สุดเดิมว่าเป็นชีวหาตั้งขึ้นเกิดขึ้นมาแต่กาลครั้งไรมาก็ไม่ปรากฏ ดุจกงรถกงจักรหาเดิมมิได้ นะบพิตรพระราชสมภาร

ประการหนึ่ง คือกายนี้อาศัยโณฏฐัพพธรรม คือสิ่งอันอ่อนและกระด้างเคล้าคลึงเหยียบ นวดเบียดสีเป็นต้น ชื่อว่าโณฏฐัพพะ เมื่อกายต้องโณฏฐัพพะอาศัยกันดังนี้ ก็มีวิญญานสันตติสืบสาย ๓ ประการนี้ ขณะนั้นก็มีผัสส เวทนา ตัณหา อุปาทาน เป็นปัจจัยค้ำชูอุดหนุนแก่กัน เกิดเป็นลำดับมา เมื่ออุปาทานบังเกิดแล้วก็ให้กระทำกรรม อันเป็นกายสัมผัสฝ่ายกุศลกรรมและอกุศลกรรม ก็แต่งผลให้ไปเสวยสุขเสวยทุกข์ในภพ ตั้งเป็นกายแล้วก็ให้กระทำกรรมอาศัยกายต่อไปดังนี้เล่า ลั่นกาลช้านาน และจะกำหนดว่าตั้งเป็นกายเดิมแต่ครั้งไหนมามิได้ปรากฏ ดุจกงจักรกงรถจะได้ปรากฏว่าข้างไหนเป็นต้นนั้นหามิได้ นะบพิตรพระราชสมภาร

ยังอีกประการหนึ่ง คือมโน มโนแปลว่าน้ำใจ ก็อาศัยแก่ธรรม ธรรมนั้นได้แก่ธรรมมีบัญญัติละเอียดสุดละเอียดแสนละเอียด บังเกิดในมโนทวารดุจฝนเห็นกระนี้ก็ดี และให้ตรึกตรองในมโนทวาร ฝ่ายอกุศลให้คิดวิหิงสาวิตก อภิขณา พยาบาท มิจฉาทิจิเห็นผิดก็ดี มีธรรมดังนี้เป็นต้น ฝ่ายกุศลให้จำเรณูพรหมวิหารคิดกระทำการกุศล เป็นต้นว่าให้ทานรักษาศีล สดับรับฟังพระสัทธรรมเทศนา เกิดขึ้นในมโนทวารทั้งสองประการอาศัยกันดังนี้ จึงเกิดวิญญานพร้อมด้วยสันตติ ๓ ประการ สืบต่อกันดังนี้ ก็มีผัสส เวทนา ตัณหา อุปาทานถือนั่นเป็นปัจจัยอุดหนุนกันค้ำชูกัน ให้บังเกิดเป็นลำดับ ถืออุปาทาน อุปาทานก็เข้าอุดหนุนค้ำชูให้สำเร็จกิจที่จะกระทำกุศลกรรมและอกุศลกรรมได้ ฝ่ายกุศลกรรมอกุศลกรรมทั้งปวงก็เข้ารับช่วยแต่งผลให้ไปเสวยสุขเสวยทุกข์เกิดเป็นไปในภพใหม่อีกเล่า เกิดขึ้นแล้วรื้อกระทำกรรมอันเป็นมโนกรรมไปใหม่เล่า เกิดอีกเล่าเฝ้าแต่เป็นเช่นนี้ไป จะกำหนดเดิมไม่ได้ว่า ตั้งแต่เกิดเป็นจิตใจแต่เมื่อไรมาไม่ปรากฏ เวียนวงอยู่ดั่งกงจักรกงรถ จะได้มีเบื้องต้นปรากฏแห่งอดีตกาลเกิดแล้วก็ล่องลับไปจะนับจะประมาณมิได้ ขอบพิตรมหิศราธิบดียงทราบในวิถีมโนทวารด้วยประการฉะนี้

อนึ่ง ท่านสาธุปัจจัยท่านทายกนานาได้ฟังจะกังขาสนเทห์ในใจว่า ตัณหาอุปาทานนี้จะเป็นที่จะให้เกิดในสงสาร ก็เหตุไฉนพระนาคนั้นจึงว่าจะกระทำกุศลก็ดี อกุศลก็ดี อาศัยแก้ตัณหากับอุปาทานนั้น พระโยคาวจรเจ้าจำเรณูสมณกรรมฐานนี้ หวังจะตัดตัณหาอุปาทานจึงกระทำการกุศล แต่พระนาคนั้นเถรเจ้ามาว่าตัณหาอุปาทานเป็นต้น ย่อมเป็นปัจจัยให้กระทำกุศลนี้เป็นที่สงสัย จึงวิสันนาว่าตัณหา มีร้อยแปดประการ จะวิสันนาแต่ตัณหา ๓ คือ กามตัณหา ภวตัณหา วิภวตัณหา กามตัณหานั้นได้แก้ตัณหาในกามภพ ๑๑ ชั้น คืออบายภูมิจึง ๔ มนุษย์ ๑ เป็น

๕ กามาวจรสวรรค์ ๖ ชั้น ลีริเป็น ๑๑ ชั้นด้วยกัน จึงจะว่าให้เห็นว่า ที่ตัณหาอุปาทาน อันเป็นปัจจัยอุดหนุน ฝ่ายอกุศลนั้นก็ให้สัตรลงไปในทุกขีในนรกและอบายดังนี้ เรียกว่าฝ่ายบาป ฝ่ายบุญนั้น ตัณหาอุปาทานก็ค้าชูอุดหนุนให้กระทำบุญ ก็ได้เกิดในตระกูลมนุษย์เป็นกษัตริย์ มหาศาล พราหมณ์มหาศาล คฤหบดีมหาศาล และเป็นเทพบุตรเทพธิดาในกามาวจรสวรรค์ ดังนี้ ชื่อว่ากามตัณหา เหตุฉะนั้นพระนาคเสนจึงวิชันนาให้ชัดว่า ตัณหากับอุปาทานนี้แหละเป็นปัจจัยอุดหนุนมั่นคง คือที่จะทำบุญและกรรม

ประการหนึ่ง จะสำแดงด้วยภวตัณหา ภวตัณหานั้นได้แก่บุคคลจำเริญรูปฌาน ได้ไปเกิดในรูปพรหม ๑๖ ชั้น วิภวตัณหานั้นได้แก่บุคคลจำเริญอรุณรูปฌาน ได้ขึ้นไปเกิดในอรุณพรหมประการหนึ่ง ถึงว่าจะได้พระโสดาปัตติผลก็ดี พระสกิทาคามีผลก็ดี พระอนาคามีผลก็ดี ยังมีตัณหาอุปาทานเป็นปัจจัยค้าชูให้กระทำกุศลอยู่ ได้ไปเกิดในภพเบื้องบน เหตุฉะนั้นพระนาคเสนผู้เป็นองค์เอกอรหันต์ จึงวิชันนาว่า ตัณหาอุปาทานนี้เป็นปัจจัยอุดหนุนให้กระทำกุศล ต่อเมื่อได้สำเร็จพระอรหัตผลแล้ว จึงจะขาดจากตัณหาอุปาทานเข้าพระนิพพานไป ท่านสาธุสัจบุรุษจงสนนินชฐานเข้าใจด้วยประการดังนี้

ฝ่ายสมเด็จพระเจ้ามิลินท์ปิ่นประชาชาวสาคลนครได้ฟังปัญหาพยากรณ์ของพระนาคเสนแก้ไข มีน้ำพระทัยชื่นบานพระราชดำรัสว่า **กลุโสสิ** สรุสະพระผู้เป็นเจ้าวิชันนาก็สมควรอยู่แล้ว

ปุริมโกฏิปัญหา คัมภ ๒ จบเท่านี้

โกฏิยาปุริมปัญหา ที่ ๓

ราชา สมเด็จพระเจ้ามิลินท์ปิ่นธรรณมีพระราชโองการตรัสถามอรรถปริศนาอันอื่นต่อไปว่า **ภนเต นาคเสน** ข้าแต่พระนาคเสน ผู้เป็นเจ้ากล่าวกับโยมไว้ว่า ที่สุดเบื้องต้นแห่งกาลปรากฏนั้นอย่างไร

พระนาคเสนวิชันนาแก้ไขว่า **มหาราช** ขอถวายพระพรบพิตรพระราชสมภาร ได้แก่งสิ่งที่ไม่มีแต่ก่อนเลย กลับมีขึ้นแล้วพลัดพรากไป นี่แหละเรียกว่าที่สุดเบื้องต้นแห่งกาลปรากฏ ขอถวายพระพร

สมเด็จพะเจ้ามิลินท์ภูมินทราธิบดี มีพระราชโองการตรัสว่า ที่พระผู้เป็นเจ้ากล่าววาลิ่ง

ที่ไม่มีเลย มามีขึ้นแล้วพลัดพรากจากไป ซึ่งคำทั้งสองว่าไม่มีกับพลัดพรากไปนี้ ข้อความอย่างไร และสิ่งทั้งสองซึ่งว่าไม่มีกับว่าพลัดพรากไปนี้ จะถึงซึ่งภาวะมีอรรถมีความแจ่มออกประการใด

พระนาคนเสนจึงวิชันาแก้ไขว่า ถ้าแม่นบพิตรสงสัยว่า สิ่งไม่มีและพลัดพรากไปนั้น ไม่ได้ความ คงจะได้ความ

พระเจ้ากรุงมิลินท์จึงถามว่า พระผู้เป็นเจ้าของจะให้โยมรู้โดยความทั้ง ๒ นั้นจะได้หรือไม่ได้

พระนาคนเสนถวายพระพรไปว่า อาตมาอาจจะให้เข้าพระทัยโดยอรรถทั้ง ๒ นั้นได้ ขอถวายพระพร

พระเจ้ากรุงมิลินท์ปิ่นประชากรจึงมีพระบรมราชโองการตรัสว่า ใช้ โยมจะถามเท่านั้น หามิได้ พระผู้เป็นเจ้าของอาจจะแก้ได้ โดยที่สุตเบื่องตันปรากฏ ให้แจ่มออกจะได้หรือไม่ได้

พระนาคนเสนถวายพระพรว่า ได้

พระเจ้ากรุงมิลินท์จึงนิมนต์ให้พระนาคนเสนอุปมา

พระนาคนเสน จึงอุปมาต่อไปให้พระเจ้ากรุงมิลินท์ฟังว่า **มหाराช** ดูรานะบพิตร พระราชสมภาร เปรียบปานดุดตันไม้เดิมนั้นไม่มี คือยังไม่เกิดเป็นต้น ครั้นพืชนั้นคนนำมาปลูกก็เป็นใบก่อนจึงเป็นต้น นี่แหละได้ชื่อว่าเดิมไม่มีแล้วมีขึ้น ที่ว่ามีขึ้นแล้วหายไปนั้น ได้แก่ลูกไม้มีตามฤดู ครั้นสิ้นฤดูแล้ววายไป มีเดิมปรากฏนั้นได้แก่พืช

พระเจ้ากรุงมิลินท์ปิ่นสาคลนคร ได้ทรงสดับปัญหาพยากรณ์มีพระทัยโสมนัสยินดี ยอกรอัญชลีให้สาธุการว่า พระผู้เป็นเจ้าของแก้ไขข้ออรรถปัญหานี้ สมควรแล้ว

โกฏิยาปุมปัญหา คำรบ ๓ จบเท่านี้

สังขารขายนปัญหา ที่ ๔

ราชา สมเด็จพระเจ้ากรุงมิลินท์ภูมินทราธิบดียมีพระราชโองการตรัสถามว่า **ภนฺเต** **นาคเสน** ข้าแต่พระนาคเสนผู้ปรีชา สังขารธรรมสิ่งใดที่มีแล้วและเกิดขึ้นอีกนั้น

พระนาคเสนองค์อรหันต์ท่านจึงวิสัชนาว่า **มหาราช** ขอถวายพระพรบพิตรพระราชสมภาร สังขารที่มีอยู่แล้วเกิดขึ้นอีกนั้นได้แก่จักขุกับรูป รูปมีแล้วจักขุวิญญาณก็บังเกิดขึ้น เมื่อจักขุวิญญาณมีแล้วจักขุผัสสะก็บังเกิดขึ้น เมื่อจักขุผัสสะมีแล้วเวทนาก็บังเกิดขึ้น เมื่อเวทนาบังเกิดแล้วตัณหาก็บังเกิดขึ้น เมื่อตัณหา มีแล้วอุปาทานก็บังเกิด เมื่ออุปาทานมีแล้วภวะก็บังเกิด เมื่อภวะมีแล้วชาติก็บังเกิด เมื่อชาติมีแล้ว ชราและมรณะและโสภปริเทวนาการอาลัยให้สะอื้นก็บังเกิด **ทุกขกฺขนฺธสฺส สมฺทโย** กองทุกข์ทั้งปวงนั้นก็มีขึ้นสิ้น ขอถวายพระพร

ฝ่ายว่าพระนาคเสนพยากรณ์แก้ไขด้วยจักขุดังพรรณนามานี้แล้ว จึงแก้ไขด้วยโสตและสัททะ แก้ไขด้วยคันธะกับขานะด้วยชีวาทักขรส แก้ไขด้วยกายกับโผฏฐัพพะ มีนัยเหมือนจักขุกับรูปนั้นแล้ว ก็วิสัชนาด้วยมโนกับธรรมอันอาศัยกันแล้วบังเกิด ก็มีนัยเหมือนกันกับจักขุกับรูปนั้น เป็นที่จะก่อกองทุกข์ทั้งสิ้นให้บังเกิดมี ให้สมเด็จพระเจ้ามิลินท์ภูมินทราธิบดียทรงฟังฉะนี้แล้ว

พระนาคเสนผู้เป็นเจ้าสำแดงซึ่งพระนิโรธต่อไปดังนี้ว่า **มหาราช** ขอถวายพระพรบพิตรพระราชสมภารมทิสราธิบดีย อันว่าสังขารคือจักขุไม่มี รูปไม่มี รูปกับจักขุอาศัยแก่กันไม่มีแล้ว จักขุวิญญาณที่จะรู้ด้วยจักขุว่า รูปอันนั้นอันนี้ก็มิได้เกิด เมื่อจักขุวิญญาณมิได้มีแล้ว จักขุสัมผัสคือกระทบจักขุให้เกิดเวทนาเสวยอารมณ์เป็นโสมนัสเป็นโทมนัสก็มิได้เกิด เมื่อจักขุสัมผัสไม่มีแล้ว เวทนาเสวยอารมณ์คือรูปารมณ์เป็นโสมนัสอุเบกขาก็ไม่เกิด เมื่อเวทนาไม่มีแล้ว ตัณหาความปรารถนาก็ไม่เกิด เมื่อตัณหาไม่มีแล้ว อุปาทานคือถ้อยมั่นในความปรารถนานั้นก็ไม่เกิด เมื่ออุปาทานไม่มีแล้ว ภวะคือจะให้ไปเกิดในภพทั้ง ๓ คือกามภพ รูปภพ อรูปภพนั้นก็มีได้เกิด เมื่อเกิดในภพทั้ง ๓ ไม่มีแล้ว ชาติที่จะเกิดในอบายภูมิทั้ง ๔ เป็นเปรต เป็นอสุรกาย เป็นสัตว์นรก เป็นสัตว์เดียรฉาน และเกิดเป็นมนุษย์เทวดา เป็นรูปพรหม เป็นพรหมหารูปมิได้ และชาติจะเกิดไปดังนี้ก็มีได้เกิด เมื่อชาติมิได้มีแล้ว จะได้มีชราและมรณะหามิได้ ไม่มีแก่ไม่มีตาย อนึ่งปริเทวนาคือจะพุ่มพายน้ำตาโศกโศกา และอุปายาสอันสะอื้นให้อาลัยหา ด้วยสิ่งอันมาวิโยคพลัดพรากตายจากกันกับห่อนมีดังนี้แล เรียกว่าทุกข์ชั้นธนิโรธ ดับเสียซึ่งกองทุกข์ทั้งปวง ขอถวายพระพร

ครั้งนั้นสมเด็จพระเจ้ามิลินท์ปิ่นประชากร ได้ทรงฟังกัสมโสสรโสมนัสปริดา มีพระราชโองการตรัสว่า **กลุโลลิส** สรุสะ พระผู้เป็นเจ้าของวิไลชนาปัญหานี้โยมสิ้นสงสัยในกาลบัดนี้

สังขารชายนปัญหา คำรบ ๔ จบเท่านี้

ภวันตานัง สังขารานัง ชานนปัญหา ที่ ๕

ราชา สมเด็จพระเจ้ามิลินท์ภูมินทรธิบติ มีพระราชโองการถามอรรถปัญหาล้ออีกเล่า ว่า **ภนุเต** **นาคเสน** ข้าแต่พระนาคเสนผู้เป็นเจ้าของ **เกจิ** **สงขารา** อันว่าสังขารธรรมบางเหล่าที่มิได้มี และสังขารบางเหล่าที่มีได้มีนั้น **ชายนติ** ย่อมบังเกิดขึ้นอย่างนี้มีบ้างหรือหามิได้

พระนาคเสนวิไลชนาแก้ไขว่า ขอถวายพระพร มีอยู่

เออ โยมจะใคร่รู้ว่า อย่างไรกระนั้น พระผู้เป็นเจ้าของ

อ้อ ขอถวายพระพรบพิตรพระราชสมภาร ปานประดุจราชฐานไม่มี มหาบพิตรจะสถิตนั่งที่ไหน

พระเจ้ากรุงมิลินท์ปิ่นกษัตริย์จึงตรัสว่า ถ้าหาราชฐานไม่ โยมก็ไม่มีที่นั่งนั่นแหละซิ ผู้เป็นเจ้าของ

พระนาคเสนจึงเปรียบว่า ประการหนึ่ง ธรรมดาว่าไม้ก็เกิดในป่า **มตติกา** ดินเล้าก็มีอยู่กับปฐพี คนทั้งหลายนี้จึงขุดเอาดินมาทำเป็นพื้นราชฐาน จึงเอาไม้ในป่ามาทำเป็นเสาเป็นฝาเป็นหลังคาราชฐาน ก็ปูกระดานพื้นทีเรียบราบเป็นอันดี เดิมนิเวศน์สถานยังไม่มี ก็มีขึ้นด้วยคนกระทำฉันใด ขอถวายพระพรบพิตรพระราชสมภาร สังขารบางเหล่าที่ไม่มีก็มีขึ้นเหมือนนิเวศน์สถานอันมิได้มีแล้วคนกระทำให้มีขึ้นนั้น

พระเจ้ากรุงมิลินท์ผู้เป็นปิ่นมโหศวรรย์ จึงมีพระราชโองการตรัสว่า นิมนต์พระผู้เป็นเจ้าของกระทำอุปมาให้ยิ่งกว่านี้

พระนาคเสนจึงมีเถรวาจาอุปมาต่อไปว่า **มหาราช** ขอถวายพระพรบพิตรพระราชสมภาร ปานประหนึ่งว่าพืชทั้งหลายอันงอกขึ้นในแผ่นดินเดิมนั้นน้อย ครั้นต่อมาก็โตใหญ่เป็นใบเป็นดอกออกผลเป็นต้นใหญ่ ครั้นต่อมาก็ตายไปไม่มี ครั้นต่อมากลับมีขึ้น ฉันทก็ดี

สังฆารบางเหล่าที่ไม่มีนั้น กลับมีขึ้นจุพิชไม่มีแล้วกลับมีขึ้น ขอถวายพระพร

พระเจ้ากรุงมลิณฑป็นมโหศวรรย์ มีพระราชโองการให้พระนาคนั้นกระทำอุปมาให้
ภยโยภาวยังขึ้นไป

พระนาคนั้นจึงกระทำอุปมาอุปไมยว่า **มหาราช** ขอถวายพระพรบพิตรพระราช-
สมภาร เปรียบปานประดุจช่างหม้อไปชุดเอาดินในแผ่นดินจนลึกลงเป็นบ่อ มาปั้นเป็นหม้อเป็นไห
สารพัดที่จะกระทำไปเป็นภาชนะดินไว้ เดิมภาชนะนี้หามีไม่ มีก็มิขึ้นด้วยช่างหม้อกระทำขึ้นใหม่
นี้เปรียบฉันใด ขอถวายพระพรบพิตรพระราชสมภาร สังฆารบางเหล่าที่ไม่มีก็มิขึ้น จุภาชนะดิน
อันมิขึ้นด้วยช่างหม้อเขาปั้นไว้ฉันนั้น

สมเด็จพระเจ้ากรุงมลิณฑป็นมโหศวรรย์มีพระราชโองการตรัสให้พระนาคนั้นกระทำอุปมา
อุปไมยให้ยังขึ้นไป

พระนาคนั้นจึงกระทำอุปมาอุปไมยว่า **มหาราช** ขอถวายพระพรบพิตรพระราชสมภาร
เปรียบปานดุจหนึ่งใบพิณมิได้มี หนังสือก็มิได้มี คันพิณมิได้มี ลูกบิดก็มิได้มี สายมิได้มี สายโยง
และนมมิได้มี บุรุษจะดีดสีกับอะไร จะยังเสียงพิณให้ดังขึ้นจะได้ดีหรือหามีได้

พระเจ้ากรุงมลิณฑป็นเกล้าเจ้าธรณี มีพระราชโองการตรัสว่า เมื่อตัวพิณหามีได้ จะเอา
อะไรมาเป็นเสียงได้

พระนาคนั้นจึงถวายพระพรต่อไปว่า **มหาราช** ดูรานะบพิตรพระราชสมภาร ประการ
หนึ่งเล่า **วิณาย ปตต์ ลียา** ใบแห่งพิณนั้นมี **จมม ลียา** หนังสือขึ้นพิณนั้นมี **โทณ ลียา** รางพิณ
นั้นมี **ทณโท ลียา** คันพิณนั้นมี **อุปธาน ลียา** ลูกขึ้นพิณนั้นก็ **ตณติโย ลียา** สายพิณนั้น
ก็มี **โกโน ลียา** โหมโยงนั้นก็มี บุรุษจะดีดสี เสียงพิณจะมีหรือหามีได้

พระเจ้ากรุงมลิณฑป็นทวิปเวียงชัยตรัสว่า พินนั้นประกอบทำใหม่แล้วเสียงก็จะไพเราะ
เมื่อดีดเข้าก็ดังเสนาะไป

พระนาคนั้นจึงวิสันว่า พินเขากระทำใหม่เดิมหามีไม่ พินมิขึ้นใหม่ฉันใดก็ดี
ขอถวายพระพรบพิตรพระราชสมภารมหิธรราชิบดี สังฆารที่ไม่มี มีขึ้นใหม่ ก็มีอุปไมยเหมือนกัน

พระเจ้ามลิณฑป็นมโหศวรรย์ จึงมีพระราชโองการตรัสว่า โยมอาราธนาผู้เป็นเจ้าอุปมา
ให้ภยโยภาวยังขึ้นกว่านี้

พระนาคนั้นเถระจึงมีเถรวาจาว่า **มหาราช** ขอถวายพระพรบพิตรพระราชสมภาร
มหิธรราชิบดี **อรณิ น ลียา** ถ้าวว่าแม่ไม้สไฟไม่มี ลูกไม้สไฟก็ไม่มี เชือกที่ผูกไม้สไฟก็ไม่มี ไม้ที่จะ

หนูนขึ้นไว้ก็ไม่มี ปุยและฝอยในแม่ไม้สีไฟไม่มี คนที่จะสีก็ไม่มี ขาเยย โส อคติ เพลิงจะติดขึ้นเองหรือประการใด

พระเจ้ากรุงมิลินท์ปิ่นกษัตริย์ตรัสตอบไปว่า ห้ามได้

พระนาคเสนจึงอุปมาต่อไปว่า **มหาราช** ขอถวายพระพรบพิตรพระราชสมภารผู้เป็นใหญ่ ถ้าว่าไม้สีไฟมี **อรณโบทโก** ลูกสีก็มี **อรณโยตตกัม** เชือกผูกก็มี **อุตตธารณิ** ไม้ที่จะหนูนไว้ก็มี **โททุธกัม** ลียา ปุยฝอยภายในแม่ไม้สีไฟมี ทั้งคนสีก็มี เพลิงนั้นจะมีหรือห้ามได้

พระเจ้ากรุงมิลินท์ปิ่นประชาชนจึงตรัสว่า ถ้าจะนั้นแล้วก็มีไฟ

พระนาคเสนจึงถวายพระพรว่า แม่ไม้สีไฟเดิมห้ามไม่ ครั้นมาแม่ไม้สีไฟ ไฟมีขึ้นฉันใด ก็ดี สังขารเดิมไม่มีกลับมีขึ้นดุจดั่งแม่ไม้สีไฟนี้

สมเด็จพระเจ้ากรุงมิลินท์ภูมินทราธิบติมีพระราชโองการตรัสว่า โยมอาราธนานิมนต์อุปมาให้ยิ่งไปกว่านี้

พระนาคเสนจึงมีวาจาว่า **มหาราช** ขอถวายพระพรบพิตรพระราชสมภาร ผู้เป็นมหิศราธิบติ เปรียบประดุจแวนแก้วมณีที่จะส่องไฟไม่มี ทั้งแดดก็ไม่มี ปุยที่จะรองภายใต้ก็ไม่มี ไฟจะมีหรือว่าห้ามได้

พระเจ้ากรุงมิลินท์จึงตรัสว่า ถ้าจะนั้นแล้ว แวนแก้วไม่มี จะได้ไฟที่ไหนมา

พระนาคเสนอุปมาต่อไปว่า **มหาราช** ขอถวายพระพรบรมบพิตรมหิศราธิบติ ถ้าแวนแก้วมณีมี แสงสุริยรังสีมี ปุยที่ใส่ภายในก็มี คนส่องก็มีฉะนี้ จะมีเพลิงขึ้นหรือห้ามได้

พระเจ้ากรุงมิลินท์ปิ่นกษัตริย์ตรัสตอบไปว่า ถ้าจะนั้นก็มีไฟ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า ความนี้เดิมแวนส่องไฟไม่มีก็ไม่มีไฟ แวนส่องไฟไม่มีมีขึ้นใหม่ ไฟก็มีขึ้นฉะนี้ มีครุวนาฉันใด สังขารที่ไม่มี มีขึ้นแล้วมีไป ก็มีครุวนาดังแวนแก้วส่องไฟฉะนั้น

สมเด็จพระเจ้ากรุงมิลินท์ภูมินทราธิบติมีพระราชโองการตรัสว่า นิมนต์พระผู้เป็นเจ้าอุปมาให้ยิ่งโยภาวะยิ่งกว่านี้

พระนาคเสนจึงมีเถรวาจาถวายอุปมาว่า **มหาราช** ขอถวายพระพรบพิตรพระราชสมภาร เปรียบปานประดุจดั่งว่ากระจกไม่มี แสงสุริยรังสีซึ่งจะสว่างไม่มี หากคนที่จะส่องเข้าก็ไม่มีเงาคนจะมีที่กระจกหรือประการใด

พระเจ้ากรุงมิลินท์ปิ่นกษัตริย์ตรัสว่า ถ้าเช่นนั้น เงามคนก็ไม่มี

พระนาคเสนองค์อรหิบดีจึงอุปมาต่อไปว่า **มหาราช** ขอถวายพระพรบพิตร มหิศราธิบดี ถ้ากระจกมี แสดงสุริยรังสีมี คนก็ส่องเข้า เงามในกระจกจะมีหรือหาได้ นะ บพิตรพระราชสมภาร

พระเจ้ากรุงมิลินท์ จึงมีพระราชโองการตรัสว่า ถ้าเช่นนั้นแล้ว เงามก็มีนั่นซิ พระผู้เป็นเจ้าของ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า ฉันทใดเล่า สังขารบางเหล่าที่ไม่มีก็มีขึ้น มีครุวนาดู กระจกไม่มีก็มีขึ้น มีคนส่องเข้า เงามก็มีนั่น ขอถวายพระพร

สมเด็จพระเจ้ามิลินท์ภูมินทรอธิบดีได้ทรงฟังพระนาคเสนอุปมาดังนั้น ท้าวเธอก็มี พระทัยโสมนัสปรีดา มีพระราชโองการตรัสว่า **กลุโลสิ** สรุสพระผู้เป็นเจ้าของวิไลชนาอุปมานี้ สมควรแก้ปัญหา ในกาลบัดนี้

ภวันตานัง สังขารานัง ชานนปัญหา คัมภ ๕ จบเท่านี้

เวทคุปัญหา ที่ ๖

ราชา สมเด็จพระเจ้ามิลินท์ภูมินทรอธิบดีมีพระราชโองการตรัสถามอรรถปัญหาคืออื่นต่อไปอีกแล้วว่า **ภนฺเต นาคเสน** ข้าแต่พระนาคเสนผู้ประกอบด้วยปรีชา ปัญหานี้โยมสงสัยอยู่ สภาวะอย่างไรเรียกว่าเวทคุ

พระนาคเสนผู้วิเศษ จึงย้อนถามว่า มหาบพิตรสังเกตสภาวะอันใดกำหนดว่าเป็นเวทคุ

อ้อ โยมสังเกตว่าสัตว์บรรดาที่มีชีวิตอยู่นี้ แลดูรูปด้วยจักขุ ฟังเสียงด้วยหู ดมกลิ่นด้วย จมูก รู้รสด้วยลิ้น ถูกต้องโผฏฐัพพะอันอ่อนและกระด้างด้วยกาย รู้ธรรมารมณด้วยน้ำใจ นี่แหละ เรียกว่าเวทคุ จะเปรียบให้พระผู้เป็นเจ้าของฟัง **ยถา มยํ** เหมือนหนึ่งว่าเราอยู่ในปราสาทปรารณา จะดูสิ่งไร ก็เปิดหน้าต่างพระแสงแลไป หน้าพระแสงเปิดไว้ทั้งทิศเหนือ ทิศใต้ ทิศตะวันออก ทิศตะวันตกนั้น ครั้นปรารณาจะดูโดยช่องพระแสง ก็แลไปในทิศเหนือหรือทิศใต้ทิศตะวันตก ทิศตะวันออกประการใด ก็เห็นไปสมปรารณา **ยถา** มีครุวนาฉันทใด สภาวะที่มีชีวิตจิตใจอยู่จะดู รูปด้วยจักขุทั้งสอง จะฟังเสียงด้วยหูทั้งสองข้าง จะดมกลิ่นต่าง ๆ ด้วยนาสา จะบริโภคด้วย

ชีวหาอันรู้สทุกสิ่งอัน จะถูกต้องสิ่งทั้งหลายนั้นด้วยกาย จะรู้ซึ่งสิ่งอันละเอียดทั้งหลายด้วยใจ ก็มีอุปไมยเหมือนช่องพระแสงเปิดไว้ อย่างนี้โยมเข้าใจว่าเป็นเวทศุ พระผู้เป็นเจ้าจะเห็นกระไร

พระนาคนเสนถวายพระพรตอบไปว่า อาตมาจะเปรียบอีกอย่างหนึ่งให้ดีกว่านี้ เดิมทีสัตว์ที่มีชีวิตจิตใจอยู่นี้ จะดูรูปด้วยจักขุทั้งสอง จะฟังเสียงเป็นต้นว่าขับร้องด้วยช่องโสตะทั้งสองข้าง จะดมกลิ่นต่าง ๆ ด้วยนาสา จะบริโภคอาหารนานาด้วยชีวหาอันรู้สทุกสิ่งทั้งหลาย จะถูกต้องสิ่งทั้งปวงด้วยกาย จะรู้สิ่งทั้งหลายอันสุขุมด้วยใจ มีครุวนาฉันใด อาตมาจะเปรียบให้ฟัง ยถา มยฺหํ ดุจเรานั่งอยู่บนปราสาทปราสาทนี้ มีช่องพระแสงเปิดไว้ ทั้งทิศเหนือทิศใต้ตะวันตกตะวันออกนั้น ครั้นจะแลไปโดยทิศอันใด จะดูข้างทิศเหนือหรือทิศใต้ตะวันตกตะวันออกนั้นก็เห็นสิ้น มีครุวนาฉันใด สัตว์ที่มีชีวิตจิตใจ จะดูรูปด้วยจักขุ จะดูรูปด้วยหู จะดูรูปด้วยจมูก จะดูรูปด้วยลิ้น จะดูรูปด้วยกาย และดูรูปด้วยน้ำใจก็ได้เหมือนหนึ่งช่องพระแสงที่เปิดไว้ ดุจมหาบพิตรเปรียบมา ฉะนั้นจะได้หรือหาไม่ได้

พระเจ้ากรุงมิลินท์ปิ่นกษัตริย์ ตรัสตอบว่าไม่ได้

พระนาคนเสนถวายพระพรตอบไปว่า มหาบพิตรเปรียบนี้ไม่ควร ช่องพระแสงเปิดไว้ จะแลไปเห็นก็แต่รูป จะฟังเสียงและจะดมกลิ่น จะกินอาหาร เป็นต้น ให้รู้โดยช่องพระแสงเปิดไว้ เปรียบอย่างนี้ไม่ควร เพราะเหตุไร เหมือนหนึ่งว่าเราทั้งหลายนั่งอยู่ในปราสาทอันประเสริฐ มีช่องพระแสงเปิดไว้ ทั้งทิศเหนือ ทิศใต้ ตะวันตก ตะวันออกนั้น เยี่ยมหน้าออกไปข้างนอกโดยช่องพระแสง ก็แลเห็นรูปด้วยจักขุฉันใด ซึ่งสัตว์มีชีวิตจิตใจอยู่ภายในกาย และจะดูรูปทั้งหลายด้วยจักขุทวาร ก็เห็นรูปดุจดุจที่หน้าต่างเปิดไว้แล้ว ถ้าจะเปิดไว้ซึ่งหูและจมูกและลิ้นและกายและน้ำใจ จะเห็นรูปทั้งหลายเหมือนหนึ่งว่าเยี่ยมหน้าออกดูรูปตามช่องพระแสง แล้วแลดูรูปนั้น หรือประการใด

พระเจ้ากรุงมิลินท์ปิ่นกษัตริย์ตรัสว่า หาไม่ได้

พระนาคนเสนถวายพระพรตอบไปว่า เหตุฉะนี้ ความที่มหาบพิตรเปรียบนี้วิปริตผิดอยู่ อันทวารทั้ง ๖ จะยกเปรียบด้วยช่องพระแสงนั้นไม่สมควร จะเปรียบให้ฟังอีกอย่างหนึ่งเล่า เหมือนบพิตรพระราชสมภารเจ้ากระนี้ จะสถิต ณ พระที่นั่งข่มพระทวารมหาปราสาทแล้วจะพระราชทานทรัพย์แก่ยาก ยากมารับพระราชทานทรัพย์เป็นสองคน คนหนึ่งมาแต่ทิศตะวันตก ครั้นรับพระราชทานแล้วก็ไปข้างทิศตะวันออก ยากคนหนึ่งมาแต่ทิศตะวันออก ครั้นรับพระราชทานแล้ว ก็ไปสู่ทิศตะวันตก เมื่อยากมาข้างทิศนี้ไปข้างทิศนั้น บพิตรสถิตอยู่ที่ข่มประตูหรือไม่ว่า หรือเป็นประการใดเล่า

พระเจ้ากรุงมิลินท์ตอบว่า ข้าแต่พระนาคนเสนผู้เป็นเจ้า โยมรู้ว่ายาจกคนนั้นมาแต่ทิศตะวันตกออกไปข้างทิศตะวันตก ยาจกมาแต่ทิศตะวันตกไปข้างทิศตะวันออก โยมรู้ชี้ผู้เป็นเจ้า

พระนาคนเสนจึงถามอีกแล้วว่า **มหาราช** ขอถวายพระพรบพิตรพระราชสมภาร อีกประการหนึ่งเล่า ยาจกที่บพิตรพระราชทานนั้น **อนนโต** เมื่อยังไม่นำเอาของพระราชทานไป **คิฏฺเฐย** จะพึงนั่งอยู่ตรงหน้าพระที่นั่ง **ศุวั มหาราช** ขอถวายพระพร บพิตรพระราชสมภารจะทราบหรือไม่ว่า ยาจกนี้เราประทานแล้วยังนั่งอยู่

พระเจ้ากรุงมิลินท์จึงตรัสว่า เออ โยมรู้ชี้แน่ พระผู้เป็นเจ้า

พระนาคนเสนจึงเปรียบอีกแล้วว่า ข้อที่ว่ายาจกมาแต่ทิศตะวันตกตะวันออก มารับพระราชทานแล้วจะนั่งอยู่ และจะไปโดยทิศตะวันออกนั้นก็ดี มหาบพิตรรู้อยู่แล้ว และความนี้ฉันใด สัตว์ที่มีชีวิตอยู่ภายในกาย เมื่อจะบริโภครสอาหารทั้งหลายด้วยชีวหา และรสอาหารนั้นก็ตกถึงชีวหา **เต ชานะย** สัตว์นั้นได้ลิ้มเสวยรสจะรู้หรือว่ารสนี้ **อมพิลตํ** วา เปรี้ยวก็ดี **ลวณตํ** วา เค็มจืดก็ดี **ติตฺตกตํ** วา ขมก็ดี **กฏฺกตํ** วา เผ็ดร้อนก็ดี **กสายตํ** วา เพื่อนผาดก็ดี **มธุรสํ** วา หวานก็ดี จะรู้รสทั้งนี้ด้วยลิ้นนั้น เหมือนกันกับมหาบพิตรสถิตอยู่ที่ประชุมประตุมหาปราสาท จะดูยาจกเข้าออกและนั่งอยู่ตรงหน้าพระที่นั่งก็รู้กระนี้ หรือประการใด

พระเจ้ากรุงมิลินท์จึงตรัสรับ **ชานะย** เออ รู้ลิ้นผู้เป็นเจ้า

พระนาคนเสนจึงตรัสถามอีกแล้วว่า ขอถวายพระพร ก็ถ้าว่ารสอาหารมิได้พานเข้าไปที่ชีวหา สัตว์ที่มีชีวิตอยู่ภายในกายจะรู้หรือว่ารสทั้งหลายนั้นว่าเพื่อนผาด เผ็ดร้อน เปรี้ยว ขม เค็ม คาวหวาน นะบพิตรพระราชสมภาร

พระเจ้ากรุงมิลินท์เลิกกษัตริย์ มีพระราชโองการตรัสว่า ข้าแต่พระผู้เป็นเจ้า เมื่อรสไม่เข้าไปถึงชีวหานี้จะรู้ที่ไหน

พระนาคนเสนจึงถวายพระพรตอบไปว่า ซึ่งมหาบพิตรตรัสไว้กับข้ออุปมาอุปไมยก็ผิดกันไป **น ยุชฺชติ** ไม่ถูกไม่ต้องไม่สมไม่ควรหาไม่ได้ อนึ่ง จะอุปมาต่อไปนะบพิตรพระราชสมภาร **โกจิเทว บุริโส** เปรียบปานดูบุรุษผู้ใดผู้หนึ่งจะเอาน้ำผึ้งและนมเปรี้ยวมาเทลงไว้ให้เต็มรางแล้วจะให้บุรุษผู้หนึ่งลงนอนในราง จะปิดปากไว้มิให้รสผึ่งนมเปรี้ยวไหลเข้าปากได้ บุรุษผู้นั้นจะรู้หรือไม่ว่า รสน้ำผึ้งหวาน นมเปรี้ยวมัน จะรู้เหมือนชิมด้วยลิ้นนั้นหรือว่าหาได้

พระเจ้ากรุงมิลินท์เลิกกษัตริย์ตรัสว่า ชิวหาไม่ได้ชิมลิ้มเสวยจะรู้รสหาได้

พระนาคนเสนจึงตอบไปว่า ขอถวายพระพร ความนี้โพล่เพลออยู่ฉันใด ที่บพิตรเปรียบ

ว่าช่องพระแกลมหาปราสาทเปิดไว้ โดยทิศเหนือทิศใต้ตะวันตกตะวันออกนั้น นำมาเปรียบกันกับทวารทั้ง ๖ ก็ไม่สม และจะว่าลักษณะแห่งทวารทั้ง ๖ ก็ไม่ถูกต้อง จะจัดว่าเป็นเวทคุณั้นผิดกันไปไม่สมควร ขอถวายพระพร

ครั้งนั้นสมเด็จพระเจ้ากรุงมลิந்த์ป็นประชากรก็จนพระทัยจึงตรัสยอมลงว่า โยมนี้มิอาจจะตอบโต้เจรจา ตยา วาทีนา ด้วยถ้อยคำของพระผู้เป็นเจ้าของได้ นิมนต์พระผู้เป็นเจ้าของวิไลสนาเนื้อความนี้ให้แจ่มแจ้งเกิด

ฝ่ายพระนาคเสนผู้ประเสริฐ ก็ให้พระเจ้ากรุงมลิந்த์เข้าพระทัยด้วยถ้อยคำอันประกอบไปด้วยอภิธรรมกถาว่า **มหาราช** ขอถวายพระพรบพิตรพระราชสมภารจงทรงพระสวณาการฟังให้เข้าพระทัย ซึ่งตรัสไว้ว่าจักขุรูปรูปร่าง รูปร่างเป็นอาทิฉะนั้นหาถูกไม่ นี่แหละจักขุอาศัยรูปก่อนจึงจะมีจักขุวิญญาณรูปร่างแล้ว เมื่อเจตสิกเกิดพร้อมด้วยจักขุวิญญาณนั้น คือเวทนาเจตสิกมีลักษณะเสวยสุขทุกข์ขุเบกขา และสัญญาเจตสิกมีลักษณะกำหนดกฎหมาย และเจตนาเจตสิกมีลักษณะตริกอารมณ์ ผัสสเจตสิกมีลักษณะกระทบอารมณ์ มนสิการเจตสิกมีลักษณะถือเอาอารมณ์ นี่ก็เป็นสหชาตธรรมด้วยจักขุวิญญาณ คือเคยเกิดพร้อมด้วยจักขุวิญญาณก็เกิดขึ้น "**ปัจจัยโต**" แต่เหตุอาศัยจักขุวิญญาณเป็นปัจจัยอุดหนุนดังนี้ และจะจัดว่าเป็นเวทคุณ คือสัตว์บรรดาที่มีชีวิตอยู่รู้อย่างนี้ ซึ่งจะรู้ไตรเพทหาไม่ได้

พระนาคเสนจึงวิไลสนาแก้ไขต่อไปในบทว่า โสตะ และฆานะและชีวหาและกายและมโนนั้น อาศัยกันเหมือนจักขุกับรูปนั้นว่า ขอถวายพระพร **โสตณฺจ** อันว่าหูทั้ง ๒ อาศัยสัททะ คือเสียงขับร้องเป็นต้น เสียงทั้งหลายนี้ ถ้าไม่มีหูก็ไม่ได้ยิน ฆานะ จมูก อาศัยคันธะ คือ กลิ่นชีวหา ลิ้น อาศัยลิ้มเลียกินซึ่งรสทั้งหลาย กายอาศัยเคล้าคลึงถูกต้องเข้า มโนน้ำใจเล่าก็นึกฝันไป ก็อาศัยแก่ธรรมารมณ์อันสุขุมนั้น และโสตะและฆานะและชีวหาและกายและน้ำใจจะรู้อะไรสิ่งนั้นสิ่งนี้ อาศัยแก่วิญญาณจึงจะรู้ ไซ้ว่าจะรู้ด้วยกำลังวิญญาณที่เดียวหาไม่ได้ อาศัยสหชาตธรรมเกิดขึ้นพร้อม ถ้อยทีถ้อยคำอุดหนุนแก่กัน และสหชาตธรรมนั้น ได้แก่เวทนาสัญญาเจตนา ผัสโสมนสิการ มีลักษณะดุจวิไลสนาเหล่านี้ มีประกอบเกิดพร้อมด้วยกันกับวิญญาณนั้นจึงจะรู้ต้องเย็นร้อนอ่อนกรด่างทั้งหลายด้วยกาย จึงจะรู้ธรรมบัญญัติทั้งหลายด้วยใจ มีในอภิธรรมอย่างนี้ตามพระพุทธานุญาตไว้ จะได้ว่าสัตว์อันมีชีวิตอยู่ภายในกายทั้งหลายนี้ กำหนดในบทว่าเวทคุณุสิลปศาสตร์และไตรเพทหาไม่ได้ บพิตรพระราชสมภารฟังเข้าพระทัยเกิด

สมเด็จพระเจ้ากรุงมลิษฐ์เทศกษัตริย์ได้ฟังชัดก็โสมนัสปรีดามีพระราชโองการสรรเสริญว่า
กลุโลสิ สรุสະพระผู้เป็นเจ้าวิสัยชนานี้สมควรจะมนสิการไว้ในกาลบัดนี้

เวทคุปปัญหา คำรบ ๖ จบเท่านี้

จกขุวิญญานมโนวิญญานปัญหา ที่ ๗

ราชา สมเด็จพระเจ้ากรุงมลิษฐ์ภูมินทรธิบติ มีสุนทรพจนารถราชโองการตรัสถามว่า
ภนฺเต นาคเสน ข้าแต่พระนาคเสนผู้เป็นเจ้า จกขุวิญญานเกิดที่ใด มโนวิญญานก็ตามไปเกิด
ที่นั่น หรือประการใด

พระนาคเสนจึงรับพระโองการไปว่า **มหาราช** ขอถวายพระพรบพิตรพระราชสมภาร
พระองค์ผู้ประเสริฐ จกขุวิญญานบังเกิดในที่ใด มโนวิญญานก็บังเกิดในที่นั้น

สมเด็จพระเจ้ากรุงมลิษฐ์ปิ่นมโหศวรรย์พระราชโองการตรัสถามว่า **ภนฺเต นาคเสน**
ข้าแต่พระนาคเสน โยมยังสงสัยนัก เหตุไรจกขุวิญญานจึงเกิดก่อน มโนวิญญานจึงเกิดทีหลัง
ก็ **ปน** หรือว่าเสี่ยงให้กติกาสัญญากันไว้ จกขุวิญญานบังคับบัญชาไว้กับมโนวิญญานว่า
อาตมาจะไปเกิดก่อน ท่านจงไปเกิดทีหลัง หรือว่ามโนวิญญานสั่งจกขุวิญญานว่า ท่านจงไปก่อน
ตัวข้านี้แลจะไปทีหลังเสี่ยงกันถ้อยที่ถ้อยให้กติกาสัญญากันไว้กระนี้ หรือประการใด

พระนาคเสนจึงถวายพระพรว่า ไซ้ว่าธรรมทั้งหลายจะสั่งสนทนาพูดจากันไว้หามิได้

พระเจ้ากรุงมลิษฐ์จึงตรัสว่า ก็อย่างไรเล่าพระผู้เป็นเจ้า จงวิสัยนาไป

พระนาคเสนจึงวิสัยนาแก้ไขว่า **นิมนฺตดา มหาราช** ขอถวายพระพรบพิตร
พระราชสมภาร จกขุวิญญานเกิดที่ใด มโนวิญญานก็เกิดที่นั่น **นิมนฺตดา** เหตุภาวะเคยไหลไปที่
ลุ่ม **ทวารตฺตา** เหตุว่าเป็นทวารเคยไป **จิณฺณตฺตา** เหตุว่าสั่งสมเคยไปทุกที่ด้วยกัน
สมุทฺทาจรณตฺตา เหตุภาวะเหมือนจะชักชวนกันไป เหตุภาวะเคยชำนาญชำนานาญกันมาแต่ก่อน

สมเด็จพระเจ้ากรุงมลิษฐ์ปิ่นประชากร มีสุนทรราชโองการชักว่า ที่พระผู้เป็นเจ้าวิสัยชนา
ว่า จกขุวิญญานเกิดที่ใด มโนวิญญานก็เกิดในที่นั้น **นิมนฺตดา** เหตุภาวะไหลตามกันไปทีลุ่ม
จงทำอุปมาให้โยมสิ้นสงสัยก่อน

พระนาคเสนจึงมีเถรวาจาว่า ขอถวายพระพร เปรียบดุจฝนตกลงมา **ธारा จ** ท่อน้ำฝนนั้นจะไหลไปข้างไหนเล่า

พระเจ้ากรุงมิลินท์จึงตรัสว่า ข้าแต่พระผู้เป็นเจ้า ที่ลุ่มที่ไหน ท่อน้ำฝนก็ไหลไปที่นั่น

พระนาคเสนองค์อรหันต์จึงถามว่า เมื่อน้ำฝนตกลงมานั้นไหลไปสู่ที่ลุ่มดังพระโองการตรัสนี้ ยังมีฝนอีกท่าหนึ่งตกลงมา **วสุธारा** ท่อน้ำฝนนั้นไซ้จะไหลไปสู่ประเทศที่ใดเล่า

พระเจ้ากรุงมิลินท์จึงตรัสว่า ข้าแต่พระผู้เป็นเจ้า ท่าฝนที่ตกลงมาที่หลังนั้นเล่าก็ไหลไปสู่ที่ลุ่มนั้น

พระนาคเสนจึงมีเถรวาจาว่า ขอถวายพระพร ฉันทก็ดี จักขุวิญญาณเกิดที่ใด มโนวิญญาณก็เกิดที่นั่น เหตุว่าไหลไปสู่ที่ลุ่มเหมือนธาราน้ำฝนอันไหลไปสู่ที่ลุ่มนั้นสิ้น

สมเด็จพระเจ้ากรุงมิลินท์ภูมินทรอธิบดีมีพระราชโองการตรัสถามว่า **ภนฺเต นาคเสน** ข้าแต่พระนาคเสนผู้เป็นเจ้า ที่ว่าจักขุวิญญาณเกิดในที่ใด มโนวิญญาณเกิดในที่นั้น **ทวารตฺตา** เหตุภาวะเป็นทวารอันเคยไปอันเดียวกันนั้นอย่างไร จงกระทำอุปมาไปก่อน

พระนาคเสนจึงอุปมาว่า **มหाराช** ขอถวายพระพรบพิตรพระราชสมภาร เปรียบปานดุจปัจจันตนครเมืองต่อแดนชนแดนกันมีกำแพงเชิงเทินหอรบแน่นแฟ้นสำหรับบรรราชศัตรู แต่เมืองนั้นมีประตูเดียว ก็ยังมีบุรุษผู้หนึ่งปรารถนาจะเที่ยวไปนอกพระนครนั้นจะออกไปทางไร

พระเจ้ากรุงมิลินท์ปิ่นกษัตริย์ตรัสบอกไปว่า บุรุษผู้นั้นก็คมนาคนคลาไคลออกไปตามประตูนั้นนั่นซิ พระผู้เป็นเจ้า

พระนาคเสนจึงถามว่า ยังมีบุรุษอื่นเล่าปรารถนาจะไปเที่ยว ปรารถนาจะออกจากนครเหมือนกัน บุรุษผู้หนึ่งนั้นจะไปทางไร

พระเจ้ากรุงมิลินท์ปิ่นกษัตริย์ก็ตรัสแก้ไขว่า บุรุษผู้นั้นก็ไปตามประตูนั้นนั่นแหละ พระผู้เป็นเจ้า

พระนาคเสนจึงถามอีกแล้วว่า ขอถวายพระพรบพิตรพระราชสมภาร บุรุษทั้งสองให้ปฏิญาณกันไว้หรือกระไร บุรุษที่ไปก่อนบังคับบัญชาว่ากับบุรุษที่ไปหลังนั้นว่า ข้าจะไปก่อน ท่านจงคอยสัจจรไปที่หลัง บังคับบัญชากันจะนี้หรือกระไร หรือว่าบุรุษที่ไปทีหลังบังคับบัญชาแก่บุรุษที่ไปก่อนว่า ท่านจงคมนาการไปก่อน เราจะสัจจรไปต่อภายหลัง บังคับบัญชาพูดจาปราศรัยกันไว้ดังนี้ หรือกระไรนะ บพิตรพระราชสมภาร

พระเจ้ากรุงมิลินท์มีพระราชโองการตรัสว่า หามิได้นะผู้เป็นเจ้าของ เจ้า เหตุว่าเขาต้องจำจะออกไปประตูเดียวกันนั้น

พระนาคเสนจึงว่า ขอถวายพระพร ถ้าจะนั้นจักขุวิญญานกับมโนวิญญานนี้มีทวารอันเดียวกัน เราจะสัญญาพูดจาวางกล่าวกันว่าท่านจงไปก่อนเรา เราจะสัญจรไปที่หลังหามิได้

พระเจ้ากรุงมิลินท์เลศกษัตริย์ตรัสถามต่อไปว่า **ภนฺเต นาคเสน** ข้าแต่พระนาคเสนผู้เป็นเจ้าของ ที่กล่าวว่าจักขุวิญญานเกิดในที่ใด มโนวิญญานก็เกิดในที่นั้น **จิณฺณตฺตาย** เหตุภาวะเคยไปนั้นเป็นประการใด นิมนต์กระทำอุปมาไปให้แจ้งก่อน

พระนาคเสนถวายพระพรว่า บพิตรพระราชสมภาร เปรียบปานดุจเกวียนขึ้นไปทางเดียวกันสองเล่ม เล่มหนึ่งไปก่อนเล่มหนึ่งไปทีหลัง เกวียนที่ไปก่อนบังคับบัญชาเกวียนไปทีหลัง หรือว่าข้าจะไปก่อน ท่านจงสัญจรไปที่หลัง หรือว่าเกวียนเล่มหลังบังคับบัญชาเกวียนเล่มก่อนว่า ท่านจงไปก่อน เราจะค่อยสัญจรไปต่อภายหลัง บังคับบัญชาพูดจាកันไว้หรือประการใด นะบพิตร พระราชสมภาร

พระเจ้ากรุงมิลินท์นรินทรภูมิบาลมีพระราชโองการตรัสว่า ไซ้เกวียนทั้งสองจะได้ให้กติกาสัญญาบังคับบัญชา พูดจาปราศรัยสั่งเสียกันไว้หามิได้ **จิณฺณตฺตาย** เหตุภาวะเคยไปแต่ก่อน

พระนาคเสนถวายพระพรว่า ความนี้มีอุปมาฉันใดก็ดี จักขุวิญญานกับมโนวิญญานนี้ก็เหมือนกัน จะได้บังคับบัญชาให้กติกาสัญญากันหามิได้ เหตุภาวะเคยเกิดตามกัน เหมือนเกวียนสองเล่มอันเคยไปด้วยกันนั้นแหละ นะบพิตรพระราชสมภาร

สมเด็จพระเจ้ากรุงมิลินท์นรินทรภูมิบาลจึงมีพระราชโองการตรัสถามต่อไปอีกแล้วว่า **ภนฺเต นาคเสน** ข้าแต่พระนาคเสนผู้เป็นเจ้าของ ผู้ประกอบด้วยญาณปริชา ที่พระผู้เป็นเจ้าของกล่าวไว้กับโยมว่า จักขุวิญญานเกิดในที่ใด มโนวิญญานก็เกิดที่นั่น **สมฺมทาจฺรณตฺตา** เหตุภาวะชำนาญจะได้ความประการใด นิมนต์กระทำอุปมาให้โยมสิ้นสงสัยก่อน

พระนาคเสนจึงอุปมาว่า **มหาราช** ขอถวายพระพรบพิตรพระราชสมภาร เปรียบปานดุจคนเรียนเลขนับอ่านและเรียนวิชาการต่าง ๆ แรกกระทำนั้นยังไม่ชำนาญชำนาญ ก็ยังขัดข้องขวางในที่ที่จะคุณหา ครั้นนานมา ก็คล่องว่องไวนักหนาผสมเลขผสมผาชำนาญคิดอ่านได้ฉับไว **สมฺมทาจฺรณตฺตา** เหตุภาวะชำนาญชำนาญฉันใดก็ดี จักขุวิญญานกับมโนวิญญาน มีสภาวะชำนาญชำนาญ เหมือนบุคคลอ่านอักษรนับเบียดคุณหาเลขที่ชำนาญจะนั้น ไซ้ว่าจักขุวิญญาน

กับมโนวิญญานจะบังคับบัญชาสัญญากันได้ **เตส อลฺลาปสฺสลาโป** ธรรมทั้งสองจะพุดจาไปมาหากันก็ได้ **ทฎฺฐพฺพานิ** บพิตรพึงเข้าพระทัย ด้วยอุปมาอุปไมยดังนี้เกิด

สมเด็จพระเจ้ากรุงมลิந்தภูมิทรผู้ประเสริฐทรงฟังก็ปริดาตรัสว่า **กลฺโลสิ** สธุสะพระผู้เป็นเจ้าวิสัยชนานี้สมควรนักหนา

จักขุวิญญานมโนวิญญานปัญหา คำรบ ๗ จบเท่านี้

ผัสสลักษณะปัญหา ที่ ๘

พระเจ้ากรุงมลิந்தภูมิทรอธิบดีมีพระราชโองการตรัสถามว่า **ภนฺเต นาคเสน** ข้าแต่พระนาคเสนผู้ประเสริฐ จักขุวิญญานเกิดในที่ใด เวทนาก็บังเกิดในที่นั้นหรือ พระผู้เป็นเจ้า

เถโร ฝ่ายพระนาคเสนเถระผู้เป็นเจ้าจึงรับว่า **อาม เออ มหาราช** ขอถวายพระพร บพิตรพระราชสมภารผู้ประเสริฐ จักขุวิญญานเกิดในที่ใด เวทนาก็บังเกิดในที่นั้น อันว่าเจตสิก-ธรรมคือ สัญญาและเจตนา ผัสโส มนสิกาโรก็บังเกิดด้วยในที่นั้น วิตกก็บังเกิดในที่นั้น วิจารณ์ก็บังเกิดในที่นั้น อันว่าผัสสาภิธรรมทั้งปวงก็บังเกิดด้วยในที่นั้นสิ้น

สมเด็จพระเจ้ามลิந்தภูมิทรอธิบดีมีพระราชโองการตรัสถามว่า **ภนฺเต นาคเสน** ข้าแต่พระนาคเสนผู้เป็นเจ้าผู้ประกอบด้วยปรีชา ผัสสจะมีลักษณะเป็นประการใด

พระนาคเสนจึงวิสัยชนาแก้ไขว่า **มหาราช** ขอถวายพระพรบพิตรผู้ประเสริฐ ผัสสเมื่อจะเกิดมีลักษณะกระทบกันเข้า

พระเจ้ากรุงมลิந்தจึงซักถามว่า ได้ใจความประการใดเล่า นิมนต์พระผู้เป็นเจ้าวิสัยชนาโดยอุปมาให้แจ้งก่อน

พระนาคเสนจึงถวายพระพรอุปมาว่า **มหาราช** ขอถวายพระพรบพิตรพระราชสมภารผู้ประเสริฐในศฤงคาร เปรียบปานดุจแพะสองตัวชนกัน แพะตัวหนึ่งนั้นได้แก่จักขุ แพะตัวหนึ่งนั้นได้แก่รูป สันนิบาตแห่งแพะทั้งสองชนกัน ยถา มีครุวนาฉันใด ผัสสนั้นก็มีลักษณะเกิดแต่จักขุกับรูปกระทบกันมีครุวนาดังนี้ พระราชสมภารพึงเข้าพระทัยเกิด

สมเด็จพระเจ้ามลิந்தเลิศกษัตริย์ตรัสว่า นิมนต์พระผู้เป็นเจ้าอุปมาให้ภิกขุโยภาวะยิ่งขึ้นไปกว่านี้

พระนาคเสนจึงมีเถรวาจาว่า **มหาราช** ขอถวายพระพรบพิตรพระราชสมภาร เปรียบปานประดุกบุคคลตบมือ จักขุดจุมมือขวา รูปมีครุวนาดุมมือซ้ายอันกระทบกัน ขอถวายพระพร

สมเด็จพระเจ้ามิลินท์ปิ่นประชากรจึงตรัสว่า นิมนต์พระผู้เป็นเจ้ากระทำอุปมาให้ภิกษุ-
ภวาระยิ่ง ๆ ขึ้นภวาระ

พระนาคเสนจึงมีเถรวาจาอุปมาอีกเล่าว่า **มหาราช** ขอถวายพระพร เปรียบดุจปีสองเลา
คนเป่าขึ้นพร้อมกันเสียงสนั่นขานกัน ปีเลาหนึ่งนั้นได้แก่จักขุ ปีเลาหนึ่งนั้นได้แก่รูป มีลักษณะ
กระทบกันเข้าเป็นผัสสะ บพิตรพึงสันนิษฐานเข้าพระทัยว่า ผัสสะนี้มีลักษณะให้จักขุกับรูป
กระทบกัน ในกาลบัดนี้

สมเด็จพระเจ้ามิลินท์ทรงฟังก็มีพระทัยปรีดาตรัสว่า **กลุโลสิ** สรุสະพระผู้เป็นเจ้า
วิสัยชานนี้สมควรแล้ว

ผัสสลักขณปัญหา คำรบ ๘ จบเท่านี้

เวทนาลักขณปัญหา ที่ ๙

ราชา สมเด็จพระเจ้ามิลินท์ภูมินทราธิบติมีพระราชโองการตรัสถามว่า **ภนฺเต** นาคเสน
ข้าแต่พระนาคเสนผู้ประเสริฐ เวทนาเมื่อบังเกิดมีลักษณะประการใด

พระนาคเสนจึงวิสัชนาแก้ไขว่า **มหาราช** ขอถวายพระพรบพิตรพระราชสมภาร
ผู้ประเสริฐ เวทนาเมื่อบังเกิดนั้น มีลักษณะเสวยสุขทุกข์อุเบกขาทั้ง ๓ ประการ พระราชสมภาร
พึงเข้าพระทัยเถิด

สมเด็จพระเจ้ามิลินท์เลิศกษัตริย์มีพระราชโองการตรัสว่า โยมอาราธนานิมนต์พระ
ผู้เป็นเจ้ากระทำอุปมาไปให้แจ่มก่อน

พระนาคเสนจึงอุปมาว่า **มหาราช** ขอถวายพระพรบพิตรพระราชสมภาร เปรียบปาน
ประดุกหนึ่งบุรุษข้าราชการผู้หนึ่งนั้นหมั่นมักภักดีอดส่ำหีเฝ้าเข้าเย็นมิได้ขาดหน้าทุกเวลาไป สมเด็จพระ
บรมกษัตริย์มีน้ำพระทัยรักใคร่โปรดปราน ทรงพระกรุณาพระราชทานเงินทองเสื้อผ้าข้าไท
อิสริยยศ เครื่องกามคุณให้แก่บุรุษนั้น บุรุษนั้นครั้นได้ความสุขแล้วก็ผ่องแผ้วคิดในใจว่า

เวทยามิ อาตมาได้เสวยสุขทั้งนี้ เพราะอาตมาภักดีต่อบรมกษัตราธิราชโปรดปรานประทานให้ แก่อาตมา บุรุษผู้นั้นก็สุขเกษมเปรมใจ **อปโร นโย** ยังอีกนัยหนึ่ง ได้แก่บุรุษกระทำกุศลอันยิ่ง ครั้นทำลายสหชาตนามกายตายไป ก็ได้ไปอุบัติบังเกิดในสวรรค์ชั้นเทวโลก เสวยทิพยสมบัติ เกษมศรี **สมงคิภูโต** พร้อมเพรียงอ้อมเฝ้าด้วยเครื่องบำเรอกามคุณ เป็นที่รักแห่งเทพนิกรสุรางค์ นางฟ้า เทพบุตรผู้นั้นก็นึกในใจว่า ตัวอาตมานี้ได้เสวยทิพยสมบัติทั้งนี้ เหตุอาตมาได้กฤดาการกุศลสิ่งนั้น ๆ ไว้แต่ก่อนมา จึงได้เสวยสุขเวทนานี้ **ยถา** อันนี้มีครุวนาฉั่นใด เวทนามี ลักษณะเสวยอารมณ์ เหมือนบุรุษที่ได้สร้างกุศลฉะนั้น บพิตรพระราชสมภารพึงเข้าพระทัย ด้วยประการฉะนี้

พระเจ้ากรุงมิลินท์ภูมินทรอธิบดีได้ทรงฟัง ก็มีพระทัยโสมนัสตรัสว่า **กลุโลสิ** สธุสะ พระผู้เป็นเจ้าวิสัยนาควรแล้ว

เวทนาลักษณปัญหา คำรบ ๙ จบเท่านี้

สัญญาลักษณปัญหา ที่ ๑๐

ราชา สมเด็จพระเจ้ามิลินท์ภูมินทรอธิบดีมีพระราชโองการตรัสถามว่า **ภนฺเต นาคเสน** ข้าแต่พระนาคเสนผู้ประเสริฐด้วยปัญญาปรีชา อันว่าสัญญานั้นมีลักษณะประการใด

พระนาคเสนจึงวิสัชนาแก้ไขว่า **มหาราช** ขอถวายพระพรบพิตรพระราชสมภารผู้ประเสริฐ สัญญาเมื่อบังเกิดมีลักษณะรู้ว่าแดง ว่าขาวเป็นต้น ว่าสีหม่นสีเหลืองประการใดก็ดี สัญญานี้มีลักษณะรู้จักดูจพรรณนามาฉะนี้

พระเจ้ากรุงมิลินท์เลิศกษัตริย์ มีพระราชโองการตรัสว่า นิมนต์พระผู้เป็นเจ้าอุปมาไป ให้แจ้งก่อน

พระนาคเสนจึงอุปมาว่า **มหาราช** ขอถวายพระพรบพิตรพระราชสมภารผู้ประเสริฐ สัญญานี้เมื่อจะบังเกิดนั้น มีลักษณะดูจกัณฐาคาริกบุรุษชาวคลัง **ภณฺฑาคารี ปวิสิตฺวา** ชาวคลังนั้นเข้าไปในคลังแล้ว ก็เห็นสิ่งของในคลังอันแดงเหลืองขาวหงสบาท ก็รู้จักว่าสิ่งนั้น ๆ ฉั่นใดก็ดี สัญญานี้ไซ้ ก็มีลักษณะรู้จักว่าดำแดงขาวเหลืองเป็นอาทิเหมือนชาวคลังฉะนั้น ขอถวายพระพร

สมเด็จพระเจ้ากรุงมิลินท์ปิ่นประชากร ทรงฟังก็โสมนัสตรัสว่า **กลุโลสิ** สรุสะพระผู้
เป็นเจ้าวิไลชนานี้สมควร

สัญญาลักษณปัญหา คำรบ ๑๐ จบเท่านี้

เจตนาลักษณปัญหา ที่ ๑๑

ราชา สมเด็จพระเจ้ามิลินท์ภูมินทราธิบดีมีพระราชโองการตรัสถามว่า **ภนุเต** **นาคเสน**
ข้าแต่พระนาคเสนผู้ปรีชา เจตนามีลักษณะประการใด

พระนาคเสนจึงวิไลชนาแก้ไขว่า **มหाराช** ขอถวายพระพรบพิตรพระราชสมภาร
ผู้ประเสริฐ เจตนาเมื่อจะบังเกิดนั้น **เจตยิตลกุขณา** มีลักษณะยังตนและผู้อื่นให้ตริกตรองซึ่ง
อารมณ์ **อภิสงฺขารสทณลกุขณา** มีลักษณะประกอบตกแต่งด้วยตนเอง ขอถวายพระพร

สมเด็จพระเจ้ามิลินท์ปิ่นประชากรตรัสว่า นิมนต์พระผู้เป็นเจ้ากระทำอุปมาให้แจ้งก่อน

พระนาคเสนถวายพระพรอุปมาว่า **มหाराช** ดูรานะบพิตรพระราชสมภาร เปรียบ
ปานดูจชายผู้หนึ่งตกแต่งยาพิษกินเองแล้วให้ผู้อื่นบริโภคอีก อีกประการหนึ่ง ได้แก่บุคคลผู้
หนึ่งกระทำอกุศลด้วยเจตนาของตนแล้ว ยังผู้อื่นให้ตริกตรองกระทำการอกุศลด้วย ส่วนตนที่
ตริกตรองกระทำเอง ก็ไปบังเกิดในทุคติจตุราบาย ฝ่ายคนทั้งหลายที่ตริกตรองกระทำอกุศลตาม
ก็ไปทนทุกข์ในทุคติจตุราบายด้วยกัน นี่ว่าฝ่ายข้างอกุศล ที่นี้จะว่าโดยฝ่ายข้างกุศล ได้แก่บุรุษ
ผู้หนึ่งตกแต่งประกอบสัปปินวนีตะน้ำผึ้งน้ำอ้อยบริโภคเข้าไปเองก็อร่อย ยังคนอื่นให้บริโภค
ด้วยก็อร่อยฉันใด อุปมาดังบุรุษผู้หนึ่งตริกตรองกระทำซึ่งการกุศลด้วยตนเอง ยังไม่หน้าซ้ำ
ยังบุคคลผู้อื่นให้ตริกตรองกระทำการกุศลด้วย ส่วนตนเองก็ไปสู่สุคติสวรรค์ ผู้อื่นซึ่งกระทำ
ตามนั้นก็ไปสวรรค์ด้วยกันฉันใด เจตนามีลักษณะตริกเองแล้วให้ผู้อื่นตริกด้วย และมีลักษณะ
แต่งตนเอง ดูจเปรียบมานี้ ขอถวายพระพร

สมเด็จพระเจ้ามิลินท์ปิ่นประชากร ได้ทรงฟังก็โสมนัสตรัสว่า **กลุโลสิ** สรุสะ
พระผู้เป็นเจ้าวิไลชนานี้สมควร

เจตนาลักษณปัญหา คำรบ ๑๑ จบเท่านี้

วิญญานลักษณะปัญหา ที่ ๑๒

ราชา สมเด็จพระเจ้ามิลินท์ภูมินทราธิบดี มีพระราชโองการตรัสว่า ภนฺเต นาคเสน ข้าแต่พระนาคเสนผู้ประเสริฐด้วยญาณปรีชา อันว่าลักษณะแห่งวิญญานเป็นประการใด

พระนาคเสนจึงวิสัชนาแก้ไขว่า มหาราช ขอถวายพระพรบพิตรพระราชสมภาร ผู้ประเสริฐ วิญญานเมื่อจะบังเกิดนั้น วิชานนลกขณฺ์ มีลักษณะว่ารู้

สมเด็จพระเจ้ามิลินท์ภูมินทราธิบดี มีพระราชโองการตรัสว่า นิมนต์พระผู้เป็นเจ้า กระทำอุปมาให้แจ่มก่อน

พระนาคเสนถวายพระพรอุปมาว่า มหาราช ดูกรบพิตรพระราชสมภาร เปรียบปาน ประคุดบุรุษไปยืนอยู่ที่หนทางสี่แพร่งอันใหญ่ บุรุษสตรีจะมาแต่ทิศเหนือใต้ ตะวันตกตะวันออก ประการใดก็เห็นลั่นรู้ลั่น ยถา มีครุวนาฉนฺ์ใด วิญญานนี้มีอุปไมยดังนั้น จักขุจะเห็นรูป วิญญานก็รู้ โสตะจะฟังเสียง วิญญานก็รู้ ฆานะจะดมกลิ่น วิญญานก็รู้ ชิวหาจะชิมรส วิญญานก็รู้ กายจะถูกต้องโผฏฐัพพะสิ่งอันควรจะถูกต้องด้วยกาย วิญญานก็รู้ มโนน้ำใจ จะคิดธรรมอันสุขุมบัญญัติในใจ วิญญานก็รู้ บพิตรพึงทราบพระทัยเถิดว่า วิญญานเมื่อบังเกิดมี ลักษณะรู้

สมเด็จพระเจ้ามิลินท์ภูมินทราธิบดี ได้ทรงฟังก็มีพระทัยโสมนัสปรีดา มีพระราชโองการ ตรัสว่า กลฺโลสิ สุธะสະผู้เป็นเจ้าวิสัชนามานี้สมควรนักหนา ในกาลบัดนี้

วิญญานลักษณะปัญหา คำรบ ๑๒ จบเท่านี้

วิตักกลักษณะปัญหา ที่ ๑๓

ราชา สมเด็จพระเจ้ามิลินท์ภูมินทราธิบดีมีพระราชโองการตรัสว่า ภนฺเต นาคเสน ข้าแต่พระผู้เป็นเจ้าพระนาคเสนผู้ประเสริฐ วิตกฺโก อันว่าวิตกเมื่อบังเกิด ก็ ลกฺขณฺ์ มีลักษณะ เป็นประการใด

พระนาคเสนจึงวิสัชนาว่า มหาราช ขอถวายพระพรบพิตรพระราชสมภารผู้ประเสริฐ วิตกเมื่อจะบังเกิดนั้น อปฺปนลกฺขณฺ์ มีลักษณะสืบต่อในอารมณ์

สมเด็จพระเจ้ามิลินท์ปิณฑกษัตริย์ ตรัสนิมนต์ให้พระนาคเสนกระทำอุปมาอุปไมยไป

พระนาคเสนก็วิสันนาแก้ไขด้วยอุปมาว่า **มหาราช** ขอถวายพระพรบพิตรพระราชสมภาร เปรียบปานดุจช่างไม้ย่อมกระทำไม้สืบท่อในที่ต่อให้เนื่องกันฉันใด วิตกนี้มีลักษณะสืบท่อเนื่องต่อกันไป ดุจช่างไม้สืบท่อตัวไม้กระทำให้แนบเนียนกันในที่ต่อนั้น จงทราบในพระราชสันดานด้วยประการดังนี้

สมเด็จพระเจ้ากรุงมิลินท์ภูมินทรอธิบดีก็ทรงพระโสมนัสตรัสว่า **กลุโลสิ** สธุสะสมควรแล้ว

วิตกกถลักขณปัญหา คำรบ ๑๓ จบเท่านี้

วิจารณ์ลักขณปัญหา ที่ ๑๔

ราชา สมเด็จพระเจ้ามิลินท์ภูมินทรอธิบดีมีพระราชโองการตรัสถามว่า **ภนฺเต นาคเสน** ข้าแต่พระนาคเสนผู้ประเสริฐ วิจารณ์เมื่อบังเกิดนั้น **กิลฺกฺขโณ** มีลักษณะประการใด

พระนาคเสนจึงวิสันนาแก้ไขว่า **มหาราช** ดูรานะบพิตรพระราชสมภารผู้ประเสริฐ วิจารณ์เมื่อบังเกิดนั้น **อนุมุขชนลกฺขโณ** มีลักษณะลุ่มคล้ำไปตามวิตก ขอถวายพระพร พระเจ้ากรุงมิลินท์ปิณฑกษัตริย์ จึงนิมนต์ให้พระนาคเสนกระทำอุปมา

ส่วนว่าพระนาคเสนก็ถวายพระพรอุปมาว่า **มหาราช** ดูรานะบพิตรพระราชสมภาร ดุจกังสดาลอันบุคคลเอาสันดาบเคาะดังกังเข้าแล้ว เสียงดังเป็นกังวานครวญเบา ๆ นั้น วิตกมีลักษณะดุจแรกเคาะด้วยสันดาบดังกังเข้านั้น วิจารณ์มีลักษณะดุจกังวาน อันคร่ำครวญอยู่นั้น เหตุนี้จึงว่า วิจารณ์นั้นมีลักษณะลุ่มคล้ำตามวิตกนั้น ขอถวายพระพร

พระเจ้ากรุงมิลินท์ภูมินทรอธิบดีทรงฟังก็ทรงพระโสมนัสตรัสว่า **กลุโลสิ** สมควรแล้ว พระผู้เป็นเจ้า

วิจารณ์ลักขณปัญหา คำรบ ๑๔ จบเท่านี้

จบตติยวรรค

จตุตถวรรค

มนสิการลักษณะปัญหา ที่ ๑

ราชา สมเด็จพระเจ้ามิลินท์ภูมินทราธิบดีมีพระราชโองการตรัสถามว่า ภนฺเต นาคเสน ข้าแต่พระนาคเสนผู้เป็นเจ้าผู้ประเสริฐ มนสิกาโร อันว่ามนสิการเจตสิกเมื่อจะบังเกิดนั้น กิลฺกฺขโณ มีลักษณะประการใด พระเจ้ามิลินท์ปิ่นกษัตริย์ตรัสถามดังนี้

พระนาคเสนมีเถรวาจาแก้ไขว่า มหาราช ดูรานะบพิตรพระราชสมภารผู้ประเสริฐ มนสิการเมื่อจะบังเกิดนั้น อวชฺชนกิลฺกฺขโณ มีลักษณะพิจารณา ขอถวายพระพร

พระเจ้ากรุงมิลินท์ปิ่นกษัตริย์ตรัสว่า กุลโลสิ สุธัสพระผู้เป็นเจ้ากล่าวนี้สมควร

มนสิการลักษณะปัญหา คำรบ ๑ จบเท่านี้

เอกโตภาวคตปัญหา ที่ ๒

ราชา สมเด็จพระเจ้ามิลินท์ภูมินทราธิบดีมีพระราชโองการตรัสถามว่า ภนฺเต นาคเสน ข้าแต่พระนาคเสนผู้เป็นเจ้าผู้ฉลาดในอรรถาธิบาย พระผู้เป็นเจ้าจะเอาธรรมทั้งหลายนี้มีผัสสะ เป็นต้นมาปนระคนให้เป็นอันเดียวกันเข้าแล้ว จะบัญญัติจัดแจงแบ่งปันให้ประกอบด้วยเหตุต่าง ๆ ว่า อยฺ สิ่งนี้เป็นผัสส สิ่งนี้เป็นเวทนา สิ่งนี้เป็นสัญญา สิ่งนี้เป็นเจตนา สิ่งนี้เป็นวิญญาณ สิ่งนี้เป็นวิตก สิ่งนี้เป็นวิจารณ์ อย่างนี้จะได้หรือมิได้

พระนาคเสนผู้วิเศษจึงแก้ไขว่า มหาราช ดูรานะบพิตรพระราชสมภารผู้เป็นมหิศราธิบดี ซึ่งจะได้เอาธรรมทั้งหลายนี้ กระทำให้เป็นอันเดียวเป็นบทเดียวกันเข้าแล้ว และจะให้แจกออกไปว่า สิ่งนี้เป็นผัสส สิ่งนี้เป็นเวทนา สิ่งนี้เป็นสัญญา สิ่งนี้เป็นเจตนา สิ่งนี้เป็นวิญญาณ สิ่งนี้เป็นวิตก สิ่งนี้เป็นวิจารณ์ จะให้กระทำดุจกระแสน้ำพระราชโองการนี้ อาตมากระทำไม่ได้ ขอถวายพระพร

สมเด็จพระเจ้ามิลินท์ภูมินทราธิบดีมีพระราชโองการตรัสว่า โยมอาราธนาพระผู้เป็นเจ้า อุปมาให้แจ่มก่อน

พระนาคเสนถวายพระพรอุปมาว่า มหาราช ดูรานะบพิตรพระราชสมภาร เปรียบปาน ดุจพ่อครัวของบรมกษัตราธิราชพระองค์หนึ่ง และพ่อครัวนั้นไซ้ ญฺสํ วา รสํ วา เมื่อจะแต่ง

เครื่องกระยาหารจึงแกงบ้างย่ำบ้าง ย่อมใส่ลง **ทริปิ** ซึ่งทริกก็ดี **โลณปิ** ซึ่งเกลือกก็ดี **สิงคเวรปิ** ซึ่งชิงก็ดี **ชีรกปิ** ซึ่งผักชีก็ดี **มริจปิ** ซึ่งพริกก็ดี **อณฺณานิ** **อุปการานิ** ซึ่งเครื่องปรุงอื่นอีกก็ดี กระทำเป็นแกงกระทำเป็นยำ สำเร็จสุกเสร็จแล้ว ใส่เครื่องไปถวายสมเด็จพระบรมกษัตริย์ สมเด็จพระบรมกษัตริย์จึงมีพระราชโองการตรัสบังคับพ่อครัวว่า แกงนี้ท่านตักแต่งเครื่องปรุงปนกันเป็นอันมาก เป็นรสอันเดียวกัน ที่นี้ท่านจงคัดซึ่งแกงนี้ให้ปรากฏออกให้เป็นรสต่าง ๆ พึงชี้แจงว่า สิ่งนี้ในแกงคือรสทริปิ สิ่งนั้นคือรสเกลือก อย่าให้เจือกัน สิ่งนี้คือรสพริก สิ่งนั้นคือรสชิงหัวหอม ผักชีสารพัด ท่านจงคัดมาให้แก่เรา

ประการหนึ่งเล่า ซึ่งขนมของหวานนี้ท่านจงคัดรสให้กระจัดออกว่า รสนี้รสน้ำผึ้ง นีรสน้ำตาล นีรสถั่ว นีรสงา ท่านจงคัดเอารสนั้นออกมาแต่ละสิ่ง ๆ ชี้แจงสำแดงให้แก่เราให้ได้ พ่อครัวนั้นก็สนใจมิจาจะคัดออกได้ ขอถวายพระพร เหมือนนบพิตรพระราชสมภารกระนี้แหละ จะเอารส ๗ ประการมาปนระคนเข้าเป็นอันเดียวกันแล้ว จะกลับคัดรสนั้นให้กระจัดออกว่า **อิท** สิ่งนี้ **อมพิลตํ** วา เป็นรสเปรี้ยวก็ดี **ลวณตํ** วา สิ่งนี้เป็นรสเค็ม **ติตฺติกตํ** วา สิ่งนี้เป็นรสขม **กฏุกตํ** วา สิ่งนี้เป็นรสเผ็ด **กลายตํ** วา สิ่งนี้เป็นรสฝาด **มธฺรตํ** วา สิ่งนี้เป็นรสหวานก็ดี สมเด็จพระบรมบพิตรพระราชสมภารจะชี้แจงออกได้หรือประการใด

สมเด็จพระเจ้ากรุงมิลินท์เลิศกษัตริย์ตรัสว่า ไม่ได้รส ๗ ประการปนกันแล้วก็เป็นรสอันเดียวกัน จะคัดให้กระจัดออกไม่ได้

พระนาคเสนจึงถวายพระพรว่า ความเปรียบนี้ฉันใด ซึ่งมีพระราชโองการจะให้เอาธรรมทั้งหลายมีผัสโสเป็นต้น มาปนเข้าเป็นอันเดียวกันแล้ว จะให้กลับคัดออกมาว่า สิ่งนี้คือผัสโส สิ่งนี้คือเวทนาเป็นต้น ก็จนอยู่เหมือนกัน มิจาจะกระทำได้ ขอถวายพระพร

ครั้งนั้น พระนาคเสนจึงถวายพระพรถามต่อไปว่า **มหาราช** ดูรานะบพิตรพระราชสมภาร ประการหนึ่งจะว่าเกลือนี่ **จกขุวิญญะยํ** รู้ด้วยจักขุหรือเป็นประการใด นะบพิตรพระราชสมภาร

พระเจ้ากรุงมิลินท์จึงมีพระราชโองการรับคำพระนาคเสนผู้เป็นเจ้าว่า รู้ด้วยจักขุ

พระนาคเสนจึงมีเถรวาจาว่า **สุญฺจ โข มหาราช** ขอถวายพระพรบพิตรพระราชสมภาร ซึ่งพระราชโองการตรัสว่า รู้จักเกลือดด้วยจักขุนั้น ตรัสให้จงดี

พระนาคเสนมิลินท์ปิ่นกษัตริย์มีพระราชโองการตรัสว่า **ภนฺเต** **นาคเสน** ข้าแต่พระนาคเสนผู้เป็นเจ้า ผู้เป็นเจ้าเข้าใจว่ารู้รสเกลือดด้วยชีวหาหรือประการใด

พระนาคเสนรับพระราชโองการไปว่า **มหาราช** ดูรานะบพิตรพระราชสมภารผู้เป็นใหญ่กว่าฝูงประชา เออ อาตมาว่าบุคคลจะรู้ว่ารสเกลือด้วยชีวหา

สมเด็จพระเจ้ามิลินท์ปิ่นกษัตริย์ตรัสว่า พระผู้เป็นเจ้าว่า บุคคลจะรู้ว่ารสเกลือทั้งสิ้นด้วยชีวหา มันคงแล้วหรือ

พระนาคเสนรับคำว่า บุคคลจะรู้ว่ารสเกลือทั้งสิ้นด้วยชีวหา มันคง ขอถวายพระพร

สมเด็จพระเจ้ามิลินท์ปิ่นประชากรกรจึงตรัสว่า ถ้าว่าบุคคลรู้ว่ารสเกลือทั้งสิ้นด้วยลิ้นชิมเข้าดูแล้ว ถ้าว่าเขาเอาเกวียนไปบรรทุกมา ตกว่าไม่เชื่อตา จะเอาชีวหาขึ้นชิมไป ซึ่งเกลือทั้งเล่มเกวียนนั้นหรือ พระผู้เป็นเจ้า ประการหนึ่งเล่า เกวียนเกลือขึ้น เขานำมาขึ้นมาด้วยโคอันมีกำลังจึงไปนำมาได้ ก็บุคคลที่รู้จักเกลือด้วยลิ้น จะเอาลิ้นไปขึ้นเอาเกลือนำเอาเกวียนเกลือมาได้หรือ พระผู้เป็นเจ้า

พระนาคเสนเถระมีวาจาตอบว่า ลิ้นคนนี้จะไปขึ้นเอาเกวียนเกลือมา หาอย่างธรรมเนียมมิได้ เหตุว่าพระองค์ถามรวมปนกันว่าเกลือทั้งเล่มเกวียน ลิ้นหรือจะเผ้าชิมไปได้ ลิ้มหรือจะขึ้นเกวียนเกลือไปได้ อาศัยว่าให้ผิดให้ต่างไป มิได้ถูกต้องด้วยพระอภิธรรม อาตมาจะถามมหาบพิตรบ้าง บุคคลจะชั่งเกลือทั้งสิ้นจะได้หรือมิได้

พระเจ้ากรุงมิลินท์ปิ่นกษัตริย์ตรัสว่า ข้าแต่พระผู้เป็นเจ้า คนทั้งปวงเขาก็ชั่งได้ลิ้น หรือพระผู้เป็นเจ้าว่าชั่งไม่ได้เล่า ก็ให้ว่ามา

พระนาคเสนมีเถรวาจาก่อน **มหาราช** ดูรานะบพิตรพระราชสมภาร อาตมานี้เห็นว่า ซึ่งเขาจะชั่งสิ่งของทั้งปวง ก็ชั่งที่ควรจะชั่งได้ และจะชั่งเกลือนี้ไซ้ให้หมดทั้งเล่มเกวียนนี้ ก็เห็นจะช้าหาบุคคลชั่งไม่ได้ ไซ้กิจไซ้การ เปรียบปานดุจชีวหาอาจจะนำมาขึ้นมาซึ่งเกลือทั้งเล่มเกวียนนั้นได้ ฉันทใดก็ดี ซึ่งมีพระราชโองการให้อาตมาประมวลซึ่งธรรมทั้งหลาย คือผัสโส เวทนาเป็นอาทิประมวลเข้าเป็นภาวะสิ่งเดียวกัน แล้วจะให้กลับคัดออกมาว่า ธรรมสิ่งนี้เป็นผัสโสเป็นเวทนาเป็นอาทินั้น ก็เหมือนกันกับเกลืออันบรรจุอยู่ในเกวียน และเปรียบให้เอาชีวหาไปขึ้นซึ่งเกวียนนั้น ขอถวายพระพร

สมเด็จพระเจ้ามิลินท์ปิ่นประชากร ได้ทรงสดับก็โสมนัสตรัสว่า **กลุโลสิ** พระผู้เป็นเจ้า วิสัยนี้สมควรแล้ว

เอกโตภาวคตปัญหา คำรบ ๒ จบเท่านี้

แลซึ่งวิสัยนี้มาด้วยปัญหา นับแต่ปัญหาเดิม ซึ่งพระนาคเสนกับพระเจ้ากรุงมิลินท์ถามแก้ไขกันมา ตราบเท่าถึงเอกโตภาวคตปัญหานี้ เรียกว่ามหาปัญหา จบเท่านี้

ปัญญาตนกัมมนิพัตตปัญหา ที่ ๓

ราชา สมเด็จพระเจ้ามิลินท์ภูมินทราธิบดี มีพระราชโองการตรัสถามซึ่งอรรถปัญหานั้นต่อไปอีกแล้วว่า ภนฺเต นาคเสน ข้าแต่พระนาคเสนผู้เป็นเจ้า ยานิมานิ ปญฺจายตนานิ อันว่าอายตนะ ๕ ประการทั้งหลายเหล่านี้ บังเกิดด้วยกรรมทั้งหลายต่าง ๆ หรือว่าเกิดด้วยกรรมสิ่งเดียว เป็นประการใด

พระนาคเสนจึงวิสัชนาแก้ไขว่า เกิดด้วยกรรมทั้งหลายทั้ง ๕ ประการ จะได้เกิดแต่กรรมสิ่งเดียวหาไม่ได้

พระเจ้ากรุงมิลินท์ปิ่นกษัตริย์ตรัสให้พระนาคเสนกระทำอุปมา

ส่วนพระนาคเสนจึงอุปมาว่า มหาราช ดูรานะบพิตรพระราชสมภาร เปรียบปานดุจดั่งพืช ๕ ประการ บุคคลหว่านลงในที่อันใดแล้วเป็นอันดีก็คงจะงอกขึ้นทั้ง ๕ ประการ เกิดเป็นต้นลำทรงดอกออกผลทั้ง ๕ ประการ ฉนั้นใดก็ดี บุคคลกระทำความกรรมเนื่องกันทั้ง ๕ ประการ ก็บังเกิดไปในชาติหน้าด้วยกรรมทั้งหลายนั้น จะได้เกิดด้วยกรรมสิ่งเดียวหาไม่ได้ ขอถวายพระพร

ในที่นี้มีคำพระภิกษุอาจารย์สอดเข้ามาว่า ประการหนึ่งจะสงสัยว่าไฉนบุคคลกระทำความกรรมทั้ง ๕ ประการ ผลกรรมทั้ง ๕ ประการจะให้ผลไปเกิดทั้ง ๕ ประการพร้อมกันทีเดียวหรือหาไม่ได้ มีคำอธิบายว่า ให้ผลเป็นลำดับไปในชาติเบื้องหน้า ผลกรรมสิ่งนี้สิ้นแล้วผลกรรมสิ่งนั้นให้ผลไปยังมิได้สำเร็จแก่พระนิพพานตราบใด ก็คงจะให้ผลจงได้ ถ้ากระทำความบาปไว้ก็จะให้ไปบังเกิดในทุคติ ถ้ากระทำความบุญก็จะได้ไปเกิดในสุคติ พระนาคเสนเจ้าจะได้บังคับไว้ว่า บุคคลกระทำความกรรมเนื่องกันทั้ง ๕ ประการ จะส่งผลให้เกิดชาติเดียวพร้อมกันทั้งสิ้นนั้นหาไม่ได้ แต่ว่าคงจะให้ปฏิสนธิเสวยสุขทุกข์ให้จงได้ อนึ่งจะสงสัยว่ากรรมที่บุคคลกระทำเนื่องกันทั้ง ๕ ประการนี้ คือกรรมสิ่งไร อธิบายว่า กรรมเนื่องกัน ๕ ประการนี้ เหมือนบุคคล ๒ จำพวก จำพวกหนึ่งรักษาศีล ๕ จำพวกหนึ่งกระทำปาณาติบาต อทินนาทาน กาเมสุมิฉฉาจาร มุสาวาท สุราเมรัย ทั้ง ๕ ประการฉะนั้น คงจะให้ผล ถ้าบุคคลรักษาศีลก็จะให้ไปเสวยสมบัติสุขในสุคติ ถ้ากระทำความปญฺจพิธเวร ๕ ประการคือปาณาติบาตเป็นต้น ก็จะได้ไปสู่ทุคติจตุรกาย ขอสัตบุรุษทั้งหลายพึงมนสิการเข้าใจด้วยประการดังวิสัชนามานี้

พระเจ้ากรุงมิลินท์ปิ่นกษัตริย์ ได้ทรงฟังก็โสมนัสตรัสว่า กลฺโลสิ พระผู้เป็นเจ้ากล่าววิสัชนาแบบนี้สมควรแล้ว

ปัญญาตนกัมมนิพัตตปัญหา คำรบ ๓ จบเท่านี้

กัมมณานาการณปัญหา ที่ ๔

สมเด็จพระเจ้ามิลินท์ภูมินทราธิบดียมีพระราชโองการตรัสว่า **ภนฺเต นาคเสน** ข้าแต่พระนาคเสนผู้เป็นเจ้าผู้ประกอบด้วยปัญญาอันประเสริฐ มนุษย์ทั้งหลายเกิดมาในโลกนี้มีได้เสมอกัน **อปฺปายุกา** บางคนมีอายุน้อย บางคนเกิดมา **ทิมายุกา** มีอายุยืน **พหฺวาพาธา** บางคนมีอาพาธเจ็บป่วยมาก **อปฺปาพาธา** บางคนมีอาพาธเจ็บป่วยน้อย **อญฺเฆ** **ทพฺพณฺณา** บางคนมีผิวพรรณวรรณอันชั่ว **อญฺเฆ** **วณฺณวนฺตา** คนอื่นบางพวกมีผิวพรรณวรรณอันงาม **อปฺเปสกุขา** บางพวกมีอานุภาพน้อย **มเหสกุขา** บางพวกมีศักดิ์านุภาพมาก **อปฺปโกคา** บางพวกมีสมบัติน้อย **พทฺุโกคา** บางพวกมีสมบัติมาก **อญฺเฆ** **นิจา** คนอื่นบางพวกมีสกุลอันต่ำ **อญฺเฆ** **อุจฺจุกฺกุลิโน** คนอื่นบางพวกมีสกุลกันสูง **อญฺเฆ** **ทพฺปณฺญา** คนอื่นบางพวกมีปัญญาน้อย **ปณฺณวนฺตา** บางพวกมีปัญญาวิเศษ **เกณ** **การณฺน** ด้วยเหตุเป็นไฉน

พระนาคเสนจึงวิสัชนาแก้ไขตอบไปว่า **มหาราช** ขอถวายพระพรบพิตรพระราชสมภารผู้ประเสริฐ **รุกฺขา** อันว่าต้นไม้ทั้งหลายอันเกิดมา **อสมกา** ไม่เสมอกัน **อญฺเฆ** **ติตฺติกา** ต้นอื่นบางต้นขมขึ้น **อญฺเฆ** **กฏฺกา** ต้นอื่นบางต้นเผ็ดร้ายกาจ **อญฺเฆ** **กสายวา** ต้นอื่นบาง ต้นเพื่อน ผาต รุกขชาติบางต้นหวาน **กิสฺส** **เหตุ** เหตุการณ์เป็นไฉน นะบพิตรพระราชสมภาร

สมเด็จพระเจ้ามิลินท์ภูมินทราธิบดียมีพระราชโองการตรัสว่า **ภนฺเต นาคเสน** ข้าแต่พระนาคเสนผู้เป็นเจ้า รุกขชาติเหล่านี้เป็นด้วยพืชต่าง ๆ กัน

พระนาคเสนมีเถรวาจาว่าอันใดก็ดี **มหาราช** ดูรานะบพิตรพระราชสมภารผู้เป็นมหิศราธิบดีย คนทั้งหลายนี้เกิดมาไม่เหมือนกัน เพราะกุศลากุศลกรรมกระทำไว้ต่าง ๆ กัน สมด้วยพระพุทฺธฎีกาสมเด็จพระภาควันตบพิตรพุทฺธสัพพัญญูเจ้าตรัสไว้ฉะนี้ :-

กมฺมสฺสกา **สตุตา** **กมฺมทายาทา** **กมฺมโยนิ** **กมฺมพณฺธุ** **กมฺมปฏิสฺสรณา** **กมฺมํ** **สตุเต** **วิภชฺชติ** **ยทิทํ** **ทึนฺนปฺปณฺิตตายาติ**

กระแสนพระพุทฺธฎีกาตรัสโปรดไว้ว่า **สตุตา** อันว่าสัตว์โลกทั้งหลายอันจะเกิดมาในโลกนี้มีลักษณะต่าง ๆ กันโดยประเภท **กมฺมสฺสกา** เหตุว่าเพราะผลกรรมที่ตนได้กระทำไว้ **กมฺมทายาทา** บางพวกก็มีกรรมเป็นเชื้อสาย **กมฺมโยนิ** บางพวกก็มีกรรมเป็นกำเนิด บางพวกก็มีกรรมเป็นเผ่าพงศ์วงศ์ บางพวกก็มีกรรมเป็นที่พึ่ง ตกว่ากุศลกรรมและอกุศลกรรมสองจำพวกนี้แบ่งสัตว์ให้เป็นสองจำพวกออกไป ให้เป็นหีนะจำพวก ๑ ให้เป็นประณีตะจำพวก ๑ คือแต่งดีแต่งชั่ว ที่ฝ่ายกุศลก็แต่งให้ดี ที่ฝ่ายอกุศลก็แต่งให้ชั่วช้า นี่แหละพุทฺธฎีกาโปรดไว้ฉะนี้

สมเด็จพระเจ้ากรุงมลิณท์ภูมินทรอธิบดี ทรงฟังก็มีน้ำพระทัยโสมนัสตรัสว่า **กลโลสิ**
 สธุสะพระผู้เป็นเจ้าวิไลชนานี้สมควรแล้ว

กัมมนานากรณีปัญหา คำรบ ๔ จบเท่านี้

ปฏิกิจเจววายากรณีปัญหา ที่ ๕

ราชา สมเด็จพระเจ้ากรุงมลิณท์ภูมินทรอธิบดีมีพระราชโองการถามพระนาคเสน
 องค์อรหันต์ว่า **ภนฺเต นาคเสน** ข้าแต่พระนาคเสนผู้เป็นเจ้า **คฺมุเท ภณฺถ** พระผู้เป็นเจ้า
 กล่าวไว้แกโยมว่า พระภิกษุบรรพชาเพื่อจะดับเสียซึ่งทุกข์นี้มีให้ทุกข์อื่นปรากฏบังเกิดขึ้น นี่แหละ
 โยมยังสงสัย เหมือนภิกษุนั้นดับเสียซึ่งทุกข์นี้ มิให้ทุกข์อันอื่นบังเกิดได้ ด้วยคิดว่า
 อาตมาจะดับทุกข์นี้จะเพียรเสียแต่เดิมที ดับทุกข์เสียให้ได้ **สมปตฺเต กาเล** ในเมื่อเวลาที่จะต้อง
 เพียรอีกมีมา ก็จะมีได้พยายามกระทำความเพียรต่อไป กระนี้หรือกระไร

พระนาคเสนจึงวิไลชนาแก้ไขว่า **มหาราช** ดูรานะบพิตรพระราชสมภาร ได้แก่ฝ่าย
 บรรพชิตคิดว่าเมื่อเวลาจะต้องเพียรก็อุตสาหะเพียรไป ถ้าเหตุมีขึ้นจะมีได้เพียรต่อไป จึง
 พยายามเสียแต่แรก หวังจะมีให้พยายามต่อไป

พระเจ้ากรุงมลิณท์ปิ่นกษัตริย์ตรัสให้พระนาคเสนอุปมาว่า **อุปมํ ภนฺเต กโรหิ** โยมยัง
 สงสัยอยู่ พระผู้เป็นเจ้ากระทำอุปมาให้แจ่มก่อน

พระนาคเสนจึงถวายพระพรว่า **มหาราช** ดูรานะบพิตรพระราชสมภาร เปรียบปาน
 เหมือนบพิตรพระราชสมภารจะนี้ และทรงพระดำริจะใคร่เสวยอุทกัங์ให้สบาย จึงสั่งคนทั้ง
 หลายให้ขุดสระโบกขรณี ปลุกปทุมชาติลงไว้จะได้เสวยน้ำให้ทันอยาก หรือต่ออยากแล้วจึงจะ
 ให้ขุดสระใหญ่ลงให้ทันเสวย จะทันเสวยหรือประการใด

พระเจ้ากรุงมลิณท์ปิ่นกษัตริย์ตรัสว่า หามิได้ โยมให้ขุดเสียก่อนแต่แรกเร่งให้กระทำไว้
 ที่จะต้องประสงค์อุทกัங์เมื่อใด จะทันเสวยหรือประการใด

พระนาคเสนมีเถรวาจาถวายพระพรต่อไปว่า ฉันทก็ดี ภิกษุที่เป็นบรรพชิตก็คิดว่า
 เมื่อเวลาที่จะได้ทุกข์เรียกว่าทุกข์อื่นจะมาถึง จึงกระทำความเพียรดับทุกข์นี้เสียแต่เดิม มิได้
 กระทำความเพียรเพื่อจะดับทุกข์อันอื่นข้างหน้าต่อไป

พระพุทธปฏิภาโพรตว่า ธรรมดาบรรพชิตรู้ว่ากิจสิ่งไรจะให้ทุกข์ ก็พึงพากเพียรให้สำเร็จกิจเสียแต่เดิม อย่าดูเยี่ยงชาวเกวียนที่ทิ้งทางเก่าเสีย เช่นไปทางใหม่ไม่เสมอ เกวียนก็หัก เพลาก็หัก ตัวก็ซบเซาอยู่ ดุจพระโยคาวจรภิกษุไม่รู้ว่าตายเมื่อไร จึงให้เร่งเพียรไว้แต่เดิม

พระเจ้ากรุงมิลินท์ได้ทรงฟังก็โสมนัสตรัสว่า สมควรแล้ว พระผู้เป็นเจ้าอุปมาในกาลบัดนี้

ปฏิภังเจววายามกรณปัญหา คำรบ ๕ จบเท่านี้

ปกติอัคคิโต นิรยัคคีนัง อุณหากการปัญหา ที่ ๖

ราชา สมเด็จพระเจ้ากรุงมิลินท์ภูมินทรอธิบดีมีพระราชโองการตรัสว่า **ภนฺเต นาคเสน** ข้าแต่พระผู้เป็นเจ้า พระผู้เป็นเจ้าว่าไว้กับโยมว่า ไฟเป็นปรกตินี้ร้อนเป็นประมาณ ไฟในนรกนี้ร้อนกล้ำหาญกว่าไฟในมนุษย์ อนึ่งเล่า มาตราว่าบุคคลจะเอาก้อนศิลาอันน้อยใหญ่ใส่ลงไปในเพลิงอันเป็นปกตินี้วันยังค่ำ **น วิลิย์ คจฺจติ** ก็มิได้ยับยั้งไป บุคคลจะเอาศิลาใหญ่ประมาณเท่าภูฏาการปราสาทใส่เข้าไปในไฟนรกนั้นไม่ทันถึงวัน แต่ขณะเดียวก็ย่อยไป **น สทฺทหามิ** โยมจะได้เชื่อคำคำนี้หามิได้ ด้วยสัตว์ในนรกเพลิงไหม้อยู่ถึงพันปีก็มิได้ยับยั้งไป เหตุดังนี้ โยมจะเชื่อก็หามิได้

พระนาคเสนจึงวิสันนาแก้ไขว่า **กี มณฺณสิ มหาราช** ขอถวายพระพรบพิตรพระราชสมภาร พระราชสมภารสำคัญอย่างไร บพิตรพระราชสมภารดำริเข้าพระทัยบ้างหรือไม่ว่า สัตว์ทั้งหลายคือไก่และนกยูงมังกรปลานากปลาฉลามและเต่า สัตว์เหล่านี้กินกรวดและก้อนศิลาละเอียดและหยาบ บพิตรได้ยินเขาเล่าบ้างหรือไม่

พระเจ้ากรุงมิลินท์ปิ่นกษัตริย์ตรัสว่า เออ โยมได้ยินเขาว่าอยู่ นะพระผู้เป็นเจ้า

พระนาคเสนจึงถวายพระพรถามอีกแล้วว่า บพิตรพระราชสมภารเข้าพระทัยหรือไม่ว่า กรวดหินที่สัตว์เหล่านั้นกินตกเข้าไปภายในลำไส้ นั้นจะย่อยยับเป็นคุฎไปหรือไม่เล่า

พระเจ้ากรุงมิลินท์ปิ่นกษัตริย์ตรัสรับคำไปว่า เออ พระผู้เป็นเจ้า ก้อนกรวดก้อนหินที่สัตว์กินเข้าไปถึงภายในไส้แล้วก็ย่อยยับไป

พระนาคเสนถามว่า ดูรานะบพิตรพระราชสมภาร สัตว์ที่ปฏิสนธิในครรภ์แห่งสัตว์ทั้งหลายเหล่านี้จะย่อยยับไปด้วยหรือประการใด

พระเจ้ากรุงมิลินท์ปิ่นกษัตริย์ตรัสว่า ใช้กระนั้น นะพระผู้เป็นเจ้า

พระนาคเสนชักว่า เหตุอย่างไรเล่า พระราชสมภาร

พระเจ้ากรุงมิลินท์ปิ่นกษัตริย์ตรัสมีโอองการแก้วว่า **ภนฺเต** **นาคเสน** ข้าแต่พระผู้เป็นเจ้า **กมฺมาธิคฺคิเตน** กายแห่งสัตว์ปฏิสนธิอยู่ในครรภ์มิได้ย่อยยับไป อาศัยด้วยกรรมรักษาไว้ โยมเข้าใจกระนี้

พระนาคเสนถวายพระพรว่า ฉันทก็ดี สัตว์นรนี้กรรมรักษาไว้เหมือนกัน ถึงไหม้อยู่ ในนรกมากกว่าพันปี ตายแล้วเกิดเล่าในนรนั้นก็มิได้ย่อยยับสูญหายไป เหตุกรรมรักษาไว้ สมด้วยพระพุทฺธฎีกาโปรดพระสัทธรรมเทศนาไว้จะนี้ว่า **โส น จ ตาว กาลํ กเรยฺย ยาว น ตํ ปาปกมฺมํ พฺยนฺติ โทติติ** เนื้อความว่า **ภิกฺขเว** ดูรานะภิกษุสงฆ์ทั้งปวงผู้กลัวภัยในสงสาร สัตว์ทั้งหลายในนรานั้น **น ตํ ปาปกมฺมํ พฺยนฺติ โทติ** ยังไม่สิ้นบาปกรรมตราบใด ก็ไหม้อยู่ใน นรกไปตราบนั้น จะได้ทำกาลกิริยาตายสูญหายไปหามิได้ ขอถวายพระพร

สมเด็จพระเจ้ามิลินท์ปิ่นประชากรมีพระราชโอองการตรัสว่า นิมนต์พระผู้เป็นเจ้ากระทำ อุปมาให้ยิ่งกว่านี้

พระนาคเสนจึงมีเถรวาจาว่า **มหาราช** ขอถวายพระพรบพิตรพระราชสมภาร เปรียบปานประดุจสัตว์ทั้งหลาย **สีหิณฺโณ** คือนางราชสีห์ **พฺยคฺฆิณฺโณ** คือนางเสือโคร่ง **ทีปินฺโณ** คือนางเสือเหลือง ย่อมกัดกระดูกสัตว์และเนื้อสัตว์กินกระนั้นหรือ พระราชสมภาร

พระเจ้ากรุงมิลินท์ภูมินทรอธิบดีมีพระราชโอองการตรัสว่า เออกระนั้นแหละ พระผู้ เป็นเจ้า

พระนาคเสนจึงชักอีกเล่าว่า ดูรานะพระราชสมภารเจ้า เมื่อกินกระดูกเข้าไปภายในลำไส้ กระดูกก็ย่อยยับกลับเป็นคุณไปกระนั้นกระไรหรือ นะพระราชสมภาร

พระเจ้ากรุงมิลินท์จึงชักมีพระราชโอองการรับว่า **อาม ภนฺเต** กระนั้นซิ พระผู้เป็นเจ้า

พระนาคเสนจึงถามไปเล่าว่า บพิตรพระราชสมภารเจ้า สัตว์ที่ปฏิสนธิในครรภ์แห่ง สัตว์ทั้งหลายเหล่านั้น จะย่อยยับไปด้วยหรือประการใด

พระเจ้ากรุงมิลินท์จึงมีพระราชโอองการตรัสว่า หามิได้

พระนาคเสนชักว่า เหตุอะไร

พระเจ้ากรุงมิลินท์ปิ่นกษัตริย์ตรัสแก้ไขว่า สัตว์ที่ปฏิสนธิอยู่ในครรภ์มิได้ย่อยยับนั้น

ไซร์ด้วยกรรมรักษา ครั้นพระเจ้ามิลินท์ปิ่นกษัตริย์ตรัสวิไลชนาจะนี้แล้ว ก็นิมนต์พระนาคเสนให้
อุปมาต่อไป

พระนาคเสนก็ตามพระทัย ถวายอุปมาว่า **มหाराช** ขอถวายพระพรบพิตรพระราช-
สมภารผู้เป็นมหิศรราช **กฤณเทรณิโย** เปรียบประดุจสกุณชาตินางนกชื่อว่านกหัวขวานและหมี
และเม่นย่อมกินซึ่งไม้อันกระด้างนั้นเป็นต้น

สมเด็จพระเจ้ากรุงมิลินท์ปิ่นประชากรจึงนิมนต์พระนาคเสนให้กระทำอุปมาอีกว่า
ภนฺเต นาคเสน ข้าแต่พระนาคเสนพระผู้เป็นเจ้า พระผู้เป็นเจ้าจงกระทำอุปมาให้ภิกษุโยภาวะยิ่ง
ขึ้นไปกว่านี้

พระนาคเสนจึงมีเถรวาจาอุปมาว่า **มหाराช** ดูรานะบพิตรพระราชสมภาร เปรียบปาน
ดุจนางกษัตริย์อันสุขุมาลี นางพราหมณ์อันสุขุมาลี ท่านทั้งหลายเหล่านี้ย่อมบริโภคอาหาร
อันหยาบกินมังสอันหยาบกระนี้หรือ บพิตรพระราชสมภาร

สมเด็จพระเจ้ามิลินท์ภูมินทราธิปติ มีพระราชโองการรับว่า กระนั้นแหละซิ พระผู้
เป็นเจ้า

พระนาคเสนจึงถามแล้วว่า เมื่อท่านเหล่านี้บริโภคอาหารเหล่านี้แล้วตกเข้าไปในไส้
อาหารนั้นก็ย่อยยับไปหรือไม่

พระเจ้ากรุงมิลินท์ปิ่นกษัตริย์ตรัสว่า ย่อยยับไปซิ พระผู้เป็นเจ้า

พระนาคเสนจึงถามอีกแล้วว่า กุมารกุมารี่ที่เกิดในครรภ์นางเหล่านี้จะย่อยยับไปด้วย
หรือประการใด

พระเจ้ากรุงมิลินท์ตรัสตอบว่า หามิได้

พระนาคเสนถามว่า เหตุอะไรเล่า

พระเจ้ากรุงมิลินท์ปิ่นกษัตริย์ตรัสว่า มิได้ย่อยยับไปด้วยกรรมให้เป็นไป

พระนาคเสนก็อุปมาอุปไมยว่า ฉันทไคก็ดี สัตว์ใหม่อยู่ในนรกมากกว่าพันปี จะได้รับยับ
ย่อยไปหามิได้ ก็อาศัยกรรมรักษาเหมือนกัน ขอถวายพระพร

สมเด็จพระเจ้ามิลินท์ปิ่นประชากรทรงฟังก็โสมนัสตรัสว่า **กลฺโลสิ** พระผู้เป็นเจ้าวิไลช-
นามานี้สมควรนักหนา ในกาลบัดนี้

ปกติอัคคิโต นิรยัคคีนัง อุณหาการปัญหา คัมภ ๖ จบเท่านี้

ปฐวีสันธารกปัญหา ที่ ๗

ราชา สมเด็จพระเจ้ามิลินท์ภูมินทราธิบดี มีพระราชโองการตรัสถามว่า ภูนเต นาคเสน ข้าแต่พระนาคเสนผู้เป็นเจ้าของอันประกอบไปด้วยปรีชา ตุมเห ภูนเถ พระผู้เป็นเจ้าของวิไลสนาไว้กับโยมว่า ลมรองน้ำ น้ำรองแผ่นดิน นี่แหละคำอันนี้โยมจะเชื่อหามิได้ ภายใต้มเป็นอากาศเปล่าด้วยเล่า เออ น้ำจะตั้งอยู่กับอะไร

พระนาคเสนเมื่อจะวิไลสนาแก้ไข จึงเอาธมมกรกตักอุทกทั้งแล้วก็เอามือปิดปากธมมกรกไว้มิให้อุทกทั้งไหลลงได้ ถือไว้ให้พระเจ้ามิลินท์ปิ่นกษัตริย์ทัศนากการทอดพระเนตร จึงถวายพระพรว่า มหาบพิตรจงทรงสังเกตธมมกรกนี้เถิด ลมทรงไว้ซึ่งอุทกทั้งฉันใด ลมที่รองอุทกทั้งอันรองแผ่นดินก็เหมือนกัน ขอถวายพระพร

พระเจ้ากรุมิลินท์ปิ่นประชากรทรงฟังก็โสมนัสตรัสว่า กลุโลสิ สมควรแล้ว พระผู้เป็นเจ้าของ

ปฐวีสันธารกปัญหา คำรบ ๗ จบเท่านี้

นิโรธนิพพานปัญหา ที่ ๘

ราชา สมเด็จพระเจ้ามิลินท์ภูมินทราธิบดีพระราชโองการถามว่า ภูนเต นาคเสน ข้าแต่พระผู้เป็นเจ้าของนาคผู้เจริญ นิโรโธ อันว่านิโรธนี้หรือ ชื่อว่านิพพาน

พระนาคเสนรับพระราชโองการว่า มหาราช ขอถวายพระพร นิโรโธ อันว่านิโรธ สมเด็จพระชินนทรโปรดไว้วานิพพาน

สมเด็จพระเจ้ามิลินทรราชมีพจนารถโองการถามว่า ภูนเต นาคเสน ข้าแต่พระนาคเสน ผู้เป็นเจ้าของ ยังไรกระนั้นเจ้าข้า โยมให้กังขาสงสัย นิมนต์วิไลสนาให้แจ้งก่อน

พระนาคเสนถวายพระพรว่า มหาราช ดูรานะบพิตรพระราชสมภาร สพุเพ พาลปุณฺธุขนา อันว่าพาลปุณฺธุขนทั้งหลายอันเวียนตายเวียนเกิดอยู่ ในกาลทั้ง ๓ คือ อดีต อนาคต ปัจจุบันกาลนี้ ย่อมมายินดีในอายตนะภายนอกภายใน คืออินฺติในรูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพารมณ์ นิยมยกเบญจกามคุณว่าประเสริฐ ก็พากันเกิดตายว้ายเวียนอยู่ตามกระแสโลกีย์ อันเป็นอายตนะภายนอกภายใน มิได้พ้นไปจากชาติทุกข์ ชราทุกข์ พยาธิทุกข์ มรณทุกข์ มีความ

โคกและปรีเทวทุกข์ และโถมันสชัตเคื่องใจ **น ปริมุจุนติ** มิได้พ้นจากกองทุกข์เลย
 ขอถวายพระพร ฝ่ายพระอริยสาวกผู้มีศีลสังวร มิได้ยินดีในอายตนะภายนอกภายใน คือรูป
 เสียงกลิ่นรสโผฏฐัพพารมณ์ มิได้สรรเสริญเชยชมว่าดี มิได้มีความรักใคร่ กระทำใจเบื้อหน่าย
 มิได้ปรารถนา ก็ดับซึ่งตัวตณหา ดับอุปาทาน ดับภพ ดับชาติ ดับชราทุกข์มรณทุกข์โสภทุกข์
 ดับโถมันสสุปายาสทุกข์สิ้น ดับซึ่งกิเลสทุกขขันธขาดจากสันดานเป็นสมุจเฉทประหาน ดุจ
 ต้นตาลมียอดอันขาดมิได้กลับเกิดได้ ดังนี้แหละเรียกว่าองค์พระนิโรธ พระพุทธภูิกาโปรดไว้ว่า
 นิพพาน ขอถวายพระพร

สมเด็จพระเจ้ามิลินท์ภูมินทราธิบดี มีพระทัยโสมนัสตรัสว่า **กลุโลสิ** พระผู้เป็นเจ้าของ
 วิสัยนามานี้สมควรแล้ว

นิโรธนิพพานปัญหา คำรบ ๘ จบเท่านี้

นิพพานลภณปัญหา ที่ ๙

ราชา สมเด็จพระเจ้ากรุงมิลินท์ภูมินทราธิบดีมีพระราชโองการตรัสถามว่า **ภนุเต**
นาคเสน ข้าแต่พระผู้เป็นเจ้านาคเสนผู้เจริญด้วยปรีชา ตกว่าคนทั้งหลายนี้ได้นิพพานด้วยกันสิ้น
 หรือประการใด

พระนาคเสนถวายพระพรว่า ไม่ได้ด้วยกันทั้งสิ้น

พระเจ้ากรุงมิลินท์ปิ่นกษัตริย์ตรัสถามว่า เหตุไฉนจึงไม่ได้

พระนาคเสนจึงวิสัชนาแก้ไขว่า **มหาราช** ขอถวายพระพรบพิตรพระราชสมภารผู้ประ
 เสริฐ คนทั้งหลายเกิดมา จะได้พระนิพพานสิ้นด้วยกันหาไม่ได้ **สมมาปฏิปนโน อภิญญะเย**
 ต่อเมื่อไรปรนนิบัติเป็นสัมมาปฏิบัติไปให้รู้ธรรมอันวิเศษ ได้ธรรมอันวิเศษ ดำริจิตจะใคร่รู้ธรรม
 วิเศษนั้น **ปหาตพเพ ธมฺเม ปชทนฺโต** ละเสียซึ่งธรรมอันลามก **ภาเวนฺโต** ยกจิตจำเริญซึ่ง
 ภาเวตัพพธรรม คือจำศีลภาวนาไป **สจฺฉิกโรนฺโต** กระทำให้แจ้งซึ่งธรรมอันควรจะทำให้
 แจ้งนั้น คืออรหัตผลญาณ ก็จะได้พระนิพพานด้วยประการฉะนี้ ขอถวายพระพร

สมเด็จพระเจ้ามิลินท์ภูมินทราธิบดีก็ทรงพระโสมนัสตรัสว่า **กลุโลสิ** ผู้เป็นเจ้าของ
 นี้สมควรแล้ว

นิพพานลภณปัญหา คำรบ ๙ จบเท่านี้

นิพพานสุภาวชาวนนปัญหา ที่ ๑๐

ราชา สมเด็จพระเจ้ามิลินท์ภูมินทราธิบดินทร์มีพระราชโองการถามว่า ภนฺเต นาคเสน ข้าแต่พระนาคเสนผู้จำเริญด้วยปรีชาญาณ คนทั้งหลายที่ยังไม่ได้พระนิพพาน รู้หรือว่าพระนิพพานเป็นสุข

พระนาคเสนถวายพระพรว่า มหาราช ดูรานะบพิตรพระราชสมภาร คนที่มีตัณหาอุปาทานนี้ถึงยังไม่ได้พระนิพพานก็เอาเถิด ที่มีปรีชาประเสริฐก็รู้ว่าพระนิพพานนี้เป็นเอกนันทบรมสุขหาทุกข์มิได้

พระเจ้ากรุงมิลินท์ปิ่นกษัตริย์ตรัสชักใช้ว่า ภนฺเต นาคเสน ข้าแต่พระนาคเสนผู้ปรีชาญาณ คนทั้งหลายที่ยังไม่ได้พระนิพพานนี้จะรู้ว่าพระนิพพานเป็นสุขอย่างไร

พระนาคเสนจึงวิสัชนาแก้ไขว่า มหาราช ดูรานะบพิตรพระราชสมภารผู้ประเสริฐ คนทั้งหลายที่เกิดมามีเท้าและมือเป็นปกติ ไม่ต้องตัดตีนลีนมือ รู้หรือไม่ว่าคนที่ต้องตัดตีนลีนมือนี้เป็นทุกข์ ขอถวายพระพร

สมเด็จพระเจ้ามิลินท์ปิ่นประชากรมีพระราชโองการตรัสว่า คนทั้งหลายที่ยังไม่ต้องตัดหัตถบาทา ก็รู้ว่าคนที่ต้องตัดหัตถบาทานี้เป็นทุกข์เจ็บปวดช น่ะพระผู้เป็นเจ้า

พระนาคเสนจึงซักถามว่า เหตุไฉนเล่าจึงรู้ น่ะบพิตรพระราชสมภาร

สมเด็จพระเจ้ามิลินท์ภูมินทราธิบดินทร์มีพระราชโองการแก้ว่า คนทั้งหลายที่มีหัตถบาทาเป็นปกติอยู่นั้น เห็นคนเป็นโทษที่สมเด็จพระบรมกษัตริย์ทรงพระไกรธลงพระราชอาญา ให้ตัดหัตถบาทาเสียนั้น ปริเทวนุตานํ ร้องไห้รำไรครางครวญไป คนทั้งหลายได้ยินได้เห็น เขาจึงรู้ว่าตัดหัตถบาทานี้เป็นทุกข์อย่างนี้ นี่แหละพระผู้เป็นเจ้า

พระนาคเสนถวายพระพรว่า ฉันทเเล่ ขอถวายพระพรบพิตรพระราชสมภารเจ้าผู้เป็นมหิศราธิบดินทร์ คนทั้งหลายที่เป็นโลกียยังไม่ได้พระนิพพาน ครั้นทัศนากการเห็นที่ท่านได้พระนิพพานได้ฟังว่าพระนิพพานที่ท่านได้นั้นเป็นสุข ดูท่านก็หาทุกข์มิได้ ก็เข้าใจว่าเป็นสุขแสนสบาย มีครวนาคูคนทั้งหลายอันเห็นคนที่ต้องตัดหัตถบาทา ปริเทวนากการร้องไห้ ร้องครางไป ได้ยินกับหู จึงรู้ว่าคนที่ต้องตัดหัตถบาทานี้เป็นทุกข์เหลือที่จะเวทนา ขอถวายพระพร

สมเด็จพระเจ้ามิลินท์ปิ่นประชากรได้ทรงฟังก็ทรงพระโสมนัสตรัสว่า กลฺโลสิ พระผู้เป็นเจ้านี้ช่างอุปมาสมควรนักหนาในกาลบัดนี้

นิพพานสุภาวชาวนนปัญหา คำรบ ๑๐ จบเท่านี้

จบจตุตถวรรค

ปัญญาจวรรค

พุทธอรรถกถาปัญหา ที่ ๑

สมเด็จพระเจ้ามิลินท์ภูมินทราธิปดีมีพระราชโองการถามอรรถปัญหาในปัญญาจวรรคนี้ว่า **ภนฺเต นาคเสน** ข้าแต่พระนาคเสนผู้จำเริญด้วยปัญญาปรีชา **พุทฺโธ** อันว่าองค์สมเด็จพระพุทธเจ้านี้ พระผู้เป็นเจ้าของเจ้าได้เห็นหรือประการใด

พระนาคเสนถวายพระพรแก่ไข่ว่า สมเด็จพระพุทธองค์นิพพานล่วงไปนานแล้ว อาตมาเกิดไม่ทัน จะได้เห็นพระสัพพัญญูบรมครูหามิได้ ขอถวายพระพร

สมเด็จพระเจ้ามิลินท์ปิ่นประชากรมีสุนทรพจนาราชโองการตรัสถามว่า พระผู้เป็นเจ้าของเจ้าไม่เห็นพระพุทธรองค์ ว่าพระมหากรุณานิพพานไปช้านาน ก็พระอาจารย์ของพระผู้เป็นเจ้าของเจ้าได้เห็นหรือไม่ เป็นประการใดเล่า

พระนาคเสนตอบว่า ขอถวายพระพรบพิตรพระราชสมภารเจ้า พระอาจารย์ของอาตมานี้เล่า ก็ได้ทัศนาการเห็นพระองค์ ขอถวายพระพร

สมเด็จพระเจ้ามิลินท์ปิ่นประชากรมีสุนทรพจนาราชโองการตรัสว่า ถ้ากระนั้น สมเด็จพระพุทธเจ้าก็ไม่มีแหละซิ พระผู้เป็นเจ้าของเจ้า ถ้าว่าสมเด็จพระพุทธเจ้ามีจริง พระผู้เป็นเจ้าของเจ้าก็จะเห็นถึงพระผู้เป็นเจ้าของเจ้าไม่เห็น อาจารย์ของพระผู้เป็นเจ้าของเจ้าก็จะเห็น ถ้ากระนั้นก็ว่าเปล่า ๆ จะว่า สมเด็จพระพุทธเจ้ามีอย่างไร

พระนาคเสนได้ฟังพระเจ้ามิลินท์ปิ่นกษัตริย์ตรัสดังนี้ จึงมีเถรวาจาถามบ้างว่า **มหาราช** ขอถวายพระพรบพิตรพระราชสมภาร บพิตรได้ทัศนาการทอดพระเนตรเห็นโอหนาที่ คือสะดือทะเล ที่กลางทะเลบ้างหรือว่าหามิได้

พระเจ้ากรุงมิลินท์ปิ่นกษัตริย์ตรัสว่า โยมไม่เคยเห็นนะ พระผู้เป็นเจ้าของเจ้า

พระนาคเสนจึงซักถามอีกแล้วว่า **มหาราช** ดูรานะบพิตรพระราชสมภารเจ้า สะดือทะเลนั้นเล่าพระราชสมภารเจ้าไม่เคยทอดพระเนตรเห็น ก็สมเด็จพระปิตุเรศของมหาบพิตรเล่าได้เห็นหรือไม่เป็นประการใด

พระเจ้ากรุงมิลินท์ปิ่นกษัตริย์ตรัสว่า สมเด็จพระปิตุเรศของโยมก็ไม่ได้ทอดพระเนตรนะพระผู้เป็นเจ้าของเจ้า

พระนาคเสนจึงถวายพระพรอีกแล้วว่า **มหาราช** ดูรานะบพิตรพระราชสมภารเจ้า ถ้ากระนั้นสะดือทะเลก็ไม่มีนั่นแหละสิ บพิตร

พระเจ้ากรุงมิลินท์ภูมินทรอธิบดี จึงตรัสว่าสะตือทะเลนั้นถึงโยมมิได้ทอดพระเนตร ถึงพระปิตุเรศโยมไม่รู้ไม่เห็นก็ดี สะตือทะเลนี้มีอยู่เป็นมั่นคงนะ พระผู้เป็นเจ้าของเจ้าจึงรู้เถิด

พระนาคเสนผู้ประเสริฐจึงถวายพระพรว่า **มหาราช** ดูรานะบพิตรพระราชสมภารผู้เป็นใหญ่ ความขื่อนี้มีฉันใด องค์สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ อาตมาและพระอาจารย์ของอาตมาไม่เห็นก็ดี **ภควา** องค์สมเด็จพระผู้ทรงพระภาคยราสี มีจริง ๆ ดุจสะตือทะเลนั้น ขอถวายพระพร

สมเด็จพระเจ้ามิลินท์ปิ่นประชากร ก็ทรงพระโสมนัสตรัสว่า **กลุโลสิ** พระผู้เป็นเจ้าของวิสัยชานี้ควรนักหนา ในกาลบัดนี้

พุทธอรรถกถาปัญหา เป็นประณมจบเท่านี้

พุทธานุตตรภาวปัญหา ที่ ๒

ราชา สมเด็จพระเจ้ากรุงมิลินท์ภูมินทรอธิบดี มีพระราชโองการถามพระนาคเสนว่า **ภนเต นาคเสน** ข้าแต่พระนาคเสนผู้เป็นเจ้าของเจ้าผู้จำเริญด้วยปรีชาอันเลิศ **พุทฺโธ** สมเด็จพระพุทธเจ้านี้ประเสริฐยิ่งหาสิ่งเสมอมิได้ จริงหรือประการใด

พระนาคเสนจึงวิสัชนาแก้ไขว่า **มหาราช** ขอถวายพระพรบพิตรพระราชสมภาร อันองค์สมเด็จพระพุทธเจ้าประเสริฐจริงหาสิ่งเสมอมิได้

พระเจ้ากรุงมิลินท์ปิ่นกษัตริย์ตรัสชักว่า ทำไมพระผู้เป็นเจ้าของเจ้าจึงรู้ เมื่อพระผู้เป็นเจ้าของเจ้าไม่เห็นนี้จะรู้อย่างไร

พระนาคเสนจึงมีเถรวาจาโต้ถามว่า **มหาราช** ขอถวายพระพรบพิตรพระราชสมภาร ปานประดุจหนึ่งว่ามหาสมุทรอันใหญ่ คือใครได้เห็นเล่า เขาจึงพากันรู้ว่าสมุทรอันใหญ่ อันว่ามหาสมุทรนี้สุดวิสัยลึกล้ำคัมภีรภาพ จะหยั่งจะข้ามได้เป็นอันยาก ลึกเหลือที่จะลึก ใหญ่ก็สุดใหญ่ เป็นที่ไหลไปแห่งแม่น้ำทั้งห้า คือ คงคา ยมุนา อจิรวจี สรรภู มหิ นทีทั้งห้าถึงจะไหลหลังถึงทันมาล็กเท่าใด จะได้รู้เต็มขอบฝั่งหาได้ ตกกว่าคนทั้งหลายรู้หรือไม่ว่า สมุทรนี้เป็นมหาสมุทรอันใหญ่แล้ว มหาบพิตร

พระเจ้ากรุงมิลินท์ปิ่นกษัตริย์ตรัสว่า **อาม ขาเนยฺย** เจ้าคะพระผู้เป็นเจ้า คนทั้งหลาย
เขารู้ยู่่ว่า มหาสมุทรกว้างใหญ่

พระนาคเสนจึงถามว่า เหตุอย่างไร เมื่อคนทั้งหลายไม่ได้เห็นแก่ตา ทำไมเขาจึงรู้ว่า
มหาสมุทรใหญ่

พระเจ้ากรุงมิลินท์ปิ่นกษัตริย์ตรัสว่า เหตุว่าผู้ใหญ่ผู้เฒ่าเล่ากับสืบ ๆ มา จึงรู้ว่า
มหาสมุทรนี้โตใหญ่

พระนาคเสนถวายพระพรว่า ความซื่อนี้ฉันใดก็ดี อาตมานี้ถึงไม่เห็นองค์พระชินสีห์กับ
ตา ก็ได้ทัศนาการเห็นพระสาวกอรหันต์อันเป็นศิษย์ต่อ ๆ มาช้านาน **ขานามิ ภควา อนุตฺตโร**
รูปก็รู้ว่า สมเด็จพระภควันตบพิตรผู้ทำลายกำกวมแห่งสังสารจักรเลศนัย หาผู้เสมอเหมือนมิได้
ในกาลบัดนี้

สมเด็จพระเจ้ามิลินท์ภูมินทราธิบดินีมีพระทัยโสมนัสตรัสว่า **กลฺโลสิ** พระผู้เป็นเจ้ากล่าว
วิสัยนาอุปมานี้สมควรอยู่แล้ว

พุทธานุตตรภาวปัญหา คำรบ ๒ จบเท่านี้

พุทธโธอนุตตรภาวขานนปัญหา ที่ ๓

ราชา อาท สมเด็จพระเจ้ากรุงมิลินท์ภูมินทราธิบดินีมีพระราชโองการถามว่า **ภนฺเต**
นาคเสน ข้าแต่พระนาคเสนผู้ปรีชาญาณบริสุทธิ์ องค์สมเด็จพระพุทธเจ้าเป็นองค์พระอนุตตโร
อันยิ่งนี้ พระผู้เป็นเจ้าอาจจะรู้ในใจของพระผู้เป็นเจ้าจริง ๆ เจียวหรือประการใด

พระนาคเสนแก้ไขว่า ขอถวายพระพร อาตมานี้อาจจะรู้ทั่วว่าสมเด็จพระพุทธเจ้านี้แล
เป็นองค์อนุตตโรยิ่งจริงทีเดียว ขอถวายพระพร

สมเด็จพระเจ้ามิลินท์ปิ่นประชากรมีพระราชโองการชักว่า พระผู้เป็นเจ้ารู้ด้วยปัญญา
เห็นเหตุอย่างไร

พระนาคเสนจึงถามเปรียบไปว่า **มหาราช** ขอถวายพระพรบพิตรผู้เป็นใหญ่ในสมบัติ
อันยิ่ง แต่ก่อนยังมีมหาเถระองค์หนึ่งมีนามชื่อว่าพระติสสเถระรู้เลขชัดเจน บอกเลข เป็น

อาจารย์ใหญ่ ก็ท่านกระทำกาลกิริยาตายไปช้านานแล้วทำไมชื่อยังปรากฏลือชื่อยู่จนกาลบัดนี้

พระเจ้ากรุงมิลินท์ภูมินทราธิบดีมีพระราชโองการแก้ไขว่า **ภนฺเต นาคเสน** ข้าแต่พระนาคเสน เป็นด้วยเลขท่านบอกไว้นั้นยังปรากฏอยู่ จึงรู้ว่าพระอาจารย์ติสสเถระเลขท่านดี

พระนาคเสนจึงมีเถรวาจาถวายพระพรว่า **มหาราช** ขอถวายพระพรบพิตรพระราชสมภาร พระติสสเถระเป็นอาจารย์เลข ชื่อปรากฏอยู่ ด้วยบอกเลขไว้นั้นใดก็ดี บุคคลที่ได้เห็นได้รู้ธรรมของสมเด็จพระสัมพันธัญญ์ผู้ทรงพระศพลญาณประดิษฐานไว้ ก็เข้าใจณัฏฐัตถ์สิ้นสุดว่า **อนุตฺตโร** สมเด็จพระพุทธรองค์ทรงพระกรุณาคุณอดุลยยิ่งหาสิ่งเสมอมิได้ ขอถวายพระพร

สมเด็จพระเจ้ากรุงมิลินท์ปิ่นประชากรได้ทรงฟังก็โสมนัสตรัสว่า **กลฺโลสิ** พระผู้เป็นเจ้าของวิไลชนาอุปมานี้สมควรนักหนาในกาลบัดนี้

พุทโธอนุตตรภาวชานนปัญหา คำรบ ๓ จบเท่านี้

อัมมทิฏฐูปัญหา ที่ ๔

ราชา สมเด็จพระเจ้ากรุงมิลินท์ภูมินทราธิบดีมีพระราชโองการตรัสถามว่า **ภนฺเต นาคเสน** ข้าแต่พระนาคเสน ธรรมของพระชินนทรสัมมาสัมพุทธเจ้าสัมพันธัญญ์นั้น พระผู้เป็นเจ้าของเห็นประจักษ์แจ้งหรือประการใด

พระนาคเสนก็วิไลชนาว่า **มหาราช** ขอถวายพระพรบพิตรพระราชสมภาร ธรรมที่สมเด็จพระศพลญาณเจ้าตรัสบัญญัติประทานไว้ ผู้ใดได้เป็นสาวกแล้วก็ควรจะปรนนิบัติไปตราบเท่าสิ้นชีวิตแล จะได้บอกว่า ธรรมที่สมเด็จพระชินสีห์ประทานไว้นั้น พระผู้เป็นเจ้าของสำเร็จแล้วหามิได้

พระเจ้ากรุงมิลินทรราช รู้ในพระอัชฌาสัย ก็รับคำพระนาคเสนว่า **กลฺโลสิ** คำของพระผู้เป็นเจ้าของว่านี้สมควรแล้ว

อัมมทิฏฐูปัญหา คำรบ ๔ จบเท่านี้

นจสังกมตปิฎสันธหนปัญหา ที่ ๕

ราชา สมเด็จพระเจ้ามิลินท์ภูมินทรอธิบดีมีพระราชโองการถามว่า ภนฺเต นาคเสน ข้าแต่พระนาคเสนผู้ประเสริฐ สัตว์ยังบังเกิดยังปฏิสนธิอยู่นั้นมิได้ย่างไปและจะปฏิสนธิได้หรือประการใด

พระนาคเสนถวายพระพรว่า **มหาราช** ดุรานะบพิตรพระราชสมภาร สัตว์ที่ยังบังเกิดและปฏิสนธิอยู่นั้น มิได้ย่างไปและปฏิสนธิได้อยู่

พระเจ้ากรุงมิลินท์ปิ่นกษัตริย์จึงตรัสให้พระนาคเสนอุปมาต่อไป

ฝ่ายพระนาคเสนจึงมีเถรวาจาถวายพระพรอุปมาว่า **มหาราช** ดุรานะบพิตรพระราชสมภาร เปรียบปานดุษประทีปอันเดียวตามอยู่ จะได้มีไฟอื่นหามิได้ บุคคลจะต้องการไฟจุดประทีปอื่นอีก ก็ต่อจากประทีปอันตามไว้เดิมนั้น ประทีปเดิมก็มีได้ย่างไป และประทีปดวงใหม่ก็ติดโพลงได้ฉับใดก็ดี บุคคลที่ยังจะปฏิสนธิอยู่นั้นมิได้ย่างไปและปฏิสนธิได้ฉับนั้น

พระเจ้ากรุงมิลินท์ปิ่นกษัตริย์ตรัสว่า โยมอาราธนาขอพระผู้เป็นเจ้าจงอุปมาให้ภียโยภาวยิ่งกว่านี้

พระนาคเสนมีเถรวาจาถวายพระพรอุปมาว่า **มหาราช** ขอถวายพระพรบพิตรพระราชสมภาร ดุจศิษย์ไปเรียนเลขและวิชาในสำนักอาจารย์ เลขและวิชาก็มีได้ย่างพ้นจากอาจารย์ฉับใดก็ดี สภาวะสัตว์ก็มีได้ย่างไปและปฏิสนธิได้ฉับนั้น

พระเจ้ากรุงมิลินท์ปิ่นประชากรได้ฟังก็ทรงพระโสมนัสตรัสว่า **กลุโลสิ** พระผู้เป็นเจ้ากล่าวถ้อยคำนี้สมควรแล้ว

นจสังกมตปิฎสันธหนปัญหา คำรบ ๕ จบเท่านี้

เวทคุปปัญหา ที่ ๖

ราชา สมเด็จพระเจ้ามิลินท์ภูมินทราธิปดีมีพระราชโองการถามว่า ภนฺเต นาคเสน ข้าแต่พระนาคเสนผู้เป็นเจ้า สภาวะอันใดอันจะกำหนดว่า เวทคุ รู้โดยปรกตินั้นหาได้อยู่หรือประการใด

พระนาคเสนจึงวิสัชนาแก้ไขว่า มหาราช ขอถวายพระพรบพิตรพระราชสมภาร สภาวะอันจะกำหนดว่า เวทคุ นั้น **ปรมตฺเถน** ถ้ากล่าวโดยปรมัตถ์แล้วก็หามิได้

สมเด็จพระบรมกษัตริย์มิลินทราชก็สิ้นกังขา ตรัสว่า **กลฺโลสิ** พระผู้เป็นเจ้ากล่าวสมควรแล้ว

เวทคุปปัญหา คำรบ ๖ จบเท่านี้

อิम्महा กายา อัญญัง กายัง สังกมนปัญฺหา ที่ ๗

ราชา สมเด็จพระเจ้ามิลินท์ภูมินทราธิปดี มีพระราชโองการถามอรรถปัญฺหาสืบต่อไปว่า **ภนฺเต นาคเสน** ข้าแต่พระนาคเสนผู้เป็นเจ้า สภาวะสัตว์ทั้งปวงกาลเมื่อชีวิตจะออกจากกายนี้ จะย่างไปสู่กายอื่นหรือประการใด

พระนาคเสนจึงวิสัชนาว่า **มหาราช** ขอถวายพระพรบพิตรพระราชสมภารผู้ประเสริฐ สัตว์ทั้งปวงนี้เมื่อกระทำกาลกิริยาตายแล้ว ดวงจิตนั้นจะได้ไปบังเกิดในรูปกายอื่นหามิได้ ขอถวายพระพร

สมเด็จพระมิลินท์ภูมินทราธิปดีมีพระราชโองการตรัสว่า **ภนฺเต นาคเสน** ข้าแต่พระผู้เป็นเจ้า ถ้าว่าสัตว์ทั้งปวงเมื่อชีวิตออกจากกายนี้แล้วไม่ไปสู่กายอื่น ก็จะมีพ้นจากบาปจากกรรมหรือ พระผู้เป็นเจ้า

พระนาคเสนถวายพระพรว่า **มหาราช** ดูรานะบพิตรพระราชสมภารผู้ประเสริฐสัตว์ทั้งปวงไม่เกิดแล้วเมื่อใด ก็พ้นจากบาปกรรมในกาลเมื่อนั้น ถ้าว่าจะยังเวียนวนปฏิสนธิอยู่ ตราบใด ก็ยังไม่พ้นจากบาปกรรมตราบนั้น

พระเจ้ากรุงมิลินท์ภูมินทราธิปดีมีพระราชโองการตรัสว่า อารานานานิมนต์พระผู้เป็นเจ้า อุปมาไปให้สิ้นสงสัยก่อน

พระนาคเสนถวายพระพรว่า **มหาราช** ดูรานะบพิตรพระราชสมภาร **โกจิเทว ปุริโส** เปรียบปานดุษบุรุษผู้หนึ่งลักเอาผลมะม่วงที่เขาปลูกไว้ เจ้าของจับได้ เอาตัวผู้นั้นส่งมาให้แก่นครบาล ตกว่าโจรนั้นต้องด้วยบทพระอัยการจะว่ามีโทษหรือไม่มีเป็นประการใดนะ บพิตรพระราชสมภาร

สมเด็จพระเจ้ามิลินท์จึงมีพระราชโองการตรัสว่า โจรนั้นคงจะมีโทษซิ พระผู้เป็นเจ้าของ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า ผลมะม่วงนี้ไซ้เป็นผลต่อ ๆ กันมาแต่มะม่วงเดิม กลายเป็นอื่นแล้ว เห็นจะไม่มีโทษดอกกระมัง

พระเจ้ากรุงมิลินท์จึงมีพระราชโองการตรัสว่า มีโทษ ผลมะม่วงเกิดแต่พันธุ์พืชมะม่วงที่เขาปลูกไว้ โจรลักไปจึงมีโทษนะ พระผู้เป็นเจ้าของ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า สัตว์กระทำการมั่วฉันทใดเล่าในนามรูปชาตินี้ จะกระทำไว้ **โสภณ** วา ดีเป็นฝ่ายกุศลก็ดี **ปาป** กว ว่าจะไม่ดีเป็นฝ่ายอกุศลก็ดีเป็นกรรมอันชั่ว ก็ติดตามตัวผู้นั้นไป ถึงว่าจะเกิดในชาติอื่นเป็นนามรูปอื่น จะพ้นจากกรรมหามิได้ อุปมาดังโจรลักผลมะม่วงมิได้พันธุ์นั้น ขอถวายพระพร

สมเด็จพระเจ้ามิลินท์ปิ่นประชากรได้ทรงฟังก็โสมนัสตรัสว่า **กลโลสิ** พระผู้เป็นเจ้าของวิสัยชานี้สมควรยิ่งนักหนาในกาลบัดนี้

อิम्महा กายา อัญญัง กายัง สังกมนปัญหา คัมภ ๗ จบเท่านี้

กัมมผลัตถิภาวปัญหา ที่ ๘

ราชา สมเด็จพระเจ้ามิลินท์ภูมินทราธิบดีมีพระราชโองการถามว่า **ภนฺเต นาคเสน** ข้าแต่พระนาคเสนผู้ปรีชาญาณ มหาชนคนทั้งหลายกระทำการกุศลก็ดี กระทำการอกุศลก็ดี ในอิธโลกนี้ ผลกรรมนั้นไปอยู่ที่ไหน

พระนาคเสนจึงวิสัชนาแก้ไขว่า **มหาราช** ขอถวายพระพรบพิตรพระราชสมภาร บุคคลกระทำการบุญการบาป การบุญการบาปนั้นจะได้ตั้งอยู่ที่ไหนหามิได้ กรรมนั้นก็ตามไปอุปมาฉันทใดเล่า **ฉายาว** ดุจเงา **อนุปายินิ** มีปรกติไปตามตัว จะกระทำไว้ซึ่งกรรมอันดีและชั่ว

กรรมนั้นก็ตามตัวผู้นั้นไป จะได้อยู่ที่ไหนหาได้ ขอถวายพระพร

สมเด็จพระเจ้ามิลินท์ปิณฑะชากรมีพระราชโองการตรัสถามว่า **ภนฺเต นาคเสน** ข้าแต่พระผู้เป็นเจ้าผู้เจริญด้วยญาณปรีชา พระผู้เป็นเจ้าอาจสามารถจะชี้ตัวกรรมออกให้เห็นได้หรือประการใด

พระนาคเสนถวายพระพรว่า ชี้ไม่ได้

พระเจ้ากรุงมิลินท์ปิณฑะชากรตรัสว่า โยมยังสงสัยนิมนต์พระผู้เป็นเจ้าอุปมาให้แจ้งก่อน

พระนาคเสนถวายพระพรอุปมาว่า **มหาราช** ขอถวายพระพรบพิตรพระราชสมภารเปรียบปานดุจรุกขาลดาวัลย์ทั้งหลายที่ยังมิได้ผลิดอกออกผลนั้น ผลไปอยู่ข้างไหนเล่า พระราชสมภารอาจจะชี้บอกแก่อาตมาบ้างจะได้หรือไม่ได้ นะบพิตรพระราชสมภาร

สมเด็จพระเจ้ามิลินท์ภูมินทราธิปติมีพระราชโองการแก้ว่า **ภนฺเต นาคเสน** ข้าแต่พระผู้เป็นเจ้า พระผู้เป็นเจ้าจะมาให้โยมชี้ซึ่งไม้อันยังไม่มีผล ว่าผลไม้นั้นจะไปอยู่ที่ไหน โยมนี้มิอาจจะชี้ให้พระผู้เป็นเจ้าดูได้

พระนาคเสนจึงอุปมาต่ออุปมาว่า **มหาราช** ขอถวายพระพรบพิตรพระราชสมภารผู้ประเสริฐ อาตมาจะให้ชี้ซึ่งต้นไม้ที่ยังไม่ผลิดอกออกผล มีแต่ต้นเปล่า ๆ ว่าดอกกลูนั้นมีอยู่ที่ไหน มหาบพิตรมิอาจจะชี้ให้อาตมาเห็นได้ ฉันทก็ดี อาตมานี้ก็มิอาจจะชี้ซึ่งกรรมของบุคคลทั้งหลายนั้นได้ ว่าผลกรรมไปตั้งอยู่ในที่นั้น ๆ เหมือนกับมหาบพิตรอันมิอาจจะชี้ซึ่งผลไม้มันที่ยังไม่เกิดที่ต้นไม้อันยังไม่มีผลได้ เมื่อตนกระทำไว้ซึ่งกรรมนั้น ๆ ก็ติดตามผู้นั้นไป แม้มิได้ปฏิสนธิตราบใด ก็จะพันไปจากกรรมตรานั้น ขอถวายพระพร

พระเจ้ากรุงมิลินท์ปิณฑะชากรทรงฟัง ก็โสมนัสตรัสว่า **กลฺโลสิ** พระผู้เป็นเจ้าวิสัยชานนี้สมควรแล้ว

กัมมผลอรรถกถาปัญหา คำรบ ๔ จบเท่านี้

อุปัชชชานนปัญหา ที่ ๙

ราชา สมเด็จพระเจ้ามิลินท์ภูมินทราธิบดีมีพระราชโองการตรัสว่า ภนฺเต นาคเสน ข้าแต่พระนาคเสนผู้ประกอบด้วยญาณปรีชา บุคคลที่ว่าจะไปเกิดนั้น รู้ตัวอยู่หรือว่าตัวจะไปบังเกิด นะพระผู้เป็นเจ้า

พระนาคเสนผู้ประเสริฐจึงแก้ว่า มหาราช ขอถวายพระพรบพิตรพระราชสมภารผู้ประเสริฐ บุคคลที่จะไปเกิดนั้นรู้ตัวอยู่ว่าตัวจะไปเกิด ขอถวายพระพร

พระเจ้ากรุงมิลินท์ภูมินทราธิบดีจึงตรัสว่า นิมนต์พระผู้เป็นเจ้ากระทำอุปมาไปก่อน

ฝ่ายพระนาคเสนก็ถวายพระพรอุปมาว่า ยถา มหาราช กสโก ขอถวายพระพรบพิตรพระราชสมภาร เปรียบปานดุจคฤหบดีชาวนา วิชาณี ปจวียํ ปตัญญาเปตฺวา หว่านพีช ข้าวเปลือกลงในนา ได้ฝนฟ้าชุกฉ่ำจำเริญไป คฤหบดีนั้นจะเข้าใจหรือไม่ว่าธัญญาพีชของตนจะมีผลมาก นะบพิตรพระราชสมภาร

พระเจ้ากรุงมิลินท์ภูมินทราธิบดีมีพระราชโองการตรัสว่า อาม ภนฺเต เออพระผู้เป็นเจ้า คฤหบดีชาวนานั้น ถ้านาได้ฟ้าได้ฝนแล้วก็รู้ว่าจะได้ผลมากซิ พระผู้เป็นเจ้า

พระนาคเสนถวายพระพรว่า ฉันทใดเล่า ความนี้ก็เหมือนกัน เมื่อตัวบุคคลนั้นจะไปเกิดก็รู้ตัวว่าจะไปเกิดข้างหน้า เหมือนคฤหบดีชาวนารู้ว่าจะได้ผล ขอถวายพระพร

พระเจ้ากรุงมิลินท์ปิ่นประชากรได้ทรงฟัง มีพระบรมราชหฤทัยโสมนัสตรัสว่า กถํโสสิ ผู้เป็นเจ้าวิไลชนานี้สมควรแล้ว

อุปัชชชานนปัญหา คำรบ ๙ จบเท่านี้

พุทธทสสนปัญหา ที่ ๑๐

ราชา สมเด็จพระเจ้ามิลินท์ภูมินทราธิบดีมีพระราชโองการตรัสถามว่า ภนฺเต นาคเสน ข้าแต่พระนาคเสนผู้เจริญด้วยปรีชา พุทฺโธ อันว่าพระพุทธเจ้านี้ มีอยู่หรือ

พระนาคเสนจึงถวายพระพรว่า มีอยู่

พระเจ้ากรุงมิลินท์จึงตรัสว่าพระผู้เป็นเจ้าของเจ้านี้อาจจะชี้ได้หรือไม่ว่าพระพุทธเจ้าเสด็จอยู่ที่นั่น
เสด็จอยู่ที่นี้

พระนาคเสนมิได้เถรว่าว่า **มหาราช** ขอถวายพระพรบพิตรพระราชสมภาร สมเด็จพระ
พระมวงกุฎมาจารย์เสด็จเข้าพระนิพพานล่วงไปหาเนื้อหาตัวมิได้นี้ จะให้อาตมาชี้ว่าที่นี้ที่นั่น
จนใจหาผู้ที่ชี้ไม่ ขอถวายพระพร

พระเจ้ากรุงมิลินท์จึงตรัสว่า นิมนต์พระผู้เป็นเจ้าของเจ้าอุปมาไปก่อน

พระนาคเสนถวายพระพรว่า **ตัม ก็ มณฺเฑสิ มหาราช** พระราชสมภารสำคัญอย่างไรจึง
ถามฉะนี้ เปรียบดุจเปลวอัคคีรุ่งโรจน์โชตินาการ เปลวเพลิงดับ ยังอยู่แต่ถ่าน บพิตรพระราช-
สมภารยังจะชี้เปลวอัคคีได้หรือว่าอยู่ในที่นั่น ๆ จะได้หรือไม่ได้เล่า

พระเจ้ากรุงมิลินท์ปิ่นกษัตริย์ตอบไปว่า เปลวไฟดับนี้จะจับเอาที่ไหนมาชี้

พระนาคเสนถวายพระพรว่า ฉันทไกรก็ดี ข้อความที่ตรัสถามนี้ก็เหมือนกัน เมื่อสมเด็จพระ
พระอนันตคุณอดุลยมิ่งมงกุฎโลกาจารย์ เสด็จล่วงลับดับขันธเข้าสู่พระนิพพานไปสูญแล้ว
เหมือนเปลวไฟที่ดับ อาตมาจนอกจนใจไม่รู้ที่จะชี้ให้เห็นพระองค์ได้โดยแท้ ตามกระแสพระ
ราชโองการตรัส

สมเด็จพระเจ้ากรุงมิลินท์ปิ่นกษัตริย์ ทรงฟังแล้วก็โสมนัสปริดาตรัสว่า **กลุโลสิ** พระผู้เป็น
เจ้าวิไลชนานี้สมควรแล้ว

พุทธทาสสนปัญหา คำรบ ๑๐ จบเท่านี้

จบปัญจมารค

ฉันทวนรรค กายอัปปิยปัญหา ที่ ๑

ราชา สมเด็จพระเจ้ามิลินท์ภูมินทราธิบดี มีพระราชโองการตรัสถามพระนาคเสนสืบไป ในฉันทวนรรคนี้ว่า **ภนฺเต นาคเสน** ข้าแต่พระนาคเสนผู้จำเริญด้วยปรีชา ธรรมดาว่าร่างกายนี้เป็นที่รักแห่งบรรพชิตทั้งหลายหรือประการใด

พระนาคเสนถวายพระพรตอบไปว่า ธรรมดาว่าร่างกายจะได้เป็นที่รักแห่งบรรพชิตหามิได้ ขอถวายพระพร

พระเจ้ากรุงมิลินท์ปิ่นประชากรตรัสว่า บรรพชิตไม่รักร่างกาย ก็ทำไมจึงอาบชำระกายอยู่เล่า

พระนาคเสนผู้เป็นเจ้าจึงแก้ไขเปรียบเทียบว่า **มหาราช** ขอถวายพระพรบพิตร พระราชสมภาร เปรียบปานดุจโยธาอันเข้าสู่การณรงค์สงคราม ต้องขวากหนามคัสดรารุขปinya ยังไม่ตาย ก็ห้ามกันมารักษาบ้างหรือไม่ นะบพิตรพระราชสมภาร

พระเจ้ากรุงมิลินท์ภูมินทราธิบดีมีพระราชโองการตรัสว่า เออ มีอยู่

พระนาคเสนจึงถามว่า ดูรานะบพิตรพระราชสมภาร คนที่พิการเจ็บปวดนั้นย่อมทาด้วยน้ำมันยา แล้วเอาท่อนผ้าเนื้อดีพันเข้าไว้ แล้วชำระชะโกรกไปซึ่งบาดแผลด้วยน้ำ กระทำดังนี้หรือ พระราชสมภาร

พระเจ้ากรุงมิลินท์ภูมินทราธิบดีมีพระราชโองการตรัสว่า **อาม ภนฺเต** เออ กระนั้นแหละซิ พระผู้เป็นเจ้า คนเจ็บนั้นเขาก็กินแผลนั้น จึงใส่น้ำมันยาเอาท่อนผ้าเนื้อดีนั้นพันเข้าแล้วแก้เอาผ้าออกไว้ล้างชะให้ดีด้วยน้ำมัน กระทำกระนี้

พระนาคเสนองค์อรหิบดีมีเถรวาจาว่า **มหาราช** ดูรานะบพิตรพระราชสมภาร คนพิการนั้นล้างชะชำระทาน้ำมันยาที่แผลนั้น รักแผลหรือประการใด นะบพิตรพระราชสมภาร

พระเจ้ากรุงมิลินท์ภูมินทราธิบดีจึงมีพระราชโองการตรัสว่า **ภนฺเต นาคเสน** ข้าแต่พระผู้เป็นเจ้า คนเจ็บเขาพันแผลด้วยผ้าทาด้วยน้ำมันแล้วโกรกด้วยน้ำนั้น ไซ้จะรักแผลที่กายหามิได้ กระทำทั้งนี้ เพื่อจะให้งอกเนื้อใหม่หายไปเป็นปกติเหมือนแต่ก่อน

พระนาคเสนถวายพระพรว่า **มหาราช** ขอถวายพระพรบพิตรพระราชสมภารเจ้า ความนั้นฉันใดเล่า บรรพชิตก็เหมือนกัน อุตส่าห์ปรนนิบัติกาย **พฺรหฺมจฺรียานุกฺคหา** เพื่อจะให้